

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA KRIGSTIDEN

H. P. HANSEN

**GRÆNSESPØRGSMÅLET. Bi-
drag til dets Historie. En Rede-
gørelse. 1920.**

H. P. HANSEN

FRA KRIGSTIDEN

DAGBOGSOPTEGNELSER

I

GYLDENDALSKE BOGHANDEL - NORDISK
FORLAG - KJØBENHAVN - KRISTIANIA
LONDON - BERLIN - MDCCCCXXIV

COPYRIGHT 1924 BY
GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK
FORLAG, COPENHAGEN

—
ALLE RETTIGHEDER TIL OPFENTLIGGØRELSE
FORBEHOLDES

—
OPLAG: 1250 EKSEMPLARER

—
PRINTED IN DENMARK
GYLDENDALS FORLAGSTRYKKERI
KJØBENHAVN

F O R O R D

Under Krigen har jeg som Medlem af den tyske Rigsdag haft Adgang til mange Kredse og Lejlighed til at skaffe mig Indblik i mange Forhold, som ikke har været tilgængelige for andre Danske.

Mangt og meget af hvad jeg i Krigsaaene har set, hørt og oplevet, har jeg indført i mine Dagbøger, hvoraf Uddrag tidligere har været offentliggjorte i „Tilskueren“ og „Gads Danske Magasin“.

Til Tider — især i de første Krigsaar — har Faren for Husundersøgelser og Beslaglæggelser tvunget mig til at iagttage visse Hensyn ved Optegnelsen. Adskilligt af Interesse har jeg som Følge deraf ikke turdet betro Papiret. Undertiden har ogsaa ydre Forhold hindret mig i at føre Dagbøgerne. Ofte er mine Optegnelser nedjagede i stor Hast, hyppigt er de skrevne i sene Nattetimer, men altid nær ind paa Begivenhederne. De giver ikke en udtømmende Skildring, men har Værdi som Øjebliksfotografier, der i mange Tilfælde er taget under bevægede Optrin, hvor Lidenskaberne er gaaede højt, mens jeg har været den rolige, kølige Iagttager. Dette gælder især om de for Offentligheden utilgængelige Forhandlinger i Rigsdagens Finansudvalg, hvoraf der kun foreligger ganske korte, tendensiøst affattede Referater.

Af Hensyn til Optegnelsernes Værdi som historisk Kildeskrift udgiver jeg dem, som de er nedskrevne, kun med Tilføjelse af enkelte Bilag, forklarende Noter og et med korte biografiske Oplysninger forsynet Navneregister.

Jeg takker Carlsbergfondets Direktion, som har vist mine Optegnelser en Interesse, der har muliggjort mig Udgivelsen i den foreliggende Form.

Aabenraa, den 4. Januar 1924.

H. P. Hanssen.

1914

Aabenraa d. 1. August 1914.

I Gaar meldte „Wolffs Bureau“, at Tyskland var i truende Krigsfare. Jeg var i Aabenraa, da Efterretningen kom, men tog om Eftermiddagen ud til min Sommerbolig „Højtoft“ ved Fjorden. Min Søn, som hvert Øjeblik kunde vente Indkaldelsesordren, vilde komme hjem for at tage Afsked med os.

Ved Sekstiden blev jeg afhentet i Bil til en Konference med „Den Nordslesvigske Folkebank“s Direktion. Uroen bredte sig stærkt i Byen. Der var Fare for et Run paa Banken, og den havde ikke mange disponible Midler. Vi traf de nødvendige Dispositioner, og jeg tog atter i Bil ud til Højtoft.

Næppe var jeg kommen tilbage, før jeg blev kaldt til Telefonen. Min Bogholder meddelte mig, at Tyskland var erklæret i Krigstilstand, og at to af mine Medarbejdere ved Hejmdal N. Hansen og J. Frost var bleven arresterede, den ene paa Gaden, den anden i Redaktionen. Politibetjentene havde samtidig spurgt efter mig. Jeg meddelte i Stilhed min Kone, hvad der var i Vente, og traf de nødvendige Aftaler med hende.

Klokken 9 kom der en Bil susende. Den holdt. Politisergeant *Grün* fra Aabenraa steg ud og kom op ad Bakken til mit Hus. Jeg gik ham i Møde. Høfligt, undseligt og delvis undskyldende erklærede han, at jeg var anholdt og bad mig om at følge med. Jeg sagde Farvel til min Familie, opfordrede min Søn til ikke at tabe Modet og fulgte Betjenten. Børnene var bevægede. Jeg vendte mig om og sagde: „I kan være ganske rolige. Jeg skal nok klare mig.“ Saa suste vi ind til Byen.

Gaderne var fulde af Folk. Mange, som kendte mig og straks forstod, hvad Klokken var slaaet, hilste og vinkede til mig i Forbifarten. Ved Amtsretsbygningen standsede Bilen udenfor Fængselsporten. En høj civilklædt Herre traadte hurtigt hen til Betjenten og hviskede: „Alles in Ordnung?“ „Ja-wohl!“ svarede Grün. „Schön,“ svarede den Ubekendte. Saa

blev Porten til Fængselsgaarden slaaet op. Jeg blev ført over i Fængslet og anbragt i en Fangecele. Klokken var da over 10. Fangevogteren slog Briksen ud og hentede et Par Tæpper. Der var allerede ankommen en Del Arrestanter og ankom stadig flere, meddelte man mig.

Jeg lagde mig til Ro og sov snart ind. Men ved Midnatstid blev jeg vækket af Vognrumlen. Tunge Vogne kørte over Landevejen. Der var mange Folk paa Færde. Fra Jernbanegaarden hørtes Støj og Larm. Fantasien var straks levende. I de foregaaende Somre havde den tyske Marine afholdt store Landgangsøvelser ved Aabenraa. Storflaaden var løbet ind i Fjorden og havde kastet en større Infanteristyrke i Land, som derefter havde manøvreret imod en Nord fra kommende Fjende — de Hundrede Tusinde Englændere, hvis Landgang ved Esbjerg vedvarende sysselsatte tyske Strateger. I Cellens Tusmørke regnede jeg med, at Krigslegen nu var bleven til Alvor. Det forekom mig, at store Troppestykker blev ført over til Banegaarden, at svært Artilleri drog nord paa ad Landevejen. Jeg antog, at der allerede forberedtes et Fremstød imod Danmark og satte min Arrestation i Forbindelse dermed. I Morges hørte jeg af Fangevogteren, at det var Karantænestaldenes over tre Tusinde Stykker Kvæg, der i Nattens Mulm og Mørke i al Hast var bleven ført sydpaa.

Klokken 8 traadte Amtsdommeren, ledsaget af Fangevogteren ind i min Celle og overrakte mig en Depeche fra Rigsdagens Bureau. Præsidenten meddelte, at Rigsdagen var indkaldt til Tirsdag d. 4. August. Under Henviisning til min Immunitet som Rigsdagsmand nedlagde jeg straks Protest imod min Fængsling. „Arrestationen er anordnet af den kommanderende General i Altona,“ svarede Amtsdommeren, „Protesten maa derfor rettes til ham.“ Jeg bad om Depecheformularer og Skrivematerialier for telegrafisk at nedlægge Indsigelse mod Arrestationen paa rette Sted og samtidig meddele Rigsdagens Præsident, at jeg var fængslet og derfor ude af Stand til at opfylde mine parlamentariske Forpligtelser. Amtsdommeren raadede mig til at lade Landraaden afsende Depecherne, da Telegrafkontorerne allerede havde faaet Ordre til ikke at befordre Privattelegrammer. Fangevogteren skulde straks bringe mig Pen og Blæk.

Jeg fik Skrivematerialierne og rettede saa en Skrivelse til Landraaden, hvori jeg anmodede ham om straks

- 1) at opfordre den kommanderende General i Altona til at fremskynde Undersøgelsen mod mig, saa jeg under alle Omstændigheder kunde være i Berlin ved Rigsdagens Aabning den 4. August, og
- 2) ufortøvet at meddele Rigsdagens Præsident, at jeg sad fængslet i Aabenraa og derfor var ude af Stand til at opfylde mine parlamentariske Forpligtelser.

Depechen om Rigsdagens Indkaldelse vedføjede jeg som Bilag.

Amtsdommeren kom igen, modtog Brevet og lovede, at det straks skulde blive sendt ned til Landraaden. Han var høflig og forekommende, erklærede, at jeg maatte lade Posten hente fra „Folkehjem“ og gav mig Lov til at spadsere paa Gangen. Fangevogteren fortalte, at foruden mine Medarbejdere ved „Hejmdal“ sad ogsaa Murer Ewald, en indvandret tysk socialdemokratisk Fører, og en Del Fiskere fra Byen og Omegnen i Fængslet.

Ved Totiden kom Amtsdommeren og overrakte mig Landraadens Svar. Generalen havde, skrev Landraaden, paa hans Anfaling ophævet Arrestordren. Amtsdommeren satte mig straks paa fri Fod. Fængselsdøren aabnedes, og jeg gik hjem, hvor jeg blev modtaget med aabne Arme. Paa Kontorerne og i Trykkeriet straaledede alle Ansigter mig i Møde. Vor tyske Nabos Kone slog henrykt Hænderne sammen og raabte: „Nu er H. P. Hanssen atter paa fri Fod, saa faar vi ingen Krig!“

Men henad Kl. 5 blev der opslaaet kæmpestore Plakater paa alle Gadehjørner: Kejseren anordnede Hærens Mobilisering! Og hvad ingen paa Forhaand vilde have holdt for muligt: Hele Mandskabet fra 20—45 Aars Alderen fik Ordre til at møde under de preussiske Faner! Folk stimlede sammen om Plakaterne. Aldrig glemmer jeg Billedet: Blege, alvorlige Mænd, dumpt resignerende, Kvinder opløste i Graad, unge Par som uden at ænse Omgivelserne holdt hinanden fast omslyngede, hulkende Børn, alle følte sig i den haarde, ubøjelige og uafvendelige Skæbnes Vold.

Fra Nørremølle kom min Broder og Svigerinde. Deres yngste Søn Svend afgaar i Morgen til Fronten med andet Garderegiment i Berlin. Deres ældste Søn Jørgen Rudolf er undervejs hjem fra St. Petersborg for at melde sig som Reserveofficer i København. Broder kan komme til at staa imod Broder. De var meget nedtrykte, da de kom. De havde hørt, at

jeg var fængslet. Men det oplivede dem synligt, at de fandt mig paa fri Fod og ved godt Mod.

Min Søstersøn Jep Fink kom for at sige Farvel. Han skal møde i Morgen ved sit Regiment og maa bort fra Hustru og tre smaa Sønner. Gud give, at han maa komme sund og rask tilbage.

Om Aftenen var vi samlede i en snevrere Familiekreds. Min Søn skal først møde om tre Dage. Men jeg rejser allerede i Morgen til Berlin. Inden jeg kommer hjem, vil han være ved Hæren. Vi talte om Fremtiden.

Berlin d. 2. August 1914.

I Nat blev jeg vækket to Gange af Telegrafbudet: „Jaurès er myrdet!“ „Krigen er i fuld Gang; der har allerede fundet blodige Sammenstød Sted mellem tyske og russiske Patrouiller!“

Det blev en urolig Nat.

I Morges afrejste jeg til Berlin. Peter fulgte mig til Stationen. Paa Tirsdag skal han møde ved sit Regiment. Der var mange Folk paa Banegaarden for at tage Afsked med de Indkaldte. Stemningen var bevæget. En lille Klynge istemte et Par tysk-patriotiske Sange, men de vandt ingen Genklang. Saa gik Toget ledsaget af Vinken og Viften. Og paa Perronen stod en Flok grædende Kvinder tilbage.

De Indkaldte var mest ældre Mænd paa 35—40 Aar, som havde Hustru og Børn hjemme. Ved Rødekro kom der mange til. Jeg kendte de fleste. En mild, blød, vemodig Stemning var fremherskende. Alle havde her — ligesom i Aabenraa i de sidste tunge Dage — en uimodstaaelig Trang til at være venlige og gode imod hinanden.

Saa gik det videre sydpaa. I Flensborg, som har en stor Garnison, steg mange ud. Banegaarden var besat med Militærposter. Et Selskab paa fem Mænd mellem 30 og 35 Aar steg ind i min Kupé. Det var Jægere, som skulde møde i Ratzeborg. Den milde, bløde Stemning havde hos dem et Islæt af noget uægte lystigt og forsorent. Et Par af dem fortalte, at de var „brændt igennem“. De havde slet ikke sovet sidste Nat og priste sig lykkelige, fordi de ikke havde Kone og Børn hjemme. Men bag deres paatagne Lystighed mærkede man tydeligt nok Ængstelsen for, hvad der forestod.

Det var en dejlig Høstmorgen. Kirkeklokkerne kaldte nær og fjern, men Søndagsstilheden mærkedes ikke. Ud over Markerne svingede Høstmaskinerne deres lange Arme. Folk havde travlt med at faa Kornet mejet, før Krigen slugte deres Arbejdskraft. Paa alle Landstationer steg Reservister ind, nu og da ogsaa sortklædte Sygeplejersker, snart Diakonisser, snart høje, statelige Damer, mærkede med det røde Kors. Jeg har altid haft stor Ærbødighed for Sygeplejetjenesten. Aldrig møder jeg en Diakonisse uden at tage Hatten af. Hvor gjorde disse alvorlige Kvinder et udmærket Indtryk. Godt at de følger Hæren!

Vi passerede Rendsborg. Stærk Bevogtning af Højbroen over Kanalen. Paa Afsatsen, hvor Jernbroen begynder, var der posteret en halv Snes Mand med Maskingeværer og Ballonskyts, alle i nye graa Feltuniformer. Rejseselskabet skifter. Officerer og Menige mellem hinanden. Alle sociale Skranke er foreløbig faldne. Ingen Begejstring, ingen Lystighed. Alvorlig Bekymring, dump Resignation, viljefast Pligtopfyldelse, det er Hovedindtrykket. I Baggrunden grædende Kvinder. — — —

Vi er i Altona. Paa Banegaarden staar en ung Reserveofficer, sikkert en udmærket Balkavallér — Uniform med synligt Snørliv, Lakstøvler, — med et i høj Grad mellemfornøjet Ansigtstudtryk. Aabenbart én af dem, der hidtil har været stolt af sit „L. d. R.“ paa Visitkortet, men som ikke havde tænkt sig, at Legen skulde ende saa alvorligt. Ved Siden af spændte aktive Officerer med solbrunede, skarptskaarne Ansigter, som gnistrer af Energi.

I Hamborg er Gaderne forholdsvis tomme. Det er Middag. Der er mange paa Banegaarden for at tage Afsked med de Indkaldte. Næsten alle er mærkede af dyster Alvor. Idet Toget sætter sig i Bevægelse, skriger en raa Stemme: „Hau feste zu!“ Folk tysser. Jeg ser smertelige Trækninger i Ansigterne paa et Par Damer i min Kupé, som følger deres Mænd til Garnisonsbyen.

Henimod Berlin bliver det paafaldende tomt paa Stationerne. I Finkenkrug, Spandau og Berlins Forstæder, hvor man ellers træffer meget Søndagspublikum, tomme Gader. Trist, alvorlig Stemning præger de Medrejsende.

Berlin! Jeg tog min Koffert. En Drager! Der er ingen Drager at se. Bar den ud gennem Forhallen. En Bil! — alle

Biler er forsvundne. En Droske! der holder to, men de er bestilte. Jeg ventede lidt, men der var ingen Hjælp at finde. Saa slæbte jeg min Bagage til Broen over Spree, hvor jeg mødte en frisindet Kollega, som befandt sig i samme Forlegenhed. Forgæves spejdede vi til alle Sider: Der var ikke et Køretøj, ikke et Bybud at opdrive. Vi maatte klare os selv.

Undervejs havde jeg læst Avisernes højtstemte Skildringer af Jubelen og Begejstringen i Berlin. Virkeligheden er tydeligt nok en ganske anden, hvad jeg allerede har haft god Lejlighed til at iagttage paa Vejen herhen til mit Hotel. Aviserne udsender Ekstrablade: Russerne har allerede overskredet Grænsen flere Steder! En fransk Flyver har kastet Bomber ned over Nürnberg! Folk greb Løbesedlerne med Begærlighed, men læste dem tydeligt nok med Bekymring.

Paa Hotellet er der Plads nok. Der er øde i Hallen. Jeg sidder ene her i Skrivesalen. Jeg kalder paa en Tjener: „Mine Kolleger er allerede borte, og jeg skal afsted i Morgen.“ Af det mandlige Personale er knapt en Tiendedel tilbage. Og Erstatning er ikke til at opdrive, siger Forretningsføreren.

Jeg har været en Tur ude i Byen. Jeg gik den gamle Vej ad Leipzigerstrasse—Friedrichstrasse til „Kafé Victoria“ paa Unter den Linden. Indtrykket uddybes og fæstnes: En tung, trist og trykket Stemning hviler over hele Byen.

„Deutsche Tageszeitung“ har udsendt et Flyveblad med tommehøje Bogstaver. Alverden køber det. Stærkt opskræmmende Meddelelse om Flyveren, som har kastet Bomber ned over Nürnberg. Efterretningen gør et dybt Indtryk. Man kan ligefrem iagttage, hvor Folk bliver nervøse, mens de læser. Uvilkaarligt kaster de Gang efter Gang ængstelige Blikke op i Luften.

Paa Kaféen hviskede en ubekendt Herre til mig: „Vi er kommen for sent! Rusland har faaet et stort Forspring!“ „Die Stimmung ist so gedrückt,“ klagede en Dame ved samme Bord. De Omstaaende stemte i med.

Jeg gik tilbage gennem Wilhelmstrasse. Folk stod i tætte Skarer paa Fortovene Unter den Linden for at se et Glimt af Kejseren, naar han kommer susende i sin Bil fra Potsdam. Men der er ingen Jubel, ingen Begejstring, overalt den samme tunge, triste og trykkede Stemning.

Ved Ottetiden gik jeg over i „Rheingold“, hvor jeg tog

Plads ved et Bord. Før jeg endnu havde bestilt noget, sagde Tjeneren: „Jeg maa gøre Dem opmærksom paa, at vi ikke veksler store Penge.“ „Jeg har smaa,“ svarede jeg smilende. „Er Smaapengene slupne op?“ „Ja,“ svarede han ophidset: „Alle kommer de her med Hundredmarks-Sedler.“

Mens jeg sad ved min Aftensmad, hørte jeg fjerne Hurra-raab. De kom nærmere. Folk lyttede og sprang op. Hurra-raabene blev stærkere, de bredte sig ud over hele Potsdamerplatz og voksede til Storm. Gæsterne lod Maden i Stikken og løb ud af Restaurationen. Jeg fulgte med Strømmen. Hvad er der Nyt? „Japan har erklæret Rusland Krig!“ brøler man. Hurra! Hurra! Stormende Jubel. Folk omfavner hinanden. „Længe leve Japan! Hurra! Hurra!“ Jubelen er endeløs. Saa raabes der: „Til det japanske Gesandtskab!“ Og Folkemas-serne stormer afsted, river alle med sig og belejrer snart Gesandtskabet. „Japan leve! Japan leve!“ raaber de ustandseligt, indtil den japanske Gesandt viser sig. Forlegent stammer han en Tak for al den uventede og vistnok ogsaa ufortjente Hyldest, der bruser ham i Møde.

Hvor hurtigt Stemningen kan skifte. Alt er nu Glæde og Jubel og Sejersvished. Men hvorfra stammer Efterretningen? De store Aviser udsender ingen Ekstrablade. Det hele er mystisk og mistænkeligt. Mens jeg nedskriver dette paa Hotellet, ved jeg endnu ikke, om Japans Krigserklæring er andet og mere end Digt og forbandet Løgn.

Ved Titiden forlod jeg atter Hotellet og gik over i „Kafé Josty“. Her traf jeg „Vorwärts“s Referent i Landdagen *Bernstein* jun. med Frue. I Redaktionen havde man ikke hørt noget om Japans Krigserklæring. Det hele var vistnok Bluff. Han meddelte mig fortroligt, at Regeringen var ved at bygge Socialdemokratiet en gylden Bro. Som Bevis anførte han, at Rigsdagsmand *Stadthagen* i Gaar var bleven kaldt op i Udenrigsministeriet, hvor en høj Embedsmand paa Regeringens Vegne havde udtalt Tysklands Deltagelse i det store Tab, Socialdemokratiet havde lidt ved *Jaurès'* Død. Betegnende for Situationen var det endvidere, at Dr. *R. Hilferdings* Udvisningsordre var bleven annulleret. Det er kun et Par Uger siden, at han, der er østerrigsk Statsborger, blev udvist, fordi han som Chefredaktør af „Vorwärts“ havde paadraget sig Regeringens Uvilje. *Bernstein* jun. var stemt for, at Socialdemokratiet skulde bevilge den forlangte Krigskredit og henviste

til, at *Fr. Stampfer* havde skrevet „en pragtfuld Artikel“ i denne Aand.

Noget efter kom *Fr. Stampfer*. Han sagde til mig, at han var stemt for at bevilge, hvad Regeringen krævede, og mente, at Partiets store Flertal vilde stille sig paa dette Standpunkt. Paa Forespørgsel erklærede jeg, at jeg vilde forbeholde mig mit Standpunkt, indtil jeg havde haft Lejlighed til at drøfte Stillingen med Polakkerne og Elsass-Lothringerne.

Rygtet om Japan stadfæstes ikke. Stemningen er hurtigt flovet af. Da jeg gik tilbage over Potsdamerplatz suste talrige Biler forbi med Officerer. De hilstes med Hurraraab. I „Kafé Picadilly“, som allerede er bleven omdøbt til „Kafé Vaterland“, spillede der patriotiske Melodier. Mængden istemte Sangene. Der var megen Halløj. Men det er det letlevende Folk.

Berlin d. 3. August 1914.

Jeg stod tidlig op. Alt var stille i Hotellet. Henad Kl. 7 fik jeg de første Aviser. Rygtet om Japans Krigserklæring betegnes som grundløst. Ellers intet af Betydning. Drak Kaffe i Restaurationen. — Reserveofficerer kom og gik. Af 20 Tjenerne er kun 1 tilbage. De øvrige er paa Vej til Fronterne.

I Rigsdagen traf jeg først min gamle Kollega *Jan Fegter*. Vi drøftede Stillingen. Han havde fem Sønner i Felten. Paa Borkum, som hører til hans Valgkreds, var alt, fortalte han, allerede bleven jævnet med Jorden. Fyrtaarnene var nedbrudte, og Hotellerne nedskudte for ikke at tjene Fjenden som Sømærker. Fire Franskmand eller Russere var bleven skudte, mens de søgte at overskære Telefontraadene. Rigsdagsmand *Sivkovich* kom til. To Russere, som vilde sprænge Højbroen over Kanalen, var, fortalte han, bleven fanget paa fersk Gerning og skudt. Utrolige Rygter svirrer i Luften. Jeg gik med *Jan Fegter* over i en Restauration. Undervejs mødte vi en Reserveofficer, som han kendte. Ved Swinemünde, fortalte han, var der fanget en Russer, som medførte en Flaske med Pestbaciller, ved Danzig havde man skudt en tysk Underofficer, hos hvem man havde fundet en Flaske med Tyfusbaciller, — og saadan gik det videre med Rygter om Luftbomber, Dynamitpatroner, Baciller og Gift; de er vilde og taabelige, men de tros.

Da jeg kom tilbage til Rigsdagen, traf jeg først Rigsdagsmand *Peus*. Han fortalte, at Socialdemokraterne sluttede vilde stemme for Krigskrediten. *Landsberg* stadfæstede det. Af Aviserne havde en set, at jeg havde været arresteret. Jeg maatte fortælle Tildragelsen. *Ledebour*, *Liebknecht* og andre Rigsdagsmænd kom til. Almindelig Indignation. Jeg fik Tilsgagn om, at man nok skulde holde Afregning med Regeringen.

Udenfor Rigsdagen mødte jeg Dr. *Heckscher*. Han modtog mig med Hilsenen: „Det er frygteligt!“ I de sidste otte Dage havde han været ansat som Hjælpearbejder i Udenrigsministeriet, fortalte han. Arbejdet var især gaet ud paa at holde England udenfor Krigen. I Aftes havde han haft den sidste Samtale med den engelske Gesandt. „Alt Haab om at holde England tilbage maa nu opgives,“ sagde han. „I Morgen antager jeg, at det slutter sig til vore Fjender. Men vi er rede til at tage imod dem. De vil undre sig over den Modtagelse, som de vil faa i Vesterhavet. Jungens! Jungens!“

„Og Danmark?“ spurgte han. „Danmark vil opretholde en streng Nevtralitet,“ svarede jeg. „Men sørg endelig for, at Tyskland ikke besætter dansk Territorium, ellers kan det gaa som i Napoleonstiden, da Englands Angreb drev Danmark over i Frankrigs Arme. De bør anvende al Deres Indflydelse i denne Retning!“ „Dertil er jeg villig, men skal det lykkes, maa Danmark ikke ensidigt begunstige England.“ „Danmark vil bevare en ligelig Nevtralitet,“ svarede jeg, „men det vil selvfølgelig forsvare sin Selvstændighed og Uafhængighed imod enhver Angriber.“

Der kom et Par Kolleger til. „I Morgen kan vi vente England,“ gentog han, og derpaa forceret lystigt: „Men de vil undre sig over den Modtagelse, som de vil faa! Vi maa bringe frygtelige Ofre, men vi vil slaa glimrende Slag. Jeg har godt Haab. Vore blaa Gutter brænder af Længsel efter at komme i Kast med Englænderne. Lad dem bare komme. De skal faa en varm Modtagelse i Vesterhavet.“

Saa gik han ud i Tiergarten med Hatten i Haanden, for at Vinden kunde svale hans brændende Pande. Han trængte aabenbart i høj Grad til at være ene med sine Tanker og til at styrke sit Haab! Men jeg tænkte: Er det Politikere af det Format, Udenrigsministeriet kalder til Hjælp i kritiske Tider, saa maa Tyskerne helst holde op med at tale store Ord om Statsmænd i Kyrasserstøvler!

Jeg spiste paa mit Hotel. Jeg vilde betale med en Tyve-marks-Seddel. „Har De ikke Sølv?“ spurgte Tjeneren. „Nej, desværre ikke.“ Et Øjeblik: Opvarteren gik. Et Kvarter efter kom han tilbage. „Undskyld, men vi kan desværre ikke veksle. Frøkenen har været syv Steder. Der er ingen Smaapenge at opdrive. Alt Metal forsvinder. Vil De ikke være saa venlig at underskrive Regningen?“ „Godt, herefter maa De saa føre alt, hvad jeg nyder, til Regning, jeg kan saa betale ved min Afrejse.“ Det er sære Tilstande. Folk stormer Butikkerne for at hamstre Fødevarer.

Udenfor Hotellet mødte jeg Rigsdagsmand *Keil*, og vi fulgtes ad til Rigsdagen. Han var meget nedtrykt, men absolut stemt for at bevilge alt, hvad Regeringen forlangte. „Vi kan dog ikke lade dem slaa Riget i Stykker!“ udbød han Gang efter Gang.

I Nærheden af Rigsdagen raabte en Mand til *Keil*: „Har De hørt det, har De hørt det! Der er indløbet en Depeche til „Lokalanzeiger“, hvorefter den russiske Flaade er ødelagt, og Linjeskibet Brandenburg er gaaet under med 600 Mand.“

Vi gik op i Rigsdagen og fortalte, hvad vi havde hørt. Efterretningen spredtes hurtigt og vakte megen Bevægelse. *Erzberger*, *Bassermann* og flere Førere kom til og bad os om at fortælle, hvad vi vidste. Vi kunde kun meddele, hvad der stod i „Lokalanzeiger“s Flyveblad.

Rigsdagsmand Dr. *Frank* kom og hilste meget hjerteligt. „Vi maa absolut stemme for Bevillingen,“ sagde han. „Vi holdt Møde i Formiddags. Men det blev afbrudt, fordi nogle af os blev kaldt op til Rigskansleren. Der var dog tydeligt nok helt overvejende Stemning for at bevilge, hvad Regeringen holder for nødvendigt. Kun tre Partifæller ytrede Betænkeligheder. Vi fortsætter nu Mødet.“ Jeg talte med et Par andre Socialdemokrater. De var alle enige om, at der i Regeringskredsene var foregaaet et betydningsfuldt Stemnings-skifte overfor Socialdemokratiet. — Der prædikes tydeligt nok til Offers!

I Foyeren stødte jeg paa Dr. *Breitscheid*. Han gratulerede mig som Lidelsesfælle og fortalte, at han i Forgaars var bleven arresteret i Bøhmen som — serbisk Spion. Rygtet om min Fængsling har bredt sig. Mange Kolleger kommer og beder mig om at fortælle, hvad der er sket. Alle synes at være enige

om, at Arrestationen var en kolossal Dumhed paa et saa kritisk Tidspunkt.

Fr. Stampfer og Dr. Breitscheid kom og bad mig om at gaa med dem ind i Biblioteket, som kun Rigsdagsmænd har Adgang til. De vilde opstøve Babels berømte Tale imod Rusland for at udnytte den i deres Korrespondancer. Da vi gik ned igennem Forhallen udbrød Breitscheid: „Gud ved, om vi ogsaa herefter skal gaa her!“

Paa Tilbagevejen fra Biblioteket mødte jeg *Fr. Naumann*. Han saa lidende ud, var meget indigneret over min Arrestation og sagde ophidset, at Regeringen skulde gøre mig en Undskyldning. „Ved Bethmann-Hollweg noget om Sagen?“ „Det aner jeg ikke, men det er næppe sandsynligt, da han har andet at tænke paa.“ „Det er lige meget, han skal gøre Dem en Undskyldning.“ „Foreløbig er jeg paa fri Fod. Det er Hovedsagen. Afregningen kommer, men den kan godt opsættes til senere.“ Han var nervøst ophidset og saa meget lidende ud. „Det er frygtelige Dage,“ sagde han, trykkede min Haand og gik.

I Læsesalen traf jeg de sydtyske Rigsdagsmænd *Konrad Haussmann* og *Haas*. Haussmann var ligesom Naumann præget af rent fysiske Lidelser og synlig nervøs. „Dette udelige Diplomati, dette udelige Diplomati,“ sagde han dybt indigneret.

Paa Trappen ned til Garderoben stødte jeg paa *Fr. Payer*, som lige var ankommen. Han hilste venligt og spurgte, om der forelaa noget særligt nyt. Jeg fortalte ham, hvad Dr. Heckscher havde meddelt mig om Englands nær forestaaende Krigserklæring. „Hele Verden rejser sig imod os,“ sagde han stiltfærdigt og bevæget. Handelsminister *v. Sydow* gik forbi og hilste halvt forundret, syntes jeg, over at se mig her. Han saa anstrængt og træt ud. Der skal ogsaa Nerver af Staal til for at være Minister i Tyskland i disse Dage uden at tabe Ligevægten.

Med *Fr. Naumann* og flere andre indflydelsesrige Kolleger talte jeg om Danmarks Stilling. Jeg søgte at indgyde dem Tillid til Danmarks Neutralitet og indprentede dem alle, hvor farligt det vilde være at besætte en Del af det danske Statsomraade. Jeg tror, at jeg har ydet baade Nordslesvig og Danmark værdifulde Tjenester ved at være her paa min ensomme Post i disse kritiske Dage.

Folk skriger ligefrem efter glædelige Efterretninger. „Hvor bliver Ormen hin lange, — kommer ikke Olav Trygvesson?“ Hvor bliver Efterretningerne om Østerrigs Sejre i Serbien? Hvorfor udebliver Italiens Krigserklæring? Men man stoler paa Hæren og Flaaden. Et Par Sejre vil hurtigt genrejse Stemningen. Udebliver de, vil Mismodet derimod brede sig. Pengene forsvinder. Det ængster. Det tyder paa, at Fædrelandsfølelsen i mange Kredse maa bukke under for Forretningssansen. Krigssituationen udnyttes. Der spekuleres især i Levnedsmidler. Rigsbanken erklærer, at den ikke kan opfylde de store Krav, der stilles til den. Berlins Magistrat appellerer indtrængende til Borgernes Ansvars-, Æres- og Fædrelandsfølelse. Men det vil næppe hjælpe. Ængstelsen for, hvad der forestaar, breder sig.

Ved Syvtiden traf jeg Rigsdagsmand, Professor *v. Schulze-Gaevernitz* og Dr. *Wiesener* fra „Frankfurter-Zeitung“, som vedligeholder gode Forbindelser med Udenrigsministeriet. Professoren saa forvaaget, bekymret og meget anstrengt ud. Han var oprørt over min Arrestation. Dr. Wiesener fortalte, at man i Udenrigsministeriet havde set lidt lysere paa Englands Holdning om Eftermiddagen ved Tretiden, da han havde været der. „Men om England slutter sig til vore Fjender eller ej, er ret ligegyldigt nu,“ tilføjede han. „Vi er dog afskaaret fra alle Tilførsler. Og vor Marine brænder af Længsel efter at komme i Kast med Englænderne. Frankrig vil hurtigt blive hugget sønder og sammen. Hvad Rusland derimod angaar, er der ikke Ende at se paa Krigen.“

Vi gik ind i Rigsdagens Restauration og tog Plads ved de Frisindedes Bord, hvor der allerede sad en halv Snes Kolleger. *Liesching* fortalte, at hans eneste Søn og eneste Barn allerede stod ved Fronten, *Heyn* havde to Sønner med, *Jan Fegter* fem, „men jeg har endnu en fjorten Aars Dreng hjemme,“ tilføjede han, som for at trøste sig selv. „Alle mine seks Sønner er indkaldte,“ sagde *Arnold* stille.

En Tjener kom og meddelte, at et Par polske Kolleger spurgte efter mig. Jeg gik ud og traf *v. Morawski* og *Dombeck* ene to i Læsesalen. Hr. *v. Morawski* sitrede af Nervøsitet. „Vi maa bevilge alt, — uden Erklæring, der er ingen anden Udvej,“ skreg han til mig, da jeg havde lukket Døren. „Alt andet er Vanvid. De vil hugge vore Hustruers og Børns Hoveder i Stykker, hvis vi stemmer imod!“ „Saa galt gaar

det vel næppe," svarede jeg roligt, „men alle vi Ikke-Tyskere maa optræde sluttede, og nøje overveje vore Handlingers Rækkevidde i alle Retninger, før vi fatter vore Beslutninger.“ Dombeck var mere koldblodig. „Jeg tror ogsaa, at vi bliver nødt til at stemme for Bevillingen," sagde han, „men jeg frygter for Følgerne, hvis Rusland sejrer. Der kæmpes allerede en Fjerdingvej fra mit Hjem.“ „Hvordan er Stemningen i russisk Polen?" spurgte jeg. „Russerne bærer sig klogt ad," svarede han. „De har allerede gjort os store Indrømmelser, baade hvad Undervisningsvæsenet og hvad Selvforvaltningen angaar. Hvis Preusserne er kloge, saa ophæver de nu straks med ét Slag alle polske Undtagelseslove.“

Døren gik, og *Alpers* kom hen til os. „Jeg hører, at De har været arresteret," sagde han. „Ja, vi Welfer kender Rummen fra 1870. Da spærrede de uden videre vore Førere inde i Fæstningerne.“

Det er Aften. Socialdemokraterne har endt deres Fraktionsmøde. Det er besluttet, at de vil afgive en kort Erklæring, men stemme for Bevillingen. Førerne aander atter lettere. Var Beslutningen falden i modsat Retning, vilde Partiets Sprængning have været uundgaaelig.

Paa Postkontoret mente de, at min Brodersøns Regiment endnu var her i Byen. Jeg skrev til ham, men lige som jeg havde afleveret Brevet paa Kontoret, lød der stærke Hurra-raab udenfor Rigsdagsbygningen. Det var hans Regiment, andet Garderegiment, der marcherede forbi til Banegaarden for at afgaa til Krigsskuepladsen.

„Hvad vil Rumænien?" spurgte jeg lige Dr. *Wiesener*, „Frankfurter Zeitung"s Redaktør i Berlin, „Rumænien har erklæret: Under ingen Omstændigheder imod Tyskland og Østerrig," svarede han.

Om Italien er der Tavshed. Det er, som om man ikke tør tale om det for ikke at vække Tvivl om dets Forbundsroskab!

Nu er der stille og tyst her i Salen. Alle Fraktioner er samlede til Raadslagning i deres Partiværelser. Kun jeg sidder ensom her paa min ensomme Post.

Udenfor tegner Bismarcks Statue sig silhuetteagtig, mørk og dyster op imod den lyse Aftenhimmel.

Han var Virkelighedspolitiker.

Da jeg paa Hjemvejen fra Rigsdagen kom til Potsdamer-

platz, var den et bølgende Menneskehav. „Wieder einer, wieder einer!“ raabte Folk, og fo'r vildt rasende ind paa en Mand, som Politiet havde anholdt. „Slaa ham ned!“ og de pryglede ham ubarmhjertigt med Stokke og Paraplyer. „Hvad er der Nyt!“ spurgte jeg. „Det er den fjerde russiske Spion, som man har fanget i den sidste halve Time,“ raabte Folk i Munden paa hinanden. Og Ophidselsen overskred alle Grænser.

Spionfrygten og med den Spionjagten breder sig som en Epidemi. Det er en Følge af Krigsministeriets Opfordring om at være agtpaagivende overfor russiske Spioner. I Rigsdagen talte jeg i Eftermiddags med et Par bajerske Kolleger. „Hos os er alt Begejstring,“ sagde den ene, „men det vrimler med Spioner.“ „I Kissingen,“ tilføjede den anden, „har vi allerede fanget elleve,“ og han gav lange detaillerede Beretninger om Fangsten. Var blot Halvdelen af, hvad der fortælles, sandt, vilde mange Hundrede Spioner allerede have smagt det dræbende Bly.

Denne Spionfrygt, denne Spionjagt! Guderne maa vide, hvor mange „Spioner“ der er bleven pryglede og fængslede i Dag! De indkaldte Reserveofficerer gaar ikke Ram forbi. De er i mange Tilfælde bleven tykke og trinde i Fredstid, og de daarligt siddende Uniformer forklarer Fejltagelsen. Det er nemlig den almindelige Opfattelse, at Spionerne er forklædte som preussiske Officerer.¹⁾

„Sidste Ekstrablade! Italien erklærer sig neutralt!“ raabtes der, da jeg vilde gaa ind i mit Hotel. Jeg greb et Flyveblad. Det var udsendt af „Freisinnige Zeitung“, og Efterretningen derfor troværdig. Rundt om hørtes Knurren, Eder og Forbandelser. Jeg gik ind i Hallen og gav først Overkelneren Bladet: „Helt udelukket,“ udbrød han. „Men Telegrammet citerer det italienske Regeringsblad,“ sagde jeg, „og det er udsendt af et alvorligt, politisk Organ.“ „Men det kan ikke være sandt,“ skreg han vredt og fortvivlet.

En Reserveofficer med Frue passerede forbi. Jeg rakte ham Flyvebladet. „Umuligt,“ raabte han, mens der gik en smertelig Trækning over hans Ansigt. „Utroligt! Utroligt!“ istemte Fruen dybt rystet. „Men vistnok alligevel sandt,“ sagde jeg og gik videre.

¹⁾ Krigsminister v. *Stein* fortalte lejlighedsvis i Finansudvalget, at han denne Dag var bleven gennempryget som Spion, da han efter Ordre mødte for at overtage Stillingen som Generalkvartermester.

Gæsterne blev opmærksomme. Der sad et Par glatragede Herrer paa en Sidebænk. „Hvad Nyt?“ spurgte de. Jeg traadte saa til og gav dem Bladet. „Det er udmærket,“ udbrød den ene med stærk engelsk Accent. „Og hvad vil England?“ spurgte den anden meget interesseret. „Det vil vise sig i Morgen,“ svarede jeg kort og afbrød Samtalen, thi Væggene har i disse Dage Øren.

Jeg fik pludselig Lyst til at se, hvad Virkning denne Efterretning øvede i Rigsdagen, gik ud, sprang op paa en Sporvogn og kørte derhen. Udenfor Bygningen stødte jeg paa Vicepræsident *Dove*, *Haussmann*, *Gothein* og flere andre frisindede Rigsdagsmænd. De kom fra Fraktionsmødet. Jeg rakte dem Bladet. „Umuligt! Utroligt!“ raabtes der fra flere Sider. „Det var at vente,“ sagde *Gothein* stille. Vi gik sammen videre. „En ulykkelig Krig,“ fortsatte han stiltfærdigt, „dette uduelige Diplomati! dette uduelige Diplomati!“

Vi gik til Fraktionens Stambord. Her traf vi *Payer*, *Fischbeck*, *Liesching*, *Dr. Struwe*, *Heyn*, *Jan Fegter* o. fl. Efterretningen blev modtaget med dyb Uvilje. Stemningen var meget trykket. Kun *Dr. Mugdan* var lystig og overmodig og tilbød storpralende Væddemaal paa, at Tyskland hurtigt vilde slaa sine Fjender ned.

„Der er ingen Begejstring i Landet,“ sagde *Gothein*. „Jeg husker 1870, det var noget andet. Men vort Folk vil gøre sin Pligt.“ For økonomiske Vanskeligheder nærrede han ingen Frygt.

Dr. Brabrand kom. For et Par Aar siden blev han slettet af Hærens Lister som Reserveofficer, fordi han ved et Omvalg havde stemt paa en Socialdemokrat. I Gaar meldte han sig som Frivillig, og om et Par Dage afgaar han til Hæren. „Lige nu blev der fanget en russisk Spion herude paa Gaden,“ fortalte han. „En Dame overlod Politiet sin Privatbil til hans Transport. Til Gengæld pryglede Mængden hende ubarmhjærtigt med Stokke og Paraplyer.“

Samtalen gik videre. Pludselig opstod der en øredøvende Larm paa Gaden. „En Spion! en Spion!“ raabte Mængden rasende. „Der blev fanget tre, mens jeg gik herhen,“ ytrede en Kollega tørt. Men udenfor var Folk helt vilde.

Det er over Midnat, og i Morgen er det den store Dag.

Berlin d. 4. August 1914.

Det er tidlig Morgen. Udenfor spiller Militærmusiken en lystig March. Klap, Klap, Klap, Klap lyder det uafbrudt hen ad Asfalten. I endeløse Rækker rykker Kavaleriregimenterne ud.

Vejret er trist. Regnen siler ned. Klap, Klap, Klap, Klap, Eskadron følger paa Eskadron. Hestene er blanke. Landserne er smykkede med Blomster. Men der er ingen Begejstring.

De første Morgenaviser kommer. Intet nyt af overvejende Betydning. Der opfordres til systematisk Spionjagt, — men Opfordringen er saamænd overflødig. Spionjagten er allerede sat i System. Ud over Landet raser den vilde Jagt efter de franske Guldbiler, som, efter hvad Krigsministeriet meddeler, er undervejs til Rusland for at financiere Krigen! En Del fredelige Vejfarende er allerede bleven skudt. Lidenskaberne oppiskes mere og mere.

Kl. 12¹/₂ var der Gudstjeneste i Domkirken, og umiddelbart derefter blev Rigsdagen aabnet i den hvide Sal paa Slottet. Bureauet forsynede os med Legitimationskort og indskærpede os Nødvendigheden af altid at have dem ved Haanden.

Domkirken var stuvende fuld. Hoffet, Regeringen og Rigsdagens protestantiske Medlemmer var tilstede. Mængder af glimrende, guldbroderede Uniformer. Ofte har jeg i Aarens Løb følt mig frastødt af Junkernes Klappen paa Sværdet og svulstige, højpatriotiske Fraser. I Dag var de fleste mødt i graa Feltuniformer. Det gav mere Respekt. Det gjorde aligevel Indtryk. Noget i Retning af Mænd bag Ordene.

Gudstjenesten aabnedes med en stemningsfuld Korsang. Der fulgte en Salme, derefter Liturgi, og saa brusede „Vor Gud han er saa fast en Borg“ hen under Kirkens høje Hvælvinger. Derefter Prædiken af Overhofpræst *Dryander*. Han talte formfuldendt. Men Ordene var, maalte efter Øjeblikkets Tarv og Trang, underligt tomme, glatte og runde. Der var megen Selvgodhed og Selvretfærdighed, men for lidt Malm i hans Tale. Jeg savnede et myndigt og kraftigt: *Gør Bod!*

Saa intonerede Orgelet Nederlændernes Bøn før Slaget. Hele Menigheden rejste sig, Officererne med klirrende Vaaben, og istemte af fuldt Bryst den gamle, højtidsfulde Slagsang:

„Wir treten zum Beten vor Gott, den Gerechten,
 Er waltet und haltet ein strenges Gericht,
 Er lässt von den Schlechten, die Guten nicht knechten,
 Sein Name sei gelobt, er vergisst unser nicht.

Im Streite zur Seite ist Gott uns gestanden,
 Er wolte, es sollte das Recht siegereich sein,
 Da ward, kaum begonnen, die Schlacht schon gewonnen,
 Du Gott, warst ja mit uns, der Sieg, er ward dein.

Wir loben dich oben, du Lenker der Schlachten,
 Und flehen: mögst stehen uns fernerhin bei,
 Dasz deine Gemeinde nicht Opfer der Feinde.
 Dein Name sei gelobt, o Herr, mach uns frei.

Sangen gjorde et dybt Indtryk. Men som jeg lod Blikket glide hen over Rækkerne af disse bedende og syngende Officerer, som i Morgen gaar til Fronten, greb jeg mig selv i at nyne Folkevisens Ord:

„Imellem Bjærg og Dale
 Der gæller Ugle og Ørn;
 Det græder saa mangen Enke
 og halvflede faderløse Børn.

De Fruer sidde i Højeloft
 Og venter, deres Herrer komme,
 Hestene de kom blodig hjem,
 Men Sadlerne de var tomme.“

Da Gudstjenesten var sluttet, gik Rigsdagsmændene i Flok og Følge over Slotspladsen, som var afspærret, ind i Slottet og op i den hvide Sal. Der førtes meget streng Kontrol. Vore Legitimationspapirer blev prøvede ikke færre end fire Gange, før vi naaede op i Salen. Man følte sig tilsyneladende ikke rigtig tryk. Salen fyldtes efterhaanden. Rigskansler *v. Bethmann Hollweg* mødte i Dragonuniform og tog Opstilling ved højre Side af Tronen. Til Højre for ham alle Ministrene. Da jeg antog, at Kejseren, som sædvanlig naar Rigsdagen aabnes, vilde komme ind i stort Optog med Pagerne og Prinserne af det kongelige Hus i Spidsen ad Fløjdøren til Venstre for Tronen, og der maatte regnes med Demonstrationer, som jeg hverken kunde eller vilde deltage i, tog jeg Plads i bagerste Række længst til Højre. Til almindelig Overraskelse traadte

Kejseren imidlertid ind ad Døren til Højre, stilfærdigt og halvt ubemærket, ledsaget af en halv Snegeneraler, som tog Opstilling ved venstre Side af Tronen. Prinserne var ikke med. Det hed sig, at Kronprinsen allerede var afgaaet til Fronten. Arrangementet var helt igennem præget af Attentat-Frygt.

Kejseren blev hilst med Leveaab. Han var i graa Feltuniform og steg hurtigt op til Tronen. Rigskansleren bukkede dybt og rakte ham Trontalen. Kejseren læste den staaende. Stemmen var anstrengt og trætt, dirrende af indre Bevægelse. Det var ikke den sædvanlige Kommandotone, men en Forelæsning med sammenbidte Tænder. Af og til maatte han standse, mens Bifaldet bragede gennem Salen. Da han havde læst den egentlige Trontale, rakte han Rigskansleren Manuskriptet og fortsatte frit med hævet Røst: „Fra i Dag af kender jeg ingen Partier, men kun Tyskere. Er Partiernes Førere enige med mig deri, beder jeg dem om at træde frem og bekræfte det med Haandslag.“ Formændene for de to konservative Partier, Centrum, det nationalliberale og det frisindede Parti traadte derpaa frem og rakte ham Haanden, mens Forsamlingen vildt begejstret udbrød i stormende Jubel og endeløse Hyldestraab.

I min Nærhed stod to af Tysklands mest bekendte Mænd. Professor *Harnack* og Dr. *Fr. Naumann*. Harnack stod foroverbøjet, dybt grundende, øjensynlig stærkt lidende ved Tanken om, hvad der forestod. Naumann var meget bevæget. Store Sveddraaber perlede paa hans Pande. Han rystede gentagne Gange stille paa Hovedet, mens de andre jublede, og stirrede ud i det tomme Rum med et lidende, halvt fortvivlet Blik.

Kejseren vilde nu forlade Salen ad den Vej, han var kommen. Professor *van Calker*, der var mødt som Major i den bajerske Livgardes lyseblaa Uniform, var især ovenud begejstret og trængte sig frem med vældige „Hoch“-Raab. Kejseren blev opmærksom. Tre Skridt fra mig standsede han, drejede sig om og tilraabte Hr. van Calker: „Gehen Sie auch mit?“ „Jawohl, Majestät!“ „Nah! Dann wollen wir sie ordentlich verdreschen!“ Og Rigsdagsmand van Calker, som for et Par Maaneder siden, da vi drøftede Zabernaffæren, fra Rigsdagens Talerstol erklærede, at nu var „alt slaaet kaput i Elsass-Lothringen“, fik et varmt Haandslag og var henrykt.

Paa mig gjorde dette Replikskifte et overordentligt stygt og frastødende Indtryk. Tysklands Skæbnetime er inde. Et

stort Folk ligger i Angst og Bæven for sin Fremtid. Guds-tjenesten i Domkirken var præget deraf. Aabningsfestlighederne var hidtil forløbne værdigt og højtidsfuldt. Det maatte ogsaa Polakkerne og jeg indrømme. Men nu var vi med et Slag nede i den ordinæreste Gadejargon. Der lød raa, brutal Latter fra alle Sider. — — —

Saa tømtes Salen. Lige foran mig gik den østerrigske Gesandt anstrengt, synligt lidende, dybt foroverbøjet, som om han ikke kunde bære Ansvarets Vægt. Ved hans Side Feltmarskal *von der Golz Pascha* med Feltherrestaven, endnu rank, men graanet og vel allerede for gammel til Fronttjeneste.

Mangfoldige var Indtrykkene. Det er umuligt at samle dem i den Hast, hvormed disse Dagbogsblade nedskrives. Jeg forbigaar her, hvad man kan læse i Aviserne, og vil holde mig til personlige Udtalelser overfor mig i Dagens Løb. Jeg havde en længere Samtale med Dr. *David*. Han lider, som saa mange andre, ogsaa rent fysisk under den Sjælevaande, som han befinder sig i. „Frygteligt! Frygteligt!“ udbrød han. „Kunde vi slaa Czarismen ned, befri Finland og skaffe det russiske Folk Friheden, — det var en Krig værd. Men det er fortvivlet, at vi ogsaa skal kæmpe imod Vestmagterne.“

Polakkerne var alle mødt. Jeg har drøftet Stillingen indgaaende med Hr. *von Trampczynski* og flere andre polske Kolleger. De er alle meget antirussiske, og føler sig stærkt knyttede til deres Landsmænd i Galizien. Vi er helt enige om vor Taktik. *Korfanty* er højt oppe. „Vi har Afgørelsen i vor Haand,“ sagde han til mig. „Rusland vil blive slaaget. Alle vore Efterretninger gaar ud paa det. Muligvis udbryder der en væbnet Opstand i Kongrespolen.“ „Men hvor vil Deres Landsmænd faa Vaaben?“ spurgte jeg. „Det sørger Østerrigerne for,“ svarede han smilende. „I over to Aar har Østerrig haft store Vaabendepoter ved den russiske Grænse, som er bestemt til dette Brug. — I Udenrigsministeriet er de blommebløde i disse Dage,“ fortsatte han. „De er villige til at gøre os store Indrømmelser. De forstaar at vurdere vor Magtstilling.“

Et Par Timer efter afholdt Rigsdagen sit første konstituerende Møde. Huset var fyldt til sidste Plads. De forbundne Regeringer var repræsenterede af over halvandet Hundrede højere Embedsmænd. Tribunerne var overfyldte. Præsidenten aabnede Mødet med en kort, højpatriotisk Tale. Derefter

tog Rigskansleren under spændt Opmærksomhed Ordet: I 44 Aar har vi levet i Fred. Vi drager kun Sværdet til Forsvar for en retfærdig Sag. Rusland har sat Brandfaklen til Huset. (Stormende Bifald). At vente til de Magter, mellem hvilke vi er indeklemte, slaar løs, vilde være en Forbrydelse. Frankrig har allerede brudt Freden. Franske Flyvere har overskredet Grænsen og nedkastet Bomber. Franske Kavalleripatrouiller og Infanterikompagnier er brudt ind i Elsass. Vi handler derfor i Nødværge. Vore Tropper har besat Luxemborg og staar maaske allerede i Belgien. (Stærk Bevægelse). Vort Indbrud i Belgien strider imod Folkeretten, men den Uret, som vi dermed har øvet, vil vi sone. (Stærkt Bifald). Hvem der er saa stærkt truet, som vi er, kan kun tænke paa at hugge sig igennem. Vi staar Skulder mod Skulder med Østerrig-Ungarn. Overfor England har vi erklæret, at vi hverken vil angribe Belgiens Udelelighed eller dets Uafhængighed.

Tysklands store Prøvelsestid er nu inde. Vor Hær staar i Felten. Vor Flaade er kampberedt. Bag dem staar hele Folket. (Bragende Bifald. Endeløse Haandklap fra Salen, Forbundsraadets Pladser og Tribunerne.)

Mødet hævdes, og et nyt Møde ansattes til Kl. 5 med Forslag om en Krigsbevilling paa 5 Milliarder Mark som eneste Punkt paa Dagsordenen. Præsidenten aabnede Mødet og gav Formanden for den socialdemokratiske Fraktion, Rigsdagsmand *Haase*, Ordet. Haase oplæste en kort Erklæring: Socialdemokraterne vilde sluttede stemme for Bevillingen. Meddelelsen blev modtaget med endeløst Bifald. Da ingen andre begærede Ordet, sattes Forslaget under Afstemning. Det vedtoges enstemmigt en bloc.

Rigskansleren rejste sig derpaa og sagde: Hvad vi end maa have i Vente: Den 4. August 1914 vil i al Evighed staa som en af Tysklands største Dage!

Derefter oplæste han et kejsertilbud Budskab, hvorefter Rigsdagens Møder udsættes til den 24. November.

Præsident *Kämpf* rejste sig derpaa og sagde: Efter disse Ord har vi kun endnu en Gang højtideligt at love, at det tyske Folk er enigt om at sejre eller dø paa Slagmarkerne for Tysklands Ære og Tysklands Enhed. Kejseren, Folket og Fædrelandet leve! (Stormende Bifald.)

Medlemmerne strømmede i stærk Bevægelse ud paa Gangene, hvor de samledes i ivrigt diskuterende Grupper.

Der blev opslaaet Landkort i Foyeren. Rigsdagsmændene stimlede sammen om dem for at drøfte Opmarchen. Over Vestgrænsen trænger Tyskerne ind i Belgien og frem imod Sedan. Ved Østgrænsen tager de Opstilling bag de massuriske Søer, og der er Tale om et Fremstød imod Warschau. Der ytrede Betæneligheder ved Indfaldet i Belgien, men de fejedes til Side af et Par Partiførere, som havde været i Krigsministeriet. Den store Generalstab har erklæret, kunde de meddele, at det vil koste den tyske Hær et Mandetab af mindst 200,000, hvis den skal bryde ind i Frankrig over Elsass-Lothringen. Hellere end at begynde Krigen dermed, vil Generalstaben tage en Krig med England i Tilgift. Alle var enige om, at Rigskanslerens Ord: „Vore Tropper staa rimeligvis allerede i Belgien“ betyder Krig med England.

Dr. *Blunck* har lige lovet mig, at han vil gaa hen i Udenrigsministeriet og indtrængende advare imod at besætte dansk Statsomraade. *Naumann*, *Waldstein* og Dr. *Heckscher* har paany lovet mig at virke videre i samme Retning. Mine Bestræbelser støttes stærkt af Efterretningerne om, at Nordslæsvigerne opfylder deres Værnepligt.

Der fortælles, at Russerne har besat Memel. Korfanty mener, at Tyskerne om fjorten Dage vil staa i Warschau. De vil samtidig bryde ind i Rusland fra Posen, Øvreschlesien og Østerrig, — men saa let gaar det vist næppe.

Dr. *Wiesener* venter, at England gaar løs i Nat. Sætningen „Vore Tropper staa rimeligvis allerede i Belgien“ i Rigskanslerens Tale betegner han ogsaa som skæbnesvanger. Men han var højt oppe. „Den tyske Flaade er rede til Kamp og brænder af Begær efter at komme i Kast med Englænderne,“ gentog han.

Efter at Mødet var hævet kom en Tjener og sagde, at Ministerialdirektør Dr. *Lewald* spurgte efter mig. Jeg gik ud i Rotunden, hvor han stod omgivet af en Del Rigsdagsmænd. Han traadte mig i Møde og sagde i mine Kollegers Paahør:

„Indenrigsminister *v. Loebell* har paalagt mig at udtale overfor Dem Ministeriets dybe Beklagelse over, at De har været arresteret. Arrestationen er foretaget uden Regeringens Vidende og meget imod dens Vilje. Regeringen beder Dem derfor om at undskylde det skete.“

Jeg bukkede høfligt og bad Ministerialdirektøren om at

meddele Regeringen, at jeg dermed betragtede denne Sag som ordnet.

Senere fortalte *Naumann* mig i Restaurationen, at han personlig havde været hos Rigskanslerens Stedfortræder, Statssekretær *Delbrück* og krævet, at Regeringen straks skulde give mig Oprejsning. *Delbrück* havde fundet Kravet berettiget, men henvist til, at store Sager momentant lagde saa stærkt Beslag paa Opmærksomheden, at Regeringen ikke havde Tid til at sysselsætte sig med Enkeltheder. Men *Naumann* fastholdt Kravet, og Regeringen har altsaa nu bøjet sig for det.

I Aften var jeg først ved det frisindede Stambord i „*Weihen Stephan*“, hvor hele Fraktionen var samlet. Her modtog vi Efterretningen om, at den engelske Gesandt havde forlangt sit Pas. Men det var ventet. Stemningen i disse Kredse kan bedst gengives med Strofen: „Og myldred Djævlø frem paa Jord, og os opluge vilde“. Det vil sige: Det kan ikke være værre end det er, men vi *maa* jo igennem.

Gothein revsede skarpt Diplomatiets Udygtighed. *Payer* havde i Eftermiddags talt med *v. Jagow* og fundet ham lille. *Naumann* var tavs og bevæget, *Hausmann* nervøs. „Det bedste er,“ sagde *Waldstein*, „at Historien ikke kan staa længe paa. Om fire Maaneder har vi atter Fred. Længere kan vi ikke holde det ud økonomisk og finansielt.“

Der kom Efterretning om, at ophidsede Folkeskarer havde slaaet Vinduerne ind i den engelske Gesandtskabsbygning, og at Politiet havde afspærret Færdslen ved Brandenburger Thor. Indtrykket var meget pinligt. Dr. *Mugdan* var atter stortalende og forceret lystig, men han fandt ingen Sangbund. *Payers* stille, sørgmodige Ord til mig i Gaar: „Hele Verden rejser sig imod os!“ lyder i Dag mangestemmig. Tønen er alvorlig, bekymret, men den udmunder i mandig Vilje til at kæmpe, til at sætte Livet ind for Tysklands Fremtid.

Saa gik jeg til *Fr. Stampfer's* Stambord i „Kafé Josty“. Der traf jeg Rigsdagsmændene Dr. *Frank*, *Heine*, Dr. *David*, *Landsberg*, Dr. *Oskar Cohn*, Journalisterne *Fr. Stampfer*, *Hans Leuss*, *Kalitzsky* og flere socialdemokratiske Spidser. De var alle glade over, at Socialdemokraterne havde stemt for Bevillingerne. „Det var opløftende,“ udbød Dr. *David*, „at hele Huset klappede og raabte Bravo, da vi rejste os. Ogsaa ved Ministerbordet klappede man. Rigskansleren fremfor alle.

Men hvad skal det blive til, Folkemordet vil blive større end nogensinde. Hærene maa tælles efter Millioner. Ødelæggelsesredskaberne har ingensinde været mere fuldkomne. Rusland maa slaas i Stykker, Finland befries, og der maa oprettes en polsk Stødpudestat, — han udviklede dette videre.

Dr. Frank har meldt sig som Frivillig og afgaar en af Dagen til Fronten. „Ligger der ikke større Opgaver for Dem her i Berlin?“ spurgte jeg. „Nej,“ svarede han, „det er nødvendigt, at vi er med, naar vi vil vinde Indflydelse paa den nye Verden, der vil dukke op af dette Ragnarok.“ *Heine* udtrykte sin Glæde over, at saa mange af Fraktionen gik til Fronten. Man er enig om, at Tyskland først vil søge at knuse Frankrig. Krigsministeren har i Dag fortalt, at der kan ventes et afgørende Slag i Serbien om 5—6 Dage. Alle var enige med Dr. Frank om, at vi staar overfor et Ragnarok. Og de haaber med ham, at der vil opdukke en bedre og skønnere Verden af Ødelæggelsernes Vederstyggelighed.

Ved Midnat vilde jeg gaa herover i Hotellet. Udenfor Kaféen, hvor der altid er livligt, taltes der atter til Mængden fra Stole og Borde. Da jeg vilde gaa forbi, var en Tyrk med rød Fez sprungen op paa en Stol. Der var vistnok i Forvejen blevet talt om, at Tyskland stod ene midt i en Verden af Fjender. Dette protesterede han imod i en lidenskabelig Tale, som han ledsagede med meget livlige Haandbevægelser. „Tyskland,“ raabte han pathetisk, „har i hvert Fald én trofast Ven: Tyrkiet!“ Disse Ord blev hilst med stormende Jubel. Mængden istemte Sangen: „Ich hat' ein Kammeraden“, som blev sungen med dyb Andagt. Derefter steg en korpulent tysk Frue op paa et Bord og talte bevæget for den gode Kammerat. Tyrken sprang op til hende. De omfavnede bevæget hinanden, og Mængden raabte begejstret: „Leve Tyrkiet!“

Ude paa Pladsen raabtes der: „Nyeste Ekstrablade! England har erklæret Tyskland Krig!“ Ungdommen raabte: Hurra! Det kan ikke blive værre, end det er. Og Tyrkiet er med os. Ned med England! Hurra!“ Men mange blev tavse og listede stilfærdigt bort.

„Det er frygteligt, — er det ikke frygteligt,“ hvisker Folk ude paa Pladsen til hinanden, mens de læser Ekstrablade. Verden staar i Flamme. Inde i Kaféerne spiller og synger man Sangene fra Frihedskrigen.

Det er over Midnat. I Morgen tidlig rejser jeg hjem, men

Mobiliseringen er i fuld Gang. Vi har faaet Ordre til at rejse med Militærtogene, og Rejsen vil derfor blive langvarig. Vi er mange Rigsdagsmænd i Følge. Kl. 8 Morgen gaar Toget fra „Lehrter Bahnhof“, Kl. 8 Aften skal vi være i Hamborg. Det er en Vejlængde, som vi ellers kører i $3\frac{1}{2}$ Time.

Det har været bevægede Dage. Min Pligt har været tung. Vi gaar nu frygtelige Tider i Møde.

Berlin d. 5. August 1914.

Kl. 6 Morgen. Hotellet er snart tomt. Der gøres rent i Hallen. Berlin sover endnu. Udenfor drager lange Tog af lige indkaldte Reservister forbi, de fleste med Papæsker i Hænderne. Kompagni efter Kompagni i graa Feltuniformer og fuld Oppakning marcherer med dumpe taktfaste Skridt den modsatte Vej. De første Morgenaviser kommer: England har erklæret Tyskland Krig!

Der sidder en Gæst ved Kaffeboardet. „England ogsaa,“ raaber han fortvivlet, da han faar Avisen. „Og Italien neutralt!“ tilføjer jeg. „Umuligt, umuligt,“ raaber han, „det vil sikkert opfylde sin Forbundspligt.“ „Nej,“ svarer jeg, „det har allerede erklæret sig neutralt.“ Han betænker sig lidt: „Ja saa er der kun et at gøre. Vi maa hugge os igennem. *Durch!* som Kejseren har sagt.“

Aabenraa den 6. August 1914.

Det blev en endeløs Rejse. Vi var mange i Følge, da vi i Gaar Morges forlod Berlin. Jeg delte Kupé med Dr. *Blunck*, Dr. *Struwe* og *Waldstein*. Der var nok at tale om. Blunck og Waldstein havde begge været i Ministeriet og bl. a. efter Aftale med mig advaret Regeringen indtrængende mod at besætte dansk Territorium.

Ved Nauen steg en gammel Kaptajn ind til os. Han var Godsejer i Brandenburg, havde gjort Krigen 1870—71 med og havde nu atter, skønt højt oppe i Aarene, meldt sig til Tjeneste. Hans eneste Søn var for flere Dage siden rykket ud af Thionville i Lothringen i Spidsen for sit Kompagni. Det var en smuk og statelig gammel Mand, som sikkert havde Hjertet paa det rette Sted. Han skulde nu med sit Kompagni bevogte Banen fra Nauen, Hovedstationen for den traadløse

Telegraf, til Wittenberge. Snart kørte han i Toget, saa paa Lokomotiver og saa atter paa Dressiner. Streng Bevogtning var nødvendig. Om Formiddagen havde en af hans Folk fundet en Kasse med Metalfjeder klemmt ind mellem et Par Jernbaneskiner. Den havde han lige afleveret i Potsdam, hvor det viste sig, at det var en Bombe. Toget sneglede videre. Da vi ud paa Eftermiddagen naede Hagenow, fik Dr. Struve opspurgt, at der gik et Militærtog fra Hagenow over Oldesloe til Neumünster, som vi kunde benytte. Vi tog Afsked med vore Kolleger og skiftede Tog.

Ind over Mecklenborg var Høsttravlheden stor. Men fjernt og nær standsede Folk det travle Høstarbejde for at vifte og vinke til de Bortdragende. Ved alle Stationer modtoges Soldaterne af hvidklædte Piger, som bød dem Kaffe, Limonade, Mælk, Smørrebrød og Cigarer. De indkaldte Reservister var smykkede med Blomster. Alle sociale Skel er faldne. Krigslidenskaberne vækkes. Modet hæves øjensynlig. En stærk Broderskabsfølelse er brudt igennem. Og Begejstringen giver sig kraftigt Udtryk.

Ved Stationerne passerede vi lange Militærtog. Vognene var smykkede med Blomster og Grønt. De fleste tillige forsynede med Indskrifter: „Til Moskau“, „Til Paris“, „Til London“. Mange Indskrifter var storpralende, overmodige og hovne, enkelte sjofle. Under en Række brovtende og storskrydende Indskrifter paa en Vogn havde en forstandig Mand skrevet de afvalende Ord: „Das dicke Ende kommt nach!“

Ud paa Aftenen naede vi Oldesloe. Jeg var nikket ind. Dr. *Struwe* vækkede mig: „Her tales der Dansk.“ Jeg sprang hen til Vinduet. Lige overfor os holdt et langt Militærtog. I Vognen ud for mig sad Gaardhandler Peter Hansen fra Tinglev og dinglede med Benene ud af en Kreaturvogn.

„Det her slipper vi pinedød aldrig godt fra!“ sagde han, da han fik Øje paa mig, og rystede paa Hovedet. Jeg gik ud og spurgte efter Danske, — alle Vogne var fulde. Det var Nord-slesvigere, som havde tjent i Garden, der var paa Vej til deres Regiment i Berlin. Mange af dem kendte jeg. Vi vekslede nogle Ord. De var alvorlige, men faste, mandige, og bøjede sig for det uundgaelige. Jeg fik varme Hilsner med hjem. Farvel, Farvel! Toget kørte.

Et Par unge Piger traadte ind. De vekslede et Par Ord, og jeg hørte straks, at den ene var dansk. Det var en ung Pige

fra Nykøbing paa Mors, som havde været i Pension i Oldesloe. Nu havde hendes Fader telegraferet efter hende, og hun skulde hjem. Hendes Veninde, en tysk Præstedatter, vilde ledsage hende til Neumünster. Den unge danske Dame var glad ved at faa Rejseselskab. Og videre gik Toget. Kl. 11¹/₂ naaede vi til Neumünster.

Paa Banegaarden var der med tre Skridts Mellemrum posteret Soldater med skarpladte Geværer. Gennem en stærk Trængsel banede vi os Vej til Ventesalen. Inde i Salen var der posteret en halv Snes Soldater, ligeledes med skarpladte Geværer. Damesalonen var indrettet til Politistation. Legitimationspapirerne blev prøvede meget nøje. En Politiløjtnant kom farende, skældte og smeldte og gav nervøst skrigende Ordre til, at alle Uvedkommende skulde forlade Salen. „Sofort, sofort! 'raus! 'raus!“ Soldaterne hjalp efter. Det var meget uhyggeligt.

Dr. Struve foreslog, at vi skulde gaa over i Banegaardshotellet, som endnu var aabent. Vi gik derover. Al Udskænkning af stærke Drikke var her som allevegne forbudt. Der sad en halv Snes Reserveofficerer ved Bordene. Da jeg vekslede et Par danske Ord med min unge Ledsagerske tilkastede de os mistænksomme, stærkt misbilligende Blikke. Jeg hviskede da: „Lad os hellere tale Tysk.“ Ved Ettiden forlod Dr. Struve os for at rejse til Kiel. Vi skulde vente til Kl. 4, før vi kunde komme nordpaa. Kort efter, at Dr. Struve havde forladt Hotellet, kom Værten meget ophidset hen til vort Bord: „Vi skal nok klare os!“ skreg han. „Vi slaar dem ned én for én. Først Belgien, saa Frankrig og derefter kommer Turen til Danmark. I Morgen skal det bekende Kulør. Enten med os eller imod os!“

En af Gæsterne blandede sig lige saa ophidset i Samtalen: „Nu hører Gemytligheden op,“ raabte han. „De Tilstande, som vi har haft i Nordslesvig i de senere Aar, taaler vi ikke længere. I Gaar er alle Danske i Flensborg bleven sat fast. I Morgen vil de blive skudt. Vi slaar Danmark ned, hvis det ikke gaar med os. Det kan De stole paa!“ Og han slog i Bordet, saa det dundrede. De havde øjensynlig kendt mig.

Jeg tændte ganske rolig en Cigar, men indlod mig ikke i Ordskifte med dem. Den unge Dame fra Oldesloe erklærede, at hun var tysk til Marv og Ben og sagde spydigt, halvt drilende til Værten: „De, som er saa patriotisk, burde melde

Dem som Frivillig.“ „Det vil jeg ogsaa,“ skreg han atter ophidset, „men jeg kan ikke komme afsted endnu. Mine Kelnere er alle indkaldte, og jeg har endnu ingen Afløsning. Men saa snart jeg har faaet dette ordnet, gaar jeg med. Og saa slaar vi dem alle ned, én for én, først Belgien, saa Frankrig, saa Danmark — — —“

En Rejsende afbrød ham med Spørgsmaalet: „Naar lukker De?“ „Kl. 2,“ svarede Værten. Klokken var allerede halvtø. Jeg benyttede mig deraf, betalte og gik over paa Banegaarden med mit Rejseselskab for at undgaa Klammeri.

Havde det været uhyggeligt i Ventesalen før, saa var det om muligt i endnu højere Grad Tilfældet nu. Henved en Snes Englændere var lige ankommen med Toget fra Hamborg og vilde videre nordpaa. De blev ført ind i Damesalonen (Politi-stationen), hvor de maatte klæde sig af, blev strengt visiterede og underkastede et meget pinligt Forhør. Behandlingen, som de fik, var overordentlig hensynsløs, ja ganske uforskammet. Men de tog det med overlegen Ro. En Flok indkaldte Reservister kom ind. Politiløjtnanten blev rasende og jog dem brutalt ud. Døren blev derefter besat med Militærposter. Ingen maatte gaa ind eller ud uden at legitimere sig.

Under alt dette ankom der en Militærpatrouille med en Russer, som Vagtposterne havde grebet paa fersk Gerning, just som han var i Færd med at lægge en Bombe til Højbroen over Kanalen. Hans Hænder var lænked. I hans Lommer fandt de ved Visitationen mistænkelige Fotografier. Under stærk Bedækning blev han ført til Centralfængslet. — Et Selskab Danske, som vilde nordpaa, sad ved Døren. Jeg fik den unge Dame fra Nykøbing bragt i Forbindelse med dem, og de lovede at tage sig af hende.

Klokken halvfire gik jeg ud paa Perronen. Det var lige ved Daggry. Flere Hundrede Reservister og Landeværns-mænd ventede paa Toget. De skulde møde ved Regimenterne i Rendsborg og Slesvig. Da Toget kørte frem, blev det stormet. Knap Halvdelen fik Plads. Der maatte sættes en Snes Vogne til. Jeg fik efter haard Kamp Plads mellem henved en Snes holstenske Reservister i en ussel 4. Klasses Kupé. Saa gik det atter langsomt nordpaa.

Vi naaede Kanalen. Da vi kørte op paa Højbroen, holdt Toget. Dørene reves op, Soldater sprang ind og afkrævede os vore Legitimationspapirer. Derpaa blev vi alle kommanderede

ud af Vognene og opstillede i tre Rækker paa hver Side af Toget. Fra Højbroen var der en vid Udsigt ud over Rendsborg og ned over Kanalen. Der kom en Flok Underofficerer, som undersøgte Bagagen og Vognene meget nøje. Derefter blev Kupédørene lukkede. Toget kørte langsomt videre, og vi marcherede under Militærbevogtning i lange Rækker bag efter. Vi passerede mange Vagtposter. Her og der var der opstillet Ballonskyts. Da vi havde passeret Broen, fik vi Ordre til atter at stige ind i Toget. En Soldat med skarpladt Gevær stod Post i hver Kupé. Forhængene blev trukket for Vinduene. Ingen maatte se ud, — efter at vi paa Marchen over Broen lige havde set alt, hvad der i det hele var at se!

I Rendsborg steg de fleste ud. Mit Rejsefølge nordpaa bestod af tre Jernbaneembedsmænd. De var bekymrede, — hvad skulde det dog blive til? — og overanstrengte. I over 12 Timer havde de været i Tjeneste. Det var svært at opfylde de Krav, der stilledes til deres Arbejdsevne. De gav mig sort Kaffe, og jeg gav dem Cigarer, og saa passierede vi hyggeligt med hverandre, indtil vi op paa Formiddagen naaede til Flensborg.

Paa Banegaarden var der opstillet Militærposter. Udenfor vrimlede det af Reservister og Landeværnsmænd. Næsten alle talte Dansk. Flere hilste, — jeg kendte mange af dem. De spurgte om Nyt fra Berlin og fortalte Nyt fra Nordslesvig. Der var bleven foretaget mange Arrestationer i de sidste Dage. Det hed sig, at en Del var bleven skudt. Men ingen vidste rigtig Besked. Fra Tønder var der i Gaar ankommen en Flok Arrestanter under stærk Bevogtning. De havde kendt Skovrøj og flere andre. Men Fangerne var omgivne af Gendarmere, og de kunde ikke komme i Forbindelse med dem.

En ældre, graaskægget Reservist kaldte mig til Side. Det var en Bonde fra Tønderegnet: „Er det sandt, at Danmark gaar med Tyskland?“ spurgte han. „Det siger Officererne.“ „Nej, Danmark vil holde sig neutral,“ svarede jeg. „Gud give, at det maa lykkes,“ sagde han. „Vor største Sorg her er, at vi maaske kan blive nedskudt af vore egne Landsmænd, thi det vilde dog være en sørgelig Lod.“ Jeg trøstede ham med, at Danmark sikkert vilde blive udenfor, hvis det paa nogen Maade var muligt. Han havde Hustru og Børn hjemme. Men en Broder vilde hjælpe dem med at passe Krammet. Bare han

kunde undgaa at kæmpe imod Danmark, saa maatte alt andet hjælpe sig. Saa gik det nok, — for det skulde jo gaa!

Intet unødigt Klynkeri. Saadan var det med alle de prægtige Landsmænd, som jeg talte med. Bekymringerne for dem hjemme, Uro for Folk og Fædreland, men fast og mandig Holdning, Hengivelse i den uundgaaelige Skæbne!

Jeg fik fat i „Flensburger Nachrichten“ og læste, at mange Sønderjyder er bleven fængslede, mens jeg har været borte. Af Navnelisterne saa jeg, at de fleste danske Journalister er arresterede. Endvidere nævnes *P. Grau*, *Dr. Sarauw*, *Grev Schack*, *P. Kaad*, *P. A. Callø*. Min Broder og tre af mine Svogre er ogsaa blandt de Arresterede. Jeg vil nu hurtigst muligt se at faa fuld Klarhed tilvejebragt.

Saa kørte Toget frem. Det lykkedes mig atter efter haard Kamp at faa Plads i en fjerde Klasses Kupé, og efter 32 Timers uafbrudt Rejse fra Berlin, naaede jeg endelig i Dag tilbage til Aabenraa, hvor mine Medarbejdere var noget usikre og forskræmte paa Grund af Myndighedernes Optræden.

Det viser sig, at der under min Fraværelse er foretaget omfattende Arrestationer af danske Tillidsmænd paa alle Strøg af Landsdelen. Pressen er kneblet, enkelte Blade forbudt. Ingen ved derfor rigtig Besked med, hvad der foregaar. Administrationen har organiseret et hemmeligt Politi. Angiveriet staar i Flor. De vildeste Rygter er i Omløb. Det hedder sig, at en Del navngivne Tillidsmænd allerede er skudt, og store Kredse af Befolkningen er skrækslagne.

Aabenraa d. 7. August 1914.

Det gælder først og fremmest om at faa Overblik over Stillingen og berolige Stemningen. I al Stilhed har jeg i Dag udsendt Tillidsmænd til de forskellige Amter for at indsamle sikre Efterretninger om de Arresterede. Den 5. August havde „Hejmdal“ kun kunnet udsende en censureret Løbeseddel. I Gaar lykkedes det mig at faa Bladet ud i halvt Format med Efterretningen om, at Regeringen havde gjort mig en Undskyldning, fordi Myndighederne havde arresteret mig. Det virkede beroligende i mange Kredse. I Dag lykkedes det mig at faa Bladet ud i fuldt Format.

Aabenraa d. 8. August 1914.

I Dag har jeg atter faaet Bladet ud i fuldt Format, men Kl. 10 Aften mødte en preussisk Kaptajn, ledsaget af to Menige, i mit Hjem med en Ordre fra den kommanderende General, hvorefter „Hejmdal“ er forbudt. Bladet maa ikke udgaa mere. Foreløbig er jeg nødt til at parere Ordre.

Aabenraa d. 11. August 1914.

Dagen efter, at „Hejmdal“ var bleven forbudt, henvendte jeg mig skriftlig til den kommanderende General i Altona med Anmodning om Tilladelse til at udsende Bladet med de af den øverste Hærledelse gennem „Wolffs Bureau“ udsendte Telegrammer med Kildeangivelse, ordret oversatte paa Dansk, og uden nogen anden Tekst, idet jeg henviste til, at der stod 15—20,000 dansktalende Nordslesvigere i Felten, hvis Paa-rørende ligefrem skreg efter Efterretninger fra Krigsskuepladserne.

Da Svaret paa denne Henvendelse udeblev, opslug jeg i Gaar Formiddags en trykt dansk Oversættelse af „Wolff“s Krigstelegrammer paa Gadehjørnerne i Aabenraa. Om Eftermiddagen blev jeg kaldt op paa Politikontoret, hvor man meddelte mig, at Landraaden havde paalagt Politimesteren at forbyde mig disse Opslag. Dertil erklærede jeg bestemt, at jeg ikke vilde efterkomme dette Forbud, men vedvarende slaa Telegrammerne op og straks besvære mig til Regeringen. Jeg fortsatte med Opslagene, og Politiet rev dem ned.

Imidlertid havde jeg indsamlet ret omfattende Oplysninger om de Arresterede og ligeledes om den øvrige Presses Stilling. Alle danske Blade er nu forbudte. Helst vil jeg rejse til Berlin. Men det er ikke muligt, før Mobiliseringen er endt. Og da jeg er bange for, at en skriftlig Besværing vil blive hængende i et eller andet Kontor og aldrig naa frem til Ministrene, har jeg i følgende Ekspresbrev, som jeg i Dag har sendt Rigsdagsmand Dr. *Fr. Naumann*, bedt ham om at være min Repræsentant overfor Regeringen:

„Kære Hr. Kollega!

Da vi nylig mødtes i Rigsdagen, optraadte De til min store Glæde meget energisk imod de ukloge Forholdsregler, som Generalkommandoen i Altona havde truffet imod os danske Nordslesvigere og imod mig personlig.

Dette giver mig Anledning til at meddele Dem følgende: Forfølgelserne imod de danske Nordslesvigere fortsættes. Alle danske Blade i Nordslesvig er forbudte. Man har endog forbudt mig at udbrede „Wolff“s Telegrammer, og det i en Tid, hvor der næppe findes en Familie i Nordslesvig, som ikke har nære Paarørende i Felten, og derfor i største Spænding venter Efterretninger fra Krigsskuepladserne.

200 danske Nordslesvigere er arresterede. En Del af dem er førte til Rygen. Over hundrede Personer er indespærrede paa Sønderborg Slot. Blandt de Arresterede findes fire Bankdirektører og en Sparekassedirektør. De af dem ledede Kreditinstitutter er som Følge deraf stærkt truede. De fleste af de Arresterede er fredelige Landmænd, hvis Sønner staar i Hæren. Som Følge deraf kan de meget daarligt undværes hjemme nu i Høsttiden. Enkelte har 3—4 Sønner i Felten. Der foreligger absolut ingen Kendsgerninger, som retfærdiggør Arrestationerne. Mobiliseringen er gaaet glat. Saavidt mig bekendt har ikke en eneste Nordslesviger unddraget sig sin Pligt. Der staar for Tiden 15—16,000 Danske i Hæren.

Arrestationerne har den uheldigste Indflydelse paa Stemningen i Nordslesvig. Og saa snart disse drakoniske Forholdsregler bliver bekendt i Danmark og i Skandinavien, vil de utvivlsomt vække den dybeste Misstemning imod og Mistillid til Tyskland. De skader faktisk i disse kritiske Tider i høj Grad Rigets Interesser. Jeg beder Dem indtrængende om hurtigst muligt at meddele Regeringen dette med Bøn om, at den vil indkræve Indberetninger, frigive Aviserne og løslade de Arresterede.

Deres ærbødige

H. P. Hanssen.“

Aabenraa d. 13. August 1914.

I Dag har jeg modtaget følgende Depecher:

„Werde thun, was ich kann. Gruss.

Naumann.“

„Habe Ihren Brief zuständiger Stelle vorgetragen. Erwarte Besserung.

Naumann.“

Aabenraa d. 16. August 1914.

I Gaar modtog jeg et Brev fra Naumann, hvori han meddelte mig, at han efter Modtagelsen af mit Brev har ladet det afskrive. Derpaa er han gaaet op i Udenrigsministeriet, hvor han afleverede to Afskrifter og sagde Ministeren sin Mening om Sagen. Udenrigsministeren delte hans Opfattelse, misbilligede, hvad der var sket, og vilde straks sætte sig i Bevægelse for at faa de begaaede Fejlgreb rettede. I Ministeriet havde man skudt Skylden over paa Militærmyndighederne, som nu pludselig uforberedt havde overtaget Civilforvaltningen. Han lovede vedvarende at staa til min Disposition.

Aabenraa d. 17. August 1914.

I Dag har jeg modtaget følgende Brev:

(Originalen paa næste Side)

Berlin-Schöneberg den 15. Aug. 1914.

„Højtærede, kære Hr. Kollega!

Af Rigskansleren lægges der megen Vægt paa, at de i Deres Brev omtalte Kendsgjerninger fastslaas. Indtil nu er *kun en eneste Arrestation* bekendt her. Paastanden i Deres Brev, at 200 danske Nordslesvigere er arresterede, synes opdigtet, naar der ikke føres videre Beviser. Jeg beder Dem om *straks efter Modtagelsen af dette Brev at telegrafere til mig, om De opretholder Deres Paastand*. I saa Fald bedes De om at opskrive de Navne og Steder, der er Dem bekendt. Hurtighed er nødvendig.

Med de bedste Hilsener

Deres tro hengivne

Fr. Naumann.“

Som Svar afsendte jeg straks følgende Ildepeche:

„Mine Angivelser opretholdes i et og alt. En officiel Forespørgsel til Landraaden i Sønderborg vil straks stadfæste Arrestationerne i Sønderborg. En officiel Forespørgsel til Politiforvaltningen i Flensborg vil stadfæste mine Meddelelser om de Arresterede i Flensborg. Jeg opretholder alt, hvad jeg har skrevet, og sender Navne og videre Meddelelser pr. Ekspresbrev.“

Samtidig afsendte jeg i Ekspresbrev en Liste over 102 Arresterede med nøjagtig Angivelse af deres tidligere Adresse og nuværende Opholdssted. Dertil knyttede jeg følgende Bemærkninger:

Fr. Naumann

Berlin-Schöneberg, den 15. Aug. 1914.
Königsveg 8

Værstede liden forr Collegen!

Ven forr Rigs-Kontor er det godes Gæst
 ant Fæstning der er forr Løst og
 fæstning gæst. Det er det forr en en en en
Værstede bekendt geworden. De fæstning
 forr Løst, det 200 skindte Nord-Skud og er =
 fæstning er, det er det fæstning, den er det
 er det fæstning gæst. Det er det,
Det er det fæstning det er det
er det fæstning, det er det fæstning
er det fæstning. Den er det, de fæstning er.
 Det er det fæstning, de fæstning er.
 Det er det

Det er det fæstning Det
 er det fæstning
 F. Naumann.

Fr. Naumanns Brev (Faksimile).

„1) De Arresterede fra Sønderborg Amt er indespærrede paa Sønderborg Slot. Midt i forrige Uge sad der ialt 103 Personer arresterede paa Slottet. Siden da er ca. 20 værnepligtige Arrestanter sendte sydpaa. I Dag er der 80 Arrestanter paa Sønderborg Slot.

2) De Arresterede fra Haderslev Amt, ialt 32 Personer, er bleven transporterede til Rygen. De sidste Efterretninger fra dem, som er naaede til Nordslesvig, stammer fra Kaserne paa Øen Dänholm ved Stralsund.

3) 46 i Tønder Amt arresterede Personer blev i sidste Uge transporterede til Altona og, som medfølgende Brev viser, løsladte der.

4) Henved 30 i Flensborg og Tønder Amter arresterede Personer er, som de ligeledes medfølgende Breve viser, indespærrede i en Skole i Flensborg.

Jeg gentager: Alle danske Aviser i Nordslesvig er forbudt. Paragrafferne 27 og 28 i den preussiske Forfatning er af den kommanderende General ophævet i Haderslev, Aabenraa, Tønder, Sønderborg og Flensborg Amter — — —“

Aabenraa d. 20. August 1914.

I Forgaars modtog jeg følgende korte telegrafiske Svar fra Naumann:

„Har foredraget Brevet og Fortegnelsen paa kompetent Sted. Beder om at melde mig videre Tildragelser. Brev følger.

Naumann.“

Og derpaa i Dag følgende Brev:

Berlin d. 19. August 1914.

„Meget ærede, kære Hr. Kollega!

Jeg har været i det preussiske Indenrigsministerium med Deres Brev og den dertil hørende Liste, og Indenrigsministeren er os taknemmelig, fordi vi saa vidt muligt fastslaar Kendsgerningerne. Ministeren beder Dem om ogsaa fremtidig at tilstille ham eventuelle Meddelelser, enten direkte eller gennem mig. De herværende højeste Myndigheder har faktisk ikke været rigtigt underrettede sidste Lørdag. Den Slags Vildfarelser har desværre kunnet forekomme, fordi de civile og militære Myndigheders Kompetence ikke er skarpt afgrænsede, men de vil fremtidig, saavidt muligt, blive forebyggede. Regeringen indtager det klare og tydelige Standpunkt, at alle saakaldte *Præventivforanstaltninger*, Arrestationer af Frygt for, hvad der kan ske, Avisforbud uden bestemt Foranledning og lignende *misbilliges*, og der er givet streng Ordre til herefter at gennemføre disse

Grundsætninger. Arrestationer og Avisforbud holdes kun for berettigede, naar der i enkelte Tilfælde foreligger Kendsgerninger, som gør en Indgriben nødvendig. Der er Udsigt til, at Sagen nu vil blive ordnet tilfredsstillende.

Idet jeg meddeler Dem dette, erklærer jeg mig ogsaa fremtidig rede til at overbringe Deres Ønsker og udtaler jeg det Haab snart at høre fra Dem, at Deres Blad „Hejmdal“ atter kan udgaa paa samme Vis som andre Blade, der udgives paa ikke-tysk Sprog, specielt de polske Blade.

Med de bedste Hilsener.

Deres tro hengivne

Fr. Naumann.“

Aabenraa d. 22. August 1914.

Tysklands Mobilisering er nu gennemført. Vejen sydpaa er atter fri. Regeringen har endnu ikke indfriet sine Løfter. Fangerne sidder vedvarende bag Laas og Slaa, og den danske Presse er fremdeles undertrykt. Jeg besluttede derfor i Formiddags efter Samraad med M. Andresen at rejse til Berlin i Morgen for at presse disse Sager igennem.

Efter at jeg allerede havde taget denne Beslutning, modtog jeg Efterretninger, som viser, at Rejsen ogsaa er nødvendig af andre Grunde. Fra Rigsdagsmand *Erzberger* har jeg modtaget følgende Depeche:

„Gegenüber dem unwahren Kampf, den französische und englische Blätter gegen Deutschland führen, hält das Komitee angesehener Deutscher Reichsbürger es für notwendig, diesen mit der Waffe der Wahrheit entschieden entgegenzutreten. Sind Sie, sehr geehrter Herr Abgeordneter, bereit, Nachrichten absolut verbürgter Art, die Ihnen täglich von mir zugehen, in Ihrem Blatt aufnehmen zu können? Und können Sie mir Adressen angeben, an welche dänische Zeitungen solche ähnlichen Nachrichten gesandt werden könnten?“

Mit bestem Gruss

M. Erzberger.“

Fra Dr. *Breitscheid* modtog jeg samtidig følgende Brev:

„Lieber Herr Hansen!

Nach reiflicher Überzeugung würde ich es für zweckmässig halten, wenn Sie in nächster Zeit, vorausgesetzt.

dass es Ihnen nicht zu viel Mühe macht, einmal nach Berlin kommen. Verzeihen Sie, dass ich mich damit ein wenig in Ihre Angelegenheiten mische, aber Sie wissen, dass es in bester Absicht geschieht.

Mit herzlichem Gruss

Ihr

Rud. Breitscheid.“

Og endelig har jeg i Eftermiddag modtaget et fra Berlin afsendt Brev fra Redaktør *Svann Poulsen*, „Berlingske Tidende“, hvori han indtrængende opfordrer mig til at støtte Danmarks Bestræbelser for at opretholde en streng Neutralitet. „Vi er endnu kun i Begyndelsen af denne frygtelige Krig,“ skriver han. „Danmark har hidtil haft en Lykke med sig, som faa har drømt om. Det er min Overbevisning, at det ligger i de danske Nordslesvigeres Haand nu at kunne støtte Danmark paa en Maade, som ingen andre i dette Øjeblik formaar det.“

Dette er ogsaa min Opfattelse. I Morgen tidlig rejser jeg. *Erzberger* maa nu først og fremmest sørge for, at vore Blade atter kan udkomme paa Dansk. Dermed vil meget være vundet.

Hamborg d. 23. August 1914.

Afrejste i Morges til Berlin. Ved *Tinglev* holdt der et Tog med Artilleri rede til at gaa sydpaa, i Faarhus et Tog med Avtomobiler, som ligeledes stod rede til at gaa sydpaa. Momentant synes man saaledes ikke at frygte for Fjender nordfra.

Klokken 7 Aften naaede jeg Hamborg. Iltogsfarten til Berlin er atter ophævet. En Mængde Militærtog er i Bevægelse østpaa. Jeg rejser videre med Persontog.

Berlin d. 24. August 1914.

I Formiddags Kl. 11 naaede jeg omsider hertil efter 28 Timers Jernbanekørsel fra Aabenraa.

Da jeg havde faaet Plads paa Hotellet, satte jeg mig i Forbindelse med Dr. Breitscheid. Grunden til, at han havde kaldt mig til Berlin, var, at man i ledende Kredse nærrede megen Frygt for, at Danmark ikke vilde eller kunde opretholde sin

Nevtralitet i Længden. Af Hensyn dertil var min Nærværelse meget ønskelig. Han meddelte mig endvidere, at Russerne allerede stod i *Insterburg*, og at Polakkerne energisk søgte at udnytte denne Situation.

Derefter fik jeg telefonisk Forbindelse med *Fr. Naumann* og aftalte med ham, at vi skulde mødes i hans Bolig, Königs-
weg 6, Schöneberg, Kl. 5 Efterm. En Rejse, som han lige var i Færd med at foretage, udsatte han for at understøtte mig i mine Bestræbelser.

Paa Gaden mødte jeg Rigsdagsmand *Buddeberg*, som fortalte mig, at *Erdmannsdörffer*, Redaktør af „Liberale Correspondenz“,¹⁾ sad i en nærliggende Kafé. Jeg opsøgte ham, satte ham ind i Situationen og sikrede mig hans Bistand, særlig med Hensyn til Opretholdelsen af Tilliden til Danmarks Nevtralitet.

Til den aftalte Tid var jeg hos Naumann, som modtog mig meget venligt. Jeg gav ham i al Hast de nyeste Meddelelser og overrakte ham Erzbergers Depeche. „Den Sag er god nok,“ sagde han, „men først maa vi have den anden i Orden.“ Han ringede paa en Kontordame og bad hende om at sætte os i Forbindelse med Indenrigsminister *v. Loebell*. Indenrigsministeren var meget stærkt optaget, men erklærede sig alligevel efter en kort Samtale rede til at tage imod os om en halv Times Tid.

Naumann ekspederede i en Fart nogle Forretninger. Saa gik vi ned. Det lykkedes os at faa en Bil. Undervejs aftalte vi, at jeg skulde indlede Forhandlingerne om Fangerne og Pressen, og at Naumann derefter skulde understøtte mig.

Bilen holdt snart udenfor Indenrigsministeriet, og vi gik op i de velkendte Lokaler, hvor jeg i Aarens Løb har ført saa mange bevægede Forhandlinger med Ministrene *v. d. Recke*, *Freiherr v. Rheinbaben*, *Freiherr v. Hammerstein*, *Hr. v. Bethmann-Hollweg* for ikke at tale om *Dr. Peters*. *Hr. v. Loebell* modtog os meget venligt. Han var som sædvanlig bestemt og energisk og er øjensynlig vedvarende en Mand, der selv vil føre Tøjlerne. Foran ham paa Bordet laa en stor Bunke Akter. Og før jeg fik Tid til at aabne Munden, tog han selv Ordet og udviklede Regeringens Standpunkt. Idet

¹⁾ „Liberale Correspondenz“ var en trykt Korrespondance, som af det frisindede Parti i Manuskript blev udsendt til den samlede frisindede Pro-
vinspresse.

han henviste til Naumanns Breve, gentog han meget myndigt, at Præventivforbud ikke vilde blive taalte. Arrestationerne i Nordslesvig havde han først erfaret af mit Brev til Naumann. Han havde da straks anordnet en Undersøgelse, og den havde stadfæstet de af mig angivne Kendsgerninger. Han maatte desværre tilstaa, at det endnu ikke var lykkedes at gennemføre de Grundsætninger, han lige havde udviklet, men de *vilde* blive gennemførte, erklærede han med hævet Stemme og slog Akterne i Bordet. Vanskelighederne laa dels i Forholdet mellem de militære og de civile Myndigheder — der havde ikke været Samarbejde mellem den kommanderende General i Altona og Overpræsidenten i Slesvig —, og dels i, at de to kommanderende Generaler i Slesvig og i Altona ikke havde haft fuld Klarhed over deres gensidige Kompetence. Paa Indenrigsministerens sidste Anvisning til General *v. Roehl* var der lige indgaaet en Depeche, som han oplæste. Før Fangerne blev løsladte, maatte Generalen endnu foretage en Undersøgelse. „Men Forholdene,“ fortsatte Ministeren og hævdede atter Røsten, „vil nu snart blive bedre: Overpræsident *v. Bülow* træder tilbage, og Statsminister *v. Moltke* er udnævnt til Overpræsident i hans Sted. Den nye Overpræsident vil gennemføre mine Grundsætninger: Ingen Præventivforbud. Fangerne skal sættes paa fri Fod. Aviserne kan atter udgaa paa Dansk. Aviser fra Danmark kan gaa frit ind, naar Indholdet ikke er betænkeligt. Forefalder der ulovlige Handlinger: Højforræderi, Spionage etc., maa de paagældende Personer eller Blade tage imod Følgerne. Vi vil i saa Fald skride ind med Streghed.“

„Det har jeg ikke noget at indvende imod,“ svarede jeg, „og gennemføres disse Grundsætninger, vil det sikkert berolige Stemningen. Der staar nu 18—20,000 danske Nordslesvigere i Felten. Dette er en Kendsgerning af vidtrækkende Betydning. Der er næppe en Familie i min Hjemstavn, som ikke har nære Paarørende i Hæren. Alle disse Nordslesvigere betragter det som den forfærdeligste Ulykke at skulle kæmpe imod deres egne Landsmænd og Folkefæller. I Nordslesvig ønsker alle derfor, at Danmark vedblivende skal opretholde sin strenge Nevtralitet. Og vi støtter, saavidt det er os muligt, alle Bestræbelser i den Retning.“

Ministeren: „Dette lyder troligt. Jeg har tænkt det samme. Saadan maa det være.“

Naumann: „Men Danmarks Neutralitet paavirkes uheldigt af vor ukloge Politik i Nordslesvig. Man er gaaet saa vidt, at man har forbudt Hanssen at opslaa de officielle Krigs-efterretninger, som „Wolffs Bureau“ udsender. Vil De ikke meddele Ministeren, hvad der er sket?“

Jeg gav en kort Fremstilling af Optrinet paa Raadhuset. Hr. v. Loebell slog Hænderne sammen. „Ganz unglaublich!“ udbrød han. „Men nu kender De mine Grundsætninger. Og vær vis paa: De vil blive gennemførte. Adjø!“

Udenfor fortalte Naumann mig videre, at Ministeren under Samtalen i Telefonen havde meddelt ham, at han havde maattet udvirke en særlig Kabinetsordre fra Kejseren, før han kunde sætte sin Vilje igennem. Først da Kejseren som øverste Krigsherre *befalede* Generalerne at sætte Fangerne paa fri Fod og at ophæve Forbudet imod, at Aviserne udgik paa Dansk, parerede de Ordre! I Sandhed: smukke Tilstande!

Fra Indenrigsministeriet kørte vi til Rigsmarineamtet, hvor Dr. *Paul Rohrbach* og Dr. *Jägck* residerer som Repræsentanter for en Komité, der driver udenlandsk Propaganda, og hvori ogsaa Naumann og Erzberger har Sæde. Det er til Samarbejde med denne Komité, Erzberger har opfordret mig, og jeg vil søge at benytte den til at fremhjelpe og afstive vor Presse. Det er tvingende nødvendigt, at vore Blade atter hurtigst muligt faar Lov til at udgaa paa Dansk, og at de værnes imod nye Forbud. Kan dette opnaas ved at optage Komitéens Efterretninger, er Prisen ikke for høj.

Naumann meddelte mig, at han især arbejder i den Sektion, der leder Propagandaen i Italien. Han lovede mig endnu en Gang, at han fremdeles vil staa mig bi i enhver Henseende, forestillede mig for de to Herrer og tog hjem, da han havde meget andet at tage Vare paa.

Dr. Paul Rohrbach udviklede derefter Komitéens Planer og gav en Oversigt over dens Arbejdsmaade. Hovedopgaven var at skaffe tyske Efterretninger frem i Udlandet. De spurgte specielt om, hvad jeg mente, der kunde gøres for at bane Komitéen Vej til den skandinaviske Presse. Jeg svarede: Det kan bedst ske over Nordslesvig. Erzberger har telegrafisk forespurgt, om jeg er villig til at optage Komitéens Efterretninger i mit Blad. Det er jeg villig til, men mit Blad er forbudt, og det samme er Tilfældet med alle andre danske Blade i Nordslesvig. Komitéen maa først sørge for, at vor Presse

atter kan udgaa paa Dansk. Hr. v. Loebell har paany lovet, at Forbudet skal blive ophævet, men han støder vedvarende paa stærk Modstand hos de militære Myndigheder. Naar Forbudet er ophævet, vil jeg drage Omsorg for, at de danske Blade i Nordslesvig optager Komitéens Efterretninger i gode danske Oversættelser. Og da de læses paa alle Aviskontorer i Danmark, vil mange Efterretninger ganske naturligt ad denne Vej naa ind i den danske Presse.

Dette fandt de indlysende. „Hvad kan der videre gøres for at skabe en for Tyskland gunstigere Stemning i Danmark?“ spurgte Dr. *Jägck*. „Det virkningsfuldeste vil være gode Efterretninger fra Nordslesvig,“ svarede jeg. „Støt mine Bestræbelser for at faa Fangerne fri, og udsend straks Efterretningerne derom gennem „Wolffs Bureau“. Det vil paavirke Stemningen i en heldig Retning.“ De forstod dette og lovede at støtte mig i mine Bestræbelser. Jeg bad dem om at hilse Erzberger og lovede at opsøge dem, naar jeg atter kom til Berlin.

Ved min Tilbagekomst til Hotellet modtog jeg to Depecher. Generalkommandoen i Altona har, meddeler man mig, anordnet, at „Hejmdal“ og „Flensborg Avis“ atter maa udkomme, naar Redaktørerne ved en skriftlig Erklæring vil forpligte sig til kun at udgive dem som Efterretningsblade og paa *Tysk!* Man beder om Forholdsregler.

Generalerne vil tydeligt nok nødig bide i det sure Æble. Det er øjensynlig et sidste Forsøg paa at slippe uden om Indenrigsministerens Afgørelse. Jeg svarede straks telegrafisk: Udsæt Sagen, til Indenrigsministerens Afgørelse foreligger.

Berlin d. 25. August 1914.

I Morges satte jeg mig først i Forbindelse med *Korfanty*. Vi aftalte en Sammenkomst i „Kafé Josty“ Kl. 1.

Derefter tog jeg ud til Garnisonslazarettet for at besøge min Brodersøn. Jeg fik ham opspurgt og Lov til at tale med ham. Han havde det godt og savnede ikke Underholdning. Lazarettet var fuldt af Saarede, deriblandt ogsaa 75 russiske Fanger. Det var mest lettere Saar, Skud i Armene, afrevne Fingre, Sabelhug etc., som blev behandlede. Jeg talte med flere. De var vel tilpas. Saarene smertede ikke. Det russiske Artilleri havde tilføjet Tyskerne forfærdelige Tab. Infanteriet regnede de ikke stort paa. Kosakkernes Heste var rappe.

Det var i det hele ikke let at faa Ram paa Kosakkerne, og de afstedkom derfor mange Ulykker.

I „Kafé Josty“ traf jeg derefter sammen med *Korfanty* og Fyrst *Andreas Lubimirsky* fra Galizien. De kom fra Landbrugsministeren, Hr. *v. Schorlemer-Lieser*, af hvem de havde krævet, at Polakkerne skulde stilles lige med alle andre preussiske Statsborgere. Ministeren var ikke uvillig, men han havde henvist til, at han kun var Ressortminister, og at Rigskansleren var fraværende. Vi fulgtes ad til „Habel“ Under den Linden og spiste der. Her havde *Korfanty* ogsaa sat *Kulerski* og *Bjørn Bjørnson* Stævne. *Kulerski* udeblev. Han har travlt. Graudenz er Fæstning og som Følge deraf kan han ikke længere udgive sit Blad i denne By. *Bjørn Bjørnson* kom først senere.

Fyrst *Lubimirsky* var kommen til Berlin for at søge efter sin Datter og hendes tre Børn. Da Krigen udbrød, var hun som russisk Undersaat bleven udvist fra Badestedet *Zobbot*, hvor hun opholdt sig med sine Børn og derefter var hun forsvunden sporløst. Alle Efterforskninger havde hidtil været forgæves. Men han udfører samtidig en politisk Mission.

„Vi har nu en Million Polakker under Vaaben,“ sagde Fyrsten, „600,000 i de preussiske og østerrigske Hære og 400,000 i den russiske Hær. Vi er saaledes en krigsførende Magt og maa søge at udnytte Situationen.“ I Aften vil han sammen med *Korfanty* opsøge Fyrst *Bülow* for at bevæge ham til at udstede en Erklæring, hvori han betegner Preussens polske Politik som et Fejlgreb. Friherre *v. Richthofen* har forberedt Sagen. *Bülow* skal ikke være uvillig. Dernæst vil de have en Erklæring af Kejseren, i hvilken der til en Tak for Polakernes loyale Holdning føjes faste Tilsagn om fuld statsborgerlig Ligeberettigelse, Ophævelse af alle polske Undtagelseslove, Indførelse af polsk Undervisning i alle Folkeskoler m. m. Dermed vil Fyrsten, som støttes af *Korfanty*, bane Vej for alle Polakkers Samling under Centralmagternes Banner.

Fyrst *Lubimirsky* gør et udmærket Indtryk. Han er meget rig og har ofret vældige Summer til nationale Formaal. Ejer selv et stort Trykkeri, hvorfra han gratis udsender Titusinder af polske Bøger, sparer paa sig selv og lever meget tarveligt for at faa flere Penge tilovers til den nationale Sag. I den senere Tid har han været en af de polske Magnater, der har ofret mest paa de polske Legioner. 30,000 ikke-værnepligtige

Polakker er allerede udrustede og staar under Vaaben. Han opfordrede mig til ogsaa at udnytte Situationen og kræve Indrømmelser som Betingelse for Opretholdelsen af Danmarks Neutralitet. Men jeg har ingen Tillid til en Afpresningspolitik af den Art.

Bjørn Bjørnson sluttede sig til os. Han har sit eget Kontor i Hansaforbundets Bygning. Omkostningerne ved det afholdes af den tyske Storindustri. „Rusland skal slaas ned, Finland og Polen befries,“ var hans Omkvæd. Han har bevaret sin varme Interesse for Sønderjylland og stillede sin Korrespondance til min Disposition. Jeg aftalte med ham, at jeg vilde sende ham telegrafiske Meddelelser om faktiske Tildragelser i Nordslesvig, som han saa skulde udbrede gennem „Norden“, som hans Korrespondancebureau hedder. Han lovede endvidere, at han vilde paatale Arrestationerne og andre Overgreb og paapege deres uheldige Indflydelse paa Stemningen i de nordiske Lande.

Ud paa Eftermiddagen gik jeg hen i „Frankfurter Zeitung“s Redaktion, hvor jeg traf Dr. *Wiesener*. Jeg gav ham en kort Fremstilling af Forholdene i Nordslesvig og bad ham om at paatale Overgrebene skarpt, baade i sit Blad og overfor Udenrigsministeriet. Han vil i Morgen tale med Understatssekretær *Wahnschaffe* om Sagen. Jeg gav ham fortroligt et Referat af Samtalen med Hr. v. *Loebell*. Og han lovede mig at tage energisk fat, hvis det ikke snart blev bedre. Jeg skulde blot sige til.

Ved *Fr. Stampfers* Stambord traf jeg senere Dr. *R. Hilferding*, Dr. *Oscar Cohn* og flere Socialdemokrater, deriblandt en fremragende Russer *Stepniloff*. Vi talte om Krigens Gang. *Stepniloff* fortalte, at Russerne allerede havde 10 Millioner under Vaaben. Der er dannet tre store russiske Hære. Den første, ca. 2 Millioner, staar i og ved Østpreussen. Den anden foretager sin Opmarch i Polen. „Polakkerne vil alle som én Mand staa imod Preusserne.“ Den tredje Hær samles ind imod Rumæniens Grænser. Man venter, at Rumænien vil gaa løs imod Østerrig om ca. otte Dage, naar dens Opmarch er endt. Italien kommer muligvis før. Det kan ikke undvære de engelske Kul, og det har faaet store Løfter. Hele Rusland er enigt. Krigsbegejstring overalt. Socialdemokraterne stemte i Dumaen imod Krigsbevillingen. Det var efter *Stepniloffs* Mening en helt utilgivelig Fejl, at de tyske Socialdemokrater

havde stemt *for* Bevillingen. De forsvarede sig med, at det ikke havde været muligt at indtage et andet Standpunkt. Dr. Hilferding fortalte, at de militære Censorer havde opfordret „Vorwärts“ til at skrive med mere Begejstring om Krigen.

Da jeg kom tilbage til Hotellet, fandt jeg atter et Par Depecher. Redaktionen af „Flensborg Avis“ er betænkelig ved at afvise Tilbudet, da det er overordentlig betydningsfuldt, at Bladet atter udkommer paany, selv om det maa udgaa paa Tysk. Den har dog besluttet at opsætte Udgivelsen til i Morgen. „Hejmdal“s Redaktion forespørger, om den med Henblik derpaa ligeledes skal forberede en tysk Udgave til Onsdag.

Jeg har straks svaret: „Indenrigsministeren har erklæret, at Fangerne vil blive sat paa fri Fod, og at Aviserne atter vil kunne udkomme paa Dansk, saasnt de nødvendige Formaliteter er ordnede. Bladene maa ikke udgaa, før jeg atter er hjemme. Jeg kommer Torsdag.“

Det skal denne Gang ikke lykkes Generalerne at trumfe deres Vilje igennem. De er nødt til at udføre Kejsersens Ordre, naar vi ikke giver efter. Og det agter jeg ikke at gøre.

Aabenraa d. 27. August 1914.

I Nat kom jeg hjem fra Berlin. „Hejmdal“ er endnu ikke fri. *Kr. R. Thomsen* har meddelt Landraad Siemon, at vi ikke kan modtage Generalkommandoens Tilbud, da Indenrigsministeren har givet mig Tilsagn om, at „Hejmdal“ atter maa udkomme paa Dansk. Landraaden var meget hoven. Tilbudet vil ikke blive fornyet, erklærede han overlegent affejende, men han havde selvfølgelig ikke noget at indvende imod, at Bladet ikke udkom mere!

Næppe havde jeg faaet disse Meddelelser, før jeg blev kaldt ned paa Landraadskontoret. Landraaden var isnende kold, tilsyneladende bange for at indlade sig i en Samtale med mig. Han bad mig om at gaa ned til Kredssekretæren, som havde en Meddelelse at gøre mig. Da jeg kom ned til Kredssekretæren, overrakte han mig følgende Aktstykke:

Altona d. 24. August 1914.

Verfügung.

Die Beschränkung, dass die Zeitung „Hejmdal“ nur in deutscher Sprache erscheinen darf, wird aufgehoben.

Der kommandierende General
v. Roehl.

Samtidig meddelte han mig, at jeg maatte underskrive følgende Erklæring, før Bladet udkom paany:

„Redaktionen maa, hvis den vil undgaa Bladets øjeblikkelige Undertrykkelse, kun bringe officielle Efterretninger fra Krigsskuepladsen og om Krigen i det hele taget. Artikler af agitatorisk eller upatriotisk tyskfyjndtligt Indhold, eller som ophidser forskellige Kredse af Befolkningen imod hinanden, vil have et øjeblikkeligt og varigt Forbud af Bladet til Følge. Hvert Nummer af Bladet skal, før det udsendes, forelægges Politiforvaltningen i Aabenraa, for at den kan prøve Indholdet.“

Jeg underskrev Erklæringen, gik hjem og satte straks Arbejdet i Gang, for at Bladet kan komme ud inden Aften. Efterretningen spredtes hurtigt i Byen. M. Andresen siger, at der er stor Glæde over, at „Hejmdal“ atter opstaar fra de Døde.

„Wolffs Bureau“ melder, at Overpræsident v. *Bülow* har faaet Orlov, og at Statsminister v. *Moltke* har overtaget Overpræsidiets i hans Sted! „Vorwärts“ og „Neue Hamb. Zeitung“ sætter Skiftet i Forbindelse med *Bülow*s forfejlede Danskerpolitik og specielt med min Arrestation.

Jeg har i Eftermiddag modtaget følgende Depeche: „Venter Dem her i denne Uge. Kollega *Erzberger*.“ Da det gælder om at smede videre, mens Jernet er varmt, rejser jeg straks tilbage til Berlin for at presse Fangernes Løsladelse igennem. Forinden har jeg sendt sikkert Bud over Grænsen for gennem Redaktør *Konrad Jørgensen* i Kolding at komme i Forbindelse med „Fyns Tidende“s Redaktion. Hvis jeg vil sikre mig *Erzberger*s virkningsfulde Understøttelse af mit Arbejde for Fangerne og Pressen, maa jeg til Gengæld se at faa nogle danske Blade til at aabne deres Spalter for hans Efterretninger.

Flensborg d. 28. August 1914.

I Gaar Efterm. Kl. 5 $\frac{1}{2}$ rejste jeg hjemmefra. *Jørgen M. Hansen* var saa venlig at befordre mig pr. Bil til Flensborg. Jeg gik op paa „Flensborg Avis“ Kontor. Den er ligeledes udkommen paa Dansk i Gaar. Fru *Jessen* var nu glad over, at hun ikke havde begyndt at udgive den paa Tysk. Jeg ind-

samlede Oplysninger om Fangerne paa Navigationsskolen. Paa Gaden traf jeg senere *H. Michelsen* fra Møgeltønder, hvem jeg i al Hast klarlagde Stillingen. Han vilde gaa op til Fangerne med Besked og sørge for, at jeg paa Mandag faar telegrafisk Meddelelse, om de fremdeles sidder arresterede.

I Toget fra Flensborg til Kiel delte jeg Kupé med Syndikus *Dr. Hansen* og tre andre Herrer fra Handelskamret. *Dr. Hansen* var opskræmt. Dagsberetningen meldte, at paa Vestfronten var „højre Fløj af strategiske Grunde bøjet noget tilbage“. „Dette kan kun være Udtryk for, at vi har været nødt til at gaa tilbage,“ sagde han. De andre lo ad hans Bekymringer. Jeg gav ham Ret.

Berlin d. 29. August 1914.

Ved Middagstid ankom jeg her til Berlin og satte mig straks i Forbindelse med *Erzberger*. Han residerer i Marinens store Bygning, Mathæi Kirchplatz 9. Jeg passerede en Række Kontorer med Paaskriften: „Frankrig“, „Italien“, „Spanien“ og mange Værelser med maskinskrivende Damer. Inderst inde var hans eget Kontor. Jeg blev straks indladt. Han havde tilkaldt mig for at drøfte Danmarks Stilling med mig. Den danske Presse blev, paastod han, saa ensidig forsynet med Efterretninger fra de allierede Lande, at man i Berlin frygtede for, at Danmark ikke i Længden vilde kunne opretholde sin Nevtralitet. Er det ikke muligt, spurgte han, at den danske Presse kan bevæges til at optage Efterretninger fra Tyskland i samme Omfang, som den optager Efterretninger fra England og Frankrig?

Jeg gav en kort og — som jeg tror — klar Fremstilling af den politiske Situation i Danmark, og han var Politiker nok til straks at opfatte Stillingen korrekt. De Hovedsynspunkter, som jeg gjorde gældende, var: Danmark vil og maa opretholde en streng Nevtralitet. Rigsdagen staar i denne Henseende enig og sluttet bag Regeringen. Folkets Sympathier er helt overvejende med Vestmagterne. Det skyldes den historiske Udvikling. Danmark kæmpede endnu i 1864 imod Preussen og Østerrig. Og Preussens Voldspolitik i Nordslesvig har vakt dybtgaaende Uvilje. Men dette udelukker ikke, at hele Folket er besjælet af en fast Nevtralitetsvilje. Statsraisonen er her stærkere end Følelserne. Tyskland maa støtte Danmarks

Nevtralitetsbestræbelser; det ligger i Rigets Interesse. Enhver Nevtralitetskrænkelse bør omhyggeligt undgaaes. Altyske Udfordringer og Trusler skærper Modsætningerne og svækker Nevtralitetsviljen. Det er nødvendigt, at Preussen fører en human og forstandig nordslesvigske Politik. De grove Fejlgreb, der er begaaede siden Krigens Udbrud, bør hurtigt muligt rettes.

Hvis det er rigtigt, at den danske Presse optager langt flere Efterretninger fra de allierede Lande end fra Centralmagterne, vil dette sikkert kunne rettes; thi de alvorlige politiske Organer er utvivlsomt ogsaa villige til i denne Henseende at iagttage en ligelig Nevtralitet. Vor Presse kan nu atter udgaa paa Dansk, men de nordslesvigske Blade har kun Lov til at bringe officielle Efterretninger om Krigen. Hvis Myndighederne tillader det, er de, som jeg allerede forleden har meddelt Dr. Paul Rohrbach og Dr. Jägck, ogsaa villige til at bringe de Efterretninger, som den af Dem ledede Komité udsender. Oversatte paa ulasteligt Dansk vil disse Efterretninger dermed være let tilgængelige for alle danske Avisredaktioner.

„Det forstaar jeg,“ svarede han, „saaledes maa Stillingen være. Jeg er helt enig med Dem om, at vi bør undgaa alt, hvad der kan bringe Danmarks Nevtralitet i Fare. Mit Standpunkt til Altyskerne og til Preussens ukloge Grænsepolitik kender De. Hvilke Blade kan straks optage vore Efterretninger?“

„Hejmdal“, „Flensborg Avis“ og „Dannevirke“, forudsat at Efterretningerne tilstilles Bladene signerede af Dem.“

„Godt. Med hvilken Myndighed skal Sagen ordnes?“

„For „Hejmdal“s Vedkommende med Landraaden i Aabenraa, for „Flensborg Avis“s Vedkommende med Overborgmesteren i Flensborg, for „Dannevirke“s Vedkommende med Landraaden i Haderslev.“ Han noterede: „Bliver ordnet.“

Jeg gav ham derefter en kort Fremstilling af Arrestationerne, Fangernes Antal og Ophold, Avisforbudene m. m. „Sørg endelig for,“ sagde jeg, „at Indenrigsminister *v. Løbell* paaskynder Frigivelsen saa meget som muligt.“ „Skal ske, — jeg taler endnu i Aften med ham.“

„Hvad skal og kan vi ellers gøre for at paavirke Stemningen i Danmark i en for os gunstig Retning?“ spurgte han videre. „Længere Artikler?“

„Nej,“ svarede jeg, „men gode Efterretninger fra Nord-slesvig. Skaf mig hurtigst muligt Fangerne fri. Send korte faktiske Meddelelser derom til „Ritzaus Bureau“. Intet vil momentant kunne paavirke Stemningen bedre.“

„Jeg forstaar, — det er naturligvis rigtigt. Skal vi straks afsende et Par Depecher om Overpræsidentskiftet og Blade-ne?“ „Nej, jeg vil komme i Morgen og tage Materiale med. Saa kan vi drøfte Sagen nærmere. Jeg bliver her et Par Dage.“

„Godt, saa venter jeg Dem i Morgen. Kan De skaffe mig Forbindelse med nogle Blade i Danmark?“

„Jeg haaber at kunne bringe Dem nogle Adresser i Morgen.“

„Udmærket. Farvel.“

Han havde travlt. Tjenere kom og gik med Bunker af Breve og Telegrammer.

Fra Erzberger gik jeg til Reichsmarineamt, hvor jeg traf Dr. *Paul Rohrbach*, hvem jeg i Korthed meddelte de med Erzberger truffne Aftaler. Han bad mig vente et Øjeblik. Han var snart færdig og foreslog mig en Spadseretur i Tiergarten.

Han tog Telefonen og ringede. „Her er Forespørgsel vedrørende Hamborg-Amerika-Linjens Dampskib „Viktoria Louise“. Det blev taget saa hurtigt af Marinen, at en Del Privatgods, som var ombord, ikke kunde losses, og det er gaaet tabt, da Englænderne sænkede det. Til hvem skal Ejerne nu henvende sig med deres Erstatningskrav?“

Svaret kunde jeg ikke høre. Færdig. Vi kan gaa og er snart nede paa Gaden. Han talte først om Stillingen i Østpreussen. „Den store Generalstab,“ sagde han, „har været meget utilfreds med de kommanderende Generaler. De er derfor begge bleven afskedigede, og Overkommandoen er derefter bleven overdraget til Generaloberst *v. Hindenburg*, som har vundet Slaget. Den sydlige Fløj er slaaet. Resten vil følge. Der staar nu otte Armeekorps i Østpreussen, deraf to øster-rigske, som er befordrede pr. Bane over Posen. Russerne er efter Frankrigs indtrængende Opfordring rykket hurtigt frem, det viser sig nu *for* hurtigt, thi de har ikke faaet anden Linje, Forplejningen, Sanitetsvæsnet m. m. med. Linjerne er derfor svage, og det er Kærnetropper, der nu er slaaede.

I Vesten har Englænderne kæmpet modigt og tappert, men

de forstaar sig ikke paa moderne Krigsførelse. Ved Liège har det tyske Belejringsskyts dræbt mange Tyskere, som blev tagne til Fange under den første Storm og var bleven anbragte i et Fort. Fortet blev bombarderet og sammenskudt, og Fangerne begravede under dets Ruiner.

Generalstabschef *Moltke* har sagt: „Midt i September er vi foran Paris,“ men det vil ikke vare saalænge. Vore 42 cm Mørsere klarer Forterne. Ingen Magt har tilsvarende Skyts. Krigen paa Vestfronten er i Virkeligheden afgjort!

Vi har desværre lidt smertelige Tab i Vesterhavet — en Krydser og en Torpedobaad er tabt, to Krydsere savnes. Engländerne vil tvinge os ud, fordi Stemningen i Landet efter deres Beregning ikke i Længden vil finde sig i Flaadens Uvirk-somhed. Men vor Flaade tjener Riget bedst ved at blive i Hav-nene. Afgørelsen falder til Lands og er allerede falden. Jeg deler ikke andres Frygt for Rusland. Det vil faa nok at gøre med indre Uroligheder.

Fjenden er ikke vor største Sorg i Dag, fortsatte han højtidelig med hævet Stemme. *Det er Altskyerne. De bliver ikke til at styre.* Vi maa nu hurtigst muligt slutte Fred med Frankrig, saaledes at det opretholdes som Stormagt. Det maa afgive sine afrikanske Kolonier, men bør som Erstatning have Ægypten, for at det kan komme i Modsætningsforhold til England. Rusland bør slaas i Stykker. De enkelte russiske Landsdele og Nationer frigives; jeg haaber, at Friheden dermed ogsaa vil oprinde for min Hjemstavn: Østersøprovinserne.

Men Altskyerne vil, støttede af Kronprinsen, forlange en helt ufornuftig Fred. Det er vor største Bekymring i Øjeblikket. Disse Altskyere! — velmenende Folk, men altfor bornerte og kortsynede Politikere! — — —“

Vi skiltes, han havde talt ustandseligt. Jeg noterer Samtalen, fordi den afspejler Stemningen indenfor de Kredse, der slutter sig om Bethmann, spændende ud over Naumann og Erzberger og maa betragtes som de virkelig ledende Kredse i Tyskland for Tiden.

Jeg gik tilbage til Hotellet. Glæden over Hindenburgs Sejr vil ikke slaa rigtig igennem. Sejrsfetterretningerne aabner nemlig Øjnene for en Stilling, som kun faa havde tænkt sig

saa alvorlig. Og de rokker Tilliden til Overkommandoens Dagsberetninger. Dertil kommer saa yderligere Efterretningerne om Slaget ved Helgoland. Ekstrablade meddeler, at Tyskerne har tabt tre Krydsere og en Torpedobaad.

Ved Fr. Stampfers Stambord traf jeg lige den polske Maler *Herstein* og hans overordentlig indtagende Frue, ligeledes polsk født. De er østerrigske Statsborgere og opholdt sig i München, da Krigen udbrød. En Tysker angav, at de var Russere, og at de fabrikerede Bomber. Kriminalbetjente brød ind til dem ved Nattetid og foretog en meget pinlig Husundersøgelse. Den forløb resultatløs. *Herstein* legitimerede sig som Østerriger. Men Forfølgelserne vedblev. De turde ikke vise sig paa Gaden. Pøbelen og ikke mindst Studenterne var helt ustyrlige. Og for nogle Dage siden anmodede Politiet ham om at rejse bort, da det desværre — ikke længere kunde indestaa for hans og hans Hustrus Sikkerhed! Saa tog de hertil.

Herstein gik haardt i Rette med Stampfer, fordi Socialdemokraterne havde stemt for Krigsbevillingerne. Hans Argumenter var mest af ethisk Art. „Hellere gaa til Grunde end gaa paa Akkord med Uretten,“ sagde han.

„Mens Tyskerne under denne Krig farer frem som Barbarer,“ fortsatte han, „optræder Russerne nobelt i de erobrede Lande.“ Han nævnte ligesom *Stepniloff* forleden, at Rusland er meget stærkt. Nederlaget i Østpreussen rammer kun denne Hærs venstre Fløj. *Königsberg* vil snart være indesluttet. De russiske Tropper staar allerede mellem *Insternburg* og *Königsberg*. Vældige Hære trænger frem over hele Linjen.

„Værst er det for os Polakker,“ sagde Fru *Herstein*, „vi rives i Stykker mellem Stenene.“

„Socialdemokratiet er slaet Hundrede Aar tilbage,“ sagde *Herstein* ubarmhjertigt til Stampfer. „Bedre end at gaa moralsk til Grunde,“ svarede Stampfer stilfærdigt.

Vi sad og talte videre om Stillingen til over Midnat. Derefter spadserede jeg endnu en Tidlang i fortrolig Samtale med Stampfer. Han er i en meget trykket Sindsstemning. Tilsyneladende mest bange for, at en hurtig vundet tysk Sejr vil udmunde i et tysk-østerrigsk-russisk Forbund, en ny hellig Alliance med deraf følgende Reaktion.

Berlin d. 30. August 1914.

I „Kafé Viktoria“ traf jeg i Formiddags uventet Hr. v. *Trampczynski*. Vi havde en fortrolig Samtale. Han tror ikke, at Polakkerne i Rusland rejser Oprørsfanen. De føler sig ikke fristede af det preussiske Regimente. „Polakkerne i Rusland rejser ikke Opstand af to Grunde,“ sagde *Herstein* i Aftes. „For det første ikke af Hensyn til deres blomstrende Industri. Den er baseret paa det store russiske Marked, men kan ikke optage Konkurrencen med den tyske Storindustri. De rejser dernæst ikke Opstand, fordi deres Pengevæsen og alle deres økonomiske Interesser binder dem til Rusland. Om Folkets Mening spørges der ikke,“ tilføjede han.

Hr. v. *Trampczynski* mener, at Begivenhedernes Gang vil afgøre de slaviske Nationers Forhold til Rusland. Gaar det Rusland godt, maa der regnes med et stærkt Frafald fra Centralmagterne i Østerrig-Ungarn. De slaviske Folks Sympathier følger de russiske Vaaben. Han mener, at Krigen vil vare længe. Vi maa regne med Aar. Iøvrigt var han, som Nødvendigheden byder det, meget forsigtig i sine Udtalelser.

Ved Femtiden var jeg hos *Erzberger*. Lige før jeg gik derhen, fik jeg en Depeche hjemmefra: „Calløe melder, at alle i Altona arresterede i Formiddags er sat paa fri Fod.“ Jeg rakte *Erzberger* Depechen; han vidste allerede Besked. I Gaar Aftes havde han indtrængende opfordret Hr. v. *Loebell* til at gøre hurtigt Ende paa Sagen. Ministeren havde været villig, men vidste ikke, hvor de alle sad. Jeg gav *Erzberger* de øvrige Adresser. Han lovede, at Sagen skulde bringes helt i Orden i Morgen. Vi udsendte et Par Depecher gennem „*Wolffs Bureau*“. Jeg havde endvidere modtaget telegrafisk Efterretning om, at „*Fyns Tidende*“ og „*Østsjællands Folkeblad*“ efter min Opfordring havde erklæret sig villige til at modtage Efterretninger fra ham og gav ham Adresserne. Han var stærkt optaget af Nederlaget ved Helgoland. „Vi mister alle vore smaa Krydsere,“ klagede han, „og kan saa daarligt undvære dem.“

I Forværelset traf jeg „*Nieuwe Rotterdamsche Courant*“s Repræsentant i Berlin Dr. *van Blankenstein* med Frue, som jeg før har truffet i Selskabslivet. De har opholdt sig et Par Aar i København og taler begge Dansk. Dr. *van Blankenstein* arbejder i Forstaaelse med *Erzberger* paa at opretholde Holands Nevtralitet.

Vi udvekslede først Meninger i Forværelset og gik derefter en lang Spadseretur i Tiergarten. „Hollænderne har været helt vilde,“ sagde han. „De er rasende tysk fjendtlige, og der er i mange Kredse stærk Stemning for at erklære Tyskland Krig. Vi har allerede haft et tysk-hollandsk Slag. En Afdeling tyske Ulaner, som vistnok ved en Fejltagelse havde overskredet den hollandske Grænse, blev angrebet af hollandske Dragoner. 17 Ulaner og 14 Dragoner blev paa Valen. Men Sagen er efter gensidig Aftale bleven neddysset. Censuren har forbudt Bladene at omtale den. Det gælder nu om, at Følelserne ikke løber af med os. Vi maa lave Politik med Hovedet. De store Blade, deriblandt mit, indser Nødvendigheden af at gaa imod Folkestemningen, men det vil koste dem mange Abonnenter.“

„Rædslerne i Belgien er ganske frygtelige,“ fortalte de videre. „Træffes Belgiere med Vaaben i Haand, skydes de. Hyppigst hænger Tyskerne samtidigt deres Koner og Børn. Hollænderne har været Vidne til det. Der forties meget. 1. Garderegiment er omtrent helt oprevet. Tabene angives ikke i Tabslisterne, men meddeles kun de Faldnes Efterladte direkte for ikke at vække Opsigt. Mandefaldet er forfærdeligt. Der paastaas, at der ligger henved 50,000 døde Russere ved de massuriske Søer. Liglugten spores helt til Königsberg, naar Vinden er sydlig. Russerne bliver ved at mase paa. Generalstaben har været meget betænkelig, men ser nu noget lysere paa Forholdene. Søslaget ved Helgoland har været en stor Skuffelse. Tabet føles overordentlig smerteligt. „Vore bevægelige Kræfter gaar tabt,“ havde Erzberger klaget, „først „Magdeburg“, nu disse tre Krydsere, og „Göeben“ solgt til Tyrkiet.“ Det er en meget følelig Svækkelse.

Hvor skal det hele ende? „Godt, at England er med, sagde van Blankenstein. Det vil forebygge alt for uhyrlige Omkalfatringer, naar Krigen er slut.“

Vi er enige om, at vi til det yderste maa arbejde hen til, at Holland og Danmark holdes udenfor.

Ud paa Aftenen traf jeg efter Aftale sammen med Hr. og Fru *Korfanty* paa en Kafé paa *Kurfürstendam*. *Korfanty* har haft en Samtale med Understatssekretær *Wahnschaffe*. Fyrst *Bülow* vil ikke udtale sig om det polske Spørgsmaal, før den Kamp, der staar indenfor Ministeriet, er afsluttet. *Wahnschaffe*, v. *Loebell* m. fl. vil ikke give efter. *Rigskansleren*

og *Schorlemer-Lieser* er derimod tilbøjelige til at opfylde Polakkernes Ønsker. Afgørelsen vil først falde om 5—6 Dage. „De sejrer for hurtigt,“ sagde Korfanty, „men jeg ønsker alligevel, at Østerrigerne maa sejre ved Lemberg. Et Nederlag der er meget føleligt for Polakkerne i Galizien. Ruthenerne vil da straks rejse sig. Henved 4000 ruthenske Førere og Foregangsmænd er nu arresterede, deriblandt ogsaa Førerne for det ukrainske Parti, som ellers holder sig til Østerrig.“

Da jeg ved Midnatstid naaede mit Hotel, modtog jeg følgende Depecher:

„Efter Meddelelse af Calløe er alle i Altona arresterede i Dag bleven løsladt.
Thomsen.“

„Fire Søfolk i Gaar sat paa fri Fod, de øvrige 34 i Flensborg fremdeles arresterede.
Rossen.“

„Endnu ingen løsladt. Flensborgerne er bleven opfordrede til at underskrive følgende Erklæring: „Jeg erklærer herved 1) at jeg ikke vil tilkendegive ikketyisk Sindelag, 2) at jeg ikke vil befatte mig med, understøtte eller begunstige noget, som strider imod de tyske Interesser, 3) at jeg især ikke vil udbrede Efterretninger om politiske eller militære Tildragelser, navnlig ikke ud over Landegrænsen, 4) at jeg ikke vil deltage i nogen Slags Foreninger eller Forsamlinger af dansk Retning, 5) at jeg kun vil forlade min Bopæl i paatrængende Tilfælde, og aldrig uden at jeg mindst 24 Timer forud har underrettet de stedlige Politimyndigheder om Rejsens Hensigt, Maal og Varighed, og disse har givet deres Samtykke til Rejsen. En Afskrift af Forhandlingen er bleven mig udleveret.“

Hvis det paa nogen Maade er muligt, bedes De om at forebygge fremtidig Afgivelse af denne Erklæring og at gennemføre Annulleringen af de allerede underskrevne Erklæringer. Iøvrigt gøres Løsladelsen afhængig af de lokale Myndigheders Sanktion.

Fru Christiansen.“

Berlin d. 31. August 1914.

Gik straks i Morges til *Erzberger* med de modtagne Depecher. Han var som sædvanlig i fuld Aktivitet. Skrivemaskinerne klaprede. Budene fløj frem og tilbage. Hans Arbejds-

evne er beundringsværdig. Kun *Eugen Richter* kunde — af Mennesker jeg har kendt — i denne Henseende maale sig med ham. Han læste Depecherne, rystede paa Hovedet og sagde: „Hvor dumt, vi vil jo netop have Efterretninger ud til Udlandet.“

„En almindelig Erklæring om ikke at foretage noget imod Statens Sikkerhed, vil Fangerne rimeligvis være villige til at underskrive,“ sagde jeg, „men dette gaar altfor vidt, det griber over paa rent folkeligt Omraade og er en utaaelig Indskrænkning af den personlige Frihed.“ Deri gav han mig Ret. „Erklæringen maa bortfalde eller i hvert Fald ændres,“ sagde han. „Vi har Kl. 6 en Konference i Udenrigsministeriet. Jeg vil da paatale Sagen.“ Han udbad sig nærmere Oplysninger. „En af Fangerne paa Sønderborg Slot, en gammel Fisker, har 4 Sønner og 2 Svigersønner i Felten,“ sagde jeg, „en anden, Dr. *Sarauw*, havde, lige før han blev arresteret, meldt sig som frivillig Læge til det røde Kors.“ Han noterede ivrigt, mens jeg fortsatte med faktiske Oplysninger. Snart var alt klarat.

Paa Hotellet meddeler man, at alle Persontog fra Vest mod Øst er standsede. Det drejer sig øjensynlig om vældige Militærtransporter til Østgrænsen. Der indløb Depecher fra Rossen og Th. Thomsen, Toghale, som meddelte, at alle Fanger endnu sad paa Navigationsskolen i Flensborg.

Paa „Kafé Victoria“ læste jeg i „København“, at Direktør *Plate* har sendt en Del uheldige Blade, deriblandt „Tägliche Rundschau“ til Rigsdagen i København. Jeg gik atter til *Erzberger* og bad ham om at sørge for, at *Plate* kun afsender de store Partiorganer: „Kreuzzeitung“, „Germania“, „Frankfurter Zeitung“, „Vorwärts“ og „Die Hilfe“. Dette sker.

I „Kafé Josty“ traf jeg i Aften *Fischbeck*. Han modtog mig med Udraabet: „God Aften, Overpræsidentstyrter!“ Fortalte derpaa, at *Naumann* straks havde sendt ham en Afskrift af mit første Brev med Anmodning om at paatale Sagen overfor Statsekretær *Delbrück*. *Delbrück* var bleven rasende, da han læste det, og havde tilkaldt Dr. *Lewald*, som delte hans Opfattelse. De havde derpaa straks afsendt en Depeche til Rigskansleren. Arrestationerne havde ikke været mulige, hvis Overpræsident v. *Bülow* ikke havde udleveret Navnene. Han havde dermed lagt en Uduelighed for Dagen, som maatte hidføre hans Fald. Mit Brev havde faktisk givet ham Dødsstødet.

Fischbeck tilsagde mig al mulig Støtte, hvis man herefter traadte os for nær.

Der blev opslaaet en Beretning fra Generalkvartermesteren: Almindelig Fremgang ved Vestfronten. 60,000 Russere taget tilfange ved Østgrænsen! Endeløse Hurraraab i Lokallet, ud over hele Potsdamerplatz — — —

Jeg gik ned paa Pladsen. Avtomobiler kom susende og udstroede Ekstrablade. De store Blade kappes om hurtigst at bringe Sejrsfetterretningerne. Folk er ellevilde af Henrykkelse.

„Dette gaar for hurtigt,“ sagde *Stampfer*, som jeg mødte udenfor Kaféen. „Bliver det saaledes ved, vil Sejren udmunde i en stærk Reaktion. Socialdemokratiet vil sprænges, og Vejen være fri for anarkistiske Strømninger. Spørgsmaalet er nu: Hvad Udfald faar det store Slag i Galizien — der kæmpes nu paa sjette Dag. Taber Rusland her, er Tyskland og Østerrig fuldstændig Sejrherr til Lands. Vinder Rusland derimod, kan det endnu give Sagerne en anden Vending.“

Dagen er slut. Indholdsrig som hver Dag er det i denne Tid, hvor Verdenshistorien gaar frem med Kæmpeskridt.

Berlin d. 1. September 1914.

I „Kafé Kranzler“ traf jeg i Formiddags en østpreussisk Godsejer, som var flygtet fra Russerne. Han var rejst fra Königsberg i Fredags. Stemningen i Byen var meget trykket. Russerne stod da midt mellem Insterburg og Königsberg, ca. 40 Kilometer fra den sidstnævnte By. Alle de, der kunde forlade Byen, var bleven anmodede om at rejse derfra. Togene havde været overfyldte. Over to Trediedele af Provinsen var besat af Russerne. Embedsmændene rejste først. Folk i Panik bagefter. Kvæget blev drevet sammen i Hjorder paa mange Tusinder, som spærrede Vejene. Tabene var overordentlig store.

Om Eftermiddagen var jeg hos *Erzberger*. Han havde i Gaar haft en Konference med Indenrigsminister *v. Loebell*. Ministeren var forbavset over, at Fangerne endnu ikke var frigivet. Det var nærmest Landraadernes Skyld. Erklæringen, som Fangerne skulde underskrive, havde Ministeren betegnet som latterlig. Den vilde ikke afholde de Folk, som vilde begaa ulovlige Handlinger, derfra. Overfor dem var Straffelo-

ven et bedre Værn. *Nu havde Hr. v. Loebell givet Overpræsident v. Moltke Ordre til personlig at rejse rundt til Landraaderne for at instruere dem.* De maatte lære om, og det er ofte svært, men Ministerens Grundsætninger *skulde* gennemføres. Skete det ikke snart, skuide jeg blot atter sige til.

Vi aftalte derpaa forskelligt. Erzberger og Naumann vil skrive hver en Ugeoversigt til de nordslesvigske Blade. Disse Artikler af fremragende Mænd vil være langt at foretrække for mange af de officielle Efterretninger, som vore Blade ellers er tvungne til at bringe.

Senere var jeg paa „Frankfurter Zeitung“s Kontor, hvor jeg dikterede Dr. *Wiesener* en lille Artikel om de sidste Begivenheder i Nordslesvig. Dr. *Warschauer* og Dr. *Stein* jun. kom til. De var alle meget optimistiske. Det ringede paa Telefonen. Paa Svaret forstod jeg, at der var Tale om Antwerpens Fald. „Ikke rigtigt,“ svarede *Wiesener*. „Jeg har talt med Generalstaben, da vi har faaet mange lignende Forespørgsler i Eftermiddagens Løb. Generalstaben erklærer: *Absolut urigtigt.* Men maaske i Morgen.“

Jeg var stum af Forbavselse. „Kan der virkelig være Tale om, at Antwerpens Fald er nærforestaaende?“ spurgte jeg. „Sikkert,“ svarede de alle tre, som med én Mund. „Vore Hære arbejder hurtigt. Byen er vist falden i dette Øjeblik. Efterretningen skal blot gemmes til i Morgen. Sedandagen skal fejres med særlig Højtidelighed. Det erobrede Skyts vil blive ført ind i Byen. Og saa kommer Efterretningen.“ De troede alle, at Krigen snart vilde være endt.

Aabenraa d. 3. September 1914.

I Gaar rejste jeg hjem. I Dag modtog jeg et Ilbrev fra Fanterne i Flensborg. Jeg havde gennem H. Michelsen opfordret dem til ikke at underskrive tvetydige Erklæringer, og de ønske nu at høre min Mening om den Erklæring, som jeg telegrafisk havde modtaget i Berlin. „Skønt alle i Grunden er betænkelige ved Erklæringens Ordlyd, vil de dog underskrive den,“ hed det i Brevet. „Bankdirektør Rossen anbefaler det stærkt, kun Grev Schack, Th. Thomsen og L. Filskov tager Forbehold.“

Fru Jessen, Flensborg, skriver i Dag til mig, at hun allerede har modtaget Erzbergers Telegrammer, som „Flensborg

Avis“ gerne vil aftrykke. Idet hun takker mig for min Medvirkning til, at Bladet atter kan udkomme, meddeler hun mig, at Stillingen dog fremdeles er meget vanskelig, fordi Redaktionen vedvarende er arresteret, saa hun selv maa redigere Bladet sammen med Faktoren og en ganske ung Pige, som læser Korrektur. Hun længes derfor meget efter at faa sine Medarbejdere hjem.

Aabenraa d. 4. September 1914.

I Formiddags tog jeg til Flensborg, opnaaede uden Vanskelighed Tilladelse til at besøge Fangerne paa Navigationsskolen og samlede dem paa Grev Schacks Værelse. Her gav jeg dem en Fremstilling af Sagens hele Udvikling, idet jeg oplæste min Brevveksling med Naumann og Erzberger og gav et Referat af mine Samtaler med dem og med Indenrigsminister v. Loebell. Jeg udtalte som min Overbevisning, at Frihedens Time snart vilde slaa.

„Hejmdal“, „Danevirke“ og „Flensborg Avis“ udgaar atter regelmæssigt. Men der spores nu en stærk Modbevægelse. I de Uger, hvor den danske Presse var undertrykt, vandt den tyske Presse stærk Udbredelse, thi Folk tørster, som rimeligt er, efter Efterretninger fra Krigsskuepladsen, hvor alle har nære Paarørende. „Dagbladet“¹⁾ Oplag er, efter hvad der meddeles mig af sikker Kilde, steget til over 10,000. Om det saa er Frimenighedspræst L. B. Poulsen, Bovlund, har han bestilt det, for ikke at være helt uden Efterretninger. For at hævde den vundne Position sætter den lokale tyske Presse nu Himmel og Jord i Bevægelse for atter at faa vore Blade forbudt. „Sonderburger Zeitung“ har specielt rettet meget haarde Angreb paa „Flensborg Avis“. Redaktør Christiansen er meget trykket og frygter et nyt Forbud. Han meddeler mig, at han har sendt Skrivelser til „Sond. Zeit.“ og „Schlesw. Grenzpost“. Landraaderne og Politimyndighederne støtter den tyske Presse i dens Bestræbelser. Da Militærmyndighederne desuden vedvarende tøver med at sætte Fangerne i Flensborg og Sønderborg paa fri Fod vil en ny Rejse til Berlin snart blive nødvendig.

¹⁾ „Dagbladet“ var en lille paa Dansk trykt Udgave af „Schleswigsche Grenzpost“.

Aabenraa d. 7. September 1914.

I Dag sendte jeg Redaktør *P. Møller* til Sønderborg for atter at faa Dybbøl-Posten ud. Red. *Svensson* har underskrevet Erklæringen, som forelægges Fangerne, men er desuagtet bleven holdt tilbage som Værnepligtig. *P. Møller* overtager nu Redaktionen og dermed udgaar atter alle danske Blade.

Berlin d. 11. September 1914.

Jeg tog i Gaar Eftermiddags i Bil til Flensborg. *M. Andersen* ledsagede mig. Ved *Krusaa* lod vi Bilen holde og besaa Terrænet til begge Sider af Landevejen. Vi var enige om, at her vilde Danmarks Grænse blive sat efter Krigen, hvis Pragfredens § 5, som vi begge haaber, bliver udført. I Flensborg havde jeg en Sammenkomst med Redaktør *Christiansen*. Han var trykket af Angrebene paa „Flensborg Avis“ og fortalte, at han allerede havde været i Forhør et Par Gange i Anledning af „Sond. Zeit.“s Sigtelser. Jeg korrigerede en Besværing, som han havde skrevet til Generalkommandoen i Altona, men anbefalede ham iøvrigt at ignorere Angrebene saa meget som muligt.

Ved Middagstid ankom jeg hertil. Da jeg kørte fra Baneгаarden til Hotellet raabte en Herre, som jeg passerede i Siegesallé, pludselig: „Hanssen!“ Det var *Korfanty* i Selskab med 3—4 andre Polakker. Jeg hilste tilbage, men Bilen havde Fart, der var andre Biler bag, og jeg kunde ikke standse. Senere søgte jeg dem forgæves i de Lokaler, hvor de plejer at komme.

Ved Firetiden gik jeg til *Erzberger*. I Venteværelset traf jeg en halv Snes udenlandske Journalister, deriblandt ogsaa „Nationaltidende“s og „Politiken“s Korrespondenter, som skulde have deres Korrespondancer censurerede af *Erzberger*. Han er nu Overcensor for alle Presseefterretninger, som fra Berlin sendes til Udlandet.

Jeg lod Tjeneren melde mig og kom straks ind. Han klagede over, at den danske Presse vedvarende optog Efterretninger fra de allierede Lande i langt større Omfang end fra Tyskland. Jeg svarede, at det simpelthen laa i, at de allierede Magters Repræsentanter benyttede „Ritzaus Bureau“ i større Omfang. Hvis man fra tysk Side benyttede Bureauet i samme Omfang, vilde Ligevægten sikkert hurtigt oprettes.

Derefter kom jeg med mine Klager: Fangerne er endnu ikke alle paa fri Fod. *Erzberger*: „Jeg har meddelt Ministeren det straks efter Modtagelsen af Deres Brev.“ Jeg fortsatte „Altyskerne lader intet uforsøgt for atter at faa vor Presse forbudt. Den lokale tyske Presse bryder Borgfreden og retter de skarpeste Angreb paa vore Blade, som paa Grund af Censurforholdene ikke kan forsvare sig. Det er nødvendigt, at Indenrigsministeren gennem Landraaderne straks paalægger den stedlige tyske Presse at holde Borgfred, mens Krigen staar paa.“ „Det skal ske,“ han noterer.

„Deres Landraader synes i det hele at være nogle ret egenmægtige Herrer,“ fortsatte han. „Landraaden i Aabenraa har besværet sig over mig. Han sendte mig endog en Kriminalkommissær herhen for at undersøge, om mine Depecher var paalidelige. Jeg sagde, at her var han i en Militærbygning, hvor jeg var Højstkommanderende, og hvor Politiet ikke havde noget at gøre. Vilde han have noget at vide om mig, kunde han henvende sig til Minister v. Loebell. Generede Politiet mig mere, lod jeg det smide ud!“

„Gik han saa til Ministeren?“ „Nej, men jeg besværede mig selvfølgelig, og Ministeren har nu sagt Landraaden ordentlig Besked.“

Jeg klagede dernæst over Tilstandene i Sønderborg, Fangernes Behandling, Landraadens udfordrende Optræden, Bortsendelsen af danske Landeværnsmænd m. m. *Erzberger* noterede alt og lovede at tage sig af Sagerne.

Endelig klagede jeg over, at Censuren forbød Udbredelsen af „Berlingske Tidende“, „Nationaltidende“ og „Politiken“, mens „Vort Land“ og „København“, som ikke indtog samme neutrale Holdning, uhindret kom ind i Landet. „Det er dog for galt!“ udrød han indigneret. „De skal nok komme ind snart.“

Vi talte videre. Jeg blev indbudt til i Morgen Eftermiddag at tage med paa en Tur til Fangelejren i Döberitz.

Derefter aftalte jeg telefonisk med *Korfanty*, at vi skulde mødes i „Kafé des Westens“ Kl. 9 Aften. Der traf jeg foruden ham og hans Frue den polske Maler Herstein og Frue, flere Rigsdagsmænd samt Dr. Breitscheid. Den almindelige Mening er, at Centralmagternes Stilling ikke er saa god som for otte Dage siden. De russiske Polakker har — efter at der i England er givet deres Førere Tilsagn om fuld Selvforvaltning efter Krigen — sendt Kejseren af Rusland en Hengiven-

hedsadresse. Preussen har forsømt et gunstigt Tidspunkt. Rusland har nu Forspringet. Stemningen blandt de preussiske Polakker er tydeligt nok ikke længere saa russisk-fjendtlig som for fjorten Dage siden. Derimod er Tilliden til Ruslands militære Dygtighed større. Til de russiske Polakkers Førere har Sir *Edw. Grey* sagt, at Krigen vil blive fortsat, hvor mange Sejre Tyskland saa end vinder, indtil det omsider er besejret. — Med Dr. Breitscheid aftalte jeg, at han skulde rette et Angreb paa „Sonderburger Zeitung“ i „Vorwärts“ og jævnstille deres Optræden med de Forsøg, der fra frikonservativ Side gøres for at bryde Freden overfor Socialdemokratiet. Han fik det nødvendige Materiale og vil tage fat.

Stemningen i Berlin er ikke saa begejstret som for otte Dage siden. Efterretningerne fra Slagmarkerne virker ikke saa nervepirrende. Overkommandoen har allerede forvænnet den offentlige Mening. Der kræves mindst en stor Sejr hver Dag. Udebliver den, mærkes Slapheden. Gadebilledet nærmer sig mere det normale. Krigsstemningen træder atter tilbage for Trangen til at more sig. Der ses flere sortklædte Damer og flere Arbejdsløse. Paa Potsdamerplatz stod en fattig Familie, Fader og fire Døtre, udtærede og lidende. De solgte selvlavede Træsabler for 10 Pg. Stykket. Sablerne var grøntmalede og bar med store røde Bogstaver Indskriften: „Jeder Schuss — ein Russ“. Raaheden breder sig.

Berlin den 12. September 1914.

Telegraferede efter Efterretninger om Fangerne. Ved Middagstid meldte en Depeche, at Fangerne paa Sønderborg Slot, 46 ialt, var bleven sat paa fri Fod. De danske Korrespondenter, som jeg havde indbudt til Frokost, fik Efterretningen til deres Blade. Ved Firetiden var jeg hos *Naumann*, med hvem jeg drøftede Stillingen. Han havde atter for to Dage siden talt med Hr. v. Loebell, som igen havde lovet at fyre under. Jeg bad ham sørge for, at Landraad Schönberg i Sønderborg fik Ordre til at lade Danskerne være i Fred, at „Sonderburger Zeitung“ fik Paalæg om ikke at angribe den danske Presse, og at de øvrige Fanger hurtigst muligt blev løsladte. Han noterede mine Ønsker og lovede fremdeles at staa til min Tjeneste. Han vilde sende sit Ugeblad „Die Hilfe“ til danske Højskoler, og jeg lovede ham Adresser.

Tog derfra til *Erzberger*. I Venteværelset traf jeg Dr. *van Blankenstein*, som fortalte, at Østerrigerne var slaaede ved Lublin. General Dankl's Hær er oprevet. Ved Lemberg staar Sagerne ligeledes daarligt. Men Censuren undertrykker Efterretningerne. I Frankrig sættes alt paa et Kort. Tropperne sulter og er frygteligt udmattede. Forplejningsvæsnet svigter. Stillingen er i det hele kritisk. *Blankenstein* var villig til at sende Efterretninger om nordslesvigske Forhold til den hollandske Presse. De første Efterretninger afhenter han i Morgen paa mit Hotel. Jeg meddelte *Erzberger*, at Fangerne i Sønderborg nu var paa fri Fod. Han ringede straks paa en Frøken og redigerede en Depeche til „Ritzaus Bureau“. Hr. v. *Loebell* havde i Gaar lovet ham bestemt, at de straks skulde blive løsladt, hans Taalmodighed var nu forbi. Landraad *Schønberg* havde i Gaar faaet Ordre til at standse „Sonderb. Zeitung“s Angreb paa den danske Presse. Og Generalstaben havde endelig i Gaar ophævet Forbudene imod „Berlingske Tidende“, „Nationaltidende“ og „Politiken“.

„Ved De, hvordan dette Forbud er kommet?“ spurgte han smilende. „Nej.“ „Generalstaben vilde have de mest tysk-fjendtlige Aviser ind for at faa mest muligt at vide. Derfor har „Vort Land“ og „København“ kunnet passere Grænsen. Af de øvrige Blade havde den ingen Interesse. Saa blev de forbudt af Censurmyndighederne! Da Generalstabens Opmærksomhed blev henledt paa Sagen, havde den ikke det mindste imod, at Forbudet blev ophævet.“

Prof. *Hollmann* er her, sagde han videre og gaar i Morgen til Danmark, hvor han vil blive ansat ved Gesandtskabet. Da jeg ytrede, at det var et heldigt Valg, fordi han var en af de Tyskere, der kendte Danmark nøje, sagde han, at det var bedst, han fik en Samtale med mig, inden han rejste. Han vilde straks sætte sig i Forbindelse med Udenrigsministeriet og senere give mig Besked. Jeg gik og lovede at komme igen i Morgen.

Venteværelset var atter fuldt af udenlandske Journalister, deriblandt paafaldende mange svenske, som ventede paa at faa deres Korrespondancer censurerede.

Aftenen har jeg tilbragt sammen med *Stampfer*, *Hilferding* og Rigsdagsmand *Heine*. *Stampfer* var dybt nedbøjet over Dr. *Franks* Død. „Krigen har dermed frarøvet mig alt,

hvad den personlig kunde fratage mig, — personligt har jeg ikke mere at tabe," klagede han sørgmodigt.

Vi drøftede Situationen. Forinden havde jeg været paa „Frankfurter Zeitung“s Kontor, hvor jeg redigerede en Depeche til Bladet angaaende de 46 Fangers Frigivelse. Dr. *Wiesener* fodres med Efterretninger af Generalstaben og er derfor stadig Optimist. Jeg sagde, at jeg holdt denne Overfodring med Sejrsefterretninger for farlig. Reaktionen vilde ikke udeblive. Stampfer og Hilferding troer heller ikke, at Stillingen er saa god, som de officielle Efterretninger fremstiller den, især ikke i Frankrig og i Galizien. Efter at Hilferding var gaaet, talte Stampfer, Heine og jeg videre om Dr. Franks Død.

„Hvem skal erstatte ham som Partiets fremtidige Fører?“ spurgte Stampfer. „Det maa De. De er den nærmeste til det, den der bedst kan gøre det,“ sagde han henvendt til Heine. „Nej!“ svarede Heine. „Jeg kan ikke, jeg maa sørge for mine Børn, kan ikke være Fagpolitiker. Fire Femtedele af min Sagførerpraksis er gratis, den sidste Femtedel betales ikke godt. Desuden savner jeg Dr. Franks mange udmærkede Egenskaber, hans Veltalenhed, hans vindende Væsen, hans Folkeyndest.“

„Men Tiden kræver Ofre,“ svarede Stampfer, „og Opgaven er overordentlig stor og betydningsfuld. Her gælder derfor Heinrich Heines Ord: „Was schert mich Weib, was schert mich Kind, Ich trage weit besseres Verlangen“; og De er den, der bedst kan gøre det.“

„Jeg nyder ikke den fornødne Tillid indenfor Partiet,“ svarede Heine. „Det har tilsidesat mig Gang efter Gang, vraget mig som Ordfører, hvor jeg var særlig kvalificeret til at være det. Jeg er den i Fraktionen, der har mest Indsigt i militære Spørgsmaal, men jeg har aldrig faaet Lov til at behandle dem i Rigsdagen.“

„De undviger Kampen for meget,“ indskød Stampfer, „der maa kæmpes.“

„Jeg vil gerne kæmpe imod Fjenden men ikke imod mine egne Partifæller. Jeg er i det hele ikke Politiker af Lyst, men af Pligt. *Auer* drev mig ind i Politiken. Han sagde: Vi har Brug for Dig. Det var mig nok.“

Samtalen gik videre og gled ind paa Partidagen i Dresden

og Babels Optræden. Heine blev helt rasende ved at tale derom, brugte de haardeste Smædeord om Babel og sagde, at han havde ladet sig lede af den falske Tro, at han, Heine, vilde indtage hans Plads. Stampfer rejste stiltfærdigt Indvendinger, men de blev lidenskabeligt fejede til Side. Jeg var stum af Forbavselse ved saaledes at erfare, hvor dyb en Brød, Sammenstødet i Dresden havde efterladt.

Stampfer var oprevet. Ved Midnatstid forlod vi Lokalet. Jeg spadserede endnu en Timestid med ham, mens vi drøftede Forholdene videre.

Berlin d. 13. September 1914.

Professor *Hollmann* kom i Formiddags og aftalte med mig, at vi skulde spise Frokost sammen her paa Hotellet. Det har vi nu lige gjort i samfulde 3 Timer. Vor Samtale var meget indgaende. Han sagde straks, at nu maatte Sandheden siges lige ud. Kun Opfyldelsen af Pragfredens § 5 vilde tilfredsstille Danmark og Skandinavien. Det havde han ogsaa sagt til Grev *Brockdorff-Rantzau*, som efterhaanden var bleven af samme Mening. „Hver Dag holder jeg et Foredrag for at indprente ham dette. Jeg haaber, at han snart er saa vidt, at han affatter Beretninger derom.“ Han talte om Erzberger: „Erzberger holdt et Foredrag paa en Time for mig, saa sagde jeg, at jeg havde troet, at det var mig, der skulde belære ham om Forholdene i Danmark.“ Men han havde allerede opdaget Erzbergers vældige Indflydelse. Admiralstaben, Krigsministeriet, Udenrigsministeriet — alle Steder havde de henvist til ham. Jeg stadfæstede hans Indtryk.

„Et Plebiscit er ikke muligt under Krigen,“ sagde han, da Talen gled tilbage til Nordslesvig. „Men det er en Fejl, at det ikke er forberedt. Ad den Vej kan hele Skandinavien vindes. Nordslesvig maa nu hugges ud sammen med Polen. Det vil gaa lettest.“

Jeg sagde: „Momentant er der ingen Interessesmodsatninger mellem Tyskland, Danmark og Nordslesvig. Alle er i lige Grad interesserede i Opretholdelsen af Danmarks Nevtralitet. Paa det bør vi derfor koncentrere vore Bestræbelser. Jeg har drøftet Øjeblikkets konkrete Spørgsmaal med Erzberger. Det er ikke opportunt at gaa videre. Men gaa til Hr. v. Loebell og

advar ham indtrængende imod at drive altsk Voldspolitik i Nordslesvig.“

I Samtalens Løb fortalte han mig bl. a., at hans Bog om de danske Højskoler var bleven oversat paa Japansk. Han var i den Anledning bleven dekoreret med en japansk Orden, som han nu havde sendt tilbage.

Da vi skiltes, gik han til den mægtige Pressechef *Hamann*. Hvis han kan udsætte sin Rejse til i Morgen, vil han opsøge Hr. v. Loebell og atter komme til mig. Hans Ansættelse i København er en stor Vinding.

Hos Dr. Breitscheid traf jeg Dr. *A. Köster* fra „Frankfurter Zeitung“, som før har besøgt mig i Aabenraa, og Dr. *Fabian*. Dr. Köster gaar til Vestfronten med Rigsdagsmand *Noske*. De skal være Socialdemokraternes Krigskorrespondenter. Vi drøftede Situationen. Dr. Breitscheid fortalte, at der forberedtes en parlamentarisk Aktion imod Erzberger, fordi han var ved at blive for mægtig. Vi aftalte, at vi skulde mødes i Steinerts Vinstue om Aftenen.

Her samledes efterhaanden et større Selskab, deriblandt *Kulerski*, *Korfanty* og Frue, Maleren *Herstein* og Frue, Dr. *Hilferding*, Dr. *Nestripcke* og et Par Polakker, som jeg ikke kendte. Der kom Ekstrablade, som meldte Østerrigernes Tilbagetog fra Lemberg. De gjorde dybt Indtryk, især paa Polakkerne, fordi det skaber en ny Situation for dem. *Kulerski* er pessimistisk. *Korfanty* slaar store Volter. Polakkerne mente, at Russernes egentlige Plan nu afslørede. Det er den: over Galizien at trænge frem til Bøhmen for at rejse de slaviske Folk imod Tyskerne. I Østpreussen havde Russerne brandskattet Tyskerne, men skaanet Polakkerne. I Østerrig-Ungarn maa Slovakerne og Sydslaverne holdes nede med haard Haand. Mange er fængslede. I Rumænien gør der sig en stærk ungarn-fjendtlig Stemning gældende. Der maa regnes med, at det nu slaar løs.

Dr. *Hilferding* kom fra *Kautsky*, hos hvem han havde truffet *Victor Adler* fra Wien. Adler havde sagt, at Stemningen i Wien var miserabel. Det sidste Nederlag vilde øge Pessimismen. Krigen var efter hans Opfattelse *Tiszas* Værk. Magyarerne bar Ansvaret. De vilde Krigen for at skaffe sig Mulighed for at fortsætte deres nationale Undertrykkelsespolitik. De tyske Socialdemokrater fik allerede først i Juli over det bajerske Krigsministerium Meddelelse om, at Østerrig, naar

Høsten var endt, vilde tilstille Serbien et uantageligt Ultimatum. Dr. Hilferding er selv Østerriger. Hans Svoger er østerrigsk Officer og blev saaret ved Krasnik. Underlige modstridende Følelser bryder sig i mange indenfor disse Kredse. De har ikke længere Tillid til Østerrig. De tror, at Folk efter Folk vil falde fra Habsburgernes Rige, efterhaanden som Russerne rykker frem.

Herstein sad ved Siden af mig. Pludselig hvisker han mig i Øret: „Vi vil endnu opleve megen Glæde. Jeg er ikke længere sørgmodig. Det er Tyskernes Ulykke, at de ikke forstaar andres Smerte, at de ikke kan sætte sig ind i andres Lidelser. Dette viser deres Mangel paa Kultur. Men det vil blive anderledes. Militærregimentet vil nu bryde sammen. Og med det hele det nationale Voldsregimente.

Med *Korfanty* talte jeg om Erzbergers Indflydelse og raadede ham til at benytte den. Han bryder for haardt paa og er ikke overlegen nok til at arbejde forstandigt under en saa vanskelig Situation. Han har især for megen Lyst til at optræde som Afpresser, og det finder jeg meget uklogt. Jeg gav ham en Del Vink, som han sagde, at han vilde følge.

Da jeg kom hjem til Hotellet, modtog jeg to Depecher. Den første meldte, at 19 Fanger i Flensborg var bleven sat paa fri Fod, den anden, at Censuren havde forbudt de danske Aviser at omtale Fangernes Frigivelse.

Berlin d. 14. September 1914.

Prof. Hollmann er allerede afrejst til København. Fra Kr. R. Thomsen fik jeg nyt Materiale. *Han har opdaget 15 Rømøboere, Fiskere, Skippere og andre Sømænd, som er bortførte fra Rømø, fordi de ejede Fartøjer, og har faaet Opholdssteder anviste i Ballum, Kliplev og Varnæs!*

Var i Eftermiddags hos Erzberger og forelagde ham Materialet. Paatalte endvidere, at Grev Schack og 7 andre Personer endnu sad arresterede i Flensborg. Erzberger bad om en „Verfügung“ vedrørende de arresterede Rømøboere, som jeg havde blandt mine Akter. Paa den noterede han mine Ønsker. Jeg dikterede: „Rømøboerne maa straks sættes paa fri Fod. Det samme gælder om Grev Schack og Fæller.“ „Vel, er der mere?“ „Ja, Foreningsbygningerne „Højskolehjemmet“ i Haderslev og „Sønderborghus“ i Sønderborg maa frigives. Er-

klæringen, som de løsladte Fanger har underskrevet, maa i hvert Fald ændres saaledes, at de frit kan forlade deres Hjemstedskommune.“ Alt blev hurtigt nedskrevet. En Kuvert med Adresse laa rede. Han ringede. Tjeneren kom. „Send straks en Ordonnans afsted med dette Brev til Indenrigsministeren.“ Tjeneren gik for at udføre Ordren. Derpaa henvendt til mig: „Jeg haaber, at vi nu snart kan naa til Bunds, men Hr. v. Loebell sagde ganske vist til mig i Gaar: „*Har det preussiske Politi først slaaet sin Klo i en Mand, kan selve Fanden knap faa ham løs!*“

Derpaa betroede han mig, at Udenrigsministeriet havde modtaget Efterretninger fra England, som gav det Grund til at nære Frygt for, at England vilde bryde Danmarks Nevtralitet. Rigskansleren havde derfor i Gaar rettet et Angreb paa Sir Edw. Grey gennem „Ritzaus Bureau“ for paa denne Vis at afæske ham en Erklæring.

„Hvordan staar det paa Vestfronten?“ spurgte jeg. „Vi har lidt forskellige lokale Nederlag, som det hyppigt sker, hvor der kæmpes paa en saa udstrakt Front, men Generalstaben haaber, at Hovedformaalet lykkes: Gennembrudet af Centrum, saa de fransk-engelske Hære spaltes og den ene Fløj trænges over imod Vogeserne, den anden ind imod Paris.“

Idet jeg vilde gaa, sagde han smilende: „Overborgmester Todsén, Flensborg, har skrevet til Indenrigsministeren, at han billiger den Ordning, der er truffet med den danske Presse. De kan nu være ganske rolig med Hensyn til Deres Aviser.“

I Venteværrelset traf jeg atter en halv Snes udenlandske Journalister, deriblandt Dr. *van Blankenstein*. Vi spadserede en Tur sammen og aftalte, at jeg vedvarende skulde tilstille ham Efterretninger fra Nordslesvig til Offentliggørelse i „*Nieuwe Rotterdamsche Courant*“. Han havde af den hollandske Gesandt faaet en Del fortrolige Meddelelser, som stemmer ret nøje med, hvad Dr. Hilferding har meddelt mig. Derefter er det afgørende østerrigske Kronraad bleven afholdt den 5. Juli. Kejseren vilde ikke have Krig. Han blev vunden ved, at man sagde, at det kun drejede sig om en Straffeekspedition imod Serbien. I Berlin blev man betænkelig ved Efterretningen og udbad sig Anklagematerialet. Da man fik det, billigede man Forslaget om en Straffeekspedition. I Berlin blev det afgørende Kronraad først holdt den 30. Juli. Kronprinsen deltog ikke i Raadet, efter hvad der paastaas, fordi Kejseren

betragtede hans Standpunkt som forud givet. Krigspartiet, Storadmiral *v. Tirpitz*, General *v. Falkenhayn*, General *Lyncker* vilde Krigen og pressede stærkt paa. Kejseren holdt en Tidlang tilbage. Tirpitz erklærede da, at han ikke kunde forsvare at opsætte Mobiliseringen, da Rusland derved vilde vinde et Forspring, som kunde blive afgørende for Krigen. Udfald. Dette gjorde et saa dybt Indtryk paa Kejseren, at han gav efter. Men saa rejste Rigskansleren sig og erklærede: „Tiden er ikke til indre Kriser, men enten træder jeg tilbage, eller ogsaa skal det yderste forsøges for om muligt endnu i sidste Øjeblik at bevare Freden.“ „Af Hensyn til Rigskansleren udsætter jeg saa Afgørelsen i 24 Timer,“ erklærede Kejseren. Denne Fremstilling stammer altsaa fra den hollandske Gesandt. Fra ham stammer ligeledes følgende Fremstilling af Kampen mellem Understatssekretær *Zimmermann* og daværende Gesandt i Rom *v. Jagow*, om hvem der skulde være Hr. *v. Kiederlen-Wächters* Efterfølger som Udenrigsminister. Begge vilde de helst være fri. Men Zimmermann var den stærkeste. Han undskyldte sig tilsidst med, at han led af Galdesten, „og Hr. *v. Jagow* maatte saa paatage sig Ansvarret, skønt han har ti Gange saa mange Galdesten“.

Vi var om Aftenen i „Kafé des Westens“, hvor vi traf en Del tyske Journalister. Stemningen var sløj. Der forelaa Efterretninger fra Rumænien og Italien, mens Efterretningerne fra Vestfronten er udeblevne.

Aabenraa d. 15. September 1914.

Jeg rejste i Dag hjem og kunde denne Gang passere Kanalen uden Vanskelighed. Der stod blot en Soldat med ladet Gevær i hver Kупé.

Paa Hjemrejsen opgjorde jeg Rejsens Resultater: Jeg har faaet 46 Fanger fri i Sønderborg, 19 Fanger fri i Flensborg, Forbudet imod „Berlingske Tidende“, „Nationaltidende“ og „Politiken“ ophævet og udvirket en Anordning, som standser den tyske Presses Angreb paa os. Dernæst har jeg faaet Tilsgagn om, at 15 Personer fra Rønmø, som Landraaden i Tønder har flyttet til Fastlandet, snart vil faa Lov til at rejse hjem, at Forsamlingshusene i Haderslev og Sønderborg atter vil blive frigivne, og at de løsladte Fanger vil faa Lov til at forlade deres Hjemstedskommune uden først at spørge Politiet om Forlov.

Aabenraa d. 2. Oktober 1914.

Efter at jeg den 15. September 1914 var vendt tilbage fra Berlin, modtog jeg en Del Breve og Beretninger fra de frivgne Fanger, som jeg har vedføjjet min Dagbog.

Fangerne fra Tønder Amt, som havde siddet arresterede paa Navigationsskolen i Flensborg, blev kaldt ind til Landraaden i Tønder. Om den Modtagelse de fik af Landraad *Böhme* har Gaardejer *Thomas Thomsen*, Toghale, givet mig følgende Beretning i et Brev, som er dateret 16. September 1914:

„Da vi kom til Kredshuset, blev vi ført ind i den store Sal. Efter en kort Ventetid kom Landraaden og Pladskommandanten. De tog Plads bag Midterbordet, og vi maatte stille os op paa den fri Plads foran Bordet.

De to Herrer rejste sig, og Landraaden holdt nu en edderspyende Tale, som overgik alt, hvad der hidtil er præsteret i den Retning. Indholdet kan passende sammenfattes i Ordene: „Har Dr. Hahn tugtet Eder med Svøber, saa vil jeg tugte Eder med Skorpioner.“ Vi var, udtalte han, bleven arresterede, dels fordi det befrygtedes, at vi kunde være en Fare for Mobiliseringens Gennemførelse, dels fordi man vilde værne os imod Udøvelse af uoverlagte Handlinger, som kunde føre os i Ulykke. Vi havde udsaaet Gift og Had i Befolkningen og bevæget os paa Randen af det tilladelige. Endnu var der Tid til Omvendelse, men besindede vi os ikke, kunde vi gaa over paa den anden Side af Kongeaaen. Nye Slægter skulde ikke gøres fremmede for det tyske Fædreland. „Er det ikke skrækeligt at tænke sig,“ fortsatte han, „at naar Eders Fædre, Eders Brødre, Eders Sønner nu snart vender hjem som Sejrherrer, saa vender I Eder fra dem og siger: „Havde I dog blot kunnet besegle Tysklands Nederlag, selv om det havde været med Eders Blod, naar vi blot som Følge deraf var kommen tilbage til Danmark!“ I tilhører en Befolkning, som er tvetunget. Nu har I faaet vor Magt at føle. Har den endnu ikke bragt Eder til Besindelse, saa vil I faa den endnu tungere at føle. Vi lever i Krigstilstand. Den personlige Frihed er ophævet.“

Der blev sagt meget, meget mere, men det er saa omtrent alt, hvad jeg fik fat i. Vi maatte derpaa alle forlade Salen og blev saa kaldt ind én for én. Ude paa Gangen stod vi under Vagtmesterens Opsyn. Vi vilde naturligvis gerne udveksle Meninger om Talen. Men Vagtmesteren forbød det. Der

maatte ingen Drøftelse finde Sted. Enhver skulde handle frit og selvstændigt, frigjort for den skadelige Indflydelse og Paa-virkning, der hidtil havde gjort saa megen Fortræd. *L. Fil-skov* og jeg fik dog vekslet et Par Ord. Vi syntes, at det var umuligt at underskrive Erklæringen, naar Landraaden fastholdt sit Standpunkt. Vi vidste ikke, hvem af os der først blev kaldt ind. Men vi vilde holde sammen. Den af os, der kom først ind, skulde, naar han kom tilbage, ved et Nik eller ved Hovedrysten tilkendegive den anden, om han havde under-skrevet eller ej. Erklæringen, vi skulde underskrive, havde samme Ordlyd, som den, der blev brugt i Flensborg. De før-ste kom tilbage med en Afskrift af Erklæringen,¹⁾ som de havde underskrevet, sagde kort Farvel til os og forsvandt.

Det gik sin jævne Gang; indtil *Hans Brink* fra Rørkær kom ind. Han blev længe borte, og vi var meget spændte paa, hvorledes det vilde løbe af. Endelig kom han. Landraaden havde søgt at bortforklare de mest angribelige Steder i Ta-len. Det tog ligeledes Tid for de efterfølgende. Endelig kom *L. Filskov* ind som den tredie sidste. Han gennemgik ogsaa hele Talens Indhold med Landraaden, udbad sig en Forklar-ning af, hvad der skulde forstaas ved Ordet „ikke-tysk“, og

¹⁾ Erklæringen havde følgende Ordlyd:

Af Militærarresten foreførtes Arrestanten

Komponenten erklærer udtrykkelig, at han, saalænge Krigstilstanden varer

- a. ikke vil tilkendegive et ikke-tysk Sindelag,
- b. ikke vil foretage, understøtte eller begunstige noget, der kan modvirke de tyske Interesser,
- c. i Særdeleshed ikke vil udbrede Efterretninger vedrørende politiske eller militære Forhold, navnlig ikke udover Landegrænsen,
- d. ikke vil deltage i nogen som helst dansk Forening eller Forsamling,
- e. kun i tvingende Nødstilfælde vil forlade sin Bopæl og det i intet Tilfælde, uden at han mindst 24 Timer i Forvejen har underrettet den stedlige Poli-timyndighed om Rejsens Grund, Maal og Varighed, og denne har erklæ-ret sig iforstaaet med Rejsen,
- f. vil undlade enhver Agitation i tysk-fjendtlig Retning, enhver Samvirken og Dannelse af Konventikler i samme Retning og enhver Forbindelse med Udlandet og „Partifæller“, der opholder sig der.

Efter at den Arresterede er gjort opmærksom paa den bestaaende Belejrings-tilstand, paa Ophævelsen af Forfatningsartiklerne og de deraf resulterende skærpede Straffebestemmelser, efter at der endvidere er bleven meddelt ham, at hans Opførsel vil blive overvaaget paa passende Maade, saalænge Krigstil-standen varer, og at han ved eventuel Forsømmelse af de ham paalagte Pligter straks vil blive arresteret paany, erklærer han:

Jeg har forstaaet Indholdet af den mig foreløste Erklæring rigtigt, lover paa Ære og Samvittighed, at jeg trolig vil opfylde de mig paalagde Pligter og underskriver som Tegn herpaa som følger

spurgte bl. a. om det var tilladt at holde Aviser fra Kongeriget. Da han fik disse Spørgsmaal tilfredsstillende besvaret, skrev han under og gav mig et Nik, da han traadte ud. Saa blev jeg kaldt ind.

Det vilde være forstaaeligt, begyndte jeg, om de lange Drøftelser blev trættende for Landraaden, men hans Tale havde været af den Art, at heller ikke jeg kunde tie og skrive under. Jeg syntes især, at det var forfærdeligt at beskyldte os for at tilhøre en tvetunget Befolkning samtidig med, at man tillagde vor Underskrift Vægt. Iøvrigt syntes jeg, at Erklæringen, som Indenrigsminister v. Loebell havde sagt til Rigsdagsmand H. P. Hanssen, var helt overflødig. Landraaden beklagede, at vi havde opfattet hans Udtalelser som rettede imod os og Befolkningen som Helhed. Det var de ikke. Men der var haandgribelige Beviser for et enkelt Tilfælde. Iøvrigt var Underskriften paa Erklæringen det Mindstemaal, som Militærmyndighederne forlangte som Betingelse for vor Frigivelse. Jeg vendte mig derpaa imod hans Udtalelser om vor Ret til at bo her som danske Folk, idet jeg gik ud fra, at vore Fædres Jord var givet os i Arv og Eje, og at vi havde Ret til at pleje det danske Aandsliv, som vi ligeledes havde arvet efter vore Fædre. Dertil bemærkede Landraaden, at han ikke havde noget at indvende mod mine Anskuelser, naar jeg holdt mig fri for Løsrivelsesbestræbelser. Som Ditmarsker havde han ogsaa sin særegne Folkelighed, men den gik op i Enheden. Jeg er ny her, sagde han, og kender ikke Forholdene. *Jeg har taget Sagen, som den er bleven mig forelagt. Desværre gælder det ogsaa her „mitgefangen ist mitgehangen“.*

Om Fangernes Behandling paa Sønderborg Slot modtog jeg følgende Beretning af Dr. *Saraww*, Augustenborg:

„Jeg meldte mig straks ved Krigens Udbrud frivillig som Læge til „Det røde Kors“. Det var paa et Tidspunkt, hvor jeg ikke anede, at Regeringen agtede at foretage noget imod den danske Befolkning i Nordslesvig. Den 3. August sent om Aftenen blev jeg arresteret af Gendarmen i Augustenborg og anbragt i et utroligt snavset Fangehul, hvor jeg tilbragte den første Nat. Den følgende Morgen blev jeg kørt til Sønderborg, hvor jeg traf en hel Del Dansksindede, der ligesom jeg var bleven arresterede, uden at man holdt det for nødvendigt at angive nogen Grund. Jeg vil ikke kede Dem med mine Oplevelser. De har uden Tvivl af Deres Broder og fra anden

Side hørt en hel Del om den Maade, vi blev behandlede paa. Jeg skriver hovedsagelig til Dem om *de gamle Fiskere* fra Als Sønderherred, der sad arresterede i Enkeltceller paa Sønderborg Slot. De gamle Folk, der ikke havde forbrudt andet, end at de boede ved Vandet og kendte Farvandet, blev holdt indespærrede i Halvmørke, i daarligt ventilerede Fangehuller, hvor de laa paa en Briks, der bestod af nogle Brædder. Forplejningen var daarlig. En af Arrestanterne fortalte mig, at man undertiden glemte at give dem Mad om Aftenen. Om Natten fik de en eller flere Gange Besøg af deres Vogtere. De gamle Mænd maatte saa rejse sig fra deres haarde Leje. Den ene af de fangne Fiskere, *Hans Lassen* fra Hørup, er 73 Aar gammel. Jeg har forrige Vinter i flere Maaneder behandlet ham for Rheumatismus. Han sad fængslet fra den 2. August til den 15. September. En anden af Fiskerne, *Schmidt* fra Kettingkov gør ligeledes Indtryk af at være ca. 70 Aar gammel. Fisker *Peter Hell*, 70 Aar gammel, havde Lægeattest paa, at han var aandssvag. Tiltrods herfor og skønt 4 af hans Sønner og 3 af hans Svigersønner drog i Krigen for Tyskland, blev han i flere Dage holdt fangen i det elendige Hul, jeg ovenfor har skildret. Kun løslodes han noget før de andre. Naar jeg har talt med Tyskere om den utrolige Maade, de gamle fredelige Folk er bleven behandlet paa, plejer de at svare mig, at det jo kun drejede sig om Sikkerhedsforanstaltninger, at Fiskerne jo kun var i Varetægtsarrest! Naar jeg saa spørger dem, hvorfor Fiskerne fra Sønderherred er saa langt mere farlige end Fiskerne fra Nørreherred, der ikke blev arresterede, tier de stille og trækker sig tilbage.

Vil De gøre mig den Tjeneste at skrive mig et Kort, saa at jeg kan se, om De har faaet mit Brev. Postforbindelsen er jo ikke upaaklagelig nu i Krigstiden.“

Om Fangerne fra Haderslev skrev Redaktør *Nicolaj Svendsen*: „Den 1. August blev jeg som saa mange andre pludselig arresteret og indespærret paa Kasernen i Haderslev sammen med henved 20 Fiskere. Mine to Brødre, som samme Dag skulde møde ved Fanerne, fik Lov til at tage Afsked med mig i Fangecellen.

Efter nogle Dages Forløb blev vi transporterede til en Fangelejr paa Øen Dänholm ved Stralsund. Modtagelsen der var en saadan, at jeg helst ikke vil skildre den nærmere i denne Tid. Jeg havde ikke troet, at noget saadant var muligt. Efter

ca. 10 Dages Ophold paa Dänholm blev vi transporterede til Altona. Rejsen varede 24 Timer. Man havde tilsyneladende ikke tænkt sig Muligheden af, at vi kunde føle Trang til at spise og drikke i denne Tid.

Imidlertid havde Du vel gjort Din Indflydelse gældende i Berlin, og efter at vi endnu havde tilbragt otte Dage i Kriminalfængslet i Altona i Selskab med en japansk Akrobattrup, blev vi omsider sat paa fri Fod.“

Fra Sønderborg modtog jeg følgende Beretning af Redaktør *Adolf Svensson*:

„Vi kom ud den 12. September ved Ellevetiden, førtes hen til Byens Kommandant Dr. la Motte og underskrev i Hold den bekendte Erklæring.

De fleste af os vilde paa Mandag den 15. September have siddet arresterede i nøjagtig 6 Uger. Vi har alle været enige om at beundre Deres energiske Arbejde i den Sag og har med Glæde anerkendt de Resultater, De har opnaaet. Personlig skylder jeg Dem desuden megen Tak for, at de sendte Hr. Møller over til os, hvorved det lykkedes at faa „Dybbøl-Posten“ startet saa betids, at Holderne igen er knyttede til Bladet ved den nye Kvartalsbestilling. Min Hustru og Hr. Møller har haft megen Fornøjelse af at arbejde sammen, og jeg har nu afgjort med ham, at han bliver, saa længe Krigstilstanden varer, maaske ogsaa fremdeles.

Skulde der ved Lejlighed foreligge noget af ganske særlig Interesse vedrørende Slesvig — Nordslesvig, turde jeg maaske bede Dem om en kort Orientering, der altid har sin store Betydning ogsaa under de nuværende Forhold.“

I Flensborg sad Grev *Schack* fremdeles arresteret paa Navigationsskolen, og den 19. September modtog jeg en Meddelelse om, at Generalkommandoen for det IX. Armekorps havde anordnet, at hans Sag skulde overgives til Overrigsadvokaten i Leipzig. Det kunde kun betyde, at Overkommandoen havde Greven mistænkt for at have foretaget forberedende Handlinger til Landsforræderi.

Den 21. September meddelte Erzberger mig, at Forbudet imod danske Aviser fra Kongeriget, som paany var traadt i Kraft, atter i Henhold til min Besværing vilde blive ophævet. Afgørelsen var efter Meddelelser, som han havde modtaget, allerede falden.

Alle danske Blade udkom nu paany, men de var under me-

get streng Censur. Grænsekontrollen skærpedes. Der indførtes Brevcensur. Fra Fronterne indløb der Efterretninger om smertelige Tab og i Følge med dem Klager over Forbud imod Brugen af det danske Sprog i Breve til Hjemmet og i indbyrdes Samkvem.

Berlin d. 7. Oktober 1914.

I Gaar ankom jeg her til Berlin. Alle Fanger paa Grev Schack og Journalist Filskov, Flensborg, nær er nu, saavidt jeg ved, paa fri Fod.

Hvad Aviserne angaar, er alt forholdsvis roligt. Et Par af Erzbergers Telegrammer er bleven undertrykte af Censuren. Feltbreve skal oversættes paa Tysk og godkendes af Censuren, før de maa offentliggøres. Der foretages mange Strygninger. De bedste Feltbreve kan ikke offentliggøres. Men den tyske Presses Kaar under Censuren er næppe meget bedre. Forbudet imod Aviserne fra Kongeriget, som var udstedt paany og denne Gang generelt, har jeg atter faaet ophævet. Det giver nu ikke Anledning til Paatale.

Jeg er hovedsagelig rejst herved for at faa Grev Schack fri, for at vedligeholde mine Forbindelser og sondere Terænet.

Gadebilledet er, siden jeg var her sidst, bleven gennemtrukket af graa Islæt, — de mange Saarede i Feltuniformer, der spadserer rundt med Stokke og med Armen i Bind. Bortset derfra er Berlin nærmere ved sit normale Udseende end i August. Stemningen er stadig sejrssikker, men der ventes febrilsk efter nye Sejrsefterretninger. I Aftes, da jeg vilde gaa ned fra mit Værelse, kom der et Par Piger farende i vild Begejstring. De kaldte paa andre af Personalet, løb ind i et Værelse og slog Vinduerne op. „Hvad Nyt?“ spurgte jeg. „Klokkerne ringer,“ raabte de. „Hør, der er Klokkeklang over hele Byen, der maa være sket noget. Vi har atter sejret!“ Tjenere, Piger og Skopudsere stimlede sammen fra alle Sider. Glæden var stor. Jeg gik ned i Hallen. Men der var ikke sket noget. Der blev kun afholdt Krigsgudstjeneste i alle Byens Kirker.

Jeg har nu været ude i Byen og afsendt en Del Felpakker med Cigarer, Pølser, Bouillontærninger og Chokolade til Fronten, blandt andet til min Søn. Han har haft det drøjt. Den 6. August rykkede han ud af Flensborg med Regiment Nr. 86. Det talte da 3060 Mand. Den 20. September var der,

meddeler han mig, kun 340 Mand tilbage af Regimentet, og saa havde det endda i Mellemtiden faaet 200 Mand til Forstærkning. Næsten Halvdelen af Regimentet var, da det rykkede ud, danske Sønderjyder. I Sandhed: Krigen kræver tunge Ofre!

Berlin d. 8. Oktober 1914.

Var i Gaar Eftermiddags hos *Erzberger*. Han har besværet sig meget energisk til Indenrigsministeren over Administrationens Censur af hans Telegrammer. Jeg meddelte ham, at Forbudet imod Aviser fra Kongeriget nu var ophævet. Af „Nationaltidende“s Korrespondent erfarede jeg iøvrigt, at det ogsaa havde været udstrakt til Berlin i henved 10 Dage.

Derefter paatalte jeg paany meget skarpt Grev Schacks vedvarende Arrestation. Det gjorde øjensynlig stærkt Indtryk paa *Erzberger*, da jeg meddelte ham, at Grevens Broder deltog i Krigen som Ulanofficer, og at han lige var bleven dekoreret med Jernkorset. Han var meget forbavset over, at Militærmyndighederne vedvarende opretholdt Erklæringen, som Fangerne havde underskrevet, og udtalte sig igen meget ringeagtende om den. Af alle de Akter, jeg forelagde, blev der taget Afskrifter til Indenrigsminister v. *Loebell*. *Erzberger* lovede mig at tage energisk fat paa Sagerne endnu i Dag.

I Potsdamerstrasse stødte jeg uventet paa Dr. *Wiemer*. Han var som sædvanlig meget venlig. „Stemningen her i Berlin er tillidsfuld,“ sagde han. Men vor Samtale viste mig hurtigt, at han uden at tænke dybere tror paa de officielle Beretninger som paa det hellige Evangelium. Iøvrigt udtalte han dog Frygt for, at Russerne atter vilde bryde ind i Østpreussen.

I „Kafé Josty“ traf jeg om Aftenen *Stampfer*, Dr. *Hilferding* og Dr. *Oscar Cohn* med Frue. De var alle enige om, at Stemningen er nedadgaaende og delvis meget trykket i Berlin. „Jeg studerer Partipressens Feltbreve,“ sagde *Stampfer*, „og finder atter og atter Sætningen: Gid Krigen dog snart var tilende! Det er nu den fremherskende Stemning i Arbejderkredse. Med Begejstringen er det forbi.“

Dr. *Oscar Cohn* troede ikke, at Tyskland kunde vinde Krigen. Dr. *Hilferding* udtalte sig meget bittert om Censurens Overgreb og Partifællernes Sløjhed. Han betegnede det som et grovt Fejlgreb, at Fraktionen havde stemt for Krigskrediten. *Stampfer* modsagde ham. „Hvor vilde „Vorwärts“ saa

have været i Dag?" Men Hilferding hævdede, at Socialdemokratiets Stilling i saa Fald vilde have været bedre.

De fortalte, at Socialdemokraterne har begyndt at afholde lukkede Partimøder, hvortil der i al Stilhed udsendes særlige Indbydelser, og venter sig meget af dem. Fru Cohn gav interessante Oplysninger om Nøden i Arbejderkvartererne. Mange Familier er sat ud af deres Lejligheder, fordi Krigerkonerne ikke kan betale Huslejen. Bohavet staar paa Gaden. For at modvirke Nøden har „nationale Kvinder“ optaget et stort og betydningsfuldt Arbejde. Berlin er bleven inddelt i 21 Kredse. Fru Cohn leder Arbejdet i en af disse Kredse. I Morgen Eftermiddag Kl. 4¹/₂ skal jeg møde i Thurmstrasse og under hendes Ledsagelse besøge de ny oprettede Vuggestuer, Børnehjem, Folkekøkkener m. m. m., for at skaffe mig et Overblik over det store filantropiske Arbejde, der her er sat i Gang.

Berlin d. 29. Oktober 1914.

I Dagene fra den 22.—28. Oktober har jeg atter været i Berlin. Det var i Anledning af Landdagens Aabning. Jeg rejste derved med *Nis Nissen* og *Kloppenborg Skrumtsager*. Nis Nissen var lige kommen fra Fronten i Følge med *Hertug Ernst Günther*, som havde sendt Bud til ham og indbudt ham til at foretage den lange Rejse i Hertugens Bil. Som Følge deraf var han naaet saa tidlig til Hamborg, at han kunde gøre en Afstikker hjem og dog naa tidlig nok til Berlin. Han har deltaget i Felttoget gennem Belgien, overværet Louvains Brand og haft mange frygtelige Oplevelser.

Jeg deltog i et Aftenselskab hos Dr. Breitscheid, hvor jeg traf sammen med *Korfanty*, *Eduard Bernstein*, Rigsraadsmedlem *Szmer* fra Prag, Professor *Scheler* fra München, Dr. *Fabian* o. fl. Samtalen var meget interessant. I Østerrig er Stemningen mat. Der gør sig stærke russophile Strømninger gældende indenfor alle slaviske Partier. I Wien er det blevet et Slagord: „Bliver vi ved med at sejre som hidtil, erobrer vi saamænd ogsaa Krakau!“

Bernstein talte meget lidenskabeligt om Krigens Virkninger i Retning af overhaandtagende Følelsesraahed. „I England,“ sagde han, „var Krigen til at begynde med ikke velset, men nu er den meget populær.“ Stampfer mente, at der ved Juletid vilde gøre sig et stærkt Stemningsomsving gældende

indenfor Socialdemokratiet. Stemningen blandt det indkaldte Mandskab holdes oppe med Løfter om, at Krigen skal være endt inden Jul. Opdager de, at det ikke slaar til, vil Stemningen i vide Kredse slaa om.

Iøvrigt har jeg det Indtryk, at Storstaden ikke mærker Tabene paa samme Vis, som Smaabyerne og Landdistrikterne. Folk kender ikke hinanden. Den ene er uvidende om den andens Tab, selv om de bor i samme Hus. I Landsbyen breder Sorgen sig derimod fra Hus til Hus, fra Gaard til Gaard, naar Dødsbudskabet kommer.

Men i Storstaden er Nøden større og den vokser fra Uge til Uge. Jeg oplevede en gribende Scene. Da jeg fra Potsdamerplatz bøjede ind i Leipzigerstrasse falbød en ældre Kone mig Tændstikker. Jeg ænsede det ikke og gik videre. „Ach überall verstopfte Herzen!“ udbrød hun og brast i Krampegraad. Jeg standsede straks og søgte at berolige hende. Det var en trist Historie. Hun var 57 Aar og havde arbejdet i en kemisk Fabrik, som var bleven lukket. Ejeren var ruineret. Hun havde derefter søgt Arbejde i Øst og Vest, men der havde ikke været noget at opdrive. Hvor man havde Brug for Folk, blev de yngre altid foretrukket. Hun havde været Enke i otte Aar og slidt sig igennem, men nu var alle Sunde lukkede for hende. „Hvad skal det dog blive til til Vinter!“ og atter brast hun i en hjerteskrærende Graad.

Et trist Billede. Men socialdemokratiske Kolleger, som jeg talte med, forsikrede mig, at Arbejdsløsheden dog langtfra var saa stor, som man havde ventet.

Jeg søgte forgæves *Fr. Naumann*, han var borte fra Berlin, men traadte saa i direkte Forbindelse med Regeringen for at udvirke Grev Schacks Løsladelse. Indenrigsminister *v. Loebell* meddelte mig, at der, som jeg havde forudsat, var indledt en Undersøgelse imod Greven for Landsforræderi.

Den sidste Dag besøgte jeg nordslesvigske Saarede, deriblandt Gaardejerne Jacob Jensen fra Gøllinggaard og Heisel fra Kassøgaard. Om dem findes der Notitser i „Hejmdal“.

Berlin d. 1. November 1914.

Til *Fr. Naumann*, som jeg desværre ikke traf under mit sidste Ophold i Berlin, har jeg i Dag afsendt en lang skriftlig Beretning om Stillingen i Nordslesvig. Jeg har ogsaa hidtil

gennem en livlig Brevveksling holdt ham løbende underrettet om de vigtigste Begivenheder. I Beretningen konstaterede jeg først, at Nordslesvigerne gjorde deres Pligt. Dette er, fortsatte jeg, aabent bleven anerkendt af høje Officerer, sidst af Hertug Ernst Günther. Desto pinligere er det, at Angrebene paa deres danske Nationalitet og danske Modersmaal fortsættes. Administrationen gaar vedvarende angrebsvis frem paa rent folkeligt Omraade. I de sidste Dage har den krævet af Aviserne, at de skal skrive alle Stednavne paa Tysk, og at de ikke maa optage Kundgørelser fra danske Højskoler. Ialt har over 300 Sønderjyder været arresterede. Ingen af dem har man kunnet eftervise den mindste Forseelse. Alligevel har man holdt mange indespærrede i 5—6, over halvtreds endog i 8—9 Uger. Og da de omsider blev sat paa fri Fod, maatte de underskrive en helt unyttig, men dybt krænkende Erklæring. Af de Arresterede er Grev *Schack-Schackenburg* endnu ikke bleven løsladt. Han har nu siddet indespærret i et Fjerdingaar, uden at man har underkastet ham et eneste Forhør, uden at man har meddelt ham, hvad han i Grunden har forset sig med. Alle Forsøg paa at faa Arrestordren ophævet har hidtil været forgæves. Overpræsidenten har henvist til Generalkommandoen, Generalkommandoen til Overrigsadvokaten, og Overrigsadvokaten har paa en Ansøgning om Ophævelse af Arrestordren svaret: „Imod Grev Schack er der ikke anordnet civilretlig Arrest. Til at ophæve Militærarrest er jeg ikke kompetent.“ Indenrigsminister v. Loebell har paa min Besværing svaret, at der er indledt Undersøgelse imod Greven for Landsforræderi og tilføjet: „Da jeg hverken er berettiget til at gribe ind i en svævende Retssag eller til at ophæve en af Militærmyndighederne anordnet Arrestation, beklager jeg, at det er mig umuligt at foretage mig mere i denne Sag.“ Hvad nu? Greven, som endnu ikke har været i Forhør, er dybt indigneret over den imod ham rejste Sigtelse. Jeg kender ham som en Hædersmand og er fast overbevist om, at der ikke foreligger det ringeste imod ham. Det er i høj Grad beklageligt og maa vække den dybeste Uvilje og Misstemning, at han maa lide uskyldig.

Det viser sig nu, hvor farlig Embedsmandsvagabonderingen i Grænsedistrikterne er i Krigstider. I de fire nordslesvigske Amter Haderslev, Aabenraa, Sønderborg og Tønder har vi for Tiden ganske unge Landraader, som kun har beklædt de-

res Embeder i faa Maaneder. Hvorledes skal de kunne vejlede Regeringen? Her gælder Ordet: Naar en Blind leder en Blind, falder de begge i Graven. De unge Regeringsassessorer bliver, naar de fra Indlandet kommer til Grænsedistrikterne, straks hildede i altsyke og hakatistiske Anskuelser. Havde Regeringen i Tide lyttet til de forstandige Raad, som Baron v. Zedlitz og Gehejme-Justitsraad Jürgensen har givet den i Landdagen ved gentagne Gange at opfordre den til at give Nordslesvig ældre, rolige og besindige Landraader, som Hr. v. Bonin i Wandsbeck eller Hr. Brütt i Rendsborg, vilde meget nu have været bedre.

Idet jeg takker Dem for god og virksom Hjælp og beder Dem om vedvarende at varetage vore Interesser, har jeg ikke villet undlade at give Dem disse Meddelelser til videre Orientering.

Dette er Hovedindholdet af Beretningen.

Aabenraa d. 2. November 1914.

Fra *Erzberger* modtog jeg i Dag et Brev, hvori han meddeler mig, at han fra den 30. Oktober af har standset Afsendelsen af Telegrammer til den danske Presse i Nordslesvig. Den tyske Forening har besværet sig til Indenrigsministeren over, at vi fik Telegrammerne! Den aner ikke, at den har gjort os en stor Tjeneste ved atter at fritage os for dem, da de ofte har været meget chauvinistisk farvede, og vi forlængst har opnaaet, hvad vi vilde: *Den danske Presses Frigivelse!*

Aabenraa d. 5. November 1914.

I Dag modtog jeg et Brev fra *Naumann*, hvori han takker mig for min udførlige Beretning. Samtidig meddeler han mig, at han paany har været hos Indenrigsminister *v. Loebell* for indtrængende at indskærpe ham Nødvendigheden af, at Grev Schack straks bliver sat paa fri Fod. Endvidere har han overfor Ministeren paapeget det uheldige i, at Landraaderne i Nordslesvig er helt unge, uerfarne Mænd.

Imidlertid er der indledet en ejendommelig Sag imod „Hejmdal“. Den 29. Oktober modtog Redaktionen følgende Skrivelse fra Landraaden i Aabenraa:

„I „Hejmdal“ er der overhovedet ikke taget Notits af Hendes Majestæt Kejserindens og Dronningens Fødselsdag. Jeg opfordrer herved Redaktionen til inden 24 Timer *skriftligt* at retfærdiggøre sin Holdning overfor mig.

Siemon.“

Paa denne Skrivelse svarede Redaktionen, at den heller ikke i tidligere Aar havde omtalt Kejserindens Fødselsdag, og at den saa meget mindre havde fundet Anledning til at fravige tidligere Sædvane, som Kejserinden selv offentligt havde udtalt Ønske om, at man i Aar vilde afse fra enhver Højtidelighedelse af Fødselsdagen.

Den 6. November indløb Svaret. Det lød kort og fyndigt:

„Efter Anordning af den Kongelige stedfortrædende Generalkommando er Udgivelsen af „Hejmdal“ *forbudt* i et Tidsrum af otte Dage regnet fra Modtagelsen af denne Anordning.

Siemon.“

Paa en høflig Forespørgsel om Grunden til dette Forbud indløb der endvidere følgende Skrivelse:

„*Landraaden.*

Aabenraa d. 7. November 1914.

I Tilslutning til min Anordning af Gaars Dato meddeler jeg i Overpræsidentens Navn Redaktionen, at Forbudet er foranlediget ved den Kendsgerning, at Avisen ikke den 22. Oktober har taget Notits af Hendes Majestæt Kejserindens og Dronningens Fødselsdag. Deri ser man en hele Befolkningen saarende beklagelig Mangel paa loyalt Sindelag.

Ogsaa andre Tildragelser har vakt Betæneligheder, saaledes f. Eks. Gengivelsen af Billedet af den nye Rektor ved Københavns Universitet paa en Maade, som om det drejede sig om et indenlandsk Universitet.

Der er endnu denne Gang øvet Skaansel, ved at Forbudet er saa kortvarigt; naar saadanne Hensynsløsheder gentages, maa Bladet bestemte regne med at blive forbudt, saalænge Krigen varer.

Siemon.“

Disse Skrivelser viser bedre end lange Udviklinger, hvilke Vanskeligheder den danske Presse har at kæmpe med. Jeg lod dem straks mangfoldiggøre og tilstillede en Række ansete Parlamentarikere og mine Forbindelser indenfor den tyske

Oppositionspresse Afskrifter, for saaledes at slaa Alarm over hele Riget.

I Morgen rejser jeg til Berlin for i Tide at modvirke mulige Forsøg paa at bryde min Indflydelse paa ledende Steder.

Berlin d. 11. November 1914.

I Gaar Aftes ankom jeg atter til Berlin. Paa Nedrejsen besøgte jeg Grev Schack paa Navigationsskolen i Flensborg. Han havde lige modtaget en Depeche fra Overrigsadvokaten i Leipzig, som meddelte, at Sagen imod ham var standset.

Paa Banegaarden i Hamborg traf jeg sammen med Rigsdagsmand *Molkenbuhr*. Vi fulgtes ad til Berlin. Han er endnu stadig meget optimistisk. „Vi Socialdemokrater,“ sagde han, „fastholder selvfølgelig vor Verdensanskuelse og bedømmer Krigen ud fra den. Retten dertil lader vi os ikke fratage. Men vi befinder os i en Tvangssituation og maa drage Konsekvenserne deraf. Vi har ladet alle hidtil udkomne: Hvid-, Blaa-, Orange- etc. Bøger oversætte paa Tysk. Belgien! Ja, det er et meget vigtigt Spørgsmaal! Har det ikke brudt sin Nevtralitet?“

Jeg henviste til Rigskanslerens Tale den 4. August. Den vilde blive staaende som et uomstødeligt Bevis for, at det var *Tyskland*, der havde brudt Belgiens Nevtralitet.

„Ja,“ svarede han, „men det maa dog ikke glemmes, at Rigskansleren vilde opnaa et bestemt Formaal med denne Tale, det at bevæge Belgien til at nøjes med en skarp formel Protest og derefter indtage samme Holdning som Luxemburg. Sagen er mig i hvert Fald tvivlsom.“ — Han rettede derefter et skarpt Angreb paa Hr. v. *Tschirschky und Bögendorff* i Wien. Han var efter *Molkenbuhrs* Mening den af alle Tyskere, der havde det største Ansvar for Krigens Udbrud, fordi han havde arbejdet direkte med Kejseren bag Rigskanslerens Ryg.

Jeg sagde, at Hr. v. *Tschirschky und Bögendorff* i Wien — ligesom Hr. v. *Schön* i Paris — efter min Mening var altfor lille og ubetydelig til at beklæde en saa vigtig og indflydelsesrig Post i kritiske Tider. Svag af Karakter og mere Hofmand end Statsmand var han altfor let bleven et føjeligt Organ for Østerrig-Ungarns „stærke Mænd“, som med *Tisza*

i Spidsen energisk havde søgt at fremme deres egne national-egoistiske Formaal.

Vi talte videre om den forestaaende Rigsdagssamling. Molkenbuhr mente, at alt vilde gaa glat. Beslutningerne vilde blive forberedte af det udvidede Finansudvalg og derefter fattede enstemmigt i et kort Møde den 1. December. Socialdemokraterne vilde stille Krav om Fødselshjælp til de indkaldte Mandskabers Hustruer m. m., men i øvrigt ikke opponere, heller ikke imod en ny Bevilling af fem Milliarder til Krigens Fortsættelse. Iøvrigt var han meget optaget af de nye Arbejdsmarker, som Krigen havde aabnet Statistikerne!

I „Kafé Josty“ traf jeg i Aftes *Stampfer*, Dr. *Hilferding*, *Nuschke* og Advokat *Rosenfeld* og Frue. Hilferding hilste mig Velkommen som Lidelsesfælle. Almindelig Jubel, da jeg fortalte, at „Hejmdal“ var bleven forbudt, fordi vi ikke havde omtalt Kejserindens Fødselsdag. Trangen til at øve Kritik var i denne Kreds bleven betydeligt stærkere, siden jeg sidst var i Berlin. Tonen var, da Kritiken ikke kan øves offentligt for Censuren, bleven mere ondskabsfuld. Østerrigs Modstandskraft omtaltes haanligt, dets Efterretningsvæsen var Genstand for blodig Spot. Molkenbuhr havde meddelt mig, at det først havde været Preussernes Hensigt at indtage en ny Stilling bag Warthefloden, men Russerne var dem saa stærkt i Hælene under Tilbagetoget fra Warschau, at de var nødt til at gaa længere tilbage. Nu fortalte Adv. *Rosenfeld*, at der sendes store Troppemasser til Østfronten. 57 Tog med Tropper har allerede passeret Thorn. Han venter et afgørende Slag paa Østfronten i næste Uge. Hensigten er aabenbart den fra Thorn af at omgaa eller gennembryde den russiske Linje og dermed afskære Russerne Tilbagetoget. — Sejrssikkerheden er aftaget. I denne Kreds repræsenteres den nu kun i en meget afdæmpet Form af *Nuschke*.

Berlin d. 12. November 1914.

I Formiddags Kl. 9 aflagde jeg efter særlig Indbydelse et Besøg hos Formanden for den socialdemokratiske Fraktion, Rigsdagsmand *Haase*. Jeg fik værdifulde Informationer, bl. a. udførlige Referater af de Forhandlinger, som Rigsdagens Seniorer har ført med Regeringen. Der var under disse Forhandlinger bl. a. bleven klaget stærkt over Censuren. Grev

Westarp havde sagt, at de Konservative vilde være himmelglade, hvis deres Presse kunde faa samme Bevægelsesfrihed som „Vorwärts“. „Kreuzzeitung“'s højt ansete udenrigspolitiske Medarbejder, Professor *Schiemann*, „ist kalt gestellt worden“. Grev *Reventlow* ved „Deutsche Tageszeitung“ har afbrudt alt selskabeligt Samkvem med Generalstabsofficererne, som deltager i Pressekonferencerne. Og Statsminister, Dr. *Delbrück*, havde beklaget sig meget stærkt over Militærmyndighedernes Optræden overfor Regeringen.

Hvad den forestaaende Rigsdagssamling angaar, er Spørgsmaalet efter Haases Mening: Diskussion eller Vedtagelse af Bevillingen uden Diskussion. Personlig er han stemt for Ordskiftet, men han kendte endnu ikke Stemningen indenfor Fraktionen. Alt var i Glidning. Han vilde dog under alle Omstændigheder kræve Diskussion i Finansudvalget og afgive en Erklæring i Plenum.

Jeg gav ham et Referat af Forholdene i Nordslesvig, og han lovede at støtte mig og i givet Fald at indflette nogle Sætninger om Nordslesvig i den Erklæring, som han vil afgive i Plenum. Jeg skal ordne og tilsende ham Materialet.

I Eftermiddag var jeg hos *Erzberger*, hvem jeg gav en kort, ret skarp Fremstilling af de sidste Tildragelser i Nordslesvig. Blandt andet fik han Akterne i *Amarius Hansens* og andre Hjemløses Sager, endvidere Akterne i Grev Schacks Sag. Han meddelte mig fortroligt, at „Den tyske Forening“ havde besværet sig hos Indenrigsministeren over, at den danske Presse bragte — *Erzbergers* Telegrammer! Efterretningsstoffet til Danmark, meddelte han mig, ordnes nu af en Ingeniør Thorsen. Han morede sig meget over Forbudet imod „Hejmdal“, lovede mig at paatale det i Finansudvalget og tilsagde mig ogsaa paany Støtte i andre Retninger. Jeg forlod ham meget tilfreds med de opnaaede Resultater.

Aftenen har jeg tilbragt sammen med Polakkerne *Korfan-ty*, *v. Rapski*, *Herstein* og Frue, tjekkisk Rigsraadsmedlem *Szmer* m. fl. I Prag, fortalte *Szmer*, er 30 tjekiske Byraadsmedlemmer og alle ledende Redaktører af den borgerlige tjekiske Presse arresterede. Censuren overskrider alle rimelige Grænser. Tilstandene i Østerrig skildrede han overordentligt mørkt. Polakkernes Sympathier for Rusland vokser vedvarende meget stærkt. Hr. *v. Rapski* gaar om nogle Dage over Stockholm til Warschau. I hvad Ærinde ved jeg ikke, men

jeg kan tænke mig det. Og han vender sikkert ikke mere tilbage til Tyskland.

De første saarede Sønderjyder er nu naaede tilbage til Lazaretterne i Berlin, og af det yngste Mandskab bliver en Del uddannet ved Garderregimenterne her i Byen. Jeg har besøgt flere paa Lazaretterne og haft en Sammenkomst med en Del Rekrutter, unge nittenaarige Landsmænd, som efter faa Ugers Uddannelse om kort Tid afgaar til Fronten. Hvor er det svært!

Aabenraa d. 28. November 1914.

Efter Anmodning af Grev *Schack* meddeler Justitsraad Crespel mig i Dag, at Greven har modtaget et Telegram fra Overpræsidenten, hvorefter Generalkommandoen har anordnet hans Frigivelse paa Betingelse af, at han underskriver den bekendte Erklæring og forpligter sig til ikke at forlade Schackenborg uden Politimyndighedernes Tilladelse.

Greven har imidlertid, hvad jeg i enhver Henseende biliger, nægtet at underskrive Erklæringen, og han er derfor endnu ikke løsladt. Men jeg tvivler ikke om, at Generalkommandoen nu snart vil blive tvunget til at slippe sit Bytte.

Aabenraa d. 29. November 1914.

Forfølgelserne mod de *Hjemløse* i Nordslesvig er genoptaget under Krigen. Den 9. Oktober blev Sliber *Amarius Hansen* i Haderslev udvist. Han hører til de ulykkelige Hjemløse, der ikke har kunnet faa Lov til at gifte og bosætte sig. Følgen er, at han lever i illegitim Forbindelse og har 3 Børn i Alderen 5, 3 og 2 Aar. Efter Befaling af Borgmester Dr. Schindelhauer i Haderslev skal han forlade det preussiske Statsomraade i Løbet af en Uge. Da det ikke er muligt paa Grund af Krigstilstanden, er han bleven straffet, først med 30, derpaa med 60 Mark Pengebøde. Og nu har Politimyndighederne meddelt ham, at han maa afsone Pengebøderne, fordi han ikke har kunnet betale dem. Ogsaa paa anden Maade bliver de Hjemløse forfulgte. I Haderslev Amt har et Antal unge Hjemløse saaledes modtaget følgende Henvendelse fra de stedlige Politimyndigheder:

„De opfordres herved i Henhold til den danske Værne-

pligtslovs § 1 til ufortøvet at melde Dem hos den kompetente Lægdsforstander i Danmark til Optagelse i Lægdsrullen. Et Bevis for, at dette er sket, skal indenfor en Frist af 14 Dage forelægges her.“

Efter dansk Lov er det ikke tilladt at optage Hjemløse, som er født og har deres Bopæl i Udlandet, i Lægdsrullen. De ulykkelige Hjemløse kan saaledes slet ikke efterkomme Politiets Anvisninger.

Endvidere har i de sidste Uger en Del Tjenestekarle, som er danske Statsborgere, faaet Valget mellem at blive udvist eller at tage Tjeneste syd for Flensborg. Disse Politiovergreb er dobbelt forkastelige, fordi de hyppigst rammer Arbejdsgivere, som ligger i Skyttegravene.

Fra mange Egne modtager jeg vedvarende Klager over smaalige Politichikaner. Et enkelt Eksempel: Lederen af Kontrolforeningen i Østerlindet, Haderslev Kreds, blev ved Krigens Udbrud indkaldt som Soldat. Det var ikke let at finde Erstatning for ham. Men en ung Dame i Sognet, som var uddannet til Kontrolassistent, erklærede sig rede til at udføre Arbejdet. Da Kontrolassistenterne kun opholder sig en Dag paa hver Gaard, maatte den unge Dame i Løbet af 14 Dage skifte Bopæl 14 Gange indenfor det samme Sogn. De 14 Bønder, der har huset hende hver en Nat, har nu alle den 10. November faaet Straffeanordninger, hvorefter de hver især skal betale en Pengebøde paa 30—40 Mark, henholdsvis afsone 3 Dages Fængsel, fordi de har afgivet Bopæl til den unge Dame uden at anmelde det skriftligt til Politiet 24 Timer i Forvejen!

Det er næsten beundringsværdigt, at Politimyndighederne ogsaa kan faa Tid til den Slags Trakasserier i Krigstid.

Berlin d. 31. November 1914.

Den 2. December træder Rigsdagen sammen. I Morgen holder det udvidede Finansudvalg sit første Møde. Forinden træffer Fraktionerne Aftaler. Jeg tog derfor hened i Gaar.

Ved Ankomsten traf jeg Rigsdagsmændene Baron *v. Richt-hofen* og Dr. *Heckscher* paa Banegaarden. Paa det traditionelle Spørgsmaal: „Hvorledes gaar det?“ svarede jeg: „*Daarligt*, vi behandles meget slet.“ Derpaa Forklaringen. Kort Referat af Tildragelserne siden Krigens Udbrud.

Jeg har skrevet og ladet trykke en længere Beretning om Begivenhederne i Nordslesvig siden den 1. August, som jeg vil tilstille Rigsdagens og Forbundsraadets Medlemmer samt Pressens Repræsentanter.

En Del Eksemplarer har jeg allerede uddelt.

I Dagens Løb har jeg haft indgaaende Samtaler med forskellige Rigsdagsmænd, som er villige til at støtte mig, deriblandt Dr. *Blunck*, hvem jeg gav en udførligere Beretning bilagt med aktmæssige Beviser. Han var meget indigneret og lovede at paatale Overgrebene skarpt i Finansudvalget.

I Aften har jeg truffet en Del Socialdemokrater ved Stampfers Stambord. De er alle overbeviste om Nødvendigheden af atter at bevilge de forlangte fem Milliarder til Krigens Fortsættelse, men dog tillige om Nødvendigheden af at øve Kritik i videst muligt Omfang — bag lukkede Døre i Finansudvalget! Al Diskussion i Rigsdagen vil de derimod ogsaa søge at undgaa. De vil nøjes med at afgive en kort Erklæring.

Berlin d. 1. December 1914.

I Formiddags Kl. 10 afholdt Finansudvalget sit første Møde. *Rigskansleren* indledede Forhandlingerne. Hovedsynspunkterne, som han gjorde gældende, var: Tropperne har udført glimrende Bedrifter. Krigen er ført ind i Fjendens Land og fortsættes der. Belgien og det rige Nordfrankrig er besat. Fjendens Kraft er endnu ikke brudt. Men lad dem prøve, om de kan rokke os paa Vestfronten. Østpreussen har lidt meget, men der vil blive ydet rundelig Erstatning. Vi haaber, at vi fra nu af ogsaa i Østen kan føre Krigen i Fjendens Land. Men Krigen tegner til at blive langvarig. Det gælder derfor om at spare i Tide. Berlin gør ikke Indtryk af, at dette endnu i tilstrækkelig Grad er gaaet op for det tyske Folk. Her maa der ske en Forandring. Vi maa i Tide spænde Livremmen noget strammere, hvis vi skal holde ud.

Mest paafaldende fandt jeg den Omhu, hvormed Hr. v. Bethmann-Hollweg undgik enhver Antydning af nye Fremstød imod Paris eller imod England. Han fastslog kun, at Tyskerne ikke lader sig trænge tilbage fra den Stilling, som de nu indtager. Iøvrigt talte han baade fyndigt og myndigt. „Han vokser,“ sagde Dr. *David* til mig.

Da Rigskansleren havde sluttet sin Tale, forlod han Salen.

Det vedtoges, at de økonomiske Spørgsmaal skulde behandles først, og at Indledningsforedraget skulde holdes af Statssekretær Dr. *Delbrück*.

Før Mødet hævdedes, forefaldt der endnu en meget karakteristisk Episode. Grev *Westarp* forlangte Ordet til Forretningsordenen og oplæste et kort Referat af Rigskanslerens Tale i et lige udkommet Nummer af „*Vossische Zeitung*“. „Hr. v. Bethmann-Hollweg har,“ hed det i Referatet, „i Finansudvalget anbefalet det tyske Folk i Tide „at spænde Sulteremmen noget strammere“. Almindelig Indignation. Regeringen anordnede straks Bladets Beslaglæggelse, og Finansudvalget udstedte en Erklæring om, at Referatet var falskt! — thi der er selvfølgelig Forskel paa en „Livrem“ og en „Sulterem“!

Berlin d. 2. December 1914.

Mit Forarbejde er afsluttet. Før Udvalgsrådet, som begyndte Kl. 10, havde jeg endnu en længere Konference med Dr. *Blunck*. I Aftes ekspederede jeg et ret omfattende Materiale til *Haase* og *Erzberger*. Dr. *Belzer*, Centrums Repræsentant i Hjemløshedsudvalget, fik Akterne i Amarius Hansens Sag og lovede, at han straks vilde tage alvorligt fat paa Dr. *Kriege* i Udenrigsministeriet.

Under Forhandlingerne i Udvalget sad jeg lige overfor *Gothein*, *Fischbeck* og *Liesching*. De havde faaet min trykte Beretning om Forholdene og var alle meget indignerede, især *Gothein*, som bad om et Antal Eksemplarer til videre Uddelelse. Dr. *Struve* kom ligeledes og bad om flere Eksemplarer. Han arbejdede meget flittigt. Udenrigsminister *v. Jagow* kom ind for at tale med *Ablasz*, som lige er vendt hjem fra russisk Fangenskab. Næppe havde *Gothein* opdaget Udenrigsministeren, før han gik hen til ham, gav ham min Beretning og indtrængende bad ham om at læse den, da den var af megen Interesse for Udenrigsministeriet. *Hausmann*, *Ledebour*, Dr. *Liebknecht*, *Heine* og mange andre Parlamentarikere fik jeg interesseret. Imens fortsatte Finansudvalget sine Forhandlinger om økonomiske og militære Anliggender, Krigsfangernes Behandling, Indkøb af Ammunition m. m. m. Tiden gik. Kl. 4 skulde Plenarmødet aabnes. Ved Tretiden stillede der Forslag om at udsætte Forhandlingerne til næste Dag. Krigsministeren rejste Indsigelse: „Hvert Minut er

mig kostbart!“ — Statsminister Dr. Delbrück støttede ham. Men alle Partier krævede, at Forhandlingerne skulde fortsættes. Delbrück gav da efter. Krigsministeren fik det ordnet saaledes, at alle Anliggender, som vedrører Krigsministeriet, i Morgen skal behandles først og samlet.

Kl. 4 aabnedes Plenarmødet. Rigskansleren tog straks Ordet og talte kraftigt og under stærkt Bifald. Lige før Mødet havde jeg indgaaende Forhandlinger med Dr. *Ricklin*, *Haegy*, *v. Trampczynski*, *Stychel*, Dr. *v. Clapowski* og flere Elsass-Lothringer og Polakker. Vi bevæger os i alt væsentligt paa samme Linje og blev hurtigt enige.

I Aften var jeg først i den frisindede Fraktion, hvor jeg hørte et længere Foredrag af Rigsdagsmand *Ablasz* om Civilfangernes Behandling i russisk Fangenskab. Han var paa en Rejse i Rusland, da Krigen udbrød, blev interneret og har siddet over et Fjerdingaar i en russisk Fangelejr. Han udtalte sig overordentlig bittert og nedsættende om det tyske Diplomati, specielt om Gesandten i St. Petersburg, som i Dagene før Krigens Udbrud havde lagt megen Uduelighed for Dagen, idet han havde gjort sig skyldig i den groveste Misforstaaelse af de fra Berlin modtagne Instruktioner.

Senere var jeg ved det socialdemokratiske Stambord, som var stærkt besat. Blandt andet var tre østerrigske Rigsraadsmedlemmer til Stede. En af dem erklærede straks, da han blev forestillet for mig, at det var ham helt uforklarligt, at Tyskland ikke forlængst havde afstaaet Nordslesvig til Danmark, — saa megen Besked vidste han.

Da jeg kom hjem til Hotellet, modtog jeg en Depeche fra Grev *Schack*, som meddelte mig, at han nu endelig var blevet sat paa fri Fod uden at underskrive Erklæringen. Greven har saaledes siddet arresteret i fire Maaneder, skønt man ikke har kunnet eftervise ham den ringeste Forseelse.

Berlin d. 3. December 1914.

Finansudvalgets Møde begyndte Kl. 11. Efter at Krigsministeriet var ekspederet, fik *Gröber* Ordet for at motivere et af Centrum stillet Forslag om, at alle Undtagelseslove og Undtagelsesbestemmelser straks skal sættes ud af Kraft.

Gröber mindede først om Kejserens Ord: „Jeg kender ingen Partier.“ Rigskansleren havde gentagne Gange, sidst i

Gaar, understreget dette Ord. Derpaa dvælede han ved *Jesuiternes* Stilling. Regeringen tager med Tak imod deres Tjenester som Feltpræster, i Civilforvaltningen og i Rigsmarineamtet, men har endnu ikke ophævet Jesuiterloven, som stiller dem udenfor Lands Lov og Ret. I russisk Polen forkynder en preussisk General Polakkerne Friheden, men Regeringen lader vedvarende de polske Undtagelseslove bestaa. Her maa ske en gennemgribende Forandring. Regeringen maa ufortøvet ophæve alle Undtagelseslove. *Sprogparagrafen* maa straks falde. Vi maa ind i et nyt Tyskland, et større Tyskland, — *større i Retfærdighed*. Vi maa give hele Verden et godt Eksempel.

Næste Taler var Dr. *Blunck*: Regeringen bør i Dag have et kraftigt Indtryk af Folkestemningen, begyndte han. Tiden er som ingensinde inde til at ophæve alle Undtagelseslove. Vi maa som Folkerepræsentanter kræve, at Regeringen handler, som Situationen byder det. Derefter talte han om *Nordslesvig*. Jeg havde ordnet ham Materialet aktmæssigt i Tilslutning til min skriftlige Redegørelse. Han paatalte under megen Opmærksomhed skarpt de Overgreb, der havde fundet Sted, og udtalte sig meget rosende om de danske Nordslesvigeres Pligttrøskab.

Haase indledede med et skarpt Angreb paa Censuren. Som dens groveste Udskejelse betegnede han Forbudet imod „Hejmdal“, fordi det ikke havde omtalt Kejserindens Fødselsdag. Han oplæste de tre Skrivelser, jeg havde modtaget, og hvoraf jeg havde givet ham Afskrifter. Oplæsningen blev afbrudt af vrede og spottende Tilraab (Daldorff! Idioti!) Iøvrigt sluttede han sig til Dr. *Blunck* efter endnu særlig at have dvælet ved Politichikanerne fra Østerlindet og Behandlingen af de arresterede Fiskere.

Dr. *Müller Meiningen* revsede ligeledes stærkt Censurens Overgreb, specielt imod „Hejmdal“. Overpræsidenten havde i dette Tilfælde gjort sig til Generalkommandoens Haandlanger. *Seyda* talte om Polakkernes, Dr. *Ricklin* om Elsass-Lothringernes Behandling. Sidstnævnte dvælede særlig ved Behandlingen af de 1200 Elsass-Lothringere, der er indespærrede i Lockstedt ved Itzehoe.

Derefter tog Statsminister Dr. *Delbrück* Ordet for at præcisere Regeringens Stilling. De Spørgsmaal, sagde han, der er drøftede af de foregaende Talere, bevæger sig i to Ret-

ninger. Der er dels Tale om *Ønsker*, dels om *Klager*. Hvad Centrums Andragende angaar, er jeg ikke, og kan jeg selvfølgelig ikke af Forbundsraadet være avtoriseret til at tage Standpunkt til det. Men efter Aftale med Rigskansleren har jeg allerede paa et tidligere Møde overfor Fraktionernes Repræsentanter erklæret, at Tidens Storhed, Folkets Enighed og de store Ofre, som det bringer, maa føre til en Nyorientering af vor indre Politik. Det samme har Rigskansleren i Gaar givet Udtryk i sin Tale. Det er Rigskanslerens ramme Alvor indgaaende at prøve, hvor vidtgaende Konsekvenser, der kan drages af de Erfaringer, vi har høstet under Krigen. Naar de paatænkte Reformers kan gennemføres, er det ikke muligt at sige nu. Det kan vanskeligt ske, mens Krigen staar paa, mens den optager Sindene, i en Tid, hvor Meningsytringerne ikke er frie, hvor Fjenderne omhyggeligt vaager over tyske Statsmænd og staar rede til at tyde og udnytte enhver Handling af den krævede Art som et Tegn paa Svaghed. Men vi vil og maa gaa til Løsningen af disse Opgaver, saa snart Krigen er endt. At dette ogsaa er Rigskanslerens Hensigt, viser hans Tale i Gaar. Jeg ser i det foreliggende Forslag en Opfordring til Statsregeringen om i Mellemtiden at prøve, hvilke Reformers vi indadtil kan gennemføre.

Af Begivenhederne i dette Efteraar har Administrationen allerede draget vidtgaende Konsekvenser. Vi har søgt at udglatte og udjævne. Vi har undladt at bringe Undtagelsesbestemmelserne til Udførelse. Vi anerkender, at *alle* Partier har staaet og staar i beundringsværdig Enighed om Fanen. Vi har allerede truffet en Del Anordninger i den antydede Retning, og vi vil gaa videre ad denne Vej. Jeg kan forsikre Dem om, at den preussiske Administration, hvis Forretninger jeg leder, ikke har til Hensigt at krænke nogen eller at skade nogen, allermindst dem, der staar i Felten, og det uden Hensyn til Parti, Fraktion eller Nationalitet. Det er muligt, at dette ikke er lykkedes. Og det er forstaaeligt, naar man betænker, under hvor vanskelige Forhold vi arbejder.

I de sprogblandede Landsdele har Kampen i de senere Aar været ført med en Lidenskabelighed og Skarphed, som knap har været os forstaaelig. Pressen var indstillet derpaa. Regeringen havde truffet sine Dispositioner. Saa kom Krigen. Anordninger, der var truffet under helt andre Forudsætninger — om med Rette eller Urette skal jeg lade være usagt —

skulde nu pludselig udføres af Militære, som ikke forstod Sjælsrørelsernes Finhed. Forholdene var saaledes faktisk meget vanskelige. Der er derfor ogsaa sket meget, som vi ikke har ønsket, og som vi ikke har villet. Vi har søgt at hjælpe. Men vi kan ikke under Krigen overtage Ansvar for Generalkommandoens Anordninger. Dog er det min Pligt her at konstatere, at de militære Myndigheder i mange Henseender har været villige til at føje sig efter vore Ønsker. Naar Vanskeligheder af lignende Art herefter fremdrages, vil vi ligeledes søge at fjerne dem. Vi har fra først af ikke regnet med en saa langvarig Krig, som den tegner til at blive. Vi havde regnet med Forhold som i 1870. Vi anerkender derfor nu, at en Indgriben fra vor Side er nødvendig.

Censuren kan ikke undværes. Tilfældet i Gaar med „*Vossische Zeitung*“ viser det paa en slaaende Maade. Men der øves ofte Misgreb af Censorerne. Dette er meget beklageligt, da alle Partiers Blade er optraadt patriotisk.

Om *Nordslesvig* maa jeg sige, at jeg selvfølgelig ikke kan kontrollere eller udtale mig om alle de enkelte Tilfælde, der her er bragt paa Tale. Men jeg ved mig enig med den preussiske Indenrigsminister, naar jeg her erklærer, at Regeringen vil gøre alt for at fjerne, ikke blot hvad der øves af *Uretfærdighed*, men ogsaa hvad der øves af *Ubillighed* i en Landsdel, hvis Befolkning, som jeg herved anerkender, har gjort sin Pligt lige saa fuldt, har vist samme Pligttroskab, har kæmpet med samme Tapperhed som Befolkningen i enhver anden Landsdel i Tyskland. (Stærke Bravoraab).

Ministeren talte i samme forsonlige Aand videre om Elsass-Lothringernes og Polakkernes Stilling. Efter at han havde sluttet, erklærede *Schiffer* paa de National-Liberales Vegne, at de principielt gav Centrums Forslag deres Tilslutning. Ingen udtalte sig derimod. Paa de Konservatives Vegne konstaterede Grev *Westarp* til Slut, at hans Fraktion hverken havde udtalt sig for eller imod Forslaget. Den vilde forbeholde sig sit Standpunkt til efter Krigen.

Derpaa hævdedes Mødet. Forhandlingerne faldt for vort Vedkommende tilfredsstillende ud. Vor Stilling er bleven styrket. Ministerens Konstatation af, at Nordslesvigernes Holdning er upaaklagelig, borttager den sidste Grund til at fortsætte Volds- og Tvangsregimentet.

Berlin d. 14. December 1914.

I Gaar, Søndag d. 13. December, modtog jeg Overpræsidentens og Generalkommandoens nye *Grundsætninger for den nordslesvigske Presses Censur*.¹⁾

Jeg fik allerede for fjorten Dage siden Nys om, at disse „Grundsætninger“ var under Udarbejdelse, og sammenkaldte derfor Redaktørerne af den danske Presse til en Sammenkomst i Flensborg for at drøfte Stillingen. Vore Forhandlinger her resulterede i, at Bladenes Redaktioner gensidig forpligtede sig til ikke at overtage nye Forpligtelser af national Art, før Nødvendigheden var anerkendt af den samlede Presse.

De nye „Grundsætninger“ — se Noten — er i alt væsentligt en Stadfæstelse af den bestaaende Tilstand, men parret med et Forsøg paa ogsaa at præge Bladene rent udvortes. I en medfølgende Skrivelse kræver Myndighederne herefter alle Stedsnavne skrevne paa Tysk. Dette er et grovt Overgreb paa rent folkeligt Omraade, som jeg ikke vil finde mig i. Giver vi efter her, vil vi miste ethvert Holdepunkt. Jeg standsede der-

¹⁾ „Grundsætninger for den indenlandske Presses Censur i Nordslesvig.

1) De officielle Krigsefterretninger maa bringes uforandrede og uforkortede. De maa, for saa vidt dette teknisk set er muligt uden alt for store Vanskeligheder, sættes i Spidsen eller dog offentliggøres paa første Side.

2) Foruden de officielle Efterretninger og andre Kundgørelser fra W. T. B. kan alt det, der allerede har staaet i en Berliner Avis, eftertrykkes. Berliner Kilden maa derved angives.

3) Drøftelsen af Krigssituationen, Krigsresultaterne osv. i tyskvenlig Aand er ikke blot tilladt, men ønsket, ligesaa Artikler og Kroniker, der er egnede til at vække og styrke Fædrelandsfølelsen. Eget til Offentliggørelse er bl. a. „Neue Korrespondenz“s Artikler. Aviserne har at aftrykke de Artikler i dette Tidsskrift, som bliver anviste. Ved Opfordringen maa der tages Hensyn til hvert enkelt Blads tekniske og økonomiske Forhold.

4) Ved den ydre Ordning af Stoffet maa der skelnes klart og tydeligt mellem Forhold i det tyske Rige og det snævrere Hjemland paa den ene Side og Forhold i Udlandet paa den anden Side. Stoffet maa derfor ordnes i 3 Afsnit med Overskrifterne „Det tyske Rige“, „Fra Slesvig-Holsten“ (eller „Fra Provinserne“), „Udlandet“, og i den Rækkefølge, at de udenlandske Forhold kommer sidst.

Samme Adskillelse og Rækkefølge maa overholdes i Samleafdelingerne (Dagens Nyheder, Navne og Noter osv.), dog behøver Kildeoverskrifterne ikke at angives her. Tværtimod er Adskillelsen ved Hjælp af Stjerner osv. tilstrækkelig. Det udenlandske, især det danske Stof, skal i al Almindelighed ikke indtage større Plads end det indenlandske i et af de to andre Afsnit.

5) I Borgfredens Interesse maa ikke blot agitatoriske Artikler og saadanne af upatriotisk, tyskfyndtlig Karakter, der kan ophidse de forskellige Befolkingskredse imod hinanden, men ogsaa enhver Omtale af den tidligere Nationalitetskamp og Journalismens dermed sammenhængende typiske Skændigheder undlades.

6) Censuren udøves af Politimyndighederne. Disse maa nøje undersøge Indholdet af ethvert Blad før dets Udgivelse og i Tvivlstilfælde hindre dets Ud-

for straks Bladet, pakkede min Kuffert og suste afsted til Berlin, som jeg naaede ved Middagstid.

Jeg søgte først at faa Forbindelse med *Naumann*, men han er syg og sengeliggende. Derefter gik jeg til *Erzberger*. Jeg overgav ham først en Bunke danske og svenske Aviser, som viser en stærkt voksende Misstemning i Norden, fordi Træ er bleven erklæret for Krigskontrabande og tre svenske Dampere er løbet paa Miner.

Derpaa gik jeg over til Nordslesvig og bad ham om at gaa med mig til Hr. *v. Loebell*, da der maatte handles hurtigt. Det var ham imidlertid ikke muligt, da han skulde deltage i et meget vigtigt Møde i en helt anden Del af Byen. Jeg telefonerede da fra Erzbergers Kontor til Indenrigsministeren, om han vilde modtage mig i et vigtigt Anliggende og fik til Svar, at jeg maatte komme Kl. 7.

Da jeg til den fastsatte Tid mødte i hans Embedsbolig, havde han tilkaldt Understatssekretær *Drews*, som nu er Derezernent for Nordslesvig. Ministeren bad mig om at tage Plads, og jeg indledte derpaa med, at det naturligvis atter var Forholdene i Nordslesvig, der havde ført mig til Berlin. Jeg anerkendte, indtil den endelige Afgørelse med Hensyn til eventuel nødvendig Beslaglæggelse er truffet ved Landraadens (i Flensborg Politiforvaltningens) Mellemkomst.

Artikler i rigsdanske Aviser, som ønskes aftrykte, maa forelægges Censuren før de sættes, det samme gælder med Hensyn til Illustrationsklichéer og Drøftelse og Omtale af udenlandske Bøger og Skrifter."

Aktstykket var ledsaget af følgende Skrivelse fra Landraaden:

Landraaden.
Kreds Aabenraa.
Jr. Nr. 7639.

Aabenraa, den 12. December 1914.

Paa Befaling af den kongelige stedfortrædende Generalkommando i Altona er paa Grundlag af § 9, b i Krigstilstandsloven af 4. Juni 1851 (G. S. S. 451) hoslagte Grundsætninger bleven indførte. Jeg anmoder Redaktionen om fra nu af nøje at følge disse Grundsætninger ved Siden af de ellers for Pressen almindelig gældende Bestemmelser.

Til Eksempel bemærker jeg, at Bestemmelsen i Grundsætningernes Afsnit 5 ikke tillader: Brugen af *danske* Stednavne i Nordslesvig i Stedet for de *officielle*; Betegnelsen af den slesvig-holstenske Landskirke som *Statskirke*; ved Offentliggørelsen af Jernbanekøreplaner Angivelsen af Rejsetiden til *København* uden samtidig Angivelse af denne til og fra *Berlin*, Artikler om de i den politiske Bevægelse i Nordslesvig fremstaaende Personligheder osv.

Saafermt der endnu skulde bestaa Tvivl med Hensyn til Gennemførelsen af disse Grundsætninger, henstiller jeg at henvende sig til mig for at faa dem løste.

Siemon.

Til Redaktionen af „Hejmdal“,
her.

kendte, at adskilligt var bleven bedre, siden jeg sidst havde talt med Ministeren. Fangerne var nu, saa vidt jeg vidste, alle paa fri Fod. Erklæringerne, som de Løsladte havde maattet underskrive, var i flere Tilfælde bleven mildnede, saa de frit kunde forlade deres Hjem. Andre foreliggende Tilfælde: Udvisninger af Tjenestefolk, Behandlingen af de Hjemløse m. m. antog jeg, at jeg vilde kunne ordne med Overpræsidenten, hvem jeg agtede at aflægge et Besøg inden Jul.

Her afbrød Ministeren mig med den Bemærkning, at et i Finansudvalget omtalt Tilfælde, Udvisningen af Gaardejer Olav Finks Avlskarl, i Følge Indberetning af Overpræsidenten allerede var ordnet i Overensstemmelse med mit Ønske.

Jeg fortsatte, at det især var de nye „Grundsætninger for den nordslesvigske Presse“, der havde foranlediget mig til at opsøge Ministeren. Imod Grundsætningerne havde jeg et og andet at indvende, som jeg antog, at jeg vilde kunne ordne med Overpræsidenten. Men i Følgeskrivelsen forlangtes, at den danske Presse kun maatte bruge tyske Stednavne. Det hverken kunde eller vilde jeg gaa ind paa. Det havde siden Krigens Udbrud været Forudsætningen, at Nationalitetskampen skulde hvile, mens Vaabnene talte. Vi vilde ikke rejse nye nationale Krav, men vi krævede til Gengæld, at Administrationen afholdt sig fra alle Fremstød paa rent folkeligt Omraade. Et saadant Fremstød havde Administrationen, støttet af Militærmyndighederne, nu gjort sig skyldig i, og det hverken vilde eller kunde vi finde os i. Jeg maatte derfor indtrængende bede Ministeren om at ændre denne Bestemmelse.

Hr. v. *Loebell* mente, at det dog var ret naturligt, at Bladene brugte den officielle Skrivemaade. De danske Stednavne havde vakt Forargelse i tyske Kredse, hvis Følelser Regeringen ogsaa maatte tage Hensyn til.

Jeg paaviste da ved at fremlægge Synodeberetninger, Kundgørelser fra kirkelige Myndigheder m. m., at den danske Skrivemaade ogsaa brugtes officielt og mærkede tydeligt, at dette Bevismateriale gjorde Indtryk paa Ministeren og Understatssekretæren.

Der udspandt sig nu en længere Forhandling. Ministeren vilde ikke give efter, da han ikke vidste, hvilke Aftaler der var trufne mellem Generalkommandoen og Overpræsidenten, og øjensynlig klog af Erfaring frygtede for, at han ikke kunde sætte sin Vilje igennem uden at gaa til Kejseren. Jeg stod

fast og erklærede, at det her drejede sig om en Partifordring, som var i aabenbar Modstrid med Kejserens Ord om, at han ikke kendte Partier, saa længe Krigen varede. Gav Regeringen ikke efter, traadte jeg straks tilbage som Udgiver af „Hejmdal“. Bladet var allerede standset.

Dette berørte synlig nok Ministeren meget ubehageligt. „Hvorfor dog?“ spurgte han. „For at lette Administrationen Anordningens Tilbageagelse,“ svarede jeg. Understatssekretæren nikkede bifaldende. Det var tydeligt nok, at de helst vilde lade mig faa min Vilje, men at de ikke turde give efter af Hensyn til Generalen.

Pludselig ringede Hr. v. *Loebell* paa en Tjener. „Vil De fastslaa,“ sagde han, „om Excellence v. *Moltke* endnu er her i Byen og i saa Fald, hvor han bor, og naar han rejser.“ Et Øjeblik efter kom Tjeneren med Besked: „Overpræsidenten bor paa „Hotel Königshof“ og rejser først i Morgen, Tirsdag Middag Kl. 1.“

Ministeren bad mig derpaa om at forhandle videre med Overpræsidenten. Kunde jeg ordne Sagen med ham, var der ikke noget til Hinder fra Ministeriets Side. Endnu nogle Bemærkninger, saa tog jeg Afsked og gik til „Hotel Königshof.“

Overpræsidenten var ikke hjemme. Jeg skrev da et Par Ord og bad, idet jeg henviste til mine Forhandlinger med Indenrigsministeren, om en Samtale næste Formiddag. Da jeg henad Kl. 11 kom hjem til Hotellet, laa der Svar: Hr. v. *Moltke* vilde modtage mig Kl. 9 næste Formiddag.

Til den fastsatte Tid var jeg paa Hotellet, hvor jeg traf Overpræsidenten ved Frokostbordet. Han rejste sig straks og bad mig gaa med op paa hans Værelse, hvor vi kunde tale i Ro. Jeg indledte som hos Ministeren. Hr. v. *Moltke* fandt Generalkommandoens Fordring billig: „Jeg maa ogsaa tage Hensyn til Tyskernes Følelser. Jeg vil være objektiv, jeg vil være retfærdig. Paa alle Vejvisere staar der tyske Stednavne. Det saarer Tyskerne at læse de danske Stednavne i Aviserne.“

„Deres Excellence maa sætte et „*Al*“ foran Tyskerne,“ svarede jeg og fremlagde mit Bevismateriale. „Som De ser, bruger baade Bisper, Provster og Præster de danske Stednavne, hvor de benytter det danske Sprog.“

„Det er rigtigt,“ sagde han, idet han gennemgik Beviserne, „men de kirkelige Myndigheder er ikke Embedsmænd, de til-

hører i hvert Fald ikke Administrationen. De skulde blot vide, hvad der har været Dem tiltænkt, og hvor meget jeg har mildnet de oprindelige Anordninger!“

Jeg fastholdt mit Standpunkt og forsvarede det meget energisk. Ordskiftet begyndte at blive skarpt. „Gør mig ikke Sagen for svær,“ udbrød Overpræsidenten, „jeg vil være objektiv, jeg vil være retfærdig, men jeg finder, at Generalkommandoens Fordring er billig.“

Diskussionen gik videre. „Hvorfor kan De ikke forhandle med Landraaderne,“ spurgte han. „Jeg har selv været Landraad. Det er mig helt uforstaaeligt, at der ikke i Nordslesvig findes mindste Antydning af et Tillidsforhold mellem Befolkningen og Landraaderne.“

„Hvorledes skulde det kunne opstaa,“ spurgte jeg, „naar Landraaderne ideligt skifter og hverken kender Land eller Folk. Hvorfor har Regeringen ikke taget Hensyn til vore ofte udtalte Ønsker og givet os ældre besindige Landraader som Hr. v. Bonin eller Hr. Brütt i Stedet for unge fremadstræbende Regeringsassessorer. Saa vilde Tillidsforholdet opstaa af sig selv. Nu lider vi under Embedsmandsvagabonderingen. Vore Landraader er Trækfugle.“

„Det er sandt,“ sagde han stille som til sig selv. „Nu sidder der i Nordslesvig fire unge Mænd i disse vigtige Embeder. Ingen af dem har endnu været et Aar i Embedet. Og paa deres Indberetninger skal jeg stole!“

„Iøvrigt,“ fortsatte jeg, „har jeg forsøgt at drøfte disse Spørgsmaal med Landraad *Siemon* i Aabenraa. Men han betegnede sig selv som et „Gennemgangsstadium“ og jeg har ingen Interesse af at forhandle med „Gennemgangsstadier“, naar jeg som Rigsdagsmand har Adgang til de højeste Statsmyndigheder.“

Samtalen gik tilbage til Stednavnene. Han vilde ikke give efter. Da sagde jeg: „Det gør mig meget ondt, at Deres Excellence ikke vil opfylde mit Ønske. Jeg er taget herved for at faa Sagen ordnet i al Mindelighed. Jeg indser, at dette ikke er muligt. Hvad jeg nu siger, maa De ikke opfatte som en Trusel. Men jeg vil tage Bladet frit fra Munden, for at De ikke bagefter skal kunne sige, at jeg ikke har sagt ren Besked i Tide. Stillingen er alvorlig. Jeg træder nu straks tilbage som Udgiver af „Hejmdal“. Før jeg afrejser herfra, kalder jeg telegrafisk Bladets Tilsynsraad sammen for at foreslaa det helt

at standse Bladet. Lignende Henstillinger vil jeg endnu i Dag herfra rette til de andre danske Blade i Nordslesvig. Dernæst vil der ske følgende: Vi vil i Februar fra Landdagens og i Marts fra Rigsdagens Tribune rejse den skarpeste Protest imod dette helt uberettigede og unyttige Angreb paa rent folkeligt Omraade i en Tid, hvor Regeringen selv gennem Statsminister Delbrück har konstateret overfor Rigsdagen, at den nordslesvigske Befolknings Holdning i enhver Henseende er upaaklagelig.“

Jeg sagde dette fast, bestemt og skarpt, og det gjorde øjensynlig Indtryk. Jeg vilde gaa, men Overpræsidenten bad mig om atter at tage Plads, og vi fortsatte Forhandlingerne.

„Hvad vi forlanger er dog ikke mere, end hvad der allerede paa en Henstilling af Landraaden er indført ved „Dannevirke“ i Haderslev,“ fortsatte han.

„Deres Excellence er fejl underrettet,“ svarede jeg. „Det drejer sig her om en Befaling. „Dannevirke“s Redaktører har været arresterede. Efter Løsladelsen blev de kaldt op til Landraaden, som gjorde Bladets Udgivelse afhængig af, at Redaktionen kun brugte tyske Stednavne. Bladet ejes af et Aktieselskab. Der stod store økonomiske Interesser paa Spil. Redaktørerne var efter flere Ugers Arrestation ikke orienterede med Hensyn til Stemningen indenfor Læsekredsen. De turde derfor ikke vise Landraadens Befaling tilbage. Senere har Bladet af den Grund haft et stort Tab af Holdere.“

„Men de kan jo skrive Stednavnene paa Dansk i Teksten,“ fortsatte han. „Det er Overskrifterne, som Tyskerne især tager Anstød af.“

„Vi kan ikke bruge to Slags Skrivemaade,“ svarede jeg. „Administrationens Fordring kan kun opfattes som Programmet for den kommende Nationalitetspolitik. Derfor kan vi ikke give efter.“

Samtalen gik ind paa Tilstandene før 1830, som han fandt ideale: Kulturel Frihed parret med Statstroskab og Loyalitet overfor Kongehuset. Overpræsidentens Slægt stod den Gang i dansk Statstjeneste, og Slægtstraditionerne fra disse Tider holdt han højt i Ære. Han blev mere forsonlig og imødekommende. Det var tydeligt nok, at han vilde undgaa Konflikten. „Grundsætningerne er i Grunden kun ment som et Skelet,“ udviklede han videre. „Der er slet ikke noget til Hinder for,

at De kan bruge de danske Stednavne i Teksten. Kan vi ikke naa til en Overenskomst paa dette Grundlag?"

„Vi kan ikke bruge to Slags Stednavne,“ svarede jeg. „For mig er det et Principspørgsmaal at bevare *status quo* i Nationalitetskampen under Krigen. Derfor gaar jeg under ingen Omstændigheder med til at bruge tyske Stednavne. Men jeg vil strække mig saa vidt, som jeg mener, at jeg kan forsvare det. Jeg vil lade Overskrifterne falde, naar Administrationen lægger særlig Vægt derpaa, og iøvrigt acceptere Deres Tilbud om vedvarende at bruge de danske Stednavne i Teksten.“

Paa dette Grundlag blev vi saa enige. Overpræsidenten bad mig om straks at telegrafere til „Hejmdal“, at det skulde udgives endnu i Dag med den aftalte Ændring. Derpaa erklærede han, at han telegrafisk vilde kalde Landraaderne til Slesvig i Morgen for at forsyne dem med nye Instruktioner.

Da jeg efter at have sat Bladet i Gang Kl. 1 steg ind i Toget paa „Lehrter Bahnhof“, vilde Tilfældet, at Overpræsident v. Moltke, uden at jeg anede det, havde belagt en Plads i samme Kupé som jeg. Vi kom saaledes til at rejse sammen. Jeg blev forestillet for hans Datter, som ledsagede ham, og vi talte meget venskabeligt sammen paa Hjemrejsen.

Aabenraa d. 18. December 1914.

Ved min Hjemkomst erfarede jeg, at „Dybbøl-Posten“ ligeledes havde faaet Ordre til at skrive Stednavnene paa Tysk, men at Redaktør Møller efter at have sat sig i Forbindelse med „Hejmdal“ havde nægtet at parere Ordre. Bladet blev derefter beslaglagt. Paa en telegrafisk Besværing til Overpræsidenten blev Beslaglæggelsen imidlertid atter ophævet. „Flensborg Avis“ fik ligeledes af Overborgmester Todsen Ordre til at skrive Stednavnene paa Tysk. Men fra Berlin havde jeg straks telegrafisk underrettet Redaktør Christiansen om den afsluttede Overenskomst, og da han forelagde Overborgmesteren mit Telegram, udsatte han Sagen, indtil han havde hørt nærmere fra Overpræsidenten. Dermed synes Sagen, efter hvad Hr. Christiansen i Dag meddeler mig, at være bortfalden.

I Gaar Morges raabte Landraaden mig op i Telefonen. Jeg var paa Schackenborg. I Formiddags meddelte jeg ham, at jeg var kommen hjem. Han bad mig straks meget høfligt om

at komme ned paa Kredshuset, da han meget gerne vilde tale med mig. Jeg gik derned og blev overordentlig venligt modtaget. Fruen kom ind, og jeg blev forestillet for hende. Landraaden sagde, at det var ham meget magtpaaliggende fremtidig at undgaa alle Ubehageligheder vedrørende Bladet. Skulde der opstaa Uoverensstemmelser eller Vanskeligheder af anden Art, vilde de lettest kunne overvindes ved personlig Forhandling. Jeg kunde altid regne paa Velvilje og Imødekommenhed hos ham.

Overpræsidentens nye Instruks har morsomt nok allerede haft en fortræffelig Virkning. Men den bliver næppe af lang Varighed, hvad Landraaden angaar.

Af større Betydning er det, at Angrebene paa vor Presse, som blev indledet med Forbudet imod „Hejmdal“ og udgaar fra en Koalition bestaaende af Altyskerne, organiserede i „Den tyske Forening“, det lokale Bureaukrati og Militærmyndighederne, atter er bleven afviste. Censuren vil blive fortsat. Det maa vi finde os i, saa længe Krigen varer. Den tyske Presse er ogsaa i Spændetrøje. Men iøvrigt kan vi nu atter aande friere en Tidlang.

Paa Aarets sidste Dag modtog jeg følgende Brev:

Flensborg d. 31. December 1914.

„Hr. Rigsdagsmand H. P. Hanssen,

Aabenraa.

Paa Bladets og egne Vegne vil jeg sige Dem Tak for Deres udførlige Meddelelser og for den Fasthed og Raadsnarhed, De har vist, og som forhaabentlig vil bære Frugt i nogen Tid ogsaa ud over det Spørgsmaal, der forelaa. Dertil vil jeg gerne paa Aarets sidste Dag føje et hjerteligt Ønske om et godt nyt Aar for Dem og for os alle.

Med de bedste Hilsner

Deres forbundne

E. Christiansen.“

1915

I Januar 1915 rejste jeg til Berlin for at orientere mig. Rigsdagen var ikke samlet, og jeg traf kun faa Parlamentarikere. Jeg drøftede forskellige Spørgsmaal med *Erzberger*, som var meget optaget, og søgte forgæves *Fr. Naumann*, som var syg. Journalisterne var derimod paa Pladsen, og jeg tilbragte en meget interessant Aften med *Korfanty*, *Dr. Breitscheid*, *Dr. Hilferding*, *Schickerlè* og en polsk Læge, hvis Navn jeg ikke husker. *Schickerlè*, født Elsasser og tysk Forfatter, men afgjort franksindet, udtalte sig ved denne Lejlighed overordentlig aabent.

Aabenraa d. 26. Januar 1915.

I Dag fik „Hejmdal“s Redaktion i Anledning af Kejsereisens Fødselsdag Ordre til i Spidsen af Bladet at bringe en Artikel, som forherligede Dagen. Bladets første Side var allerede trykt, da Ordren indløb. Det var af tekniske Grunde umuligt at udføre Ordren. Redaktionen meddelte dette og optog kun en kort i almindelige Udtryk holdt Notits om Fødselsdagen.

Landraaden lagde ikke Skjul paa sin Misfornøjelse, lod Bladet beslaglægge og indberettede Sagen til Overpræsidenten. Et Par Dage efter modtog Redaktionen følgende Skrivelse:

„I „Hejmdal“ for den 26. Januar har Redaktionen kun omtalt Hs. Majestæt Kejsereisens og Kongens Fødselsdag paa en meget tarvelig Maade paa Bladets anden Side. Det havde maattet ventes, at Avisen efter eget Initiativ havde bragt en passende Omtale paa fremragende Sted paa første Side af Bladets Udgave den 26. Januar.

Overpræsidenten har bemyndiget mig til overfor Redaktionen at udtale hans Misbilligelse af denne Undladelse.

(sign.) Siemon.“

Redaktionen gav nu Overpræsidenten en Fremstilling af Sagen, henviste til de tekniske Vanskeligheder og viste Næsen tilbage. Under 11. Februar svarede Overpræsidenten:

„Den Misbilligelse, som jeg har ladet udtale overfor „Hejmdal“s Redaktion, er baseret paa en korrekt Indberetning. Efter Tildragelserne i Anledning af Hds. Majestæt Kejserindens og Dronningens Fødselsdag kunde det ventes, at Redaktionen vilde gøre sig Umage for paa særlig værdig Maade at fremhæve Betydningen af Hs. Majestæt Kejserens og Kongens Fødselsdag. Det var dens Opgave i rette Tid at informere sig om, hvilken Behandling af Sagen, der kunde gøre Regning paa Censurens Billigelse. Hvis Redaktionen havde gjort dette, vilde den ikke i sidste Øjeblik have været saa daarligt forberedt, at den ikke kunde vise Dagen den tilbørlige Ære. Det blev i sin Tid kun tilladt at udgive Avisen paany under den Forudsætning, at den af sig selv vilde beflitte sig for at undgaa alt, hvad der kunde vække Anstød, og at den hverken vilde vente efter Myndighedernes Anordninger eller stole paa Censurens Agtpaagivenhed. Bladet bærer Ansvar for Redaktionens Undladelser, i givet Fald ogsaa for Forseelser, som Censuren har overset. Redaktionens Skrivelse har ikke kunnet ændre min Bedømmelse af Sagen, som allerede er den bekendt.

(sign.) v. Moltke.“

Disse Skrivelser fortjener at opbevares, fordi de viser, hvorledes Censuren arbejdede, og hvilke Kaar, Pressen havde under Krigen.

Aabenraa d. 25. Februar 1915.

I Februar tog jeg atter til Berlin. Landdagen var indkaldt, og jeg var meget sammen med Nis Nissen og Kloppenborg Skrumsager. Vi drøftede paa mit Hotel indgaaende Stillingen og affattede i Fællesskab følgende Erklæring:

„Under Paaskud af, at Danskerne drev Løsrivelsesbestræbelser, har den kgl. Statsregering, understøttet af Flerpartierne i dette høje Hus, i Aartier bekæmpet og undertrykt den danske Nationalitet i Nordslesvig. Betydelige Statsmidler er i stigende Grad bleven krævede og bevilgede til dette Formaal. Disse Bestræbelser har vi, hvad der ikke blot er vor Ret, men ogsaa vor Pligt, bekæmpet skarpt in-

denfor Forfatningens og Lovgivningens Rammer, idet vi har forlangt fuld Ligeberettigelse med alle andre preussiske Statsborgere.

At de Beskyldninger, der letsindigt er bleven rettede imod os, har været grundløse, viser frem for alt Udviklingen under Krigen. Danskerne i Nordslesvig har, som de højeste Statsmyndigheder gentagne Gange har konstateret, i denne tunge Tid i enhver Henseende opfyldt deres statsborgerlige Pligt. I Tusindvis har de allerede blødt paa Slagmarkerne i Øst og Vest. Men under alt dette er Undtagelsesbehandlingen af den danske Befolkning i skrigende Modstrid med H. M. Kejsers Ord, at der nu ikke gives Partier i Landet, til vor store Beklagelse bleven fortsat.

Vi havde ventet, at den kgl. Statsregering vilde bryde med dette forkastelige System i det foreliggende Finanslovsforslag. Det er desværre ikke Tilfældet. Finanslovsforslaget indeholder tværtimod atter talrige Positioner til Bekæmpelse af ikke-tyske Nationaliteter, deriblandt specielt ogsaa et hemmeligt Fond til Bekæmpelse af den danske Nationalitet i Nordslesvig. Derved er det bleven umuliggjort for os at stemme for Finanslovsforslaget. Vi vil derfor ikke deltage i Afstemningen om Finansloven i dens Helhed.“

Berlin d. 8. Marts 1915.

Rigsdagen er atter samlet. Paa Vejen herved tog jeg fra Flensborg ud til Kappel for at besøge Gdr. *Chr. Ernst Christensen* fra Adserballe og hos ham indhente paalidelige Oplysninger om Forholdene ved hans Bataillon, særlig med Hensyn til de forfulgte Landstormsmænds Behandling og Amtsforsstander *P. Kjers* Forsøg paa at faa dem sendt til Fronten. Det viste sig, at Danskerne dernede vedvarende var under strengt Opsyn. Stillingen var meget ufri, Meningsytringen undertrykt, men den rent militære Behandling iøvrigt taalelig.

Jeg blev modtaget med aabne Arme, men vi maatte holde os inde bag strengt lukkede Døre, og jeg forekom mig selv at være en Nikodemus. Da det var bleven mørkt, kom Gdr. *H. Thomsen*, Damkobbøl, som havde faaet et Vink om, at jeg var der. Paa Vejen tilbage til Flensborg traf jeg endvidere Gdr. *Andreas Madsen* fra Blans. De gav mig alle gode Oplysninger, som jeg vidste, jeg kunde stole paa. I Flensborg aflagde

jeg Besøg paa „Flensborg Avis“s Kontor for at faa Rede paa Censurforholdene og hos gamle Fru Johannsen paa Margrethes Minde, som øjensynlig var overordentlig glad ved at se mig. Hun, der ellers er saa tilbageholdende, kom mig imøde med aabne Arme og gav mig begge Hænder paa en Gang. Det var mig en stor Tilfredsstillelse at hæve hendes Mod og styrke hendes Haab.

Berlin d. 9. Marts 1915.

Nis Nissen, som kom lige fra Fronten, hvor han gjorde Tjeneste i et Feltlazaret, afgav i Dag, som vi i Forvejen havde besluttet, i fuld Uniform med Jernkorset paa Brystet den foran omtalte Erklæring i Landdagen. Dette gjorde Erklæringen særlig virkningsfuld. Medlemmerne var, som „Frankfurter Zeitung“ skrev, meget pinligt berørte af at høre disse beretigede Klager af en Mand, der bevislig nok selv havde opfyldt sin Pligt til Punkt og Prikke. Hr. *v. Trampczynski* afgav efter forudgaaende Aftale med os samme Dag en tilsvarende Erklæring paa den polske Fraktions Vegne.

Berlin d. 10. Marts 1915.

I Dag holdt Finansudvalget sit første fortrolige Møde. Jeg har fornyet min gamle Aftale med det frisindede Folkeparti, hvorefter jeg gaar i Stemmegruppe med det imod, at det afstaar en Plads til mig i Finansudvalget, naar der staar Sager til Behandling, som er af særlig Betydning for mig. Iøvrigt deltager jeg kun som Tilhører i Udvalgets Møder, hvad der giver mig en friere Stilling.

Udenrigsminister *v. Jagow* meddelte, at Spændingen mellem Østerrig og Italien var hævet. Endnu var alt ikke ordnet. Men Regeringen haabede, at der snart vilde opnaas en tilfredsstillende Ordning. Udadtill maatte denne Sag ikke berøres af Hensyn til den paa begge Sider bestaaende store Æmfindtlighed.

Alle Balkanstater drev Sjakrepolitik. De vilde afvente, hvem der blev Sejrhætte, for i sidste Øjeblik at slutte sig til Sejrhættens for at faa Del i Byttet. Regeringen haabede, at Overenskomsten med Italien vilde berolige Stemningen i Rumænien. I Grækenland var en alvorlig Krise lige bleven hævet. Regeringen haabede, at Kongen vilde staa fast paa sin Nev-

tralitetspolitik. Hvad Dardanellerne angik, troede Regeringen, at Tyrkiet kunde forsvare dem, da de tyske Officerer nu sad inde med alle høje Stillinger. Ammunitionsspørgsmaalet voldte dog vedvarende store Vanskeligheder. Tyrkiets Forraad var snart opbrugte. Regeringen havde forgæves søgt at sende Tilførsler derned. Rumænien tillod Indførslen, men forbød Udførslen. Der laa derfor nu store Ammunitionslagre i Rumænien. Mindre Partier var bleven smuglede igennem som Legetøjsendinger.

Af de øvrige Stater havde Danmark, Norge og Sverrig holdt sig korrekt nevtrale. Forholdet til Holland, Svejts og Spanien var godt. Det var imidlertid nødvendigt vedvarende at paavirke Stemningen i Udlandet gennem *Pressen*.

Ved Krigen Udbrud var *Tysklands Efterretningsvæsen* daarligt ordnet. I Udenrigsministeriets Pressebureau var der foruden Chefen kun ansat tre Hjælpearbejdere. Der maatte straks tages fat paa en fuldstændig Omorganisation. I Bureauet er der nu ansat tolv højere administrative Embedsmænd (vortragende Räte) og fire højtansete Medborgere, der indtager tilsvarende Stillinger som Æreshverv. Til deres Raadighed staar en stor Stab af Hjælpearbejdere, som ogsaa omfatter et teknisk set velskolet Personale.

De bestaaende hemmelige Fonds Midler var selvfølgelig helt utilstrækkelige. Omkostningerne ved Udvidelsen er derfor dækkede af det almindelige Krigsfond. Ved Hjælp af Bureauet har Regeringen allerede vundet betydelig Indflydelse paa en hel Række udenlandske Organer. I enkelte Lande har det vist sig nødvendigt at købe, henholdsvis at grundlægge særlige Blade. Dette er saaledes sket baade i Italien og i Rumænien

Formanden afbrød her Hr. v. Jagow og udtalte under stærk Tilslutning, at det var bedre ikke at meddele flere Enkeltheder om denne Sag.

Pressebureauets Chef *Hammann* meddelte, at Bureauet opretholder særlig Kurertjeneste til Holland og til Rumænien. Talrige ansete Privatmænd, Købmænd, Industridrivende, Bladudgivere etc. har stillet sig til Bureauets Raadighed og arbejder vederlagsfrit i dets Tjeneste. Efter Krigen, sluttede han, vil det være nødvendigt at opretholde det nuværende System, for at Stemningen i Udlandet vedvarende kan paavirkes i tyskvenlig Retning.

Understatssekretær *Michaëlis* gav nogle Meddelelser om *Brødspørgsmaalet*. Der er ialt i Riget 2,348,000 Tons Brødkorn. Deraf er 783,000 Tons overvist til 16,7 Millioner Selvforsørgere, som efter Loven har Ret til at dække deres Brødforbrug af egen Kornavl. Resten 1,877,000 Tons fordelt paa den øvrige Befolkning giver rundt 40 Kilo pr. Hoved i Tiden fra den 1. Februar til den 1. August 1915. Dette svarer til den nuværende Ration 200 Gram Mel pr. Hoved og Dag med 20 pCt. i Reserve. — Senere opdagede jeg, at der ved denne Fordeling ikke var taget Hensyn til Befolkningen i de okkuperede Landsdele. Regnes den med, og det vil være nødvendigt, bliver Rationen betydeligt mindre.

Statsminister *Delbrück* erklærede, at der ikke kunde regnes med Tilførsler udefra. Rumænien har ganske vist Korn nok, *men Donau beherskes vedvarende af serbiske Kanoner*, (hæftige Tilraab: Skandale! Skandale!) — og dette Forhold vil næppe ændres.

Af Kartofler har Tyskland en Beholdning paa 13 Millioner Tons. Det maanedlige Forbrug er 4—5 Millioner Tons. Fra flere Sider udtaltes der Frygt for, at Folkeernæringen kunde bryde sammen.

Derefter satte Formanden et af Centrum stillet Forslag om Ophævelse af alle *Undtagelseslove* under Debat. Forslaget blev motiveret af *Gröber*. Under Ordskiftet talte især *Ledebour* varmt de undertrykte Nationaliteters Sag. Hr. *v. Trampczynski* erklærede, at Forholdene i de polske Provinser var taalelige i August i Fjor, men der var syndet meget og fordærvet meget siden Krigens Udbrud.

Statssekretær *Delbrück*: Det er uendelig svært at drøfte Nyorienteringen i vor indre Politik. Begrebet „Undtagelseslov“ er omtvistet. Jesuiterloven er en Undtagelseslov, Sprogparagrafen derimod ikke. Den preussiske Indenrigsminister har i Landdagen lovet, at Regeringen alvorligt vil prøve, hvad der kan gøres. At dette er nødvendigt, anerkender ogsaa Rigsregeringen.

Grev *Westarp* sluttede sig til Hr. *v. Heydebrands* Erklæring i Landdagen. *Liesching* erklærede, at *Sprogparagrafen* i sin Tid var bleven de Frisindede paatvungen. De var derfor stemte for dens Ophævelse. *Haase* krævede meget energisk, at den straks skulde ophæves. *Junck* fandt, at Tiden endnu ikke var moden til dens Ophævelse. *Heine* motiverede

udførligt et af Socialdemokraterne stillet Forslag om en grundig Revision af Forenings- og Forsamlingsretten. „Fordærv nu ikke,“ sluttede han sin Tale, „det bedste, Krigen har bragt os: Enigheden.“ Ved Afstemningen blev Centrums Forslag vedtaget.

Der fulgte nu en lang Debat om *Censurens* Udskejelser. Ordskiftet aabnedes af *Scheidemann*, hvem jeg havde overgivet et meget omfattende, velordnet, nordslesvigsk Materiale, som han behandlede meget indgaaende. Hans Ømtale af „Hejmdal“s Beslaglæggelse, fordi Bladet ikke den 26. Januar havde bragt en Artikel om Kejserefs Fødselsdag og placeret den paa Bladets Forside, vakte især Udvalgets Munterhed. Fra alle Sider revsede man skarpt dette Forsøg paa at stille den danske Presse under Tvangsredaktion. Der hævdede sig ikke en eneste Røst til Forsvar for Censurmyndighederne. Partiførerne kappedes tvertimod om at rette de haardeste, men med Kendsgerninger vel underbyggede Angreb paa Censuren.

Statssekretær *Delbrück*, som vitterligt nok selv maa føre en haardnakket Kamp imod den militære Censur, lovede, at Regeringen vedblivende vilde søge at virke hen til muligt ensartet Haandhævelse af Censuren og opløste i denne Forbindelse under kraftigt Bifald det preussiske Indenrigsministeriums sidste Anordning om Civilmyndighedernes Haandhævelse af Censuren.

Statssekretær *Helfferrich* gav derpaa Udvalget Oplysninger om Krigsomkostningerne. Rigsdagen havde hidtil bevilget 10 Milliarder Mark til Krigen. Dertil kom Juliustaarnets Beholdninger og Kassebeholdningen til et samlet Beløb af 1,467 Millioner Mark. Ialt havde der saaledes staaet 11,467 Millioner Mark til Regeringens Raadighed. Indtil Udgangen af Februar beløb Krigsomkostningerne sig til 10 Milliarder 41 Millioner Mark. De beløber sig for Tiden til ca. 1½ Milliard maanedlig og er vedvarende stigende. Regeringen foreslaar derfor en ny Bevilling paa 10 Milliarder Mark. Dermed vil Udgifterne rimeligvis kunne dækkes til i September.

Paa en Forespørgsel af *Gothein* meddelte Statssekretæren yderligere, at mens det første Statslaan saa godt som udelukkende var optaget i Indlandet, var der tegnet betydelige Summer paa det andet Krigslaan i Skandinavien, Svejts og Amerika, i de sidst nævnte Lande især af Tyskere.

Der blev under Forhandlingerne stillet Forslag om at for-

høje Renterne og Pensionerne til Invaliderne og de Faldnes Efterladte. I denne Anledning udtalte *Erzberger*: Vi er sikkert alle villige til at forhøje de fastsatte Renter, men hvorfra skal vi tage Pengene? Efter den nu bestaaende Lov kræves der efter min Beregning en Kapital paa 20 Milliarder Mark til Dækning af de allerede forfaldne Renter. Under disse Forhold kan mit Parti ikke gaa med til en Forhøjelse af Renterne, før vi ved, hvorfra vi skal tage Pengene.

Almindelig Tavshed, pinlig trykket Stemning, da han havde sagt disse vægtige Ord. Saa spurgte Grev *Westarp* Regeringen: „Kan disse Tal ogsaa stemme?“

„I hvert Fald tilnærmelsesvis,“ svarede Understatssekretær *Hertz*. „I Rigsfinansministeriet regner vi med et Beløb, som ligger mellem 15 og 20 Milliarder Mark. Nøjagtig kan Summen endnu ikke beregnes.“

Berlin d. 18. Marts 1915.

Klagerne over de ulykkelige Krigsfangers Behandling i Fangelejrene i *Baistrup* og *Løgumkloster* bliver stadig stærkere.

I *Baistrup*, hvor Fangerne for største Delen er Englændere og Franskmænd, lider de meget af Kulden. Ernæringen er ussel. Den bestaar næsten udelukkende af Foderroer, Runkelroer og frosne Kartoffler. De lider synligt Nød, og der er, efter hvad *M. Andresen*, som har undersøgt Forholdene, meddeler mig, allerede indtruffet flere Dødsfald.

I Fangelejren i *Løgumkloster*, hvor de fleste Fanger er Rusere, er Forholdene endnu daarligere. Naar Fangerne kommer udenfor Lejren, kaster de sig graadige over raa Kaalrabi og Kartoffelskrælling. Der gaar Rygter om, at der er udbrudt Plettyfus i Lejren. Fra flere Sider anmodes jeg om at tage Affære for om muligt at mildne de ulykkelige Fangers Kaar. Jeg har nu draget Omsorg for, at Sagen ved den første givne Lejlighed kan blive paatalt i Finansudvalget.

Berlin d. 19. Marts 1915.

Under Rigsdagens Forhandlinger i Gaar rettede *Ledebour* et voldsomt Angreb paa Sprogparagrafen. Da han i Kampens Hede endvidere angreb Overkommandoens Indgriben

paa de politiske Omraader, affødte det en kraftig Meningskamp.

Umiddelbart efter Ledebour fik jeg Ordet for at afgive følgende Erklæring:

„Som Repræsentant for den danske Befolkning i Nordslesvig, der helt ind i den nyeste Tid, ja desværre endog efter Krigens Udbrud har lidt meget under Undtagelseslove og Undtagelsesbehandling, beder jeg Dem indtrængende om at vedtage den foreliggende Resolution (ø: Finansudvalgets Forslag).

Efter de Erfaringer, der er indhøstede under Krigen, er det ligefrem bleven til en Ærespligt for det tyske Folk at ophæve alle i Riget saavel som i Enkeltstaterne bestaaende, imod de ikke-tyske Befolkninger rettede Undtagelseslove.

Mine Herrer! Under Krigen har Danskerne i Nordslesvig, som det gentagne Gange er bleven anerkendt fra højeste Sted, og som det navnlig ogsaa i Finansudvalget er bleven anerkendt af Statssekretæren for de indre Anliggender, Statsminister Dr. Delbrück, gjort deres Pligt. Vi venter nu af de forbundne Regeringer og af Dem, at De ogsaa ret snart opfylder Deres Pligt imod os.“

Erklæringen blev modtaget med Bifald.

Rigsdagsmand *Heine* stemplede senere Sprogparagrafen som en Undtagelsesbestemmelse, der ikke var et stort Folk værdigt.

Regeringens Forsvar var mat. Statssekretær Dr. Delbrück fastholdt det Standpunkt, som han tidligere — se Side 93 — har præciseret i Finansudvalget.

Aabenraa d. 24. Marts 1915.

Under Rigsdagssamlingen har jeg haft rig Lejlighed til Meningsudveksling med interesserede og kyndige Parlamentarikere. Jeg noterer et Par Enkeltheder. Under en længere Samtale om den foreliggende Situation sagde *Konrad Haussmann* en Dag til mig: „Vi har længe talt om en *politisk* Ligevægt i Evropa, herefter maa vi ogsaa tale om en *militær* Ligevægt. Erkendelsen deraf vil bryde sig Vej i Sommerens Løb og hidføre Freden, inden et halvt Aar er gaaet.“

Med *Eduard Bernstein* havde jeg næsten daglig indgaaende Samtaler. Han modtager jævnlig Efterretninger fra England

gennem en Stedsøn, som er engelsk Statsborger, og Venner derovre. Det er, fortalte han mig, næsten ikke muligt at finde en engelsk Familie, som ikke har sendt Frivillige til Hæren. I Kolonierne rejses der ligeledes store Hære, og hele Folket er gennemtrængt af en stærk og ubøjelig Kampvilje. Han betragter det som udelukket, at Tyskland kan faa Bugt med England.

En Dag viste han mig nogle Korrekturark af en Brochure, som en frisindet Tysker i en nær Fremtid vil udgive i Svejts, hvor den tyske Censur endnu ikke har undertrykt Trykkefriheden. Ved denne Lejlighed udtalte han sin store Glæde over, at Forfatteren skarpt angreb Tyskland, fordi det har brudt Belgiens Nevtralitet. Det glædede ham, at den paagældende Tysker endog havde Mod til at forsvare de belgiske Friskarers Kamp mod de indtrængende tyske Tropper.

Dr. *David* kom til mig for at drøfte Chancerne for en tysk-skandinavisk Toldunion efter Krigen. Han var meget optaget af denne Tanke og beklagede sig over, at *Branting* var saa tyskfiendtlig, og at de nordiske Folk helt overvejende sympathiserede med Vestmagterne. Jeg svarede med at henvise til Belgiens Skæbne og for Danmarks Vedkommende endvidere til Nordslesvig.

Med *Polakkerne* drøftede jeg meget indgaaende Stillingen. De er ret pessimistiske, hvad Fremtiden angaar. Russisk Polen og Galizien lægges øde. Landsmænd maa kæmpe imod Landsmænd. Og det ulykkelige Folk kan ikke se Ende paa sine Lidelser.

En Ytring af de Konservatives Ordfører Grev *Westarp* overraskede mig meget. Den lød saaledes: „Jeg tror ikke lænere, at vi kan kaste England til *Jorden!*“

Aabenraa d. 12. April 1915.

Først i April blev jeg en Dag ringet op i Telefon fra Parchim i Mecklenborg. Nogle ældre nordslesvigske Landstormsmænd ønskede at tale med mig i en meget vigtig Sag. Andet og mere kunde de ikke sige pr. Traad. En Time efter var jeg paa Vej derned. Ved min Ankomst til Parchim traf jeg Gaard-ejer *K. P. Petersen* fra Sillerup og Forpagter *J. Høyer* fra Billeslund. De førte mig stille og ubemærket hen i Høyers Kvar-

ter, hvor vi traf flere Nordslesvigere. Bataillonen, som de stod ved, havde faaet en Gymnasialprofessor til Kommandør, og han vilde absolut til Fronten med Bataillonen for at faa Lejlighed til at vinde Jernkorset. En meget stor Del af Mandskabet var nordslesvigske Landstormsmænd i Fyrreerne. For dem var det en meget alvorlig Sag, og de var derfor i trist og trykket Stemning. Bataillonen hørte til Kejserindens Regiment. Og nu havde de faaet den Idé, at de vilde sende en Deputation, bestaaende af nogle af deres Hustruer, til Berlin til Kejserinden for at bede hende om at skride ind og udvirke, at de i Stedet for, under Hensyn til de voksende Ernæringsvanskeligheder, blev sendt hjem for at producere Levnedsmidler. De spurgte mig, om jeg vilde ledsage disse Damer til Berlin og skaffe dem Foretræde hos Kejserinden.

Jeg svarede straks ja, klar over, at naar en saadan Idé først er opstaaet og har vundet Tilslutning i videre Kredse, maa den ogsaa udføres, fordi et negativt Resultat altid er værdifuldere end en simpel Afvisning. Torsdag den 8. April 1915 afrejste jeg derefter til Berlin med Fruerne Christensen fra Bukshave, Petersen fra Sillerup, Thorø fra Over-Aastrup, Neumann fra Lund, Laesgaard og Maygaard fra Kelstrup.

Før Afrejsen havde jeg affattet en Skrivelse til Overhofmarschallatet, men undervejs kasserede jeg den og lod i Stedet for Fru Christensen, som var Damernes Ordfører, afsende en Skrivelse med Bøn om Foretræde for Kejserinden til Overhofmesterinden Grevinde v. Brockdorff. Et Par Timer efter havde vi Svaret: Kejserinden var meget optaget, men Overhofmesterinden vilde paa hendes Vegne modtage Damernes Ordfører Kl. 2¹/₂—3. Jeg ledsagede Fru Christensen til Slottet, hvor hun straks blev modtaget. Undervejs havde jeg instrueret hende. Hun bad om, at Kejserinden vilde udvirke, at Bataillonen fremdeles blev anvendt til Etappetjeneste, for at Landmændene i størst mulig Udstrækning kunde komme hjem og overtage Ledelsen af Foraarsarbejdet paa deres Gaarde.

Overhofmesterinden greb straks ind, ringede Overhofmarschallen op og spurgte: „Hvem kender her bedst Forholdene i Nordslesvig?“ Svaret lød: „Gehejmerraad *Dryander!*“ Det var Overhofpræstens Søn, den tidligere Landraad i Haders-

lev, som havde ført et haardt og hensynsløst Regimente. Det tegnede ikke godt. Men Overhofmesterinden var nu i Fart, ringede Hr. Dryander op og opfordrede ham i Kejsereindens Navn til at bistaa Damerne med at affatte en Skrivelse til Overpræsidenten med Bøn om, at han vilde imødekomme Damerne's Ønske saa vidt, som det kunde forenes med Statens Tarv. Dryander svarede, at han vilde modtage Damerne Kl. 3³/₄. Damerne tog derhen. Jeg holdt mig forsigtigt i Baggrunden. De var noget betænkelige, men Hoffets Ønsker havde aabenbart været en Befaling. Geheimeraadens var flink og elskværdig, undgik al politisk Diskussion og affattede Skrivelsen efter Damerne's Ønske. Overhofmesterinden spurgte endnu samme Aften telefonisk Damerne, om Sagen var ordnet til deres Tilfredshed. De takkede og rejste veltilfredse hjem. Bataillonens afgik alligevel nogle Uger senere til Galizien, men de seks Damer fik dog deres Mænd hjem, og Rejsen var saaledes ikke helt forgæves.

Berlin d. 15. Maj 1915.

Den 29. April rejste jeg over Slesvig-Berlin til Königsberg for at besøge *Kr. Refslund Thomsen*, som var bleven indkaldt sidst i Marts og straks som „politisk mistænkelig“ afsendt til Uddannelse ved et Regiment i denne fjerntliggende Fæstning.

I Slesvig standsede jeg for at drøfte forskellige Forhold med Overpræsident *v. Moltke*. Jeg udvirkede efter vestslesvigske Landmænds Ønske, at der blev givet Tilladelse til at indføre 3000 Stykker magert Kvæg fra Danmark. Men mit Hovedærinde var at klage over *de Hjemløses utilbørlige Behandling og kræve, at de blev fritaget for Militærtjeneste*, indtil de efter Ansøgning var bleven naturaliserede. Hr. *v. Moltke* billigede principielt mit Standpunkt og lovede at undersøge Sagen. Endelig klagede jeg over Landraaden i Sønderborg, som havde gjort sig skyldig i stygge Overgreb imod den danske Befolkning.

Paa Gaden mødte jeg tilfældigvis Gaardejerne *Daniel Petersen* og *Knud Raben* fra Frørup. Sammen med 12 andre nord-slesvigske Landstormsmænd var de, utvivlsomt efter de lokale Myndigheders Anvisning, bleven stemplede som „upaalide-

lige“ og under alle mulige Chikanerier sendt fra By til By. Jeg fulgte dem til deres Kvarter og fik her under et Par Timers fortrolig Samtale mange nyttige Oplysninger.

Da Kr. Refslund Thomsen ikke kunde faa Orlov før om Søndagen, rejste jeg over Königsberg til Insterburg og Gumbinnen for at se lidt af Valpladserne i Østpreussen. I Insterburg var der ikke mange Spor af den russiske Invasion. Fra Jernbanen saa man dog tyske og russiske Skyttegrave, nedskudte og afbrændte Huse og Gaarde. Fra Gumbinnen spadserede jeg ud over Slagmarken. Ved Skyttegravene laa der endnu meget Krigsmateriel.

I Byen var der mange nedskudte og afbrændte Huse. Indbyggerne var endnu kun delvis vendte tilbage. Fra Königsberg tog jeg Søndag Morgen i Bil ud til Barakkelejren *Awayken*, som ligger ca. to Mil fra Byen. Turen var interessant. Den gav mig et godt Overblik over Fæstningens Omgivelser og god Indsigt i, hvad det vil sige at storme moderne Befæstningsanlæg. Jeg maatte tænke paa Japanerne foran Port Arthur.

Kr. Refslund Thomsen var allerede før sin Indkaldelse bleven denunceret til Generalkommandoen. Efter et Par Dages Forløb modtog hans Regimentschef en Beretning, hvorefter han var at betragte som „upaalidelig“. Dette blev ham meddelt af en Officer med den Tilføjelse, at alle Breve, som han modtog eller afsendte, vilde blive læste af den militære Censor. En Uge efter blev det alle Tropper i denne Lejr, deriblandt henved 60 Nordslesvigere, forbudt at tale Dansk indbyrdes og at skrive Dansk i Breve til deres Hjem. Ikke nok dermed blev Posten tilbageholdt, Læsning af danske Aviser forbudt. Da jeg ankom, havde Thomsen ikke haft Efterretninger hjemmefra i de sidste Uger. Men da jeg præsenterede mig som Rigsdagsmand for hans Kompagnichef, fik han straks Orlov til Königsberg, hvor vi derefter tilbragte Dagen sammen.

Ved min Tilbagekomst til Berlin ringede jeg til Dr. *Breitscheid*. „Det er dog mærkværdigt,“ svarede han. „Jeg har lige skrevet en Artikel om Dem og Strackerjan.“ Vi mødtes senere i Byen, og her meddelte han mig, at Strackerjan havde indgivet en lang Klage over mig til Kejseren og offentliggjort Hovedindholdet af den med Sigtelser imod mig for Parlamentsspionage og Landsforræderi i „Alldeutsche Blätter“.

Denne Artikel havde han besvaret med et Angreb paa Strackerjan i „Vorwärts“, men Censuren havde strøget det vigtigste af hans Artikel under Henvisning til Borgfreden.

Efter særlig Indbydelse deltog jeg i et lukket Møde, som var indvarslet af en nydannet Forening, som vil forebygge Annektioner ved Fredsslutningen. Jeg gik derhen og traf bl. a. Professor *Hans Delbrück*, *H. v. Gerlach* og Dr. *David*. Efter at der var bleven aflagt Beretning om Foreningens Virksomhed, holdt Dr. *Stein* o: den landflygtige Russer Rubinstein, som har opholdt sig i Berlin i et Par Aar, et meget instruktivt Foredrag om „Pressen og Folkestemningen i Rusland under Krigen“. Jeg maatte desværre forlade Mødet, inden det blev hævet. Bagefter erfarede jeg, at Dr. Breitscheid, hvem jeg havde fortalt om Nordslesvigernes og specielt Kr. Refslund Thomsens Genvordigheder, havde benyttet Lejligheden til at holde en Tale om Danskernes utilbørlige og ukloge Behandling i Hæren. Det viste sig senere, at hans Meddelelser især havde gjort et dybt Indtryk paa Dr. *David*. I Finansudvalgets Møde d. 14. Maj, hvor der blev klaget over Soldaternes Mishandling, opfordrede han de Frisindedes Ordfører *Liesching* til at paatale denne Sag, hvad *Liesching* ogsaa gjorde ved indigneret at klage over, at min Søn ikke maatte skrive Dansk til sin Svigermoder!

Jeg var ikke i Udvalget, da Forhandlingerne fandt Sted. *Fischbeck* meddelte mig, at han havde søgt efter mig, som efter en forsvunden Knappenaal. Dagen efter fik jeg Lejlighed til selv at klarlægge Sagen i Finansudvalget og benyttede mig af den til samtidig at fremføre en Række vel begrundede Klager, som tilsyneladende gjorde stærkt Indtryk, da jeg kunde angive Regimenter og Kompagnier, hvis Chefer havde gjort sig særligt bemærkede ved at udstede Sprogforbud m. m. Vicepræsident *Dove* og Dr. *Heckscher* støttede mig kraftigt under Debatten. Jeg talte selv meget skarpt, baade fordi jeg saglig set holdt det for rigtigt, og fordi jeg taktisk set vilde benytte Lejligheden til at fjerne mig stærkere fra en Del Kolleger og til at stille mig i et køligere Forhold til de Styrende.

Med *Eduard Bernstein* havde jeg atter lange indgaaende Samtaler. „Ingen Krig har været saa gemen som denne,“ sagde han. „Det er forfærdeligt, at „Lusitania“ blev sænket. Men Benyttelsen af de nye giftige Gasarter er næsten endnu værre.

„Lusitania“s Sænkning kan kun forstaas fra ét Synspunkt, Krigspartiet — Falkenhayn, Kronprinsen, v. Kessel og Konsorter — vil slaa Bom for ethvert Forsøg paa at naa frem til international Forstaaelse. De vil knuse Vestmagterne, men samtidig bane Vej for en Særfred med Rusland.“ Han er dybt oprørt, lider meget og arbejder sikkert over Evne.

Fr. Stampfer, som lige var vendt tilbage fra Østerrig, op-søgte jeg i Dag i Redaktionen. Hvad han fortalte mig om sine Iagttagelser dernede var frygteligt. Kampene imod de slaviske Nationaliteter raser fremdeles og føres med stor Grusomhed. Dødsdomme hører til Dagens Orden. Da han ankom til Prag, stod 86 Tjekker for Krigsretten. Syv af dem dømtes til Døden, fordi de havde udbredt et russisk-venligt Opraab. Mange unge Piger er bleven hængte i de sidste Maaneder. „Man maa,“ sagde han, „gaa Aarhundreder tilbage i Tiden for at finde noget tilsvarende.“ „Lusitania“s Sænkning stempede han som en Forbrydelse. Om Krigen sagde han: „Politisk set har Tyskland allerede tabt Krigen, men den militære Stilling kan holdes længe.“

Berlin d. 16. Maj 1915.

Aftenen har jeg tilbragt sammen med *Payer*. Vi drøftede indgaaende Stillingen. Jeg mindes endnu tydeligt, hvor dybt nedbøjet han blev den 4. August 1914, da jeg meddelte ham, at Krigen med England var uundgaaelig. I Modsætning dertil saa han nu meget fortrøstningsfuldt ind i Fremtiden. „Vor Stilling er militært set god,“ sagde han. „Det er ganske vist sandsynligt, at Italien og Rumænien vil slutte sig til vore Fjender, men vi vil desuagtet nok kunne klare Stillingen. Amerika er uden Betydning.“

Jeg forstaar ikke denne Optimisme. Men *Bernstein* sagde i Gaar, at man i konservative Kredse ligefrem ønsker Krig med Amerika. I saa Fald kan Junkerne maaske snart faa deres Ønske opfyldt. *Stampfer* siger nemlig, at Amerika i sin sidste Note har truet med at afbryde den diplomatiske Forbindelse, og *Scheidemann* fortalte mig, at Svaret paa den amerikanske Note, som allerede er afgaaet, er meget skarpt affattet.

Berlin d. 18. Maj 1915.

Overfor Dr. Blunck paatalte jeg i Dag overordentlig skarpt de sønderjydske Soldaters Behandling, specielt Sprogforbudene. Da han staar i intim Forbindelse med den kommanderende General i Altona, lader han nok Klagerne gaa videre til rette Vedkommende.

I Mandags havde Rigskansleren endnu ikke i Sinde at tale i Rigsdagen. Det havde han udtalt overfor flere Parlamentarikere, og det stod fast. I liberale Kredse fandt man imidlertid, at det vilde være heldigt, hvis han ligesom *Tisza* i Budapest rettede nogle Ord til Offentligheden. Dr. *Heckscher* meddelte ham dette skriftlig. Tirsdag Middag svarede han, at han vilde imødekomme det fremsatte Ønske. Derpaa holdt han en kort Tale. Og nu er Aviserne fulde af højstemte Artikler om dette klogt planlagte, betydningsfulde Skridt og dets vidtrækkende Virkninger! Ak! hvor er dog Axel Oxenstjernas Ord vedvarende sande: „Med hvor ringe Visdom regeres Verden!“ Hvor meget af det, som de lettroende Masser opfatter og bedømmer som vel overvejede, snildt planlagte og klogt beregnede, højvigtige politiske Handlinger, er i Virkeligheden rene Tilfældigheders Værk. Og hvor er dog det tyske Folk vel dreseret til atter og atter at slaa sig til Ro med Ordet: „Hvad Fatter gør, er altid det rigtige!“

Berlin d. 20. Maj 1915.

I Dag var det en kritisk Dag. Man ventede hvert Øjeblik Italiens Krigserklæring. Byen var i stærk Spænding. Ved Middagstid kørte jeg ned ad Friedrichsstrasse i en Omnibus. Der sad fire Tyskere i samme Afdeling. De tre var meget storpralende. „I Italien vil der ikke blive givet Pardon, selv om Italienerne rækker Hænderne i Vejret,“ sagde en Officer, og de andre stemte i med. En Fjende mer eller mindre betød ikke stort. Tyskland vilde med Lethed klare Sagen. Resultatet var forud givet.

„Men det er dog sørgeligt, at vi nu ogsaa skal i Krig med Italien,“ bemærkede den ene Tysker spagfærdigt. „Der har jo dog aldrig været os og Italien noget imellem. Og saaledes var det ogsaa med Serbien. Hvorfor skal vi dog føre Krig med Folk, som aldrig er traadt os for nær.“

De andre blev rasende og overfusede ham med grove Skældsord. Jeg greb ind og stillede mig ved hans Side. Men hans Røst er i disse Dage en Røst i Ørkenen.

Et stærkt Indtryk deraf fik jeg i Aftes. Mens jeg sad og talte med min frisindede Kollega *Jan Fegter*, kom Rigsdagsmand Pastor *Heyn* og Frue og sluttede sig til os. Fruen fortalte, at en af hendes Venner krævede, at Tyskland straks ved Krigens Udbrud skulde ødelægge alle Italiens Kunstskatte. Hun fandt dette rimeligt og rigtigt, „thi,“ sagde hun: „dermed kan vi skade Italienerne meget, fordi Turistbesøget saa vil aftage!“ To andre frisindede Kolleger, som kom til, stillede sig til min store Forbavselse paa det samme Standpunkt. Forbitrelsen mod Italien overskrider alle Grænser, og Hadet er blindt.

Professor *Hans Delbrück* var i Dag meget nedtrykt. „Slut-ter Italien sig til vore Fjender,“ sagde han, „betyder det, at Tyskland ikke kan sejre. Men det skal paa den anden Side dog nok vise sig, at Tyskland heller ikke kan undertvinges.“

Sent paa Aftenen gik jeg til Fr. Stampfers Bord, hvor jeg traf en Del Socialdemokrater, deriblandt *Scheidemann*, *Baake*, *Dr. Heynemann* o. fl. Der fortaltes Vittigheder om Østerrig. Forleden sagde Kejser *Franz Joseph* i Statsraadet: „*Nikolaj* har været ved Fronten, *Georg* har været ved Fronten, *Wilhelm* er altid ved Fronten, — jeg vil ogsaa til Fronten!“

„Ta' den bare med Ro, Majestæt,“ svarede Ministerpræsidenten, „det varer ikke længe, saa kan Deres Majestæt køre til Fronten med Spurvognen!“ — „Hvilken Forskel er der paa Russerne og Østerrigerne?“ spørger man i Wien. Svaret er: „Russerne har Galizien uden Jøder, Østerrigerne har Jøderne uden Galizien!“

Scheidemann fortalte, at en konservativ Parlamentariker i Gaar havde spurgt ham om, hvilken Forskel der var paa *Scheidemann* og *Bethmann*. Svaret var: „*Scheidemann* kan nicht beten, *Bethmann* kan nicht scheiden.“

Der fortaltes med Bestemthed, at det tjekkiske Regiment 28, som ligger i Garnison i Prag, er bleven opløst. Største Delen af Regimentet er med fuld Musik gaaet over til Russerne. Andre tjekkiske Regimenter maa betragtes som helt upaalidelige.

Det viser sig, at den østerrigske Censur har undertrykt

Bethmanns sidste Tale, hvori han omtalte Østerrigs Tilbud til Italien. Alle troede, at Østerrig til Slut vilde komme til at betale Gildet.

Aabenraa d. 24. Maj 1915.

For nogle Dage siden modtog jeg et Brev fra Professor *Rade* i Marburg, hvori han udtaler sin varmeste Deltagelse med Nordslesvigerne i Anledning af de svære Tider, som de maa gennemgaa nu under Krigen. Samtidig udtaler han sin skarpe Misbilligelse af de Forfølgelser, som Danskerne er udsatte for, idet han opkaster Spørgsmaalet: „Hvor kan det dog være, at Borgfreden ikke respekteres i Nordslesvig?“

Jeg har i Dag svaret ham i et længere Brev, hvori jeg har gjort udførligt rede for Forholdene. Som Bilag har jeg medsendt den trykte Beretning om Forholdene, som jeg i November har uddelt til Rigsdagens og Forbundsraadets Medlemmer. Jeg har i mit Brev henvist til den tyske Forenings vedvarende Agitation, til Strackerjans Telegram til Kejseren med de svære Anklager imod mig personlig, som 1. Maj blev offentliggjort i „Alldeutsche Blätter“, og meget mere. Især har jeg henvist til de vedvarende Angiverier imod Danske, som staar i Felten, og som har til Følge, at der nægtes dem Orlov, at man stiller dem under stadig Kontrol, forbyder dem Brugen af det danske Sprog, tilbageholder deres Breve m. m. Som Bevis har jeg meddelt bestemte Navne og Hærafdelinger. Slutningen lød saaledes: „Jeg sluttede min Beretning i November med, at Forfølgelserne i Nordslesvig har gjort et overordentlig daarligt Indtryk og haft den uheldigste Indflydelse paa Stemningen. Dette gælder ikke blot Nordslesvig, men ogsaa ud over Landegrænsen. Jeg maa desværre gentage dette i Dag. Stemningen i Nordslesvig er nu langt daarligere, end den var ved Krigens Udbrud. Ansvarer derfor maa mine Venner og jeg afvise. Det falder tildels paa de Kredse, der slutter sig til den tyske Forening, som vedvarende helt uforsvarligt ophidser Stemningen imod os fra deres Skjulesteder, og dels paa den svage Regering, som ikke overfor de altyske Opviglere har haft Mod til at omsætte Kejserefs Ord: „Der findes ingen Partier i Landet“ i Handling i Nordslesvig.

Med den varmeste Tak for Deres mangeaarige Bestræbelser for at hidføre bedre Tilstande i Nordslesvig tegner jeg med udmærket Højagtelse

Deres ærbødige.“

Aabenraa d. 4. Juni 1915.

Da Landdagen blev sluttet, var jeg atter i Berlin. *Nis Nissen* afrejste direkte til Fronten. Mit Hovedærinde var denne Gang Kampen imod Sprogforbudene ved Fronten og i Etapperne. Støttet paa fyldigt og aktmæssigt Materiale, som jeg efterhaanden havde samlet, forelagde jeg først Sagen for *Fr. Naumann*. Jeg skildrede i drastiske Farver den Harme og Forbitrelse, som disse Forbud vakte hjemme i Nordslesvig, og fremhævede skarpt deres Indflydelse paa Desertationerne, som Krigsministeriet har besværet sig over. Naumann fik et omfattende Materiale og lovede mig, at han vilde forelægge det baade i Indenrigsministeriet og i Krigsministeriet og indtrængende opfordre Regeringen til hurtigst muligt at skride ind imod disse uværdige Tilstande.

Han meddelte mig derpaa, at han en af Dagene afrejser til Wien for at fremme sine Planer om Sammenslutningen af et „*Mellemøropa*“. „Vi har aldrig haft en lykkelig Haand overfor de ikke-tyske Nationaliteter,“ sagde han til mig. „Det er trist at tænke derpaa, naar vi nu i Wien skal forberede en nærmere Sammenslutning mellem Tyskerne og Slaverne. Men vi maa lære af Fortiden og foretage en fuldstændig Strømkentring.“

Aabenraa d. 6. Juni 1915.

Da jeg i Gaar vilde rejse hjem, traf jeg paa Banegaarden Gehejmeregeringsraad, Landraad *Brütt* fra Rendsborg. Skønt han hører til de ledende Mænd indenfor det os fjendtligsindede frikonservative Parti, har vi altid personlig staaet paa en meget kollegial og venskabelig Fod. Vi sluttede straks Følge, fik en Kupé for os selv og rejste ene to sammen fra Berlin til Rendsborg. Samtalen gled straks ind paa den politiske Situation. Mærkværdigt nok huskede han, uden at jeg behøvede at minde ham derom, vor lange Spadseretur og indgaaende Samtale den Dag for et Par Aar siden, da Kronprinsen i Rigsdagen demonstrerede imod Hr. v. Bethmann-Hollweg.

„Husker De,“ spurgte han, „hvad jeg den Gang, støttet paa vore intelligente Generalstabsofficerers fortrolige Udtalelser under deres Besøg ved Kanalen, meddelte Dem? Nu er det kommet, som jeg forudsagde, kun tidligere end ventet!“

Jeg huskede godt Samtalen. Den hørte til dem, som man ikke glemmer. Felittoget har udviklet sig saaledes, som han

den Gang i et Anfald af Fortrolighed paa et meget kritisk Tidspunkt meddelte mig, at det var planlagt.

„Men Tilbageetoget fra Marne,“ fortsatte han, „kulkastede Generalstabens Beregninger. Det skyldes Italiens Traktatbrud. Ved at drage sine Tropper bort fra den franske Grænse tilførte det den franske Front 5—6 Armékorps mere, end Generalstaben havde beregnet. Samtidig maatte den afgive Tropper til Østfronten for at forebygge Königsbergs Fald.“

Misstemningen mod Diplomatiets, som Dag for Dag breder sig videre og æder sig dybere ind i konservative Kredse, brød frem i bitre Anklager og haarde, skaanselsløse Domme. „Har De hørt Historien om Hesten og Æslet?“ spurgte han. „Nej.“ „Godt. Hesten og Æslet kom forleden til at tale om de daarlige Tider. „Jeg har kun Slid og Slæb,“ sagde Hesten, „jeg maa trælle ved Fronten Dag og Nat, tilmed under stadig Livsfare. Hvorledes gaar det dig?“ „Aah, mig gaar det udmærket,“ svarede Æslet, „jeg har faaet Ansættelse i Udenrigsministeriet!“ — Historien viser bedre end lange Udviklinger, hvorledes Stemningen er i konservative Kredse.

Om sin Partifælle, tidligere Overpræsident *v. Bülow*s Evner som Politiker og Statsmand havde han meget ringe Tanker. „Det grænser jo ligefrem til det latterlige,“ sagde han, „naar Hr. *v. Bülow* før Krigen offentlig proklamerede, at han, hvad Nordslesvig angik, vilde føre den ham undergivne Regeringspræsident *Uckert*'s Politik.“ Om Regeringspræsident *Uckert* udtalte han sig ligeledes meget overlegent. En Sidebemærkning om, at han er af jødisk Afstamning, viste tydeligt nok, hvor uvillig han var stemt overfor ham. „*Uckert* har,“ sagde han, „nu ikke længere nogensomhelst Støtte for sin Politik. Arrestationerne i Nordslesvig ved Krigen Udbrud var en kolossal Dumhed. Nu har han kastet sig i Armene paa den tyske Forenings Mænd. Dr. *Schifferer* er hans højre Haand; han havde ogsaa sin Finger med i Spillet, da Arrestationerne foretoges. Og mellem ham og *Uckert* er der vedvarende intimt Samarbejde.“

Han havde taget en god Madkurv med fra Berlin og indbød mig til Frokost. Under Frokosten trakterede han mig med udsøgt fin Cognac. Og vi fortsatte Samtalen ved en Importcigar. „Overpræsident *v. Moltke*'s Indflydelse rækker ikke vidt,“ fortsatte han. „Regeringen har udnævnt Overpræsidentraadet *Johannsen* uden i Forvejen at indhente Overpræsidentens Betænkning. Og ellers er Generalerne Trumf.“

Aabenraa d. 12. Juni 1915.

Jeg fik i Dag Meddelelse om, at Snedker Nis Nissen i Brandsbøl er bleven arresteret og stillet for en Krigsret, fordi han under Arbejdet hos en hjemmetysk Gaardejer gengav Indholdet af et Brev, som hans Søn havde skrevet hjem fra Belgien. Sønnen fortalte i Brevet, at nogle Præster i Belgien havde maattet grave deres egen Grav. Derefter var de bleven stillede op imod en Mur og skudte. Sønnen tilføjede, at hvis Franskmændene senere skulde komme til Berlin, kunde man risikere, at der blev gjort Gengæld. Snedkeren er bleven anført af et Par hjemmetyske Gaardejere i Brandsbøl, og jeg anmodes nu om at yde min Assistance, for at han atter kan komme paa fri Fod eller dog slippe med en læmpelig Straf.¹⁾

Aabenraa d. 7. Juli 1915.

Fra Overcensurstedet i Berlin har vi modtaget en længere Anvisning, hvorefter vi ikke i Pressen maa meddele

„1) Efterretninger om en begyndende Revolution i Rusland,

2) Meddelelser om Oprettelsen af Kvælstoffabrikker i Tyskland,

3) Drøftelse af *det nordslesvigske Spørgsmaal*, som Pressen i København hidtil har undladt at drøfte, men i den senere Tid har begyndt at sysselsætte sig med,“ og en Del andre Spørgsmaal, som er af mindre Interesse for os. Vi har vel nærmest faaet Anvisningen af Hensyn til det nordslesvigske Spørgsmaal.

¹⁾ Ved Krigsrettens Dom i Flensborg blev Snedker Nis Nissen senere idømt 4 Maaneders Fængsel. Dommen blev appelleret til Overkrigsretten, som stadfæstede den. Og samme Dag, som Efterretningen derom naaede Nissen, afgik han ved Døden af et Slagtilfælde. Begge hans Sønner deltog i Krigen paa tysk Side. Den ældste faldt som Infanterist den 7. Oktober 1916 i Frankrig. Den yngste Søn blev indkaldt som Maskinist ved Marinen, deltog i Beskydningen af Libau, hvor hans Skib blev stærkt beskadiget, kom derefter ombord paa Krydseren „Hela“, som blev skudt i Sænk i Vesterhavet. Han bjergede Livet og blev derefter beordret ombord paa et Skib, som under dansk Flag og med danskaltende Nordslesvigere som Besætning blev sendt til Østafrika med Krigsfornødenheder til de der kæmpende Tropper. Skibet kom godt igennem Blokaden, men blev senere af engelske Krydsere opdaget i en Flod, hvor det lossede, og skudt i Sænk. Mandskabet blev taget til Fange og anbragt i en engelsk Fangelejr i Indien den 16. Oktober 1916. Efter 4 Aars Fangeliv kom han den 31. December 1920 tilbage med ødelagte Nerver. Kort efter begik han i Sindsforvirring Selvmord paa Statshospitalet i Sønderborg.

Af den Slags Familietragedier findes der desværre ikke faa i Nordslesvig.

Aabenraa d. 10. Juli 1915.

For fjorten Dage siden modtog jeg følgende Brev fra Redaktør Christiansen, Flensborg:

„Hr. Rigsdagsmand H. P. Hanssen,

Aabenraa.

Det var meget kedeligt, at jeg ikke var hjemme under Deres Visit i Onsdags. Jeg vilde meget gerne have talt med Dem om Deres Opfattelse af Spørgsmaalet om dem, der gaar over Grænsen, dels værnepligtige, dels Soldater. Jo mere jeg har hørt om denne Fremtonings Vækst i Forbindelse med den Opfattelse, at hvis Krigen faar et bestemt Udfald, saa er vor Stilling haabløs, des tungere har Sagen ligget mig paa Sinde. Jeg synes der bør gøres, hvad der kan ske, fra vor Side for om muligt at forhindre, at Udvandringen tager Overhaand og i alt Fald gaar ud over de ledige unge Menneskers Kreds til de bosiddende Landmænds. For kort Tid siden skrev jeg en lille Artikel imod Udvandringen og sendte den hen til Censuren; men fik den Besked, at Optagelsen var „rundweg abgelehnt“ af Overborgmesteren. Den var meget roligt skreven, men mindede vel en Smule om Fortiden og lod det skorte paa „Patriotisme“. Men kunde der ikke tænkes andre Veje? Kunde det ikke til Eksempel tænkes, at Ministeren vilde billige, at De og Landdagsmændene eller De og nogle fremtrædende Mænd gennem Vælgerforeningens Tillidsmænd kundgjorde en kort og saglig Advarsel mod at gaa i Landflygtighed, en Advarsel, hvis Ordlyd jo kunde være godkendt i Forvejen?

Der kan efter min Mening med fuld Føje hævdes, at hvis vor Presse ikke havde været i den Grad bastet, vilde Fænomenet ikke have faaet et saadant Omfang.

Hoslagte Brev som Materiale. Endvidere har min Broder fra Fangelejren Wittorffeld ved Neumünster skrevet, at tre Underofficerer og Degnen fra Dybbøl er blevne sendte til Fronten, fordi de har talt Dansk. Det er Nordslesvigerne strengt forbudt at tale Dansk sammen. Jeg meddeler Dem dette uden min Broders Vidende og vil gerne bede om ikke at faa hans Navn indblandet i Sagen.

Med de bedste Hilsener

Deres hengivne

(sign.) E. Christiansen.“

Dette Brev gav Anledning til, at jeg sammenkaldte Vælgerforeningens Bestyrelse samt de to Landdagsmænd til et fortroligt Møde her i mit Hjem for at drøfte Situationen. Nis Nissen var ved Fronten. De øvrige mødte. Vi blev enige om ikke at tage Standpunkt til Sagen overfor Offentligheden, men at indføre følgende Udtalelse i Vælgerforeningens Protokol, for at den i givet Fald kunde tjene som Bevis for, at Desertationerne ikke skyldtes dansk politisk Agitation, hvad den tyske Presse allerede har antydet:

„Vælgerforeningen for Nordslesvig.

Folkehjem den 10. Juli 1915.

Vælgerforeningens Bestyrelse samledes i Dag til et Møde paa „Folkehjem“ i Aabenraa.

I Mødet deltog efter særlig Indbydelse Landdagsmand Kloppenborg Skrumsager og Rigsdagsmand H. P. Hanssen.

Sekretæren M. Simonsen fremlagde Aarsregnskabet for 1914, hvoraf der toges Notits.

Rigsdagsmand H. P. Hanssen opkastede Spørgsmaalet: „Kan der fra Vælgerforeningens Side gøres noget for at modvirke den senere Tids Desertationer?“

Fra flere Sider fremhævedes, at disse beklagelige Desertationer stod i nøje Forbindelse med tiltagende Klager over chikanøs Behandling af indkaldte dansktalende Nordslesvigere, særlig over Forbud ved Brugen af Modersmaalet i indbyrdes Samkvem og i Brevveksling med Hjemmet. Efter at Spørgsmaalet var bleven indgaaende drøftet, fattedes der følgende Beslutning:

I. Vælgerforeningens Bestyrelse tager bestemt Afstand fra den senere Tids Desertationer og vil efter Evne søge at modarbejde dem.

II. Vælgerforeningen ser sig derimod ikke i Stand til offentlig at advare imod Desertationerne, da Udlandets Opmærksomhed derved bliver henvendt paa Sagen.

(sign.) J. N. H. Skrumsager, Peter Grau, M. Simonsen,
 Formand. Næstform. Sekretær.

Ovenstaaende Beslutning tiltrædes:

H. P. Hanssen, H. D. Kloppenborg Skrumsager,
 Rigsdagsmand. Landdagsmand.

Aabenraa d. 20. Juli 1915.

For otte Dage siden rejste jeg sydpaa for at undersøge Nordslesvigernes Behandling i Garnisonsbyerne og saaledes paa Stedet indsamle paalideligt og vægtigt Materiale til den forestaaende Rigsdagssamling. Jeg rejste over Flensborg, Kiel, Lübeck, Neustadt, Eutin til Rostock og afsluttede Rejsen i Hamborg. I alle disse Byer ligger der nordslesvigske Landstormsmænd, og jeg fik overalt Forbindelse med dem. Adskillige af dem gav mig værdifulde Oplysninger, enkelte affattede skriftlige Beretninger.

I Lübeck laa Tropperne i Fagforeningshuset. Arkitekt *Jep Fink* fra Aabenraa førte mig ind i Massekvarteret, hvor jeg med egne Øjne læste og derefter ordret afskrev følgende Opslag:

„Ich verbiete jegliches Dänischsprechen im Dienst wie ausserhalb des Dienstes, sowohl im Gewerkschaftshaus wie ausserhalb desselben.

Die nicht Befolgung dieses Befehls zieht nach § 92 des Militär-Strafgesetzbuches d. h. gelinden oder mittel Arrest bis zu 4 Wochen nach sich.

Dieser Befehl wird in 2 Ausfertigungen im Rewier aufgehangen und jeden Sonnabend zur Parole darauf hingewiesen.

(sign.) Meyboden,
Hauptmann.“

Oversættelse:

„Jeg forbyder al dansk Tale i Tjenesten saavel som udenfor Tjenesten, i Fagforeningshuset, saavel som udenfor det.

Overtrædelse af denne Befaling straffes efter Militær-Straffelovbogens § 92 med indtil 4 Ugers let eller Mellemarrest.

Denne Befaling skal ophænges to Steder i Revieret, og der skal henvises til den hver Lørdag, naar Parolen udgives.

(sign.) Meyboden,
Kpt.“

Dette byder man uden mindste Nødvendighed danske Sønderjyder i Garnisonsbyerne nu i det andet Krigsjaar! Office-ren, som har udstedt Forbudet, er som Civilist Amtsdommer i Bremen.

I Neustadt blev der klaget stærkt over Behandlingen. I

Eutin, hvor Advokat *Gerstenfeld* fra Flensborg som Reservekaptajn førte et Kompagni, var Behandlingen derimod upaa-klagelig. Hr. Gerstenfeld vaagede over, at ingen blev krænk-
ket, fordi han brugte sit Modersmaal. I Rostock, hvor der
laa mange danske Rekrutter, havde Hauptmann *v. Meer-
scheidt Hüllesen* forbudt saavel Afsendelse som Modtagelse
af Breve og Postkort, som var skrevne paa Dansk. Ved Infan-
teri-Regiment Nr. 90 havde Regimentschefen frataget et An-
tal gamle Landstormsmænd fra Nordslesvig en allerede givet
Orlov, fordi de indbyrdes havde talt Dansk med hinanden
udenfor Tjenesten. Flere Steder var gamle Landstorms-
mænd bleven straffede haardt, fordi de havde brugt deres
Modersmaal i indbyrdes Samkvem i deres Fritid. Jeg benyt-
tede Lejligheden til at knytte faste Forbindelser, som hol-
der mig løbende underrettet om Forholdenes videre Udvik-
ling.

I Hamborg besøgte jeg Dr. *Blunck*, med hvem jeg drøftede
Situationen. Han var overbevist om, at Freden vil blive slut-
tet i Oktober. „Vore Fredsbetingelser er ikke haarde,“ sagde
han. „Vi maa kræve de gamle Grænser genoprettede og en
Krigsskadeserstatning paa 30 Milliarder Mark. Vi nøjes og-
saa med mindre,“ tilføjede han smilende. „Ingen har Mod til
et nyt Vinterfelttog.“

Aabenraa d. 22. Juli 1915.

Da en Del ikke uddannede Landstormsmænd i Dag efter
Ordre mødte her i Aabenraa, laa der, som flere af dem saa,
Navnelister paa Bordet, hvor der bag Navnet var tilføjet
Bemærkningen: „Däne, wenn möglich einzuziehen.“ Blandt
dem, bag hvis Navne denne Notits stod, var Hans Bonde fra
Nordborg, Hansen fra Lavensby og Jacob S. Holdt fra Dy-
vighoved.

Den sidste har for et Par Aar siden mistet to Fingre. Ma-
joren, som ledede Sessionen, betegnede ham derfor som „Va-
rig uduelig“ til Militærtjeneste. Men saa fik en tilstedeværen-
de Underofficer Navnelisten frem, og efter at han havde kon-
stateret, at Bemærkningen „Dansker, hvis muligt indkaldes“
stod bag hans Navn, ændrede Majoren sin Beslutning og be-
tegnede ham som „arbejdsbrugbar“!

En nedrig Fremgangsmaade!

Berlin d. 18. August 1915.

Rigsdagen er atter samlet. Stemningen er i det hele optimistisk i parlamentariske Kredse. I Finansudvalget øves der dog ret skarp Kritik. Klagerne retter sig især imod Censuren og imod Behandlingen af de voksende Ernæringsvanskeligheder. Jeg har, støttet paa et stort Klagemateriale, som jeg dels har modtaget ad skriftlig Vej fra Fronterne, dels har indsamlet i Holsten, Hansestæderne og Mecklenborg paa den før omtalte Rejse, affattet en længere Beretning, som jeg har ladet trykke og omdele til Ministrene, Statssekretærene, Forbundsraadets og Rigsdagens Medlemmer. Jeg paaviser i den, med nøje Angivelse af Regimenter og Kompagnier, at der faktisk bestaar strenge Forbud imod Brugen af det danske Sprog ved 22 Hærafdelinger. Under Debatten i Finansudvalget er jeg især bleven understøttet af Dr. *Müller-Meinigen* og *Davidsohn*. Krigsministeren havde ikke min trykte Beretning, som der blev henvist til, ved Haanden, men fik den overrakt af Understatssekretær Dr. *Lewald*. Ministeren tog bestemt Afstand fra Forbudene. Hvad Rostock angik, var Forholdene bleven undersøgt, og det havde vist sig, at min Fremstilling var rigtig. „Forbudet er bleven udstedt, fordi man fra tysk Side har besværet sig over, at der blev talt Dansk ved Kompagnierne. (Indignerede Tilraab. Hæftige Protester). Ja, ja — ogsaa jeg misbilliger det, og Forbudet er nu efter min Anvisning taget tilbage. De øvrige Forbud skal blive undersøgte, og der vil eventuelt ogsaa blive skredet ind imod dem.“ — Naar Handling nu følger Ordene, bliver Forholdene forhaabentlig snart taaleligere.

Under Samlingen blev Russerne trængt stærkt tilbage paa Østfronten. Warschau blev rømmet. Sejr fulgte paa Sejr. En Dag indløb Efterretningen om Brest-Litowsk's Fald, og Stemningen var høj. Men bag Glæden lurer Bekymringen. Man er bange for, at Amerika snart vil gribe ind. „Slutter Amerika sig til vore Fjender, er det et haardt Slag,“ sagde den national-liberale Fører Dr. *Junck* til mig i Gaar, „thi vi har for over to Milliarder Mark Handelsskibe liggende i amerikanske Havne.“ Denne Udtalelse er ret betegnende. Man frygter for økonomiske Tab, men ringeagter Amerika som krigsførende Magt.

Nogle Aftener har jeg tilbragt sammen med den socialdemokratiske Opposition, som nu samles bag lukkede Døre i

en Kafé ved Nollendorfer Platz. Dèr møder sædvanlig henved 30 Personer. Blandt dem er *Haase, Bernstein, Kautsky, Dr. Oscar Cohn* og *Dr. Liebknecht*. Stemningen indenfor denne Kreds er bitter og bidsk. Oppositionen arbejder under meget vanskelige Forhold, men den vinder synligt nok frem baade indenfor og udenfor Parlamentet.

I denne Kreds traf jeg for et Par Aftener siden Borgmester *Lindhagen* fra Stockholm, med hvem jeg havde en længere Samtale, dels om Nordslesvig, dels om den tyske Propaganda i Finland med dens sidste Udløbere i Lockstedter Lager ved Itzehoe. Lindhagen gaar til Harzen, men jeg aftalte med ham, at han derfra skal lægge Hjemrejsen over Aabenraa for at studere vore Forhold paa Stedet.

Berlin d. 20. August 1915.

Dr. *Struve* gjorde mig i Dag opmærksom paa, at Dr. *Neumann-Hofer* havde skrevet og i den frisindede Fraktion omdelt et Exposé om Fredsmaalet. „Der er i det et Afsnit, som er af særlig Interesse for Dem,“ udtalte han, „men mere kan jeg ikke sige, da det er strengt fortroligt.“ — Jeg bad Struve om at sige til Neumann-Hofer, at jeg gerne vilde læse Betænkningen.

Noget efter vinkede Dr. Neumann-Hofer mig op til Præsidiat, hvor han sad som Sekretær. Han gav mig Betænkningen, udbad sig den tilbage, saasnt jeg havde læst den, og afkrævede mig et Løfte om, at jeg ikke under Krigen vilde meddele Indholdet til København. Jeg gik ind i Skrivestuen, læste Betænkningen, noterede Hovedpunkterne i den og nedskrev Slutningen ordret. Hovedindholdet var:

1. Ved Fredsslutningen maa Annektioner eller Ikke-Annektioner ikke gøres til et Principspørgsmaal.

2. Efter Krigens lykkelige Afslutning er det vor Pligt og Skyldighed at opkaste Spørgsmaalet: *Hvorledes kan tyske Interesser bedst varetages?* Og vi maa derefter, saa vidt det er os muligt, søge at fremme Tysklands Interesser. Hvor de kun kan varetages ved Annektioner, maa vi ubetinget annektere.

3. Hvis vi vil opnaa en varig Fred, maa Ruslands Udstyknig betragtes som vort vigtigste Maal.

4. *Finland* maa befries fra det russiske Herredømme. Derefter bør der med Petrograd som Hovedstad oprettes en selvstændig Stat af Finland, Estland og Livland.

5. *Polen* maa genoprettes som et selvstændigt Rige, omfattende Lithauen og med Warschau som Hovedstad.

6. *Ukraine* maa genrejses fra den galiziske Grænse til Kaukasus med Kiew som Hovedstad, saaledes at det afspærrer Rusland fra det sorte Hav.

7. *Kaukasusomraadet* bør tilfalde Tyrkiet, *Bessarabien* Rumænien.

8. *Kurland* op til Riga maa annekteres af Tyskland. Dermed vil Rusland være uskadeliggjort for stedse.

9. Overfor *Frankrig* bør Bismarcks Behandling af Østerrig i 1866 være os mønstergyldig. Vi bør tilbyde Frankrig en ærefuld Fred. Vi maa kræve Kyststrækningen fra Dunkerque til Boulogne indlemmet i Tyskland, men til Gengæld afstaa den wallonske Del af Belgien og muligvis et Hjørne af Elsass-Lothringen til Frankrig.

10. *England* maa fortrænges af Middelhavet. *Gibraltar* bør gives tilbage til Spanien, *Malta* til Italien som Vederlag for Libyen, *Cypern* og *Ægypten* til Tyrkiet.

11. *Belgien* bør deles: Provinsen *Limburg*, som er hollandsk, bør tilfalde Holland, imod at det afstaa Landet vest for Schelde.

12. Frankrig faar Dele af Provinserne *Hennegau*, *Namur* og *Luxemburg*. Resten deles i to nye Forbundsstater: *Flandern* og *Brabant*.

I Flandern kan Hertug *Ernst Günther* overtage Herredømmet, i Brabant Kong *Albert*, hvis han vil Fred og Forsoning. Af Provinsen *Luxemburg* indlemmes Resten i Storhertugdømmet *Luxemburg*. Derefter lød Slutningen ordret:

„For at vise, i hvor ringe Grad jeg er principiel Annektionist, tilføjer jeg endnu, at jeg vilde glæde mig overordentligt, hvis Tyskland ved Krigens Slutning kunde svinge sig op til frivilligt til Gunst for Danmark at foretage en lille Grænsekorrektur i *Nordslesvig* for at vise dette sympathiske, germanske Folk sin Anerkendelse for dets mønstergyldige Holdning og dermed lægge Grunden til et intimere Forhold til de nordiske Lande. Havde Danmark krævet noget lignende som Prisen for sin Neutralitet, vilde det vel være bleven det tilstaaet; at det har givet Afkald paa Afpressertaktiken, bør ikke forblive ubelønnet.

Efter at jeg atter havde afleveret Betænkningen, spurgte Dr. Neumann-Hofer mig, om Afsnittet vedrørende Nordslesvig vandt mit Bifald. Dertil svarede jeg Ja! Han opfordrede mig da til at gaa med ind i den frisindede Fraktions Værelse for paa Kortet at vise ham, hvormeget der burde tilfalde Danmark. Da vi kom derind, sad *Fr. Naumann* der ved et Skrivebord. Han smilte forstaaende til mig, da vi sammen gik hen til Kortet. Jeg drog en Linje fra Sydpynten af Kaj-næs ind ad Flensborgfjord og videre vestpaa. „Saa meget,“ sagde han. „Ja, det kan ikke være mindre,“ svarede jeg. „Det er jo Grænsen for min Valgkreds.“ Vi talte videre, og han bad om Materiale, da han ønskede at studere Spørgsmaalet grundigt. Jeg lovede at tilstille ham et omfattende Materiale en af Dagene og opfordrede ham til at sætte sig i Forbindelse med Professor *Hollmann*, hvis Adresse han fik. Indenfor den frisindede Fraktion, meddelte han mig, var hans Forslag vedrørende Nordslesvig ikke stødt paa Modstand. Man havde blot ønsket, at det af Hensyn til Flensborg og Tønder Valgkreds indtil videre skulde holdes strengt hemmeligt.

Berlin d. 22. August 1915.

I Finansudvalget rakte en Kollega, som sad paa den anden Side af Bordet, mig en Dag nogle maskinskrevne Ark, idet han sagde: „Det vil vist interessere Dem at læse disse Aktstykker. De kan lægge dem i Deres Mappe og læse dem senere, men jeg ønsker dem tilbage inden Mødets Slutning.“ Jeg læste med stigende Interesse Aktstykkerne, som indeholdt en Skrivelse fra Udenrigsminister *Zimmermann* til Sir *Roger Casement* og Afskrifter af en mellem Udenrigsministeriet og ham afsluttet Traktat. Jeg afskrev Skrivelsen og de vigtigste Paragrafer i Traktaten, som lyder saaledes:

„Udenrigsministeriet.

Berlin d. 28. December 1914.

Kære Sir Roger.

Jeg har den Ære at anerkende Modtagelsen af Deres Brev af 23. ds., hvori De forelagde den kejserlige tyske Regering et Forslag om Dannelsen af en Irsk Brigade, alene forpligtet til at kæmpe for den irske Nationalitetssag, og som skulde dannes af saadanne Irlændere, der nu er Krigs-

fanger i Tyskland og vilde være villige til at lade sig indrullere i et saadant Korps.

Som Svar herpaa har jeg den Ære at meddele Dem, at den kejserlige tyske Regering gaar ind paa Deres Forslag og akcepterer de Betingelser, der er opstillede i Traktaten, som fulgte med Deres Brev af 23. ds. og hoslagt følger tilbage, og efter hvilken Brigaden eventuelt vil blive formeret.

Jeg har den Ære at forblive

Deres ærbødige Tjener

(sign.) Zimmermann.

Understatssekretær i Udenrigsministeriet.

Højvelbaarne

Sir Roger Casement

Eden Hotel, Kurfürstendamm
Berlin.¹⁾

Artikel I.

Under Hensyn til Muligheden af at fremme Irlands nationale Befrielse med den kejserlige tyske Regerings moralske og materielle Understøttelse skal der af de irske Soldater og de andre Irlændere, der for Øjeblikket er Krigsfanger i Tyskland, dannes en Brigade.

Artikel II.

Den irske Brigade skal kun kæmpe for Irlands Sag; den maa under ingen Omstændigheder finde Anvendelse eller beordres til et tysk Formaal.

¹⁾ „Auswärtiges Amt.

Berlin, December 28th 1914.

Dear Sir Roger.

I have the honour to acknowledge the receipt of your letter of the 23rd inst. in which you submitted of the Imperial German Government a proposal for the formation of an Irish Brigade, pledged to fight in the cause of Irish Nationality alone and to be formed of such Irishmen, now prisoners of war in Germany, as may be willing to enroll themselves in such a corps.

In reply I have the honour to inform you that the Imperial German Government agrees to your proposal and accepts the conditions under which the Brigade might possibly be formed, as laid down in the statement annexed to your letter of the 23rd instant and enclosed herewith.

I have the honour to be

Dear Sir Roger
Your obedient servant
sign. Zimmermann.

(Unter Secretary of State for Foreign Affairs.)

The Honourable
Eden Hotel, Kurfürstendamm.
Sir Roger Casement
Berlin.“

Artikel III.

Den irske Brigade dannes under den irske Fane og kæmper kun under denne. Truppen skal bære en særlig og som saadan kendelig irsk Uniform.

Brigaden skal udelukkende føres af irske Officerer, saasnart dertil egnede Irlændere kan skaffes fra Irland eller de Forenede Stater i Amerika. Indtil da skal der med Sir Roger Casements Billigelse stilles tyske Officerer til Raadighed, der skal udøve Disciplinærmagten over Soldaterne.

Artikel IV.

Den irske Brigade indklædes af den kejserlige tyske Regering

*Artikel V.**Artikel VI.**Artikel VII.*

En Landgang i Irland vil kun komme i Betragtning, saafremt der tilfalder den tyske Flaade en Sejr, der med grundet Haab om Held aabner Søvejen til Irland. Skulde den tyske Flaade ikke have dette Held, saa vil den irske Brigade finde Anvendelse i Tyskland eller andetsteds, dog kun til Opgaver, som Sir Roger Casement godkender som værende i nøje Overensstemmelse med Artikel II.

I dette Tilfælde kunde den irske Brigade sendes til Ægypten for at yde Bistand til at fordrive Englænderne og til at genoprette den ægyptiske Uafhængighed.

Skulde den irske Brigade ikke komme til at kæmpe for Irlands Befrielse fra det engelske Aag, saa er alligevel et Slag, som bibringes de britiske Usurpatorer i Ægypten, og som skal hjælpe Ægypterne til deres Befrielse, et Slag, som bliver ført i en med den irske beslægtet Sag.

Artikel VIII.

I Tilfælde af at den irske Brigade frivilligt vælger Tjenesten i Ægypten, vil den kejserlige tyske Regering træffe en Overenskomst med den østerrig-ungarnske Regering om Brigadens Transport gennem dette Rige til Konstantinopel. Den kejserlige tyske Regering vil endvidere sørge for, at den

ægyptiske Regering anerkender den irske Brigade som et frivilligt Korps, optager og indlemmer den i den tyrkiske Arme for at fordrive Englænderne fra Ægypten.¹⁾

Af Hensyn til Tiden har jeg udeladt Artiklerne 4, 5, 6, som kun drejede sig om militærtekniske Spørgsmaal vedrørende Brigadens Udrustning. Hvorledes et saa vigtigt Aktstykke er kommet i min Kollegas Besiddelse, aner jeg ikke. Jeg afleverede det igen inden Mødets Slutning. Det kaster unægtelig et skarpt Strejfflys over Maaden, hvorpaa man i Berlin systematisk forbereder Oprør og Revolution i andre Lande.

¹⁾ *Abschrift.*

Artikel I.

Im Hinblick auf die Möglichkeit, (with a view u. s. v. englischer Text) die nationale Befreiung Irlands mit der moralischen und materiellen Unterstützung der Kaiserlichen Deutschen Regierung zu fördern, soll aus den irischen Soldaten und den anderen Irländern, die augenblicklich in Deutschland Kriegsgefangene sind, eine Brigade gebildet werden.

Artikel II.

Die Irische Brigade wird lediglich für die Sache Irlands kämpfen; sie darf unter keinen Umständen zu einem deutschen Endzweck Verwendung finden oder beordert werden.

Artikel III.

Die Irische Brigade wird unter der Irischen Fahne gebildet und kämpft nur unter dieser. Die Truppe wird eine besondere und als solche erkennbare irische Uniform tragen.

Die Brigade wird ausschliesslich von irischen Officieren geführt, sobald dazu geeignete Irländer von Irland oder den vereinigten Staaten von Amerika beschafft werden können. Bis dahin werden unter Zustimmung des Sir Roger Casement deutsche Offiziere der Brigade bestellt werden, die die Disziplinargewalt über die Soldaten ausüben.

Artikel IV.

Die Irische Brigade wird von der Kaiserlich Deutschen Regierung eingekleidet

Artikel V.

Artikel VI.

Artikel VII.

Eine Landung in Irland wird nur dann in Betracht kommen, wenn der Deutschen Flotte ein Sieg beschieden ist, der mit begründeter Aussicht auf Erfolg den Seeweg nach Irland öffnet. Sollte die deutsche Flotte diesen Erfolg nicht haben, so wird die Irische Brigade in Deutschland oder anderwärts Verwendung finden, jedoch lediglich zu Aufgaben, die Sir Roger Casement als in genauer Übereinstimmung mit Artikel II gutheisst.

In diesem Falle könnte die Irische Brigade nach Egypten gesandt werden, um bei der Vertreibung der Engländer und der Wiedererlangung der ägyptischen Unabhängigkeit Hilfe zu leisten.

Sollte die Irische Brigade nicht dazu kommen, für die Befreiung Irlands von dem englischen Joch zu kämpfen, so ist doch ein Schlag, der den britischen

Berlin d. 25. August 1915.

Af en dansk Sønderjyde, Købmand *Hollensen*, Skodborg, der tjener som Underofficer i Lockstedt Lejr ved Itzehoe, fik jeg for et Par Dage siden Meddelelse om, at der er ankommen 300 *Svenske* til Lejren. De faar tilsyneladende Officersuddannelse ved særlige Afdelinger. Naar de marcherer ud til Øvelsespladsen synger de „Söner av et folk som blödt“ og andre svenske Sange. Sønderjyderne i Lejren er urolige. Der kan efter deres Mening ikke være Tale om spredte Frivillige. Noget maa der være i Gære. Men hvad? Jeg var straks klar over, at det ikke kunde være Svenske, men maatte være *Finner*, der var i Lejren. Derpaa forskede jeg videre. *Haase* havde fra anden Side modtaget tilsvarende Efterretninger. En anden Kollega vidste af bedste Kilde, at der i Landgrafenstrasse var oprettet et „*Bureau for Revolutionen i Finland*“. Jeg fortsatte mine Efterforskninger, og i Dag havde jeg Held med mig og fik Sagen fuldt oplyst.

Da jeg i Formiddags i Rigsdagen gik ned ad den store Foyer, saa jeg uventet Lektor *Øquist*, hvem jeg efter hemmelig Opfordring af *Cuno Cylliacus* før Krigen hjalp med at rejse en Protest i den tyske Rigsdag imod den tredie russiske Dumas Opløsning, og med hvem jeg senere har staaet i venkabelig Forbindelse, i Samtale med Bernstein. Jeg hilste paa ham, drog ham afsides og spurgte hviskende: „Hvor vidt er De med Finnernes Uddannelse i Lockstedt?“ Han studsede, men holdt mig aabenbart for vel underrettet om Tysklands Planer i Finland og betroede mig følgende: „Vi har endnu kun 300 unge Finner i Lejren, omtrent lige mange af svensk og af finsk Nationalitet. Min egen Søn er blandt dem. Men Tallet skal forhøjes til mindst 1000 og om muligt 1200. De tyske Myndigheder ordner Sagen og bærer alle Omkostninger. Rejsen ordnes ligeledes af dem. Finnerne, som er udsøgte

Eindringlingen in Egypten beigebracht wird und den Egyptern zu ihrer Befreiung verhelfen soll, ein Schlag, der in einer der irischen verwandten Sache geführt wird.

Artikel VIII.

Im Falle, dass die Irische Brigade sich für den Dienst in Egypten freiwillig entscheidet, wird die Kaiserlich Deutsche Regierung mit der Österreichisch-Ungarischen Regierung den Transport der Brigade durch dieses Reich nach Konstantinopel vereinbaren. Die Kaiserlich Deutsche Regierung wird ferner dafür Sorge tragen, dass die Türkische Regierung die Irische Brigade als ein Freiwilligenkorps anerkennt, aufnimmt und der Türkischen Armee angliedert, um die Engländer aus Egypten zu vertreiben.

Folk, faar alle Officersuddannelse, for at de under tysk Overledelse kan organisere en Rejsning i Finland og uddanne vort unge Mandskab, naar Tidens Fylde er der. Tyskland sørger for Vaaben og Ammunition. Naar vi er færdige med vore Forberedelser, vil der samtidig blive gjort Landgang paa flere Punkter i Finland. Vi haaber, at dette vil give Stødet til, at *Sverrig* ogsaa griber ind i Krigen. For dets Vedkommende er Sagen endnu ikke helt ordnet. Men vi arbejder energisk med Støtte herfra, og Krigsstemningen i *Sverrig* vokser fra Dag til Dag. De Liberale lærer mere og mere at indse, at Aktivismens Bestræbelser baade har Haand og Fod.“

Under Samtalens videre Gang fortalte *Øquist* endnu, at han arbejder i det af Tyskland oprettede Bureau for Revolutionen i Finland, som har sine Kontorer i Landgrafenstrasse.

Da jeg ud paa Aftenen traf *Haase*, meddelte jeg ham Indholdet af min Samtale med Lektor *Øquist*. Han meddelte mig til Gengæld, at han for et Par Dage siden havde haft en fortrolig Samtale med Understatssekretær i Udenrigsministeriet *Zimmermann* om udenrigspolitiske Forhold. Talen faldt ogsaa paa de nordiske Lande, og *Zimmermann* erklærede da, at *Sverrig* vilde gribe ind i Krigen, saasnart visse militære Planer var virkeliggjort.

Haase havde overrasket svaret: „Det lyder helt utroligt. Alle vore Efterretninger gaar ud paa, at det svenske Folks store Flertal bestemte fastholder *Sverrigs* Nevtralitet og sympathiserer med Ententen.“

Zimmermann: „Af hvem har De faaet disse Efterretninger?“

Haase: „Af *Branting*.“

Zimmermann overlegent affejende: „*Branting!* *Bevægelsen vil snart skylle hen over hans Hoved!*“

„Saaledes er Udenrigsministeriets Opfattelse,“ fortsatte *Haase*. „Det viser sig under denne Krig, at de tyske Fyrster og Fyrstinder spiller en langt større Rolle i Storpolitiken, end vi hidtil har troet.“

Berlin d. 26. August 1915.

I Dag traf jeg *Leube*. „Hvad forberedes der i *Sverrig*?“ spurgte han mig uden mindste Foranledning fra min Side. „Hvad mener De?“ spurgte jeg.

„Der forberedes noget,“ svarede han. „Landet begravnes i Flæsk. Jeg har i de sidste Dage modtaget Breve fra flere Slagteridirektører. Slagterier, som før havde 500 Svin i hver Slagtning, har nu kun højst 150. De har Raavarer nok, men de kan ikke komme af med Flæsket. Regeringen vil ikke stille Vogne til Disposition. Der maa stikke noget under.“

— — — „I Hamborg og Altona,“ ytrede han i Samtalens videre Forløb, „taler man ganske aabent om, at der uddannes et større Antal svenske Officerer i Lockstedt.“

Berlin d. 7. September 1915.

I Gaar var jeg i Hamborg, hvor Forfatteren *Erich Schlaikjer* og jeg var stævnet som Vidner i en Retssag, der af Redaktør *Strackerjan* i Haderslev var anlagt imod Redaktør *Bronisch* fra „Neue Hamburger Zeitung“ for Fornærmelse. Sagen endte efter en kort Forhandling med, at Strackerjan tog sin Klage tilbage. Han var aabenbart meget ilde tilpas og vilde nødtigt give os Lejlighed til at udtale os som edfæstede Vidner om hans Virksomhed og Færd i Nordslesvig. Efter Retsforhandlingen spadserede jeg en længere Tur med Bronisch og Schlaikjer, og vi spiste senere sammen. Jeg fik interessante Meddelelser om Forholdene i Hamborg. Havnen ligger øde. Handelen stagnerer. Arbejdsløsheden tiltager, og der er allerede megen Nød i Arbejderkvartererne.

Jeg fik Lejlighed til at tale med et Par Kolleger. De mente, at Overkommandoen for Tiden planlægger et Fremstød gennem Østersøprovinserne imod Petersborg. Dette lyder sandsynligt. Uddannelsen af Finnerne i Lejren ved Lockstedt, hvis Antal, efter hvad jeg erfarer fra anden Side, atter er bleven betydeligt forøget i den senere Tid, indgaar da som Led i en storstilet Plan, som, hvis den gennemføres, vil bringe Danmark i en overordentlig vanskelig Stilling.

Aabenraa d. 10. Oktober 1915.

I Dag modtog jeg et interessant Aktstykke fra et af Sognene i Aabenraa Amt. En Husmand, der er indkaldt, havde søgt om Orlov. I den Anledning var der sket en Henvendelse til Landraaden. Landraad Siemon har derefter un-

der 2. September forespurgt Kommuneforstanderen i den paagældende Kommune, hvorledes Ansøgerens Sindelag er. Derpaa svarer Kommuneforstanderen, at Ansøgerens politiske Sindelag er dansk, og at han kun har haft Arbejde hos Danske. Der foreligger derfor ingen Grund til at bevillige ham Orlov.

Det er oprørende, at noget saadant kan ske. Men der er System i Galskaben. Fra Ullerup meddeler man mig, at da Arbejder Jens Wollesen kom til sit Garnisonssted i Holsten, blev han straks kaldt op til Obersten, som modtog ham med Spørgsmaalet: „Hvad har De gjort, jeg troede, at jeg fik skikkelige Folk, og saa sender de mig Forbrydere?“ Manden vidste ikke om, at han havde forset sig. Det viste sig ved nærmere Undersøgelse, at han havde — stemt dansk ved sidste Valg.

Om det saa er den mere nobelt tænkende Landraad v. Löw i Haderslev, har han overfor flere Landstormsmænds Hustruer erklæret, at han ikke kunde anbefale deres Mænds Ansøgninger om Orlov, fordi „de havde været politisk virksomme under Krigen“.

Aabenraa d. 15. Oktober 1915.

Efter Tilsigelse af Landraad *Siemon* mødte jeg i Formiddags Kl. 10 paa hans Kontor. Her traf jeg en høj Officer, der af Landraaden blev forestillet som General *v. der Ende*.

Generalen traadte et Skridt frem og tog Ordet, mens Landraaden stillede sig ved hans Side. „Jeg kommer,“ sagde han, „efter Paalæg af Hs. Excellence den kommanderende General i Altona og Hs. Excellence Overpræsidenten i Slesvig for at overrække Dem dette Brev. Det staar til Deres frie Disposition men — kan ikke befordres.“ Dermed overrakte han mig et Brev, som jeg for et Fjerdingaar siden havde afsendt til en Bekendt i Budapest.

„Dette Brev,“ fortsatte Generalen, „har De først afsendt for et Par Maaneder siden. Det blev aabnet af Censuren og sendt til den kommanderende General, som sendte det videre til Overpræsidenten. Efter at de to høje Herrer derefter havde udvekslet Meninger om Sagen, blev det besluttet, at det skulde sendes tilbage til Dem. De afsendte det derpaa igen. Cen-

suren sendte det atter til den kommanderende General, og efter at han paany havde udvekslet Meninger med Overpræsidenten, blev det besluttet, at jeg personlig skulde overbringe Dem Brevet og samtidig meddele Dem, hvorfor det ikke vil blive befordret til Adressaten.

Det er, fordi det er Udtryk for Meninger og Stemninger, som Hærledelsen ikke ønsker udbredt paa et saa kritisk Sted, som Budapest trods alt er. De har skrevet, at Stemningen er trykket. Det er ikke Tilfældet. Vore Hære er sejrriige paa alle Fronter, og der raader en løftet Stemning i hele Riget. De har videre skrevet, at der allerede maa regnes med et Tab paa et Par Tusinde faldne Nordslesvigere, — dette Tal er efter Hærledelsens Beregning for højt. De taler om 5—6000 saarede Nordslesvigere, det kan maaske passe, men de fleste er let saarede og vil snart atter kunne gøre Fronttjeneste. De skriver, at der er udstedt Forbud imod Brugen af det danske Sprog. Saadanne Forbud er ikke udstedt. Overkommandoen har tvertimod udstedt følgende Anordninger, — og nu oplæste han af en Bunke Akter en Række Armébefalinger, som tillod Brugen af ikke-tyske Sprog med visse Begrænsninger. Efter videre at have forsøgt at modbevise alt, hvad jeg havde skrevet, kom han til Slutningen. „Saa kommer her en Sætning,“ sagde han, „den ved jeg ganske vist ikke, hvorledes jeg skal oversætte!“ Brevet var nedjaget i en Fart og jeg havde til Slut sammenfattet dens Indhold i Sætningen: „Det er kort sagt trist at være til i en Tid, hvor Skidtet kommer ovenpaa!“ Han forsøgte at gengive Sætningen paa Tysk og tilføjede tørt, at ogsaa det var Udtryk for Anskuelser, som Overkommandoen ikke ønskede udbredt i Budapest.

Jeg bad derpaa om Ordet for et Par korte Bemærkninger. „Brevet kom tilbage til mig i lukket Kuvert,“ sagde jeg. „Det bar ikke Spor af at have været aabnet og var stemplet „*Weil geschlossen unzulässig*“. Det kan derfor ikke bebrejdes mig, at jeg har afsendt det anden Gang i aaben Kuvert. Jeg har dernæst ikke talt om Stemningen i Riget i sin Helhed. Den kan jeg ikke bedømme. Jeg har talt om Stemningen i Nordslesvig. Den kender jeg nøje, og med Hensyn til den maa jeg fastholde, hvad jeg har skrevet.“ Jeg meddelte ham videre, hvorledes jeg var kommen til de angivne Tal paa Saarede og Faldne, erklærede, at jeg vedvarende holdt dem for rigtige, og imødegik ham endnu paa forskellige Punkter. Jeg havde

ventet, at han vilde tage til Genmæle, men da jeg sluttede, bukkede han blot høfligt. Derpaa bukkede ogsaa Landraaden, som havde staaet stiv og stram under Ordskiftet. Og saa bukkede ogsaa jeg og forlod Kontoret.

Da jeg kom udenfor, slog det mig, at jeg i min Replik ikke var gaaet ind paa Sprogforbudene. Da dette vilde kunne opfattes som en Godkendelse af Generalens Fremstilling, besluttede jeg at vente paa ham udenfor for at faa den Sag klaret med det samme. Efter en halv Snes Minutter kom han ud paa Gangen. Jeg traadte hen til ham og bad om Tilladelse til at føje et Par Bemærkninger om Sprogforbudene til, hvad jeg før havde sagt. Han smilede og sagde: „Bitte sehr!“ „Det har glædet mig at høre Generalens Præcisering af Overkommandøens Stilling til Sprogforbudene,“ sagde jeg, „men jeg maa fastholde, at der faktisk bestaar saadanne Sprogforbud ved talrige Hærafdelinger. Til Bevis tjener, at jeg i Gaar har afsendt en Skrivelse til Krigsministeren, hvori jeg navngiver ikke færre end 14 Hærafdelinger, ved hvilke der for Tiden bestaar mer eller mindre vidtgaaende Forbud imod at bruge det danske Sprog.“

„Ja, jeg tvivler slet ikke om, at dette er rigtigt, Hr. Hansen,“ sagde han, — og nu, da han ikke længere var i officielt Ærinde, blev Tonen en helt anden — „men de misbilliges af den øverste Hærledelse. Vi optræder imod dem, og det Standpunkt, jeg har klarlagt for Dem, vil blive gennemført.“

„Det glæder mig meget,“ svarede jeg, „og hvis det sker, vil det sikkert bidrage til at hæve Stemningen i Nordslesvig.“

Vi skiltes derpaa i al Venskabelighed. Jeg optegner denne Episode som karakteristisk for Censurens Agtpaaagivenhed.

Berlin d. 27. Oktober 1915.

Jeg modtog atter i Dag en lang Depeche fra Hr. Strackerjan, hvori han beskylder mig for at staa i Fjendens Tjeneste m. m. Depechen var af Censurerne paa Telegrafstationen i Hamborg forsynet med en Notits om, at den skulde forelægges Krigsministeriet og Udenrigsministeriet, inden den blev udleveret til mig. Den maa altsaa allerede være prøvet i de høje Ministerier, uden at de har fundet Anledning til at holde den tilbage eller at afkræve mig en særlig Udtalelse i den Anledning.

Berlin d. 7. November 1915.

I Gaar rejste jeg atter til Berlin for at indhente Informationer. Kort efter min Ankomst traf jeg tilfældigt Rigsdagsmand *Keil* fra Stuttgart paa Potsdamerplatz. Efter hans Forslag spadserede vi en længere Tur i Tiergarten.

„Ja, Stillingen er jo i alt væsentligt den samme som i August,“ indledede han Samtalen, „men Pessimismen breder sig, Stemningen i Tyskland er ret trykket. Tabene er store, Fredsudsigterne smaa.“

Derefter gav han mig et Referat af den Tale, hvormed Rigskansleren forleden aabnede Forhandlingerne med de parlamentariske Førere. Som Motto over Talen kunde man sætte: „Det er muligt, — — men det er ikke sandsynligt!“ Krigen tager en snigende Gang, havde han sagt. En Afgørelse i ikke fjærn Fremtid er mulig, men den er ikke sandsynlig. Offensiven i Serbien kan fremtvinge vigtige Afgørelser, Separatfred med Serbien og dets Udtræden af Fjendernes Skare. Det er muligt, men det er ikke sandsynligt.

Hos Fjenderne mærker vi endnu ingen Fredstilbøjeligheder. De kan vaagne i de kommende Maaneder. Det er muligt, — — men det er ikke sandsynligt.

Og saadan gik det videre. Alt hvad man fra et tysk Standpunkt set maatte betragte som ønskeligt, betegnede han kort sagt som muligt, men ikke sandsynligt. Af nyt indeholdt Talen i Grunden intet. Hvad Parlamentarikerne fik at vide var Selvfølgeligheder, som de kunde sige sig selv. „Men hvad er der at gøre?“ fortsatte *Keil*. „Kun et. Det viser de sidste Ministertaler i Frankrig og England: Vi maa kæmpe videre. Det er den eneste Udvej.“

Vi talte om Tabene. Aargangen 1897, de Attenaarige, indkaldes i disse Dage til Session. Og der maa regnes med et Lovforslag, som udstrækker Landstormspligten til 50 Aars Alderen. „Hvad er der at gøre,“ sukkede han. „Hæren trænger til Forstærkning, og hvor skal vi tage den fra?“

Samtalen gled paa Ernæringsspørgsmaalet. Dyrtiden mærkes ogsaa stærkt i Sydtyskland. Socialdemokraterne afholder Fraktionsmøde den 11. November. Om Ernæringsspørgsmaalets Behandling er der allerede opnaaet Enighed. Iøvrigt uddybes Spalten i Partiet. De to Grupper holder sig nu hver for sig. I Masserne peger Strømpilen i radikal Ret-

ning, men indenfor Fraktionen er Linjerne tilsyneladende allerede skarpt optrukne.

I Aftes hørte jeg ved *Fr. Stampfers* Stambord, at Dyrtiden allerede havde fremkaldt alvorlige Kravaller i Arbejderkvartererne. Tre Hundrede Kvinder trængte forleden med Magt ind til Partiudvalget, medens det holdt Møde, og krævede energiske Forholdsregler imod Fordyrelsen af de vigtigste Livsfornödenheder. I Berlin Nord blev der forleden skudt under Kravallerne. To Regimenter stod stormberedte i Kasernegaardene, men Politiet fik Bugt med Urolighederne. Og derfor anordnede Politipræsidiets med Indenrigsministeriets Samtykke, at der skulde opslaaes røde Oprørsplakater til Skræk og Advarsel. Man stadfæstede, at Regeringen forbereder et Lovforslag, som udstrækker Landstormspligten til 50 Aars Alderen, ligeledes at *Keils* Referat af Rigskanslerens Tale var rigtigt.

En af de Tilstedeværende havde nylig deltaget i et Møde, som *Branting* havde afholdt i Helsingborg, og bagefter drøftede Stillingen i de nordiske Lande med ham. *Branting* beklagede sig stærkt over, at det danske Socialdemokratis Førere var altfor tilbøjelige til at se Verdenssituationen gennem de tyske Flertalssocialisters Brilller. I København havde han truffet Professor *Hollmann*, som skældte ud paa Nordslesvigerne, men iøvrigt vedvarende hævdede, at Tyskland maatte af med dem for at faa en sund Basis for et bedre Forhold til de nordiske Folk. Iøvrigt var han her og der og alle Vegne og kontrollerede alt, hvad der foregik i Danmark, meget nøje.

En Journalist gav interessante Meddelelser om Dr. *Jägck's* Rejse til Konstantinopel. I et Foredrag om Rejsen, som Dr. *Jägck* efter Hjemkomsten holdt i Pressekonferencen, havde han udtalt, at han var forfærdet over de tysk fjendtlige Stemninger, som han stødte paa i alle Kredse i Konstantinopel. Om det saa var *Enver Pascha*, havde han været udpræget tysk fjendtlig. Ungtyrkerne var bange for, at Tyskerne blev i Konstantinopel, naar de først fik fast Fod indenfor Murene. De gav deres Uvilje mod det tyske Formynderi Luft, hvor der var Lejlighed til det, og hundsede ligefrem Tyskerne. Af 400 tyske Pionerer, som har arbejdet paa Gallipoli, er 388 bleven syge, fordi de ikke kan taale Klimaet. Jeg fik Løfte om at faa Dr. *Jägck's* Manuskript til Gennemsyn.

Dr. *Friedrich Adler* fra Wien, *Victor Adlers* Søn, har nylig været i Berlin. *Stampfer* fortalte, at han havde givet haarrejsende Skildringer af Militærdiktaturets brutale og grusomme Regimente i Østerrig. Dødsdomme for politiske — virkelige eller formentlige — Forseelser hører vedvarende til Dagens Orden. Bødlerne har travlt. Mange bliver skudte, flere hængte. Unge Tjekker, som paa Sessionerne har raabt: „Leve Rusland!“ er uden videre bleven nedskudte med Revolvere af de tjenestegørende Officerer. Krigsretterne arbejder ivrigt og hensynsløst. De økonomiske Forhold er langt daarligere end i Tyskland. I Storbyerne er Ernæringsforholdene især elendige. Fr. Adler mente, at Østerrig snart vilde staa foran en meget svær Krise.

Stabslæge Dr. *Fabian* fortalte, at de Saarede gennemgaaende var meget nedtrykte og bittert stemte. Han har Overtilsynet paa et Lazaret, hvor der ligger et Par Hundrede, som har faaet Arme og Ben amputerede, og lige saa mange med svære Nervalidelser og Nervalammelser. Han har allerede behandlet halvtredie Hundrede, som er bleven sindsyge under Krigen. De anbringes efter den første Behandling paa en særlig, for saadanne Patienter indrettet Sindsygeanstalt.

I Finansudvalget rakte den samme Kollega, som forleden gav mig en Afskrift af den Overenskomst, Krigsministeriet har afsluttet med Sir Robert Casement, mig i Formiddags Afskrifter af en længere Korrespondance mellem *Krigsministeriet* og *Enver Pascha*. Det fremgik af Brevvekslingen, at alle muhammedanske Krigsfanger, saavel russiske fra Kaukasusegnene og Krim, som franske fra Algier og engelske fra Indien efter Overkommandoens Befaling anbringes i særlige muhammedanske Fangelejre, hvor man ved systematisk at vække deres religiøse Fanatisme søger at udnytte deres Trosfællesskab med Tyrkerne til Frafald fra de Allierede. Under Henvisning dertil har Krigsministeriet i direkte Modstrid med alle hidtil gældende folkeretslige Grundsætninger tilbudt *Enver Pascha* at udlevere disse Krigsfanger til Tyrkiet imod at der dannes særlige Regimente af dem, som i den tyrkiske Hærs Rækker skal kæmpe imod de Allierede, specielt imod Englænderne i Ægypten.

Enver Pascha har først meget overlegent afvist Krigsministeriets Tilbud med den haanlige Bemærkning, at Fangerne efter alt at dømme maa være upaalidelige Desertører, som

atter vil rende over til Fjenden, saasart der tilbyder sig en Lejlighed, og hvis Indlemmelse i den tyrkiske Hær han derfor giver Afkald paa, da den absolut ikke kan betragtes som en Vinding.

Derpaa svarer Krigsministeriet imidlertid beroligende, at det ingenlunde drejer sig om Desertører, men om tapre muhammedanske Soldater, som under Tyskernes Gasangreb er bleven taget til Fange i halv bedøvet Tilstand!

Og efter videre Korrespondance erklærer Enver Pascha sig omsider villig til at overtage Fangerne, dog kun paa Betingelse af, at de ikke skal danne særlige Regimentter, men fordeles mellem en Del af de bestaaende tyrkiske Regimentter. Og dette er Krigsministeriet gaaet ind paa. De første Transporter af muhammedanske Fanger er derefter allerede afgaaede til Tyrkiet.

Det er mig uforstaaeligt, at min Kollega saaledes Gang efter Gang viser sig i Besiddelse af hemmelige, i høj Grad kompromitterende Akter fra Ministerierne. Han vil efter min Mening kun kunne faa dem udleverede af betroede Embedsmænd, som bryder deres Embedspligt.

Berlin d. 8. November 1915.

Bestikkelsessystemet flourer. Jeg har kunnet konstatere, at Tyskland har anvendt over 60 Millioner Mark til Bestiktelser i Italien, inden den tidligere Forbundsfaelle greb ind i Krigen. Paa Balkan viser det sig stadig tydeligere, at ogsaa ledende Politikere og Statsmænd er tilgængelige for Bestiktelser. Der anvendes ikke blot Penge, men ogsaa andre Midler. Et lille oplysende Træk: Da jeg i Gaar sammen med en meget fremstaaende liberal Politiker gik ned ad den store Foyer i Rigsdagen, mødte vi *Erzberger*. Min Kollega standsede ham med Spørgsmaalet: „Er der Fare for, at Rumænien en af Dagens slutter sig til vore Fjender?“

„Det tror jeg ikke,“ svarede *Erzberger*, „thi vi har i den senere Tid vundet større Indflydelse i Bukarest. Sagen er den: Da *Marghiloman* kort før Verdenskrigens Udbrud gæstede Berlin, stod han selvfølgelig, som alle fremstaaende udenlandske Politikere og Statsmænd, under det hemmelige Politis Observation. Det konstaterede, at han under sit Ophold knyttede

og vedligeholdt intime Forbindelser med en letlevende tysk Dame. Denne Dame, som iøvrigt er intelligent, er nu for nogle Uger siden, instrueret af Propagandaen og udrustet med en Blancoveksel paa „Deutsche Bank“, bleven sendt til Bukarest for at genoptage Forbindelsen med Ministeren og vinde ham for tyske Synspunkter og tyske Interesser. Og efter hvad jeg hører, har hun haft Held med sig.“

„En Blancoveksel paa „Deutsche Bank“!“ udbrød min Kollega. „Men er det ikke altfor farligt? Den kan jo komme tilbage med et Par Millioner!“ „Ja, darauf sind wir schon vorbereitet!“ svarede Erzberger overlegent smilende. „Men hvad siger det. Krigen koster os nu over 100 Millioner Mark daglig. Hver Dags Krig med Rumænien vil koste os mindst 18 Millioner Mark. Sammenlignet dermed er et Par Millioner en latterlig Bagatel, naar de kan holde Rumænien tilbage i Uger, ja maaske i Maaneder.“

Saaledes er Ræsonnementet. Saaledes arbejdes der i denne gemene Krig. Intet Middel er, som Rigskansleren har sagt, Regeringen for daarligt, naar det efter dens Mening kan fremme Tysklands Interesser!

I den senere Tid er tidligere Overborgmester i Posen, Direktør for „Nationalbank für Deutschland“ Geheimeregeringsraad *Richard Witting*, Maximilian Hardens Broder, svinget over i Oppositionens Rækker. Under et Besøg hos en af mine parlamentariske Venner rettede han forleden et yderst hensynsløst Angreb paa Regeringen. De Statsmænd i Evropa, der har Ansvar for Krigen — og dertil regnede han ogsaa Tysklands ledende Statsmænd — betegnede han som Forbrydere, der hurtigst muligt burde fjernes. Saalænge de sad ved Roret, var der ingen Fredsmulighed at øjne. Indtil Midten af Oktober, paastod han, havde Krigen, naar alt kom til ^{alt}alt, kostet Tyskland 70 Milliarder Mark. Al Driftskapital var nu bunden i Krigslaan. Efter Krigen var Kapitaludførsel derfor uundgaaelig. Landet vilde gaa sin Ruin imøde, hvis der ikke snart indtraadte en Ændring. Han haabede, at Socialdemokratiet vilde rette et Stormløb mod Regeringen og erklærede paa Forespørgsel, at de Anskuelse, han havde gjort gældende, var meget udbredte indenfor Højfinanssen. — Et Tidens Tegn! Witting har hidtil indtaget en fremskudt Plads indenfor det national-liberale Parti.

Berlin d. 9. November 1915.

Jeg fik i Dag Dr. *Jägcks* Manuskript til hans Foredrag om Tyrkiet til Gennemsyn. I Tilknytning til det foran givne Referat, hvis Rigtighed jeg stadfæster, citerer jeg efter Manuskriptet: „De indvundne Erfaringer har vist, at det er umuligt at anvende tyske Tropper mod Suez-Kanalen og Ægypten. Tyskfjendtligheden i Tyrkiet repræsenteres stærkest af Levantinerne, Armenierne, Grækerne og en Del af Araberne, som staar under engelsk Indflydelse. Af Tyrkerne er frem for alt de af Enver Pascha og hans haandgangne Mænd afsatte tyrkiske Embedsmænd, som modtager engelske og franske Subsidier, tyskfjendtlige. Tyrkerne kæmper tappert, skønt de ikke har faaet Lønning de tre sidste Maaneder. Nøden i Konstantinopel er stor. Men der er flere Tog med tysk Mel undervejs.“

Geheimeraad *Witting* har ogsaa af eget Initiativ opsøgt Dr. *Breitscheid* og haft en længere Samtale med ham om Stillingen. Resultatet kan sammenfattes i de to Sætninger: *Bethmann* maa hurtigst muligt fjernes. Derefter maa vi sætte alt ind paa at opnaa en status quo-Fred.

Galgenhumøret breder sig med den tiltagende Elendighed. Vittighederne florerer. „Forleden besluttede Paven,“ fortalte man i Aftes ved de Frisindedes Stambord, „at aflægge et Besøg i Himmerige for at virke for en hurtig Fredsslutning. Ved Porten mødte han St. Peter. „Kan jeg ikke faa Jomfru Maria i Tale?“ spurgte Paven. „Nej!“ svarede St. Peter. „Det lader sig desværre ikke gøre, hun er ikke hjemme, hun har meldt sig til det røde Kors og arbejder som barmhjertig Søster ved Fronten.“ „Vil De saa ikke melde mig hos Vorherre?“ sagde Paven. „Ja,“ sagde St. Peter og klædede sig bag Øret. „Det lader sig desværre heller ikke gøre, thi med ham er det rent galt fat. Tænk Deres Hellighed! Han har faaet Højhedsvanvid, — — — han bilder sig ind, at han er Kejser Wilhelm!!“

Med saadanne Historier krydrer man nu det tynde Øl ved Stambordene.

Berlin d. 10. November 1915.

Jeg fik i Dag af en Sønderjyde, som er Soldat i Elsass-Lothringen, tilsendt et lille Hefte, som indeholder en Fortegnelse over de Byer og Landsbyer i Elsass-Lothringen, som

ifølge kejserlig Anordning af 2. September 1915 har faaet tyske Navne. Paa 27 Sider findes her de tyske Stednavne aftrykte ved Siden af de hidtilværende franske. Det er uforstaaeligt, at Tyskerne ikke er i Besiddelse af saa megen psykologisk Sans, at de kan undlade den Slags Overgreb.

Berlin d. 12. November 1915.

Jeg modtog i Dag Meddelelse om, at Generalkommandoen i Altona har forbudt Provinssynoden enhver Behandling og Drøftelse af det danske Sprogdragende. Da Synodens Formand, Justitsraad *Rendorff*, gav Petitionskommissionen Meddelelse derom, indtraadte der, som *Nis Nissen* fra Nordborg, der er Medlem af Provinssynoden og var tilstede, da Meddelelsen blev givet, skriver til mig, en pinlig Tavshed. Hverken Generalsuperintendenterne *Kaftan* eller *Petersen*, som var tilstede, eller andre af Kommissionens Medlemmer havde noget at bemærke til Generalkommandoens Indblanding i Provinssynodens indre Anliggender. —

Fra flere Sider har jeg i de sidste Dage modtaget bitre Klager over, at de *Hjemløse* nu indkaldes til Militærtjeneste. Adskillige Hjemløse har deltaget i Krigen siden 1914 uden at blive naturaliserede. Tjenestekarl Frederik Frederiksen fra Skovby har saaledes gjort hele Feltoget med. Han blev haardt saaret ved Yserkanalen, men helbredet og fik atter i Foraaret Ordre til at afgaa til Fronten. Dette vægrede han sig ved, fordi han ikke kunde blive naturaliseret, og blev saa af en Krigsret idømt 14 Dages streng Arrest. Men saa skred Bataillonschefen ind, og han blev naturaliseret. — Flere Hjemløse er allerede faldne.

Berlin d. 29. November 1915.

I Gaar rejste jeg atter til Berlin. Paa Nedrejsen havde jeg i Flensborg en Sammenkomst med Redaktør *Christiansen*, af hvem jeg efter tidligere Aftale fik et fyldigt Materiale vedrørende Censurens Haandhævelse overfor „Flensborg Avis“.

I Toget blev der kun talt om Krigen. Rædslen for den anden Krigsvinter mærkes i alle Samfundslag. „Schrecklich! schrecklich!“ udbød en korpulent, med Brillanter overlæsset Dame i første Klasse, da Talen faldt paa Krigen. „Schreck-

lich! schrecklich!“ sagde Lægens Frue, som sad ligeoverfor mig i Spisevognen. „Schrecklich! schrecklich!“ sagde den blege, udslidte og underernærede Arbejderkone, som steg ud af en fjerde Klasses Kupé i Wittenberge. Hjemme havde hun en Flok sultne Børn, men intet at bide eller brænde. Nu skulde hun ud til Bønderne for at sammentigge sig et Par Kartofler. Ak, hvor forandret siden Augustdagene 1914. Det gaar tilbage, Hakon!

I Rigsdagen traf jeg først *Böhle*. Stemningen i Elsass er „miess“, sagde han, „Stemningen i hele Riget er „miess“! Socialdemokraterne er enige om at stille en Interpellation vedrørende Fredsudsigterne. Rigskansleren maa nu træde frem og aabent sige: „Tyskland er rede til at slutte Fred paa de og de Betingelser.“

Den næste, jeg talte med, var Borgmester *Wagener* fra Østpreussen. „Stemningen hos os er meget trykket,“ sagde han, „og det er den sikkert over hele Riget. De frygtelige Blodofre, de svære økonomiske Tab, de voksende Ernæringsvanskeligheder, som allerede paafører mange Sult og Savn, øver deres Virkning. „Vi sejrer og sejrer, men vi sejrer os til Døde,“ siger Folk. Forleden havde han haft en Samtale med den høj-konservative Politipræsident i Königsberg, som opfordrede ham til fortroligt at meddele ham, hvad han mente om Krigen. *Wagener* havde da udtalt sig som ovenfor, og Politipræsidenten havde sagt: „Akkurat min Mening. Saaledes har jeg allerede i Fortrolighed udtalt mig over for Kolleger for seks Maaneder siden.“ „Altyskerne er vor Ulykke,“ fortsatte *Wagener*, „de er Forbrydere og Højforrædere, som er uimodtagelige for Fornuft. Vi har nu mistet Blomsten af vor Ungdom, af vor Intelligens, vi er lammede langt ud i Fremtiden. Generationer vil komme til at lide under de Forhold, Krigen har paaført os. Derfor maa vi hurtigst muligt have Fred. Vi ødelægges fuldstændigt, hvis vi skal fortsætte, men der findes desværre ogsaa ufornuftige Folk indenfor vor (den frisindede) Fraktion.“

Under denne Samtale havde vi spadseret frem og tilbage i Foyeren, hvor vi nu standsede ved en Gruppe frisindede Kolleger, deriblandt Dr. *Müller-Meiningen*, *Naumann*, *Weinhausen*, *Carstens* og Professor *Doormann*, som var i meget livlig Samtale. *Weinhausen*, som deltager i Pressekonferencen i Rigsdagen, havde Ordet og meddelte, øjensynlig stærkt paa-

virket af Generalstabsofficerernes Instruktioner, Nyhederne derfra. „Det gaar ikke an at tale om Freden,“ sagde han. „Udlandet vil mistyde det. Vi maa holde ud. Stillingen er god. Der er Udsigt til en Overenskomst mellem Grækenland og Bulgarien. Vanskelighederne ligger i Monastir, som begge Stater gør Krav paa. Regeringen er overbevist om, at Grækenland vil fastholde sin Neutralitet. Det samme gælder om Rumænien, skønt der her er sket en Forskydning indenfor Regeringen. Der maa her foreligge bestemte Aftaler, thi Regeringen er helt tryk. Ruslands Troppesamlinger i Bessarabien tager man ikke alvorligt. Italien er endnu ikke moden til Fredsforhandlinger. Skønt vi endnu ikke er i Krig med Italien, har vi allerede mange tyske Tropper dernede. De kæmper i østerrigske Uniformer. Mange af dem er i den senere Tid taget til Fange. Krigsministeriet har derfor fastsat Regler for, hvorledes man skal træde i Forbindelse med dem. „Hvorfor erklærer vi ikke Italien Krig?“ spurgtes der. „Fordi,“ lød Svaret, „begge Parter har Fordel af den nuværende Tilstand. Italien faar aarlig over en Million Mark til italienske Arbejdere, som er bleven Arbejdsinvalidere i Tyskland. Og Tyskland faar vedvarende mange Fødevarer fra Italien. Udførsel af Ris har Italien ganske vist af Hensyn til Ententen forbudt, men som Konserves, blandet med lidt Tomater, modtager Tyskland daglig store Mængder af Ris.“ Paa Spørgsmaalet: „Hvad vil Generalstaben nu?“ svarede Weinhausen: „Til Bessarabien for at afstve Rumæniens Neutralitet og kaste Russerne helt ud af Østerrig. Ad den Vej haaber man at vinde Rumænien helt for Centralmagterne.“

Carstens svarede: „Det vigtigste for os er hurtigst muligt at komme til en Forstaaelse med England. Vi kan ikke besejre England og maa derfor slutte Fred med det, inden vi er helt ødelagte. Vore Tab af Folk og af Kapital er frygtelige, og ingen kan se Ende paa Krigen, selv om vi kæmper videre. Derfor maa vi holde op og indlede Fredsforhandlinger.“ Paa Spørgsmaalet, hvilken Fred han var rede til at slutte, svarede han: „En Fred uden Annektioner, uden Landevinding, uden Krigsskadeserstatning, kort sagt: med Genoprettelse af Stillingen, som den var før Krigen og saaledes, at enhver bærer sine Tab.“ *Wagner* sluttede sig straks til dette Standpunkt, *Doormann* ogsaa, men mere nølende. *Naumann* og *Müller-*

Meiningen var bleven kaldt bort, de øvrige, deriblandt ogsaa *Fegter*, som var kommen til, sluttede sig derpaa ogsaa til *Carstens*, som fortsatte: „Skal vi vedblive et Aar til, faar vi et Knæk, som vi aldrig forvinder. Socialdemokraterne bliver daglig stærkere. Faar vi ikke snart Ende paa Krigen, vil mange slutte sig til Anarkisterne.“ I denne Tone gik Samtalen videre for at udmunde i fuldstændig Enighed om, at Stemningen er „miess“ i hele Riget.

Aftenen tilbragte jeg ved de Frisindedes Stambord. Jeg sad ved *Gothein*, *Waldstein*, *Wendtorff* og *Fegter*. Stemningen var „miess“. Forgæves søgte man fra et Par Sider at hæve den ved en Henvisning til, at Fjenderne har haft langt større Tab. Fredslængselen gav sig stærke Udtryk. *Fischbeck* kom lige fra Rigskansleren, som havde indbudt Fraktionens Formænd til en Konference. „Hvad nyt?“ spurgte man. „De Allierede har tilstillet Grækenland en ganske umulig Note. Det er alt, hvad Rigskansleren har meddelt os af videre Interesse,“ svarede han. Enkelte mente, at Grækenland nu vilde slutte sig til Centralmagterne, men de fandt ingen Tiltro.

Jeg mærker en stærkt voksende Mistillid til Danmark. „Stemningen i Danmark er kolossalt tysk fjendtlig,“ sagde *Carstens*. „Der koncentrerer Tropper ved Nordgrænsen. I Lørdags afrejste alle danske Slagtersvende fra Lübeck. Der paastaas, at Regeringen har kaldt dem tilbage, og at den nu ikke længere vil modsætte sig en engelsk Landgang.“ Jeg svarede: „Danmark vil sikkert under alle Omstændigheder fastholde sin strenge Neutralitet.“ „Hvorfor er Stemningen i Danmark dog saa tysk fjendtlig?“ spurgte *Waldstein*. Jeg svarede: „Voldførelsen i 1864, Ikkeudførelsen af Pragfredens § 5 og Undertrykkelsen af dansk Sprog og dansk Nationalitet i Nordslesvig har vakt en dybtgaaende Harme, som yderligere er bleven uddybet ved Brudet paa Belgiens Neutralitet.“ — Der blev klaget over, at mange danske Nordslesvigere nu deserterede til Danmark. „Hvor mange har hidtil overskredet Grænsen?“ spurgte man. „Højst 300,“ svarede jeg, „medens der staar over 25,000 Danske i Hæren. Iøvrigt forefalder der ogsaa Desertationer fra andre Dele af Riget. Det er betegnende, at Oldenburg Kreds i Holsten i Hertugdømmerne kan opvise det største Antal Desertationer næst efter Haderslev Kreds. Det ligger simpelthen i, at det fra dens udstrakte Kyster er nemt at komme over til Lolland og bort til Søs. Lejlig-

hed gør Tyve. Let Adgang til Udlandet giver Desertationer i Tider som de nuværende.“

Overfor mig personlig er Stemningen vedvarende meget velvillig. Det vakte almindelig Indignation, da jeg fortalte, at vi vedvarende blev behandlede meget slet, og man brød fuldstændig Staven over Sprogforbudene ved Fronterne, Orlovsnægtelserne til Danske og Censurens Overgreb. Iøvrigt klagede man fra alle Sider over smaalige politiske Chikaner.

Naumann, som atter havde sluttet sig til os, tog mig til Side og meddelte mig fortroligt, at Desertationerne i Nord-slesvig havde vakt en dybtgaaende Uvilje i Krigsministeriet, som man nu søgte at udnytte imod os fra altysk Side. Han holdt det for nødvendigt, at jeg i Tide søgte at afparere de Slag, der forberedtes imod os, og tilsagde mig atter sin velvillige Assistance, hvis jeg vilde forsyne ham med det nødvendige Materiale. Det lovede jeg. Vi aftalte en Slagplan, og jeg har straks telegraferet efter det nødvendige Materiale, deriblandt „Amtsblatt“ med Regeringens Offentliggørelse af Desertørernes Navne for at fastslaa de virkelige Tal paa de hidtil forekomne Desertationer.

Berlin d. 30. November 1915.

I Dag blev Rigsdagen aabnet. Før Mødet havde jeg en længere Samtale med mine polske Kolleger. I Warschau, fortalte de, længtes alle efter Russerne. Stemningen var meget bitter, men svinger iøvrigt fra sort Pessimisme til vild Optimisme. Grev *Mielzynski* var mødt i Officersuniform med Jernkorset paa Brystet. Han har ikke været i Rigsdagen, siden han dræbte sin Hustru. Uviljen er afløst af Medfølelse. Det skæbnesvangre Skud er ham tilgivet. Under Krigen har han søgt Døden og vinder nu i tyske Kredse megen Anerkendelse for sin Tapperhed. Under Mødet saa jeg ham i fortrolig Samtale med Gröber og Erzberger. Han har tilsyneladende paataget sig en Mæglerrolle mellem Polakkerne og Centrum.

Det meddeltes mig fortroligt af en socialdemokratisk Rigsdagsmand, at der Kl. 8 vilde blive demonstreret paa Unter den Linden. Jeg gik derhen for at gøre Studier. Politiet var velforberedt. Alle Gadehjørner var tæt besatte. I Sidegaderne saa man lange Rækker af ridende Betjente. Kl. 8 begyndte

Masserne at strømme til. De kom i Tusindvis fra alle Sider og samlede sig i en fast Fylking ned ad Promenaden. Alt var endnu roligt. Saa begyndte de at sætte sig i Bevægelse ned mod Slottet i taktfast March, medens de raabte: „Brød og Fred! Brød og Fred!“ I samme Øjeblik sprang en lang Politiofficer ud paa Gaden og raabte: „Nun in die Massen hinein — aber feste!“ Fra alle Sidegader sprængte ridende Betjente frem. Fodsvendene dannede lange Kæder, og med Stød og Hug, under Skrig og Raab og Hujen blev Mængden splittet. En Del blev trængt ned mod Brandenburgertor, en anden Del op ad Friedrichstrasse. Adgangen til Slottet blev spærret med flerdobbelte Kæder af Betjente. Men snart strømmede Masserne, betydeligt forstærkede, især med unge Piger, tilbage til Unter den Linden, og nu sang man med tusindstemmig Røst: „Brot und Friede! Brot und Friede!“ til Marseillaisens Toner. Politiet gav imidlertid ikke op. Forstærkninger tilkaldtes, og Kampen fortsattes, indtil Demonstranterne henad Midnatstid spredte sig til alle Sider.

Berlin d. 1. December 1915.

I Rigsdagen talte jeg i Dag med *Noske* og *Poul Göhre*. Noske fortalte, at Krigsministerens Repræsentant lige havde meddelt ham, at en socialdemokratisk Redaktør var bleven udnævnt til Officer. Tilfældet havde en Forhistorie. Redaktøren havde længe gjort Officers-Tjeneste, havde gentagne Gange udmærket sig og var bleven dekoreret med Jernkorset. Men han kunde ikke avancere. Han var Gang paa Gang bleven forbigaaet og flyttet fra Regiment til Regiment, fordi han var Socialdemokrat. Noske havde paatalt dette overfor Krigsministeren og erklæret: „Vær vis paa, at det giver Skandale, hvis han nu ikke forfremmes til Officer.“ Krigsministeren lovede, at det skulde ske. Regimentschefen blev forflyttet, og tre Dage efter var Redaktøren — den første Socialdemokrat — bleven udnævnt til Officer.

Paul Göhre — der tjener som Frivillig, men kun har bragt det til Underofficer — udtalte sin Glæde over Udnævnelsen og tilføjede: „Nu maa De ogsaa gøre noget for mig. Jeg er en gammel Knægt paa halvtreds Aar, og De maa tro, det er ikke morsomt at staa stram for unge 17—18aarige nybagte Løjtnanter. Jeg er imidlertid ligeledes bleven forbigaaet Gang

paa Gang, fordi jeg er Socialdemokrat.“ „Ja, man siger, at De holder Dem for meget til Menigmand!“ svarede Noske smilende. —

Fra den kommanderende General i Altona har vi i Dag faaet Ordre til, at vi kun maa bringe Tabslisterne fra ét eller med særlig Tilladelse højst to Amter. Han tillader os dog yderligere at meddele Tabet af særlig fremragende Personligheder fra andre Egne. Samtidig paalægges det saavel de militære som de civile Myndigheder at vaage over, at disse Forskrifter overholdes. Det vil i Nordslesvig blive følt meget trykkende, at vi herefter kun kan meddele de Faldnes Navne fra to Amter. Og det vil vække megen Uvilje, da vi ikke maa meddele Offentligheden, af hvad Grund det sker.

Jeg har under denne Samling tilbragt et Par Aftener sammen med den socialdemokratiske Opposition, som nu af Hensyn til Politiets Efterforskninger har faaet et nyt Stamlokale i „Kafé Austria“ i Potsdamerstrasse. Her kommer henved 30 Politikere, deriblandt *Bernstein*, *Kautsky*, *Haase*, *Ledebour*, Dr. *Oscar Cohn* og Landdagsmand *Hofer*. Spalten indenfor Partiet uddybes stadig mere. I Rigsdagen kom det atter til et skarpt Sammenstød mellem begge Grupper, da Flertalspartierne vilde afslutte Debatten. *Heines*, *Eberts* og *David's* Holdning og Taler var præget af gammel revisionistisk Bitterhed. Og Oppositionens Talere optraadte unødvendigt saarende. *Heydebrand* og *Westarp* var tydeligt nok henrykte over Brudet. Fraktionsmødet var meget bevæget. *Legiens* Forslag faldt imod 18 Stemmer. Kun yderste Højre og aller-yderste Venstre (*Rühle*) indenfor Partiet sværmer for Splitelsen.

I Aftes fandt der atter store Demonstrationer Sted paa Under den Linden. Socialdemokraterne paastaar, at der var 15,000 Demonstranter paa Benene. Censuren undertrykker haardhændet alle Beretninger om Optøjerne. Blodsudgydelse fandt ikke Sted. Men Raabet „Brød og Fred“ vil ikke forstumme, før Krigen er afsluttet.

Ved de radikale Socialdemokraters Stambord traf jeg atter Borgmester *Lindhagen* fra Stockholm, som er paa Vej til Wien og Budapest. Aktivisterne i Sverrig er efter hans Mening ikke længere farlige for Freden. Om Forarbejderne for den finske Revolution var han underrettet. Jeg har endvidere haft Besøg af Professor *Koth* fra Kristiania, som er paa Vej

til Svejts for at deltage i en international Fredskonference. Han var meget interesseret i vore Forhold og fik mange Oplysninger. Jeg tilbragte en Aften sammen med ham hos Dr. Breitscheid. Her var ogsaa Haase, Grev Schack, som netop gæstede Berlin, Fru Minna Cauer, Fru Schickerlè og to andre, med fransksindede Elsassere gifte tyskfødte Damer tilstede. Samtalen var interessant, ikke mindst Damernes Udtalelser.

Berlin d. 2. December 1915.

I Finansudvalget udtalte den national-liberale Rigsdagsmand *Roland-Lücke* bl. a.: „Jeg har i den senere Tid læst mange Feltbreve fra meget patriotiske Mænd i Øst og Vest. Tonen i dem er: Vi ønsker kun *Fred*. Dyrtiden er saa tryk-kende, at vi ikke kan holde ud, hvis Krigen varer længe. Under Henvisning dertil siger jeg: Vore Beslutninger om at føre Krigen videre maa fattes med Henblik paa, hvad vi kan forsvare overfor vort Folk.“

I Aften var jeg sammen med en større Kreds af nordslesvigske Soldater. Der blev fremdraget mange Træk fra Feltlivet. Andresen, Tønder, som har tjent paa Vestfronten, fortalte, at de ved en Afdeling, hvor der stod mange Danske, havde faaet en Hjemmetysker til Chef, som straks forbød dem at tale Dansk. Dette vakte almindelig Indignation i Truppen. Deres tyske Kammerater besluttede, at Chefen ikke skulde dø i Synden. Da han næste Dag paa Udmarchen gik ved Siden af Kompagniet, begyndte de at vise deres Sprogkundskaber: „Har du Smør? Har du Pølse? Kommer du fra Skyttegraven?“ lød det uafbrudt, og mere og mere nærgaaende blev Spørgsmaalene, mere og mere direkte blev de henvendt til Kompagnichefen. Fra den Dag af lod han Forbudet falde.

Berlin d. 3. December 1915.

I Dag afleverede jeg Materialet angaaende de hidtil fra Nordslesvig forefaldne Desertationer til *Fr. Naumann*, som vil benytte det overfor Krigsministeren og Rigskansleren.

Det viser sig, at der hidtil er deserteret 208 fra Haderslev Amt, 19 fra Tønder Amt, 14 fra Aabenraa Amt, 5 fra Sønderborg Amt og 4 fra Flensborg Amt, ialt 250. Til Sammen-

ligning tjener, at der er deserteret 160 fra Provinsens øvrige Kredse. Hvad Antallet af Desertører angaar, kommer Oldenburg Amt i Holsten næst efter Haderslev Amt. Derfra er det forholdsvis let at naa over til de sydlige danske Øer. Antallet er forsvindende, naar der tages Hensyn til, at der er indkaldt ca. 30,000 danske Sønderjyder.

Til disse Tal maa dog endnu lægges Antallet af unge Værnepligtige, som ikke har afventet Indkaldelsesordren. Men de er ikke „deserterede“ i Lovens Forstand. De har kun „undraget sig Værnepligten“.

Naumann var glædelig overrasket over, at Antallet ikke er større, da der bag vor Ryg er arbejdet med meget større Tal. Mine Tal er imidlertid byggede paa Militærmyndighedernes egne Opgivelser og derfor uangribelige.

Aabenraa d. 30. December 1915.

Jeg modtager i denne Tid talrige Anmodninger om at samles med Tillidsmænd paa de forskellige Egne for at klarlægge Stillingen og Krigssituationen for dem. Disse Opfordringer er Udtryk for en vaagnende Interesse, som er meget glædelig. Jeg har allerede lovet at tale en Række Steder, bl. a. i Haderslev i et Privathus for en Kreds af særlig Indbudte en af de første Dage efter Nytaar.

1916

Aabenraa d. 7. Januar 1916.

Erich Schlaikjer har allerede før Krigen efter Tilskyndelse af flere ansete Tyskere oversat min Bog om „Køllerpolitiken“, og det var bestemt, at den skulde udkomme paa et tysk Forlag. Dette blev forhindret ved Krigens Udbrud, men nu holder han paa, at den bør udgives i en nær Fremtid. Da jeg har mine Betænkeligheder derved, har han forelagt Sagen for Professor *Hans Delbrück* og sendt ham Manuskriptet til Gennemlæsning. Han sender mig i Dag Delbrücks Svar, hvori han skriver, at han nu har læst Bogen, men at han ikke, som Schlaikjer havde ment, havde haft Glæde af det. „Tvertimod,“ skriver han, „har det berørt mit preussiske Hjerte paa det allersmerteligste at maatte læse stadig videre om, hvor hæsligt og tosset vi har baaret os ad i Nordslesvig. Jeg havde hellere set, at dette sørgelige Kapitel i vor Historie for stedse var bleven nedsænket i Mulm og Mørke, og jeg vilde føle mig lettet, hvis jeg vidste, at Bogen ikke blev trykt. Men paa den anden Side indser jeg, at én Gang begaaede Synder ikke kan lades uskete og at frimodig Klarlæggelse kan være en Advarselstavle for Fremtiden, som maaske desværre er altfor ønskelig. Jeg vil derfor ikke fraraade Bogens Offentliggørelse efter Fredsslutningen, og naar den foreligger, vil jeg selvfølgelig ikke undlade at tage Standpunkt til den i „Preussische Jahrbücher“.“

Jeg holder selv paa, at Bogen først maa offentliggøres efter Fredsslutningen.

Mine Forhandlinger med Indenrigsministeriet angaaende de Hjemløses Naturalisation eller Hjempermittering efter eget

Valg skrider godt frem. I Dag har jeg modtaget en Skrivelse fra Indenrigsministeren, som aabner gode Udsigter til et tilfredsstillende Resultat.¹⁾

Berlin d. 10. Januar 1916.

I Dag begyndte Finansudvalget atter sine Møder. Efter en bevæget Censurdebat, under hvilken jeg ogsaa fik fremført vægtige Klager over Censurens Haandhævelse overfor den danske Presse i Nordslesvig, fulgte et heftigt agrarisk-konservativt Angreb paa Udenrigsministeriet. Hovedanken var, at der var rejst Modstand mod de 6 store økonomiske Organisationers vilde, annekcionistaiske Krigsmaal.

¹⁾ Indenrigsministeren.

IV c 34.

Berlin d. 7. Januar 1916.

N. W. 7, Unter den Linden 72/73.

Paa de til Understatssekretæren i mit Ministerium den 22. December f. A. rettede Spørgsmaal vedrørende de Hjemløse i Nordslesvig svarer jeg Deres Højvelbaarenhed som følger:

1) I Henhold til Bestemmelsen skulde og skal Opfordringen til at melde sig til Lægdsrullen i Danmark kun rettes til danske Statsborgere, der opholder sig i Tyskland, ikke til Hjemløse, ved Opnaelsen af den militærpligtige Alder. Imidlertid skal det, efter hvad der er meddelt mig, virkelig være forekommet, at denne Opfordring ved en Fejltagelse ogsaa er rettet til Hjemløse, hvad der kan have sin Forklaring i de hyppigt ret udviklede Indfødsretsforhold. I og for sig vilde nu den for kort Tid siden til samtlige Hjemløse rettede Opfordring om i Henhold til den nye § 11 i Rigsmilitærloven at melde sig til den preussiske Lægdsrulle ogsaa ramme saadanne Hjemløse, der har fulgt den første Opfordring og i sin Tid har meldt sig til den danske Lægdsrulle og gjort Tjeneste i den danske Hær. Indførelsen i den preussiske Lægdsrulle betyder imidlertid endnu ikke den faktiske Indkaldelse til Militærtjeneste. Det er tværtimod Hensigten først at foretage en indgaaende Undersøgelse vedrørende den Indfødtes Statsborgerforhold og derefter indhente Afgørelsen hos den i Henhold til Værnelovens § 21, Afsnit 2 kompetente Reservemyndighed i tredje Instans.

Jeg har i Sinde at foreslaa Krigsministeren, at alle de Hjemløse bliver fritaget for Indkaldelse til preussisk Militærtjeneste, som paa Grund af preussiske Myndigheders Opfordring har tjent i den aktive Hær i Danmark som danske Statsborgere og kan bevise, at de med Udsigt til et godt Resultat har indgivet et Andragende om dansk Indfødsret til den kompetente danske Myndighed.

2) Om Hjemløse, der bliver indkaldt til Militærtjeneste, først skal naturaliseres efter et Aars aktiv Tjeneste, som nævnt i § 12 i Rigs- og Statsborgerretsloven af 22. Juni 1913, eller om et eventuelt Naturalisationsandragende skal imødekommes, maa forbeholdes Afgørelsen i det enkelte Tilfælde. Invaliditet som Følge af Krigstjenesten skal imidlertid altid gælde som en Billighedsgrund, der taler for en fremskyndet Naturalisation.

3) Den principielle Indkaldelse af Hjemløse til Militærtjeneste er anordnet for hele Statsraadet, derfor rammes ogsaa de udenfor Slesvig-Holsten boende Hjemløse af dansk Afstamning deraf.

(sign.) v. Loebell.

Dr. *Roesicke* var især nærgaaende: „Regeringen er svag og slap,“ sagde han. „Vi kan faa Fred, ja vi kan sikkert faa Fred, — — naar vi rømmer de besatte Landsdele, afstaar Elsass-Lothringen til Frankrig, Belgien til England, Østpreussen til Rusland og saa overtager alle Krigsomkostninger! Men hvis vi ikke vil det, saa maa vi slaas, og det for Alvor, til vi har kastet Fjenden til Jorden, og saa skal vi ikke være bange for at tale rent ud om, paa hvilke Vilkaar vi vil slutte Fred.“

Understatssekretær *Zimmermann* viste meget ophidset Bebrejdelsen for Svaghed og Slaphed tilbage. „Krigen føres mod Tyskland,“ sagde han. „Med de andre Magter er de Allierede til enhver Tid rede til at slutte Fred. Vor Stilling er saadan, at vi ikke kan taale Amerika som Fjende. Bulgarien kan i Morgen faa Macedonien, hvis det vil slutte Fred. Det er rigtigt, at Sværdet og ikke Pennen fremdeles har Ordet. Skaf os en afgørende Sejr, saa skal vi nok skaffe en anstændig Fred!“

Berlin d. 11. Januar 1916.

Heine holdt i Dag en Tale i Finansudvalget, som blev fulgt med lydløs Opmærksomhed. Tankegangen var følgende: Stemningen i Riget floyer af. Folket begynder at regne med et nyt Aar fuldt af Taarer, Blod og Elendighed. Skal Stemningen holdes oppe, maa Censuren og Belejringstilstanden falde. De seks store økonomiske Organisationer kan dog umuligt tro, at Tyskland kan naa de Fredsmaal, som de opstiller i deres Skrift. Enhver kan sige sig selv, at det er ganske ugørligt. Men de regner med Fordelen ved senere at kunne sige: Nu har Pennen atter fordærvet, hvad Sværdet har vundet. Ned med Rigskansleren og hans Hjælpere!

Organisationernes Maal maa søges i Indenrigspolitikken. De har med deres Planer blameret Tyskland overfor Udlandet. Hvis de kunde realiseres, vilde de drive de nevtrale Magter over til de Allierede og lægge Spiren til nye Krige. De har allerede gjort Krigen populær i England, fremmet Rekrutteringen og styrket de Allieredes Vilje til at holde ud. Vi vil fastholde Tysklands Grænser og væрге vort Fædreland mod en ny Indkredsning. Vi vil ikke bebyrde det med nye Millioner af anden Nationalitet, men tværtimod bevare dets natio-

nale Karakter. Vi vil støtte enhver Regering, som søger at opnaa en forstandig Fred. Vi kræver en Fred, som ogsaa agter andre Nationers Ret. Og vi kræver, at Fredsdrøftelsen nu gives fri. Folket tror, at Krigen kun fortsættes af Hensyn til Storindustrien. Vi kan blive tvungne til at fortsætte den et Aar endnu. Desto nødvendiggere er det, at Censuren ikke undertrykker alle Fredsytringer. Derfor: Bort med Censuren!

Ministerialdirektør Dr. *Lewald* søgte, ikke uden Behændighed, at afparere Angrebet. Derpaa fik *Gotheim* Ordet. Han var af mig bleven forsynet med fyldigt Materiale vedrørende Censurens Overgreb imod den danske Presse, og han udnyttede det virkningsfuldt. Hans Paavisning af, at den danske Presse i Nordslesvig ligefrem stod under Tvangsredaktion, vakte især megen Opmærksomhed. *Ledebour*, som jeg ogsaa havde forsynet med vægtigt, aktmæssigt Materiale, uddybede Emnet videre. Justitsminister *Lisco* vilde knibe ud, men han tilraabte ham under stormende Munterhed, at han skulde blive, og foredrog saa med megen Pathos Hr. Klöhns Anvisning til „Flensborg Avis“, som vakte vild Jubel. Selv *Lisco*, *Lewald*, *Wahnschaffe* og andre Medlemmer af Regeringen stemte i med. *Heine* og *Junck huggede* ind med skarpe, hidsige Tilraab, og Nedsablingen var fuldstændig. Ikke en Finger rørte sig til Forsvar.

Med Hr. v. *Trampczynski* fik jeg Lejlighed til indgaaende at drøfte den foreliggende Situation. Dr. *Thimme* har rettet den samme Opfordring til ham som til mig, og uden indbyrdes Konference har vi, som det viser sig, med omtrent ligestyldende Motivering afvist hans Forslag¹⁾ „Vi er ikke tilfredse

¹⁾ Berlin, Herrehuset, Leipzigg. 3.

3. 12. 15.

Højtærede Hr. Rigsdagsmand!

Tillad mig en meget ærbødig Forespørgsel.

Jeg forbereder, efter at jeg i August d. A. sammen med Rigsdagsmanden for Kiel, C. Legien, har udgivet den meget omtalte Bog „Arbejderne i det nye Tyskland“, der skal slaa en Bro over den store Kløft mellem den borgerlige og den socialistiske Verden ad et aandeligt Arbejdsfællesskabs Vej, en Brochure med Titlen: „Og Fred paa den tyske Jord“, der har til Formaal saa meget som muligt at udligne de store konfessionelle nationale osv. Modsætninger i Tyskland. I Afsnit 2: Fred mellem Nationerne, skal efter hinanden det polske, danske (nordslesvigske) og elsassiske Spørgsmaal behandles om muligt hver af en Forkæmper for det tyske Folk, det polske Folk osv. i Artikler paa 1/2 Ark 8 Omfang. Hr. Pastor Schmidt-Vodder, der vil være Dem bekendt, har paataget sig at behandle det danske Spørgsmaal set fra et tysk Standpunkt; hans Personlighed vil være Dem en Garanti for, at det indtrængende vil blive gjort

med nogle Smaatterier,“ sagde han. „Vi kræver i det mindste samme Selvstændighed som vore Folkefæller i Galizien, men det er endnu for tidligt at tale derom.“ I et Brev til en Kollega, som han lod mig læse, havde han udviklet sine Tanker om Stillingen. *Seyda* deler hans Standpunkt. Af den polske Fraktions 40 Medlemmer i Rigsdagen, Herrehuset og Deputeretkammeret ønsker kun 2 — siger og skriver to — at opretholde Statsforbindelsen med Tyskland. Imod den ene

det tyske Samfund til en Pligt at vise de danske Folkefæller enhver fra et tysk Standpunkt overhovedet mulig Imødekommenhed. Dem vilde jeg nu som den anerkendte Fører for den danske Bevægelse ærbødigst spørge, om det vel vilde være Dem muligt at skrive et Bidrag fra et dansk Standpunkt til det planlagte Værk, der uden Tvivl vil faa en litterær Succes af første Rang og trænge ind i de videste Kredse af det tyske Folk, eller ev. anbefale mig en anden egnet Medarbejder? Naturligvis maatte det i Bidraget, der maatte tilpasses Bogens almindelige Tendens, undgaas paany at vække den dansksindede Dels gamle Utilfredshed og Ømfindtlighed, saa berettiget den end kan have været, tvertimod skulde der gaas ud fra, at den vældige Verdenskrig har skabt eller dog maa skabe helt nye Forhold, og at tvertimod nu en ny Fredens, Forsonlighedens og gensidig Imødekommenheds Æra vilde være paa sin Plads. Jeg er overbevist om, at en i denne Tone holdt Artikel, om hvis Enkeltheder De ev. kan konferere med Hr. Pastor Schmidt, vil virke ganske udmærket og i høj Grad lette en gensidig fredelig Imødekommenhed i alle de vanskelige Spørgsmaal mellem Tyskhed og Danskhed.

Saafernt De, inden De træffer en Afgørelse, skulde ønske at have en Samtale med mig vedrørende min Henvendelse, saa staar jeg til enhver Tid til Tjeneste og beder kun om en kort Meddelelse om Tid og Sted.

Med udmærket Højagtelse

Deres ærbødige

Dr. Friedrich Thimme,
Direktør for Herrehusets Bibliothek.

Højtærede Hr. Direktør!

Naar jeg først i Dag kommer tilbage til Deres ærede Forespørgsel af 3. d. Md., saa er Forklaringen den, at jeg vilde drøfte Spørgsmaalet med forskellige af mine Folkefæller, inden jeg svarede. Resultatet af denne Drøftelse foreligger nu og har desværre ført til den enstemmige Opfattelse, at det for Tiden ikke synes muligt at behandle Spørgsmaalet paa den ønskede Maade.

Grundene hertil skal jeg i Korthed anføre. Da Krigen udbrød, mødte de danske Nordslesvigere uden Undtagelse under Fanerne. Stemningen i Landet var, set fra et tysk Standpunkt, langt over Forventning god. Befolkningen var fast besluttet paa at opfylde sine statsborgerlige Pligter i alle Retninger og at tage virksom Del i Velgørenhedsforanstaltningerne til Lindring af den af Krigen forarsagede Nød. Idet den herigennem førte Bevis for, at den meget vel kunde forene Troskab mod Staten med Troskab mod sin nedarvede Nationalitet, haabede den, at den lovede Nyorientering af den indre Politik skulde bringe Opfyldelsen af dens berettigede Krav. Dette Haab er desværre lidt efter lidt i mange Kredse bleven afløst af Skuffelse, ja endog af Harme og Vrede, fordi Forfølgelsen af den danske Nationalitet er bleven fortsat under Krigen. Mange Hundrede af vore bedste Mænd har i ugevis, enkelte endog i maanedsvis maattet sidde i Varetægtsarrest, uden at der senere hen har kunnet eftervises dem den ringeste Forseelse. Der fremkommer stadig nye Forbud inod at benytte det danske Sprog i Garnisonerne og ved Hærafdelingerne, endog i

af dem har *Korfanty* allerede for nogen Tid siden advaret mig. De øvrige 38 er helt enige om at kræve og energisk at tilstræbe Polens Genoprejsning, uden Hensyn til afvigende Meninger om sociale og indenrigspolitiske Spørgsmaal. De vil, ligesom jeg, rejse den nationale Fane i Rigsdagen, saasnart det belejlige Tidspunkt kommer.

Berlin d. 12. Januar 1916.

Ministerialdirektør i Udenrigsministeriet Dr. *Kriege* afgav i Dag i Finansudvalget en Beretning om *Baralong-Affæren*. Englands Note og Tysklands Svar oplæstes. Noten vakte dyb Indignation. Hadet mod England blussede atter himmelhøjt op. Vi kan desværre ikke besejre England, sagde Dr. *Stresemann*, men vi maa efter Krigen forstærke vor Flaade saaledes, at den nuværende beskæmmende Tilstand ophører. Og vi maa allerede under denne Krig energisk søge at vinde faste Støttepunkter imod England. Gør vi ikke det, maa vi hellere paany bortauktionere vor Flaade.

Bassermann og *Gröber*, som nu ogsaa synes at have sluttet sig til Tirpitz-Fronden, fandt Tysklands Svar altfor høfligt, mat og eftergivende. *Noske* slog paa de samme Streng. Grev *Westarp* kørte op med endnu grovere Skyts: „Den engelske Note,“ sagde han, „fremkalder et helt nyt Spørgsmaal: Spørgsmaalet, om vi nu endelig vil begynde at føre Krigen saaledes, at den kan faa Ende. *Vi maa optage Undervandskrigen paany, og føre den hensynsløst.*“ „Jeg forstaar Grev *Westarp* saaledes,“ sagde *Ledebour*, „at han ønsker alle engelske Handelsskibe sænkede uden Varsel?“ Grev *Westarp*: „*Engelske og neutralt!*“ (Stærk Bevægelse).

Samkvemmet udenfor Tjenesten. Ansøgninger om Orlov bliver vedvarende af Myndighederne forsynet med Bemærkningen „Danser“ og derved paavirket paa ugunstig Vis. Der foreligger kort sagt for Tiden i Nordslesvig saa mange Klager, at det synes umuligt at behandle Spørgsmaalet saa forsonligt, som det — heri er jeg fuldstændig enig med Dem — maa behandles, hvis det med Deres Værk forfulgte Formaal skal naas. Jeg haaber med Dem, at en ny Fredens, Forsonlighedens og gensidig Imødekommenheds Æra trods alt efter Krigen ogsaa vil bane sig Vej i Forholdet mellem den tyske og den danske Nationalitet og overhovedet mellem de indenfor Riget boende Nationaliteter og Trosbekendelser, men jeg tror ikke, at det er muligt at behandle det danske Spørgsmaal i det planlagte Værk saaledes, at den gode Sag er tjent dermed. Derfor kan jeg desværre ikke paatage mig Arbejdet.

Med udmærket Højagtelse

Deres ærbødige

H. P. Hanssen.

Debatten gled derpaa atter ind paa de seks store økonomiske Organisationers Fastsættelse af Krigsmaalene. Dr. *Oertel* hævdede, henvendt til Understatssekretær *Zimmermann*, at hans Partifælle Dr. *Roesicke* ikke havde udtalt Mistillid til Rigskansleren. Det var ikke sandt, at de Konservative pønsede paa at styrte ham.

„Deraf,“ svarede *Zimmermann*, „maa jeg drage den Slutning, at de Konservative ogsaa har Tillid til Regeringen. Det trænger den Mand, der staar ved Statsskibets Ror i disse svære Tider ogsaa til, selvom han, Gud ske Lov, synes at have Nerver af Jern.“

Grev *Westarp* konfererede kort med Hr. v. *Heydebrand*, der pludselig var dukket op i Salen. „Mine Partifæller Dr. *Roesicke* og Dr. *Oertel*,“ svarede han derpaa, „har hverken udtalt Tillid eller Mistillid til Rigskansleren. De har kun ytret rent saglige Betæneligheder.“ Denne Udtalelse blev modtaget med kraftige Hør! Hør! Klædet var dermed skaaret itu mellem de Konservative og Hr. v. *Bethmann-Hollweg*.

Ud paa Aftenen sad jeg ene i „Kafé Victoria“ og læste danske Aviser. Da kom *Haase* og tog Plads ved Siden af mig. Vi var hurtigt dybt inde i en Samtale om Situationen. „Vi maa hurtigst muligt slutte Fred,“ sagde han. „Der er ingen anden Udvej. Hver Dag, Krigen fortsættes, bringer os smertefulde Blodofre og svære økonomiske Tab. Vore Forraad svinder ind. Manglerne er allerede følelige. Vi maa oprævle Bomuldstøjer for at faa Skydebomuld til Artilleriet. Dertil kommer Krigstrætheden. Alle er lede og kede af Krigen, Officererne, høje saavel som lave, ikke mindst. I Finansudvalget sagde *Zimmermann*, at Udenrigsministeriet forlængst havde Næsen fuld. En anden af de højeste Embedsmænd i Regeringen sagde forleden under en fortrolig Samtale til mig: „Vi kan ikke besejre England. Alt hvad vi kan opnaa, er at svække det i Kanada, som efter denne Udmattelseskrig vil se sig nødsaget til at laane Penge i Amerika.“ — Paa et Møde i en af Forstæderne klarlagde jeg for et Par Dage siden min Politik. Da jeg sluttede, tog en jævn Arbejder Ordet og sagde bevæget: „Hvor er det forfærdeligt, at Hundrede Tusinder saaledes maa tilsætte Livet. Især naar man tænker paa, at hvert eneste Menneske er en lille Verden for sig!“ Disse Ord har jeg ikke kunnet glemme.“

Seyda kom ind i Kaféen og satte sig hen til os. Han udtalte

sig overordentligt skarpt imod de tysk-østerrigske Planer om at dele Kongrespolen og var meget pessimistisk. „Jeg plages Nat og Dag,“ sagde han, „af Spørgsmaalet: Naar og hvorledes skal denne Krig faa Ende.“

Berlin d. 13. Januar 1916.

„Vi maa have Fred hurtigst muligt,“ sagde *Carstens* i Dag til mig, da jeg traadte ind i Rigsdagen. „Fortsættes Krigen til Efteraaret, er Tyskland bankerot.“ *Ahlhorn* og *Wagener* stemte i med. I Foyeren stødte jeg paa Dr. *Heckscher*, som paavirket af Udenrigsministeriet under Baralong-Affæren havde holdt en meget forstandig Tale i Finansudvalget. Jeg udtalte min Anerkendelse af Talen, og i det samme kom Friherre *v. Richthofen* til. „De Konservative vil,“ ytrede jeg, „tydeligt nok styrte Bethmann, saasnart der tilbydes sig en gunstig Lejlighed.“ „Det finder jeg meget forstaaeligt,“ svarede *Richthofen*, „jeg vil ogsaa hellere af med ham i Dag end i Morgen. Spørgsmaalet er blot: Hvem skal være hans Efterfølger?“ „Vi har ingen!“ udbrød Dr. *Heckscher*. „Nej, det er Ulykken,“ fortsatte *v. Richthofen*, „og derfor er vi nødt til at beholde ham. Det er i det hele Tysklands store Ulykke, at vor Generation ikke har kunnet frembringe en eneste Mand, i hvis Hænder vi trygt kan lægge Statsroret.“ Jeg noterede straks Ytringen som et interessant Udslag af Stemningen i national-liberale Kredse.

Berlin d. 14. Januar 1916.

Forhandlingerne, som jeg i længere Tid har ført med Regeringen om de *Hjemløses* Stilling, deres Naturalisation og Værnepligt nærmer sig nu deres Afslutning. Jeg var atter i Dag i Indenrigsministeriet for at ordne forskellige Forhold med Understatssekretær *Drews*. Jeg blev som sædvanlig venligt modtaget og gennemgik under Fremlæggelse af aktmæssigt Materiale de endnu tvivlsomme Spørgsmaal med ham. Om de trufne Aftaler har jeg skrevet en Beretning til „Hejmdal“. De gaar i Korthed ud paa, at Tilfælde *udenfor* Hertugdømmerne skal gaa direkte til Ministeriet, Tilfælde *i* Hertugdømmerne til de stedlige Myndigheder. „Landraaderne er nu bleven velforsynede med Instrukser,“ sagde Understatssekre-

tæren, „og parerer de ikke Ordre, „kriegen sie eins auf den Kopf“.“

Jeg pointerede skarpt Nødvendigheden af, at Naturalisationerne gennemførtes hurtigt. „Naar de blot bliver naturaliserede,“ sagde han, „kan det jo være ret ligegyldigt, om det sker nu eller om et Aar.“ „Nej,“ svarede jeg. „Thi de har gjort saa daarlige Erfaringer med Myndighedernes Zik-Zak Kurs, at de er bange for ikke at blive naturaliserede, hvis Sagen udsættes. Nu maa der handles hurtigt og gøres rent Bord.“ „Vi vil ogsaa gøre rent Bord denne Gang,“ fortsatte han, „men De synes at glemme, at Naturalisationerne foretages efter Lands Lov og Ret, som nu er anderledes end for nogle Aar siden.“ „Det ved jeg,“ svarede jeg, „og jeg tvivler heller ikke om, at Regeringen vil indfri sine Løfter, men hvem borger os for, at den endnu sidder ved Roret, naar Freden sluttes? Det er desuden meget lettere at gennemføre Naturalisationerne nu, da det kan ske uden offentlig Diskussion.“ „Deri har De Ret,“ indrømmede han, „og det stemmer desuden bedre med den Politik, vi vil føre. Det gamle System er nu opgivet. Blot der ikke efter Krigen eksisterer et „Løs fra Preussen!“ udstrækker vi Haanden.“ Han rejste sig og strakte Haanden ud imod mig. „Det gamle skal altsaa helt være forbi, en ny Politik skal indledes. Den vil falde ind under den almindelige Nyorientering. I Landdagen kan vi endnu ikke udtale os nærmere derom, men den kommer, naar Krigen er endt. Saa siger vi: Her er vor Haand!“ Han rakte atter Haanden ud imod mig. Jeg tog ikke imod den, men udtalte Haabet om, at Regeringen denne Gang vilde vise sig fast og gennemføre en forstandig og retfærdig Politik.

I „Hotel Esplanade“s Vestibule traf jeg i Eftermiddags Friherre v. *Richthofen*, som straks drog mig ind i en ny Samtale om Baralong-Affæren. „Vort Svar paa den engelske Note vil nu atter skærpe Forholdet mellem Tyskland og England,“ sagde han. „Dette er uundgaaeligt, men det er sørgeligt, thi vi kan ikke besejre England og maa derfor før eller senere se at komme til en Forstaaelse med det.“

Berlin d. 17. Januar 1916.

Under Rigsdagens Møde i Dag indløb Efterretningen om, at *Montenegro* havde begæret Vaabenstilstand og Fred. Den blev modtaget med stormende Bravoraab og udløste en vild

Jubel. Idet jeg gik ud af Salen, stødte jeg sammen med *Seyda*. „Der ser man ret, hvor stor Fredslængslen er!“ sagde han spydigt. Vi trak os tilbage i en Krog og havde en længere fortrolig Samtale. „Vore Efterretninger gaar ud paa,“ fortalte han, „at de Allierede, frem for alt Frankrig og England, er fast bestemte paa at fortsætte Kampen til det yderste. I ledende vestevropæiske Kredse regner man bestemt med, at Krigen vil blive fortsat langt ind i 1917.“ Vi var helt enige om, at Stillingen paalægger Elsasserne, Polakkerne og os streng Reservation. Ingen af os vil derfor tale i denne Samling. Vi konstaterede paany, at vi bevæger os paa samme Linje og staar paa samme Standpunkt.

Berlin d. 18. Januar 1916.

I Rigsdagen havde vi i Dag en bevæget Censurdebat. *Dittmann* og senere *Fischbeck* gik, støttet til Materiale, som jeg havde stillet til deres Raadighed, ind paa Stillingen i Nord-slesvig og revsede skarpt Censurens Holdning overfor den danske Presse. *Fischbeck* fremlagde Censurmyndighedernes Breve til Redaktionerne. Dr. *Lewald* bad om dem og overgav dem til en General, som studerede dem grundigt og derefter gav Chefen for Generalstabens Pressebureau Hauptmann *Graue* en hastig Ordre.

Mødet var iøvrigt interessant, Forhandlingerne spændende. Dr. *Stresemann* og *Heine* holdt især betydelige Taler, den sidste indlod sig desværre, ægget af hvasse Tilraab, paa en usømmelig Polemik med sine Partifæller. — Før *Heine* tog Ordet, kom han hen til mig for at faa et Par Oplysninger om vore Forhold. Jeg benyttede Lejligheden til harmfuldt at revse forskellige af den senere Tids Overgreb. „Ja,“ udbrød han, „man skammer sig over, hvad vort Bureaukrati tillader sig i Grænselandene. Dets absolutte Uduelighed i Behandlingen af andre Nationaliteter har bestemt min Stilling til Annektionsspørgsmaalet. Naar jeg bekæmper alle Annektionsplaner energisk, er det, fordi det vil volde os nye Ulykker, hvis flere Folkedele af anden Nationalitet skulde blive udleverede til det preussiske Bureaukratis Behandling. Bortset fra mindre, af rene strategiske Hensyn dikterede Grænse-reguleringer siger jeg derfor: Gud bevare os for Annektioner!“

Af god Kilde erfarede jeg i Dag, at en tysk Statsudsending Dr. *Götze* for nogen Tid siden er sendt til København, hvor han har slaaet sig ned paa St. Annæplads. Han er sendt til Danmark for at løse tre Opgaver:

1) at sende „Wolffs Bureau“ daglige Telegrammer om Begivenheder, hvis Publikation ligger i Tysklands Interesse.

2) at sende udførlige Uddrag af danske Blade og Tidsskrifter til et Kontor i Berlin, som selvstændigt bearbejder dem videre.

3) at opspore, opkøbe, afskrive og katalogisere alt, hvad der i de sidste 20 Aar er skrevet om det sønderjydske Spørgsmaal i Aviser, Tidsskrifter, Brochurer m. m., dog med Udelukkelse af rent refererende Meddelelser.

Den sidste Opgave er han allerede færdig med. En Stab af Medhjælpere, Stenografer og Skrivemaskinedamer har staaet til hans Raadighed. Registret, som min Hjemmelsmand har set, omfatter alene 50 maskinskrevne Foliosider. Til det er der føjet korte biografiske Notitser om Forfatterne. Hvad der ikke har kunnet fremskaffes ad anden Vej, er bleven afskrevet. Dr. *Götze* er højpatiotisk og personlig meget uvillig stemt overfor Nordsløvigerne.

Hvad det her i Berlin omtalte Kontor angaar, som bearbejder Materialet, da er det et af de seks Kontorer, der er knyttede til Udenrigsministeriet for at varetage Tysklands Interesser i de nevtrale Lande: *Amerika, Danmark, Norge, Sverrig, Holland* og *Svejts*. Til disse Kontorers Opgaver hører bl. a. ogsaa en meget skarp Kontrol med de paagældende Landes Presse.

Til en af mine Bekendte beklagede Professor *Hollmann* sig forleden over *Strackerjans* Avisudklipping. „Han sender os hver Dag store Bunker Avisudklip, men Arbejdet er helt overflødig, efter at Udenrigsministeriet har ansat en betydelig Mand, som tager sig af den Sag. Vi har gjort alt muligt for at komme af med ham, men han hænger fast som en Burre.“

I Efteraaret blev Censuren mere og mere nærgaaende overfor den danske Presse. Baade „Modersmaalet“ og „Flensborg Avis“ henvendte sig gentagne Gange til mig med stærke Klager over Angrebene, som fandt Sted. Censurmyndighederne søgte paa dette Tidspunkt at bringe alle de danske Blade under Tvangsredaktion, d. v. s. de gav næsten daglig Ordre til, at Bladene skulde optage denne eller hin Artikel, i mange Til-

fælde Artikler af Blade, som Redaktionerne slet ikke holdt. Der blev baade af „Hejmdal“, „Flensborg Avis“ og „Modersmaalet“ indgivet Besværinger, men de afvistes af Generalkommandoen i Altona, og det viste sig hurtigt, at Indenrigsministeriet var magtesløst over for Militæret. Først i November blev „Hejmdal“ forbudt i tre Dage, og Censurmyndighederne truede med helt at forbyde den danske Presse, hvis den ikke parerede Ordre. Det omfattende Materiale, som jeg efterhaanden raadede over, blev forebragt i Finansudvalget og maskinskrevne Redegørelser med Angivelse af de mest drastiske Overgreb omdelt til Finansudvalgets Medlemmer. Da Klagerne ikke vilde høre op, holdt jeg det for nødvendigt, at Sagen ogsaa blev ført frem i Plenum. Men da der ikke var Udsigt til, at jeg som Løsgænger vilde kunne faa Ordet, inden Censurdebatten blev afsluttet, havde jeg overgivet Formanden for den frisindede Fraktion, *Fischbeck*, mit Materiale. Han paatalte i Dag meget skarpt, at „Hejmdal“ var sat under Tvangsredaktion, idet Militærcensuren ikke blot forbød dette eller hint, men ligefrem tillod sig at anordne, hvad der skulde trykkes i Bladet. Den ene Dag forlangte den, at der skulde aftrykkes Artikler efter „Tägliche Rundschau“, den næste Dag efter Regeringsbladet „Norddeutsche Allgemeine Zeitung“. Og naar Redaktionen sagde, at den ikke holdt disse Blade, svarede Censuren: „Saa maa De skaffe dem, ellers vil Bladet blive forbudt.“

Paa Regeringens Vegne talte Ministerialdirektør Dr. *Lewald*, som overfor *Fischbecks* Angreb erklærede, at Rigskansleren misbilligede den Maade, hvorpaa Censuren var øvet overfor „Hejmdal“, da den ikke kunde bringes i Overensstemmelse med de bestaaende Bestemmelser, og at Regeringen derfor vilde gøre sig Umage for, at Klagen blev afhjulpet.

Berlin d. 19. Januar 1916.

I Dag fik jeg fra anden Side et Referat af en Samtale, som *Bjørn Bjørnson* nylig har haft med Storadmiral *v. Tirpitz* om Nordslesvig. Admiralen havde beklaget sig over den tysk fjendtlige Stemning i de nordiske Lande, og *Bjørn Bjørnson* havde sagt: „Det bliver ikke godt mellem Tyskland og Skandinavien, før man slaar ind paa en ganske anden Politik i Nordslesvig.“ „Det er jeg nu helt klar over,“ svarede *v.*

Tirpitz. „Før Krigen betragtede jeg disse Stridigheder som betydningsløse Bagateller. Men under Krigen har jeg og mange med mig lært, at de er af vidtrækkende Betydning. Efter Krigen vil jeg derfor gøre, hvad jeg formaar, for at udrydde de landskadelige Baciller, der har gravet sig ind i Nordslesvig og derfra forgifter vort Forhold til Skandinavien.“ — Min Hjemmelsmand siger, at Bjørn Bjørnson har nedskrevet Ytringen. Jeg vil se at faa fat i et ordret Referat ved Lejlighed.

Grev *Schack* er kommen herved for at ordne nogle økonomiske Forhold vedrørende en Rest af det Seekampfske Fideikommiss, som ligger ved Kanalen. For at assistere ham drøftede jeg Sagen med Landraad *Brütt* fra Rendsborg, til hvilken Kreds det hører. Da jeg foredrog ham Sagen, tog han Bladet frit fra Munden. „Denne Kanalforvaltning,“ sagde han og tog mig i Knaphullet, „er det lumpneste, tarveligste Selskab indenfor Rigsforvaltningen, en Svinebande — unter uns gesagt. Gaa til Ministerialdirektør *Jonquières*: han har ikke megen Courage. De skal derfor bluffe ham med nær forestaaende Forhandlinger i Rigsdagen, saa føjer han sig nok.“ — Mere kan man i Grunden ikke forlange af en preussisk Gehejmeregeringsraad, men vi har altid staaet paa en god Fod, og jeg har før haft Gavn af at følge hans Raad.

Jensen-Sønderup kom i Aftes til Berlin. Vi har haft indgaaende Samtaler om de Hjemløses Stilling m. m. Og han har lovet at træde i Skranken for mine Ønsker, naar han kommer tilbage til København.

Aabenraa d. 1. Februar 1916.

Fra den 25.—31. Januar har jeg været hjemme i Aabenraa. Jeg har daglig haft stort Rykind af Hjemløse og Orlovsansøgere og næsten ikke kunnet gøre andet end at skrive Ansøgninger og Reklamationer. Denne Virksomhed har givet mig nye Indblik i mange triste Forhold.

Fra Als har jeg haft Besøg af *Nis Nissen* fra Nordborg og *Hans Clausen* fra Hagenbjerg. Stemningen i Nørreherred er god. De har faaet Informationer. Med Borgmesteren har jeg ført Forhandlinger om „Folkehjem“, som Myndighederne forlanger udleveret til Kaserne. Jeg har afslaaet Opfordringen om at udlevere den frivilligt, og Sagen gaar nu til Eks-

propriation. — Nøden begynder at blive meget følelig. Jeg har søgt at lindre den ved Hjælp af Penge, som Danske i Amerika har stillet til min Raadighed.

Aabenraa d. 28. Februar 1916.

I Dag kom Gaardejer Hagen Christensen fra Horsbygd ind til mig for at tale med mig om Muligheden af at blive hjempermitteret. Han kom ind, da Krigen brød ud, gik med Reserveregiment Nr. 86 over Belgien til Frankrig og fik i Oktober 1914 sin højre Underarm knust af en Kugle. Han laa derefter henved 4 Maaneder paa Lazarettet i Hamm, derpaa henved 5 Maaneder paa Lazarettet i Flensborg. Siden Juni 1915 har han drevet rundt paa Kasernerne i Flensborg uden at gøre Tjeneste, men han kan ikke komme ud af Trøjen og komme hjem. Hans Arm ser frygtelig ud. Benet i Underarmen er ikke groet sammen, Haanden er blaa og følelsesløs, Fingrene kan ikke røres, bøjer man dem tilbage, springer de atter frem som Staal-fjedre. For at holde Armen stiv maa han bære den i en stiv Læderbandage, som er snøret haardt sammen. Hjemme sidder hans Kone med en Gaard paa 60 Tønder Land og har ingen Hjælp, hverken Dreng, Karl eller Pige, derimod 4 Smaa-børn at passe, og dog kan Manden ikke komme hjem. Jeg har nu taget mig af hans Sag.

Derefter kom Arbejdsmand Frederik Kannes Kone fra Genner. Hendes ældste Søn er falden og har efterladt sig en Enke med et lille Barn. Enken havde atter taget Plads som Tjenestepige, og de Gamle har taget sig af Barnet. Hun havde endnu ikke faaet Krigshjælp, og Svigermoderen bad mig derfor om at tage mig af Sagen. Det lovede jeg og skrev straks den nødvendige Ansøgning. Saa talte vi lidt sammen.

„Har De flere med?“ spurgte jeg.

„Ja, vi har fire med,“ svarede hun stilfærdigt.

„Hvordan gaar det saa de andre?“ spurgte jeg.

„Den næstældste har været saaret og er nu i Angel,“ sagde hun. „Den tredjældste har været let saaret og er nu saa vidt, at han atter kan komme ud. Den yngste er lige bleven indkaldt.“

Hun klagede sig ikke, talte stille og sørgmodigt om Forholdene som uundgaaelige og blev meget glad, da jeg til Slut gav hende 20 Mark af de i Amerika indsamlede Penge, som er stillet til min Raadighed.

Aabenraa d. 3. Marts 1916.

I Dag fik jeg Besøg af Frederik Kannes næstældste Søn. Han bar Ar af svære Saar. Struben havde været overrevet af en Granatstump, højre Haands Pegefinger var afskudt. Han talte hæst hviskende, og det voldte ham øjensynligt megen Besvær. Naar han gik imod Vinden, kunde han knap faa Vejret, sagde han. Han var bleven fritaget for Militærtjenesten, men *havde samtidig faaet Ordre til at tage Plads i Angel*. Nu kom han, om jeg ikke kunde hjælpe ham hjem til hans Fødesogn.

Ved at undersøge hans Papirer og rette nogle Spørgsmaal til ham kom jeg til det Resultat, at han blev holdt tilbage i Angel „wegen Fluchtverdacht“. Man er altsaa bange for, at denne stakkels lemlæstede unge Mand kunde finde paa at flygte til Danmark af Frygt for, at han atter skulde komme til Fronten. Det er oprørende, at noget saadant kan ske!

Den unge Kanne klagede ikke, men bar sin Skæbne med Taalmodighed. Han var jo i hvert Fald sluppet fra det med Livet og var nu tilfreds, naar han blot kunde faa Lov til at komme hjem. Jeg har straks foretaget de nødvendige Skridt, for at han kan faa dette Ønske opfyldt.

Saa kom Peter Jepsens Enke fra Genner. Hendes Mand var falden, og hun sidder nu Enke med 10 Børn. Det er et smerteligt Tab, hun har lidt. Men økonomisk vil hun blive ret velstillet, da hun vil kunne faa en samlet Pension paa 2080 Mark, og denne Sag let lader sig ordne.

Hver Dag kommer her saaledes Folk og opruller nye Tragedier for mig, men det er uoverkommeligt at nedskrive Enkeltheder.

Aabenraa d. 5. Marts 1916.

Jeg har i den senere Tid arbejdet paa at faa Jens Jørgensen fra Harreby paa fri Fod. Han er bleven arresteret, og der er rejst Sag imod ham for Mened, fordi han i et tilsendt Skema fra Landraadskontoret har betegnet en Mand som *tysksindet* og denne Mand derefter, da han kom hjem paa Orlov, deserterede. Nu ligger Forholdene saaledes, at Desertøren i Virkeligheden har været tysksindet, hvad der kan føres Vidne paa, og at han først har opdaget sit danske Hjerter i den aller sidste Tid. Jørgensen, som er 74 Aar gammel, sidder fængslet

i Flensborg og bliver meget daarligt behandlet. Jeg har nu sat mig i Forbindelse med Overpræsident v. Moltke og haaber med hans Hjælp at faa Manden sat paa fri Fod.

Aabenraa d. 14. Marts 1916.

I Februar har jeg vedvarende haft stærkt Rykind. Jeg har daglig skrevet mange Reklamationer m. m. For de Hjemløse gælder det om at bjærge Livet. Jeg har maattet sætte Hjælpekræfter i Virksomhed. — Fra Sønderherred har jeg haft Besøg af *H. Bladt* fra Lysabild, *P. S. Paulsen* fra Tandslet, *P. Kaad* fra Vollerup og *Nis Nissen* fra Viby. Stemningen hæves, trods Tabene, igen i Sønderherred. Folk ranker sig paa ny. De fik ligeledes Informationer. Jeg har derefter været en Tur ude paa Vesteregnet for at faa bedre Overblik over Stillingen der, overnattede paa Schackenborg, hvor Redaktør *Skovrøy* kom tilstede, aflagde Dagen efter Besøg hos Købmand *Filskov* og flere, ordnede forskellige Forhold for ham og *H. Michelsen* og en Hjemløshedssag fra Daler. Fra Møgel-tønder tog jeg til Skærbæk, hvor jeg havde en Sammenkomst med *H. I. Jepsen*, *Ingv. Lorensen*, *J. Paulsen* fra Drenghed, *Boesen* o. fl. Stemningen var ogsaa her langt bedre, end da jeg var der sidst. Modet rejses, og Haabet skyder friske Skud over hele Nordslesvig.

Først i Marts aflagde jeg lignende Besøg i Haderslev Østeramt, og hjemme vedvarede Tilstrømningen. I Dag, lige før jeg atter rejser til Berlin for at genoptage min parlamentariske Virksomhed, har jeg udstaaet en sand Storm af Hjemløse og Orlovsansøgere. Jeg maatte tilkalde Hjælpekræfter fra Byen, og vi har i Eftermiddag ekspederet en Mængde Ansøgninger og Reklamationer.

Aabenraa d. 15. Marts 1916.

Censuren tilstillede os i Dag en Anordning for den danske Presse i Nordslesvig, som Overpræsidenten har udstedt under 8. Marts. Der bestemmes deri

- 1) at Feltpostbreve, som hidtil har kunnet offentliggøres efter indhentet Tilladelse af den stedlige Censor, for Fremtiden kun maa offentliggøres med Generalkommandoens Samtykke. Redaktionerne skal herefter indlevere Felt-

postbreve, som de vil offentliggøre, til den stedlige Politiforvaltning, som atter afleverer dem til Landraaderne, af hvem de afleveres til Garnisonskommandoerne, som endelig skal indsende dem til Generalkommandoen i Altona, hvorfra de efter at være prøvede tilsendes de stedlige Censorer, som derefter giver Redaktionerne Besked.

- 2) Det forbydes fremtidigt at offentliggøre Skrivelser fra Felten, som er forsynede med flere Navne.
- 3) Det er forbudt at offentliggøre Hilsener fra Felten og fra Garnisonerne, naar de giver Udtryk for Fredsønsker eller Fredshaab.
- 4) Redaktionerne skal for Fremtiden baade indlevere Prøveaftryk af Avisen til Politiforvaltningen og til Generalkommandoen.

Anordningen afspejler tydeligt nok Overkommandoens Ængstelse for, at Fjenderne skal faa Kendskab til de Stemninger, der nu mere og mere breder sig blandt Tropperne ved Fronten.

Berlin d. 16. Marts 1916.

I Gaar Aftes ankom jeg atter hertil. Da jeg i Morges gik ud fra Hotellet, mødte jeg tilfældigt Dr. *Müller-Meiningen*. Vi fulgtes ad til Rigsdagen og gik en Omvej gennem Tiergarten. „Rigskanslerens Stilling er, efter hvad jeg hører, vedvarende meget fast,“ sagde han. „Meget afhænger nu af Slaget ved *Verdun*. Vore Tab er, efter hvad Overkommandoen meddeler, minimale, Franskmændenes derimod frygtelige. Skrider Offensiven vedvarende frem paa den Vis, vil Franskmændene snart være møre til Fredsslutning.“

Gang paa Gang støder man hernede, selv hos intelligente og erfarne Politikere, paa denne slet underbyggede og daarligt motiverede Optimisme. Det er ejendommeligt stadig paa-ny at gøre den Iagttagelse, at de fleste uden Spor af kritisk Sans tror det, de helst vil tro.

Med Dr. *Mugdan* drøftede jeg de Konservatives Fremstød imod Rigskansleren. „Hvad der i saa høj Grad vanskeliggør Hr. v. Bethmanns Stilling er,“ sagde han, „at han ikke af Hensyn til Udlandet kan give Offentligheden positive Oplysninger om det ringe Antal Undervandsbaade, som vi faktisk raader over, og hvilke Krav der med Rette kan stilles til dem.“

Hans Modstandere arbejder med altfor høje Tal, men han er nødt til at gøre gode Miner til slet Spil.“

„Dertil kommer,“ sagde *Haase*, som nu sluttede sig til os, „at det normalt tager $2\frac{1}{2}$ Aar, nu i Krigstiden $1\frac{1}{2}$ Aar at bygge en Undervandsbaad af den store søgaaende Type, som anvendes ved England. Vi har kun to Skibsværfter, som kan bygge dem. De smaa Baade, som kun har en Aktionsradius paa 6 Timer, kan selvfølgelig bygges hurtigere. Men ogsaa Antallet af dem er meget begrænset. Og Englænderne ved god Besked.“

Dr. Mugdan gik, og vi fortsatte Samtalen. „Det forekommer mig,“ vedblev *Haase*, „at Stillingen aldrig har set saa trøstesløs ud, som den gør det nu. Vi har kun Kaffe til højst $4\frac{1}{2}$ Maaned. Det er en betænkelig Sag, fordi Smaakaarsfolk har maattet give Afkald paa saa meget andet. Da jeg i September havde en længere Samtale med Admiral *v. Capelle*, advarede han mig meget indtrængende imod at overvurdere Undervandsbaadenes Betydning. Det er *Helfferich's* store Fejl, at han helt undervurderer Englands Finanskraft. Der er mest Udsigt til, at Krigen vil blive afgjort finansielt. Man oprives af Bekymringer for Folkets Fremtid! Vore indre Brydninger og Partistridigheder anfægter mig ikke. Men Tanken om Tysklands Fremtid piner og plager mig. Det er ikke til at holde ud i Længden.“

Berlin d. 19. Marts 1916.

Alle klager over Knapheden paa Fødevarer, men de er fast bestemte paa at holde ud. Det gælder blot om at spænde Sulterremmen noget strammere. Paafaldende mange Butiker staar allerede tomme. Paa en Tur op ad Potsdamerstrasse fra Potsdamerplatz til Bülowstrasse talte jeg i Dag ikke færre end 87 Butiker, som blev udbudt til Leje.

Aftenen tilbragte jeg sammen med nordslesvigske Soldater.

Aabenraa d. 20. Marts 1916.

Fra Sundeved modtog jeg i Dag en ejendommelig Efterretning. Det blev fra fuldt paalidelig Side meddelt mig, at flere tyske Transportskibe, som er bleven udrustede med dansk-talende nordslesvigske Mandskab, under dansk Flag transportere-

rer Ammunition og andre Krigsfornødenheder til de kæmpende tyske Tropper i Østafrika. Af Fiskerbefolkningen ved Allsund er flere indkaldte til Tjeneste paa disse Skibe. Der maa kun tales Dansk ombord. I Kahytten har man Billeder af det danske Kongepar. Skibet er forsynet med falske Skibspapirer, som viser, at det er indregistreret i Danmark. — At dette kan gaa godt, er mig en Gaade.¹⁾

Berlin d. 21. Marts 1916.

I Rigsdagen traf jeg i Dag uventet Dr. *Breitscheid*, som var hjemme paa en 6 Dages Orlov fra Fronten. Stemningen derude er meget oppositionel. Han havde det Indtryk, at man var bange for ham. Et Brev, som han havde afsendt til mig, var bleven tilbageholdt, fordi jeg var Rigsdagsmand. I den Anledning var han bleven kaldt op til en Officer, som havde forelagt ham en Del Spørgsmaal.

Han fortalte, at Storadmiral *v. Tirpitz* i Gaar havde foretaget en Spadseretur paa Leipzigerstrasse og Friedrichstrasse for at vise, at han ikke, som det officielt var bleven paastaet, var syg. Under Spadsereturen var han Genstand for larmende Hyldestscener. Gehejmeraad *Witting* havde atter opsøgt ham. Han havde været meget utilfreds med Situationen. En Krig med Amerika vilde være Vanvid. Finansielt kunde Tyskland

¹⁾ Ialt har der under Krigen været fire Skibe udrustet paa denne Maade. Blandt dem var Blokadebryderen „Marie“ af Stettin, der den 19. Januar 1916 løb ud fra Wilhelmshafen under svensk Flag som „Thor“ fra Gefte. Skibet, som førtes af Kaptajn Sørensen fra Flensborg, havde en Besætning af 33 Mand, hvoraf 30 — deriblandt 2. og 3. Styrmand — var værnepligtige dansktalende Sønderjyder. Ladningen bestod af Kanoner, Geværer og Ammunition. Det ledsagedes af tyske Krigsskibe forbi Skagen, gik derefter op med Norges Kyst, hvor Skibets Navn ændredes til „Norden“ af København. I Kahytten ophængtes Billeder af det danske Kongepar, og ombord fik alt saavidt muligt dansk Præg. Kursen sattes op imod Island, derefter ned over Atlanterhavet i en stor Bue udenom Afrika og op med den østafrikanske Kyst. Her hejsede Skibet atter det tyske Flag og samtidig blev det til „Marie“ af Stettin. Det løb ind i en Flod, hvor 3000 Kuli stod rede til at hjælpe med Lösningen. Alt blev udlosset, men da Skibet derefter løb op med Kysten for at indtage friskt Vand, blev det opdaget og skudt i Sænk af en engelsk Krydser og to Kanonbaade. Mandskabet sprang overbord og svømmede i Land. Englænderne var af den Mening, at Skibet, som havde faaet 115 Træffere, var et Vrag og forlod det. Mandskabet gik imidlertid senere ombord, fandt Maskinerne brugbare, stoppede Lækagerne med Træpropper og Cement, fik alt nødtørftigt repareret og ved Højvande Skibet flot. „Marie“ stod derpaa atter til Søs og naaede ind til Java, hvor Resten af Besætningen — flere var døde — blev interneret. Efter Krigens Afslutning blev de Internerede af Det midlertidige sønderjydske Ministerium hjemtransporterede paa den danske Stats Bekostning.

kun holde ud til Efteraaret. Kom Krigen med Amerika, brød det sammen forinden, havde han sagt. Dr. Breitscheid holdt Socialdemokratiets Sprængning for uundgaaelig. Modsætningerne er saa dybe, at de ikke længere kan udlignes. Oppositionen holder nu regelmæssige Særmøder. Pessimismen bredte sig, ikke mindst indenfor Partiets højre Fløj. Dr. *Quessel* havde i Gaar sagt: „Det drejer sig kun om, hvorvidt Freden vil blive dikteret i Petrograd eller i London.“ Dette er momentant Modsætningen mellem Bethmanns og Tirpitz's Tilhængere.

Med *Hildenbrand* havde jeg ligeledes en længere Samtale. Til Noske, meddelte han mig, sagde Tirpitz allerede klagende i September 1914: „Man har lagt mig i Lænker.“ Modsætningen mellem ham og Admiralstaben bestod da allerede. Han var yderst forbitret paa Admiralstaben, som ved Krigen Udbrud overtog Kommandoen, og hvis Chef det under Krigen er forbeholdt at holde Foredrag for Kejseren. Tirpitz's Plan gik ud paa at lade Flaaden løbe ud, umiddelbart efter at Krigserklæringen var udstedt. Men han kunde ikke sætte sin Vilje igennem. Tyskland bygger nu, meddelte *Hildenbrand* videre, 5—6 Undervandsbaade maanedlig, men Erfaringen viser, at der gennemsnitlig gaar et lignende Antal tabt i hver Maaned.

Heine kom for at drøfte Hjemløshedsspørgsmaalet med mig. Han havde som Sagfører faaet en særlig indviklet Hjemløshedssag fra Berlin til Forhandling og ønskede at høre min Mening om den. Vi drøftede hele Spørgsmaalet meget indgaaende. Han er ikke længere saa nervøs som før.

Berlin d. 23. Marts 1916.

I Gaar tilbragte N. Nissen og jeg Aftenen sammen med *Bernstein*, *Kautsky*, Dr. *Oscar Cohn* og Dr. *Goldscheid* fra Wien, — de tre første med Fruer. Det er underligt nok nu under Krigen at se de to gamle Modstandere *Bernstein* og *Kautsky* sidde saa fredeligt sammen. Intet i *Kautskys* Udseende tyder paa en Kampnatur. Hans Optræden er stilfærdig, Ansigtsudtrykket mildt og venligt, Totalindtrykket det af en stille Lærd. *Bernstein* ligner en gammel Rabbiner. Han er nu godt paa Vej til at overvinde sin Sygdom. Vi drøftede Situationen meget indgaaende, og Samtalen var lærerig. Vi var alle

enige om at betragte Bethmanns Stilling som uholdbar i Længden. Modstanderne er for mange og for mægtige. Som hans Efterfølger, mente Bernstein, vilde kun Heydebrand eller Tirpitz komme i Betragtning. „Kun de har Mod til at overtage Arven,“ sagde han.

Dr. *Cohn* oplyste, at Tyskland nu har 65 Undervandsbaade, alle Typer tilsammentaget. Overfor de parlamentariske Førere havde Rigskansleren meget energisk erklæret, at han ikke vilde føre den Desperado-Politik, som man krævede overfor England. Men en fremragende konservativ Fører havde svaret: „Den hensynsløse Undervandskrig er vor sidste Udvej. Derfor maa den alligevel forsøges.“

Dr. *Goldscheid* havde i Dagens Løb haft længere Samtaler med Heine, Landsberg og Dr. David. Han havde talt en Time med hver og fundet dem meget pessimistiske. Heine og Landsberg indrømmede, at en Forstaaelse med England var Forudsætningen for Freden. Dr. David var mere stivsindet og vilde ikke indrømme dette.

Jeg lovede Bernstein at laane ham Friherre *v. Liebig's* Bog, som hverken han eller Kautsky endnu havde haft Lejlighed til at læse. I Boghandelen faaes den som bekendt ikke, fordi den er beslaglgt. Men jeg har faaet den under Haanden.

De var alle enige om, at et Vinterfelttog til var utænkeligt. Freden maatte komme i Efteraaret.

Berlin d. 24. Marts 1916.

Da jeg i Dåg traadte ind i Rigsdagen, sad *Haase* paa sin Plads med Materiale til en Tale foran sig. *Hoch* stod foran ham og gestikulerede heftigt. Snart samledes flere lidenskabeligt ophidsede Rigsdagsmænd omkring hans Plads. Det var tydeligt nok, at han vilde tale, og at hans Partifæller vilde hindre ham deri, fordi det kunde faa vidtrækkende Følger.

Mødet aabnedes. Et Par korte Forespørgsler besvaredes. Saa fik *Haase* Ordet. I samme Øjeblik var Huset i den lidenskabeligste Bevægelse. Mest ustyrlig var *Keil*. Han mistede helt Herredømmet over sig selv, fo'r som en Pil hen imod *Haase*, truede ham med knyttet Haand og raabte: Uærlighed! Uærlighed! En Skylle af grove Ukvemsord fulgte, ledsagede af de borgerlige Partiers ustandselige Bravoraab og Haandklap. Forrest i deres Rækker var *Kopsch*, der som Frisindet

teoretisk er Philosemit, men nu raabte: „Atter en Jøde! Atter en Jøde! hvad vil Jøderne her, skal vi taale disse Landsforrædere! Bravo Keil!“

Heine og *David* tabte ligeledes Selvbeherskelsen og skreg sig hæse med hidsige Tilraab. *Ledebour* og *Geier* fægtede med Armene, truede med Næverne og var lige ved at gaa over til Haandgribeligheder. Hele Salen var i vildt Oprør. Mange forglemte helt sig selv. — —

I en saadan Situation er *Fr. Naumanns* Holdning altid helt uangribelig. Tavs, bleg, dirrende af tilbagetrængt Sindsbevægelse, med et sørgmodigt Drag om Munden sad han stille paa sin Plads ved Siden af mig og fulgte Kampens Gang, ikke en Ytring undslap ham. Kun nu og da sendte han Partifæller, som glemte sig selv, et misbilligende Blik.

Da Haase atter forlod Talerstolen, var det mægtige tyske Socialdemokrati sprængt. *Bernstein*, som havde siddet roligt smilende paa sin Plads, gik hen til ham og trykkede ham i Haanden. *Delingen* foregaar efter helt nye Linjer. *Revisio-nisten Eduard Bernstein*, som hidtil har staaet paa Partiets højre Fløj, slutter sig ligesom *Kautsky* til Oppositionen, mens *Dr. Lenz* og andre af de før Krigen rødeste Røde nu staar paa Flertalssocialisternes højre Fløj.

Berlin d. 28. Marts 1916.

Finansudvalgets Møde i Dag var bleven imødeset med megen Spænding. Ud over Landet er der rejst en heftig Agitation for den hensynsløse Undervandskrig.

Da Mødet aabnedes, sad Rigskansleren paa sin Plads. Ved hans højre Side sad Marineministeren, *Admiral v. Capelle*. Desuden var Ministrene *Delbrück*, *Krütke*, *Helfferich* og *v. Jagow* og Understatssekretærene *Wahnschaffe*, *Zimmermann*, *Dr. Lewald* samt en Stab af højere Embedsmænd og de fleste Medlemmer af Forbundsraadet til Stede. Udvalget var mødt fuldtalligt. *Bassermann* aabnede Ordskiftet med en længere, af hans særlige Partistandpunkt stærkt præget Redegørelse for Undervandskrigen.

Rigskansleren sad under denne Tale foroverbøjet paa sin Plads og bladede i sine Papirer, medens han uafbrudt røg Cigaretter. Næppe var en røget, før han tændte en anden. Krigen tager paa ham. Han er bleven mere hvid i de sidste

Maaneder. Da Bassermann sluttede, rejste han sig og tog Ordet:

Hvad forstaaer vi ved hensynsløs Undervandskrig? begyndte han. Derved forstaaer vi, at Undervandsbaadene efter forudgaaet Meddelelse til de Neutrale uden Varsel sænker alle Skibe, som vover sig ind i Krigszonen. Da dette gaar langt ud over, hvad Tyskland bebudede i Februar 1915, vil den hensynsløse Undervandskrigs Iscenesættelse uundgaaelig betyde, at Amerika slutter sig til vore Fjender.

Vi har skærpet Undervandskrigen betydeligt og ogsaa i Fjor opnaaet store Resultater, især i Middelhavet. Med den hensynsløse Undervandskrig kan vi utvivlsomt tilføje England megen Skade, men kan den opveje de Vanskeligheder, som en Krig med Amerika vil paaføre os? Det er Spørgsmaalet.

Bassermann mente, at vi med den hensynsløse Undervandskrig vil kunne tvinge England til at slutte Fred. Denne Mening deler jeg ikke. Jeg skal ikke trætte Dem med Tal. Marineministeren vil senere give talmæssige Oplysninger. Kun eet: Chefen for Admiralstaben har erklæret, at vi med de for Haanden værende Undervandsbaade vil kunne sænke 4 Millioner Tons i Løbet af 6 Maaneder. England har 18 Millioner Tons Handelstonnage. I de 6 Maaneder vil det kunne erstatte en Del af Tabet med Nybygninger, en anden Del ved at Marinen atter afgiver en Del af de beslaglagde Handelsskibe. Midlet er saaledes vel virksomt, men langtfra tilstrækkeligt.

Undervandskrigen har hidtil bidraget mægtigt til at gøre Krigen populær i England. Med en Tilførsel af fra 14—20,000 Tons Brødkorn daglig kan England klare sig. Den kan besørages af 4—5 Skibe, og dem vil vi ikke kunne hindre i at løbe ind i engelske Havne.

Omvendt vil Amerikas Tilslutning styrke vore Fjender vældigt. Først kommer Finansieringen, derpaa den moralske Styrkelse, som vil øge Sejrsvisheden. De vil lægge stærkt Tryk paa de neutrale Stater, især paa Holland og Danmark. Vil de kunne modstaa? Tilførslerne fra disse Lande, som nu er betydelige, vil hurtigt ophøre. Den belgiske Civilbefolkning, som nu underholdes af Amerika, maa vi i saa Fald selv ernære. Ententens Statsmænd vil føle sig overbeviste om, at de kan nedtvinge os i en Udmattelseskrig. Jeg holder dette for urigtigt, men det er en Illusion, som jeg maa regne med. Dette

vil være Virkningerne i Stedet for de af Rigsdagsmand Basermann ventede engelske Fredstilbøjeligheder.

Den hensynsløse Undervandskrig bør anvendes, hvis den kan føre til et Resultat. Deri er jeg enig med Forslagsstillerne, *thi intet Middel er mig for daarligt, naar det gælder Tysklands Fremtid!* Men hvor megen Skade vi end kan tilføje England med den hensynsløse Undervandskrig, vil den dog ikke kunne afkorte Krigen og endnu mindre skaffe os den Fred, vi ønsker.

Lad os arbejde Haand i Haand. Lad os forebygge Uenighed i Landet og søge her at blive enige om den foreliggende Sag.

Rigskanslerens Stemme var ru. Hans Holdning bøjet, hans Sindsstemning øjensynligt nervøs bevæget. Han talte med megen Overbevisning, men som en træt Mand. Næppe havde han sat sig, før Marineministeren Admiral *v. Capelle* under lydløs Opmærksomhed holdt følgende Tale:

Undervandskrigens vigtigste Operationsfelt er Englands Vestkyst. *Admiralstaben har der indrettet 3 Stationer. Hver Station er besat med 1 — en — Undervandsbaad.* Men for at Besættelsen kan være varig, hører der 5 — fem — Undervandsbaade til hver Station. Til Besættelse af disse Stationer kan kun store moderne Undervandsbaade anvendes. Af dem har vi for Tiden 20 i Tjeneste; 9 er gaaet tabt. Af vore 20 moderne Undervandsbaade er 5 afkommanderede til Tjeneste ved Storfleaden. Før eller senere vil det dog maaske komme til et stort Søslag. Undervandsbaadene er da uundværlige. Især efter Slaget, naar Havet er fuldt af havarede Skibe. Vi har 41 store moderne U. B. under Bygning. Deraf er 5 allerede i Prøvetjeneste. Det tager 3 Maaneder at indsejle en ny Undervandsbaad og at indøve dens Mandskab. Den normale Byggetid for en stor Undervandsbaad var i Fredstid 2½ Aar. Ved at bygge Nat og Dag under Højtryk er det under Krigen i enkelte Tilfælde lykkedes at nedsætte Byggetiden til 1½ Aar. De 41 Undervandsbaade, der er under Bygning, vil først være færdige Sommeren 1917. Der vil højst kunne sættes 2 à 3 Undervandsbaade i Tjeneste om Maaneden.

Vi har dernæst 8 store Undervandsbaade af ældre Type. Af denne Type er over 100 pCt. gaaet tabt under Krigen. Vi har nu kun 8 af disse Baade tilbage. Med dem underholder vi en Station paa Englands Østkyst.

Vore store moderne Undervandsbaade er udrustede med 8 Torpedoer og fører desuden to Kanoner. Med Torpedoerne kan de gennemsnitlig sænke 4 à 5 Skibe. Hvor det er muligt, skyder de Skibene ned med Kanonskud i Vandlinjen. Medens vore ældre Undervandsbaade kun havde en Aktionsradius paa 1000 Sømile, har de store Undervandsbaade en Aktionsradius paa 8000 Sømile.

Vi har dernæst helt smaa moderne Undervandsbaade, byggede særligt med Flanderns Kyst for Øje. De er transportable over Landjorden og udrustede med to Torpedoer. Vi er senere gaaet over til en større Type og bygger nu Undervandsbaade, som er dobbelt saa store og udrustede med fire Torpedoer og to Kanoner. Af disse to Typer af Undervandsbaade har vi ialt 54, deraf har Østerrig faaet 10 smaa til Brug i Adriaterhavet og Tyrkiet 2 smaa og 2 mellemstore til Brug ved Dardanellerne og i det sorte Hav. Disse 54 Undervandsbaade er ikke alle færdige, men de vil være færdige ud paa Efteraaret 1916, da de helt smaa, som er bestemte til at benyttes ved den flandernske Kyst, kan bygges i 3 Maaneder. Endelig har vi Undervandsminebaade af 3 Typer: *Smaa*, med 8 Miner, *mellemstore*, med 16 Miner og *store*, med 32 Miner og 2 Torpedoer, som Lejlighedsvaaben paa Ud- og Hjemfarten. Alle disse Minebaade er byggede under Krigen. Vi har nu 80 ialt. Deraf vil de store Baade dog først blive færdige i Oktober 1916.

En meget betydningsfuld Forbedring er bleven gennemført under Krigen. *Før tog det 8 Minutter, nu tager det kun 2 Minutter for en Undervandsbaad at dykke ned.* Den lange Dykkeitid, som før var nødvendig, har kostet os flere Undervandsbaade og vor bedste Kommandant, *Widdingen*. *Om Natten er Undervandsbaaden blind*, Periskopet kan ikke benyttes, Mandskabet trænger til Hvile, Akkumulatorene skal fyldes. *Vi kan derfor kun regne med, at hver Undervandsbaad gennemsnitlig, mens den ligger paa Vagt paa sin Station, kan sænke ét Skib daglig.*

Med den hensynsløse Undervandskrig kan vi efter Admiralstabens Mening sænke 4 Millioner Tons i 6 Maaneder. Men dermed er vi ved Grænsen. England har haft 20 og har endnu 18 Millioner Tons Handelstonnage. Med Sænkningen af 4 Millioner Tons kan vi ikke tvinge det i Knæ. En Del af de tabte Skibe vil blive erstattede med Nybygninger (650,000 Tons i 1915) og ved Frigivelse af Handelsskibe, som Marinen mid-

lertidigt har lagt Beslag paa. Med en Tilførsel af 14—15,000 Tons Brødkorn daglig kan England klare sig. Det forudsættes kun, at der daglig løber 4—5 Skibe ind i engelske Havne, og det vil vi ikke kunne hindre.

Vore Luftskeibe kan kun anvendes 8 Dage før og 8 Dage efter Nymaane. Desuden kræver et Luftskeibsangreb paa England høj Barometerstand. De Zeppelinere, vi ser over Berlin, sejler i Reglen i ca. 400 Meters Højde. Under et Angreb er de nødt til at gaa op i 4000 Meters Højde, ellers er Skiven for stor, thi England har udmærket Forsvarsskyts. I Regnvejr eller Snevejr kan Zeppelinerne ikke anvendes. Den sidste Vinter har været uheldig for deres Arbejde. Før Krigen havde vort største Luftskeib et Rumindhold af 22,000 Kubikmeter. Under Krigen er Størrelsen vokset betydeligt. For Tiden bygges vi et Luftskeib paa 55,000 Kubikmeter.

I Tiden fra den 1.—27. Marts 1916 har vi under den skærpede Undervandskrig sænket 57 fjendtlige Skibe med 92,000 Tons og desuden nevtrale Skibe paa tilsammen 38,000 Tons.

Marinen vil føre en hensynsløs Undervandskrig med flammende Begejstring. Og der er ingen Tvivl om, at vi vil kunne tilføje England megen Skade. Men dette er ikke nok. *Maalet er at tvinge England i Knæ, og det tror jeg ikke, at vi kan ad den Vej.*

Berlin d. 29. Marts 1916.

Finansudvalget fortsatte i Dag Debatten om Undervandskrigen. Rigskansleren og Marineministeren var atter til Stede. Paa en Forespørgsel erklærede Marineministeren, Admiral *v. Capelle*, at Storamiral *v. Tirpitz* i Foraaret 1915, da den skærpede Undervandskrig signaliseredes, havde i Sinde at blokere Themsen. Det viste sig imidlertid, at Tyskland ikke havde Baade nok dertil. Tirpitz havde fra Krigens Udbrud af stræbt efter at forbedre og forcere Bygningen af Undervandsbaade saa meget som muligt. 6—8 Aar før Krigen var Undervandsbaadene bleven anbefalede af frisindede Rigsdagsmænd. Men den daværende Undervandsbaad var ikke brugelig. Den ny Undervandsbaad er opstaaet under Krigen. Da Krigen udbrød, havde Tyskland kun 24 Undervandsbaade i Brug. Til en effektiv Blokade af England var dette ikke nok. Men kan man ikke erklære Blokade, saa erklærer man „Krigs-

gebet“ og advarer nevtrale Skibe imod at sejle ind i Krigsraadet, fordi de derved udsætter sig for en Fare, som ikke altid kan afvendes.

Noske holdt derefter en god, saglig Tale, hvori han blandt andet meget virkningsfuldt sagde:

Der er Hundrede Tusinder af Familier i Tyskland, som hverken har Penge til Klæder eller Fodtøj. Lad os ikke gøre os Illusioner om, at Forholdene bliver bedre under Kriggen.

Rigskansler *v. Bethmann-Hollweg*: *Ethvert Middel er mig godt, intet for slet, naar det gælder om at sikre Tysklands Fremtid.* Det har jeg før udtalt, og det gentager jeg med Henblik paa den hensynsløse Undervandskrig. Naar jeg afviser den, er det derfor kun, fordi den efter min Mening ikke vil forbedre, men forværre vor Stilling.

Jeg har allerede i Fjor udtalt vor Beredvillighed til at slutte Fred. Men jeg kan ikke uden at skade Riget lægge mine Kort paa Bordet. Jeg har aldrig talt om, at vi vilde voldføre eller tilintetgøre andre Folk. Vort Krigsmaal er at sikre vor Fremtid. I England har Asquith sagt: „Vort Maal er Tysklands Tilintetgørelse.“ Jeg betegner kun som vort Maal under alle Omstændigheder at sikre Tysklands økonomiske og militære Uafhængighed.

Grev *Westarp*: For os er den hensynsløse Undervandskrig ikke blot et Middel, men *Midlet* til at opnaa en antagelig Fred. Virkningerne paa de nevtrale Magter frygter jeg ikke. Danmark og Holland vil af Undervandskrigen blive tvungne til at udføre deres Varer til Tyskland i Stedet for til England. Naar Rigskansleren afviser dette Middel, er han derfor forpligtet til at sige os, hvorledes han tænker sig, at vi kan opnaa en antagelig Fred.

Rigskansleren: Vor Stilling er ikke længere saa god, at vi kan taale flere Fjender, men den er heller ikke saa daarlig, at vi behøver at spille va banque. Og jeg gaar i hvert Fald ikke med til at spille va banque.

Grev *Westarp* spørger, hvorledes vi skal faa Fred. Det kan lykkes os at afslaa den russiske Offensiv. Operationerne ved Verdun skrider godt fremad, langsomt, men metodisk og sikkert. Frankrig har haft store Tab. Overkommandoen mener efter omhyggelige Beregninger at kunne sætte dem til mindst 150,000 Mand. Vore Tab er ikke nær saa store. Naar disse

Operationer, som vi haaber, føres til en heldig Afslutning, gaar jeg ud fra, at Frankrig staar foran Sammenbrudet. Dette vil atter virke tilbage paa England. Jeg har den Opfattelse, at vi ødelægger vore Chancer, naar vi nu skaffer os de Nevtrale paa Halsen. Amerika vil, hvis det griber ind, alene sætte dem ned paa det halve. Vi maa holde os for Øje, at Koalitionskrige aldrig afsluttes med fuldstændig Sejr over alle Fjender. Da jeg har den tillidsfulde Overbevisning, at det vil være os muligt at opnaa en økonomisk saavel som militært set sikker Fremtid, kan jeg ikke foretage et Skridt, som efter min faste Overbevisning vil svække vor Stilling. Flere af de foregaaende Talere har dvælet ved vor økonomiske Stilling og især henvist til Ernæringsvanskelighederne. Jeg kender dem, jeg ved, at store Befolkningskredse er i Nød, men jeg har den faste Tillid til vort Folk, at det desuagtet vil holde ud og forsvare, hvad vi har. Det er rigtigt, at man ikke skal foregøgle Folket Billeder, som ikke svarer til Virkeligheden. Men naar vi herhjemme tænker paa, hvad vore Brødre og Sønner maa udholde ved Fronten, kan det dog ikke falde os svært at bringe de Ofre, der kræves, for at vi kan opnaa en Fred, som sikrer vor Fremtid.

Statssekretær *v. Jagow*: I *Tyrkiet* hersker der megen Mistemning. Det kan ikke nægtes. Men vi kan absolut stole paa Regeringen. Tronfølgeren er efter de foreliggende Efterretninger bleven nedstukket (erstochen) — Statssekretæren gør en Kunstpavse, en svag Bøjning med Hovedet og et meget sigende Smil modtages med forstaaende Nik af de Konservative. I Hæren, fortsatte han derpaa, har der fundet beklagelige Optrin Sted. Vi maa imidlertid fastholde, at Armenierne har drevet Agitation bag Fronten. Hvad der er sket gaar dog ud over Nødværge. Vi haaber, at de engelske og russiske Troppers Forening kan forhindres. De klimatiske Forhold støtter os. Paa Opstand i Ægypten nytter det næppe at tænke. Et Angreb paa Suezkanalen forberedes. Senusserne har hjulpet os godt, men savner nu Næringsmidler.

I *Indien* gærer det, men Englands Stilling er her, ligesom i Ægypten, for stærk til, at der kan ventes en Opstand.

Hvad *Rumænien* angaar, har dets ledende Statsmænd genvundne Gange forsikret os, at Rumænien ikke vil gaa mod Centralmagterne. Vor Hovedinteresse er her at faa saa meget Korn som muligt. Vi faar allerede betydelige Mængder. Ru-

mænen og Bulgarien elsker ikke hinanden, men momentant pønser Bulgarien ikke paa Krig.

I *Japan* bliver Stemningen mere tyskvenlig. At opnaa en Separatfred med Japan er dog ikke tænkeligt under den nuværende Regering. Vi har udstrakt Følere, men uden Resultat. Jeg tror ikke, at Japan tænker paa en Konflikt med Amerika. Det har for meget andet at tage Vare paa.

Italien savner Kul. Stemningen mod England er ikke god. Det har beslaglagt 39 Skibe med 54,000 Tons. De økonomiske Forhold er i det hele taget daarlige.

Konflikten med *Portugal* har vi af al Evne søgt at undgaa, fordi vi har Skibe med tilsammen 78,000 Tons liggende i portugisiske Havne. Da de alligevel blev rekvirerede, havde vi intet Valg.

Hvad de *nordiske* Riger angaar, er Stemningen i Sverrig ikke flovet af. Men vi har overvurderet Aktivisternes Antal. Sverrig vil ikke kunne udholde en længere Krig. Folkets store Flertal staar vedvarende paa vor Side med sine Sympathier.

I *Danmark* er Folkestemningen os ikke gunstig. Men Regeringen indtager en korrekt neutral Holdning. Om Sammenkomsten i København har vi ingen Efterretninger.

I *Holland* har vor Propaganda vakt ret stærke tyskvenlige Sympathier.

Det er urigtigt, at vi har tilbudt Belgien og Rusland Fred.

Berlin d. 31. Marts 1916.

„Ingensinde har jeg set Regeringen saa nøgen, som i disse Dage,“ sagde *Wurm* til mig i Aftes, da vi sad nogle Kolleger sammen og drøftede Stillingen.

Rigskansleren trænges haardt. Overfor Udvalget kan han lægge Kortene paa Bordet, overfor Offentligheden er hans Mund bunden, mens hans Modstandere lystigt kan agitere videre med splittergale Tal.

Udvalgsmøderne varer i denne Tid fra Kl. 10 Formiddag til Kl. 7 Aften. Rigskansleren er overanstrengt, træt og nervøs. For at berolige Nerverne ryger han uafbrudt Cigaretter. Efter det Tempo at dømme, hvori han ryger under Udvalgets Forhandlinger, slaar 5—6 Dusin daglig næppe til. Hans Haar er bleven hvidt. Ansigtet er gennemtrukket af dybe Furer. Han ser ud som den personificerede Bekymring.

Aabenraa d. 6. April 1916.

Min Ven Fabrikant *M. Andresen* er efter længere Tids Sygdom afgaaet ved Døden i Kiel. Det er et stort Tab for mig, da han har været min personlige Ven og nære Medarbejder, som under alle Omskiftelser har staaet trofast ved min Side.

Aabenraa d. 7. April 1916.

I Dag blev Fabrikant *M. Andresen* under stor Deltagelse jordet her i Aabenraa. Liget var ført hjem fra Kiel, og Begravelsen foregik fra Frimenighedskirken. Foruden Frimenighedspræst *Thade Petersen* talte ogsaa jeg ved hans Baare. Det er trist, at han skulde blive bortkaldt i denne tunge Tid, hvor vi har saa haardt Brug for alle vore gode Folk.

Berlin d. 9. April 1916.

I Dag havde vi en meget bevæget Dag i Rigsdagen. *Dr. Liebknecht*, der var mødt som Arbejdssoldat i en pjaltet Uniform og grove, lappede Militærstøvler, forlangte Ordet og havde næppe bestegit Tribunen, før Huset var i vildt Oprør.

„Jeg vil underkaste Finansministerens Laanevirksomhed en kritisk Undersøgelse,“ begyndte han. (Højre svarede med en skraldende Latter.) „Vi maa for en Gangs Skyld nøje undersøge, om *Krigslaanene stammer fra private eller fra offentlige Midler.*“ (Indignerede Tilraab. Mange Rigsdagsmænd rejser sig fra deres Pladser. Uhørt! Det finder vi os ikke i! Sæt Manden i en Idiotanstalt! skriger man i Munden paa hinanden.)

Dr. Liebknecht knytter Næverne og giver Svar paa Tiltale. Huset er i vild Ophidselse. Afslutning! Afslutning! raabes der. Landsforræderi! Ned af Tribunen med ham! Tilraabene udmunder i øredøvende Larm.

Dr. Helfferich søger at berolige de mest ophidsede Rigsdagsmænd. *Præsidentens* store Klokke lyder ustandseligt. Alt imens raaber *Dr. Liebknecht* videre — men kun de nærmest staaende kan forstaa, hvad han siger. Talen overdøves af Tilraabene: Skamløst! Højforræderi! Tag Ordet fra ham!

Præsidenten ringer ustandseligt og skaffer sig omsider Ørenlyd: „Efter Forretningsordenen kan jeg først fratage en Rigsdagsmand Ordet, naar jeg forgæves har kaldt ham til

Orden tre Gange. Rigsdagsmand Dr. Liebknecht, jeg kalder Dem til Orden!”

Dr. *Müller-Meiningen*: „Saa forraader han os tre Gange, inden vi faar ham ned af Tribunen!” (Stormende Tilslutning. Paa Tribunerne rejser Tilhørerne sig og klapper i Hænderne.)

Dr. Liebknecht taler videre, men ingen kan forstaa hans hæse Raab, saa overdøvende er Larmen. Rigsdagsmand *Hubricht* farer i den største Ophidselse op paa Tribunen, river Manuskriptet fra Dr. Liebknecht, kaster det paa Gulvet og tramper paa det under vilde Skrig. (Stormende Bravoraab. Talrige Rigsdagsmænd rejser sig og klapper i Hænderne. Tilhørertribunerne følger Eksemplet.)

Dr. *Liebknecht* knytter atter Hænderne og skriger, saa Fraaden staar ham om Munden. Ingen forstaaer, hvad han siger. Han vender sig rasende imod Præsidenten, tilraaber ham noget og kaldes atter til Orden. Talerstolen stormes, men Dr. Liebknecht faar nu Undsætning af Rigsdagsmændene *Dittmann*, *Henke* og *Zubeil*, tre haandfaste Mænd, som baner sig Vej til Talerstolen, stiller sig paa Trappen op til den og med truende Fagter værner ham imod korporlige Angreb. Fra Salen skingrer det gennem Larmen: Smid dog den Karl ud! Kast ham ned af Talerstolen for at Sagen kan faa en Ende!

Præsidenten ringer og ringer og faar omsider saa megen Ørenlyd, at han — kan hæve Mødet! Medlemmerne forlader Salen i den største Ophidselse. — Censuren har forbudt Presisen at omtale de bevægede Optrin. Derfor opnoteres de her.

Berlin d. 5. Maj 1916.

I Finansudvalget gav Rigskansleren i Dag en Beretning om den amerikanske Krise. Hr. v. Bethmann var meget behersket og tilsyneladende i godt Lune, da han traadte ind i Salen. Ved Indgangen vekslede han nogle Ord med *Bassermann* og hilste derpaa smilende til alle Sider. De Konservative var mødt mandstærke. Det blev meget bemærket, at Udvalgsmedlemmerne havde tilkaldt Hr. v. *Heydebrand und der Lase*, som de plejer at gøre paa store Dage.

Rigskansleren tog straks Ordet og meddelte Indholdet af Svaret paa den amerikanske Note. Derefter fortsatte han: Noten saavel som Maaden, hvorpaa den er bleven offentlig-

gjort, gør mig det klart, at det ikke her drejer sig om Bluff. De mindes maaske, hvad jeg sagde i Marts: Paa den ene Side tager Wilson stærkt Hensyn til det forestaaende Præsidentvalg, især til at Roosevelt er hans Modstander. Valgets Udfald er for ham vigtigere end et Brud med Tyskland. Paa den anden Side har „Lusitania“s og „Sussex“s Sænkning fremkaldt den Opfattelse i vide amerikanske Kredse, at vi ikke tager det alvorligt med vore Forsikringer. Dette er urigtigt, men det præger Noten.

Først nogle Ord om „Sussex“-Affæren. Uden nøje Kendskab til alle Enkeltheder er det begribeligt, at man i Amerika tror, at vi har sænket „Sussex“. Vor Admiralstab staar imidlertid vedvarende paa det Standpunkt, at det af vor Undervandsbaad torpederede Skib ikke har været „Sussex“. Den støtter sig her paa Undervandsbaadskommandantens Rapport.

Endvidere er den Anskuelse vidt udbredt i Amerika, at vore Repræsentanter i de Forenede Stater har tilladt sig Handlinger, som de ikke burde have indladt sig paa. Selvfølgelig har ingen ansvarlige Personer anordnet saadanne Handlinger. Om enkelte alligevel har overskredet Grænsen, er jeg ikke i Stand til at bedømme. Dette til Forstaaelse af den bestaaende Mismening og i det hele af Situationen.

Endelig gør ogsaa Pengespørgsmaalet sig gældende. Noten kræver, at vi skal standse Undervandskrigen. Sker det ikke, vil den diplomatiske Forbindelse blive afbrudt. Dette er endnu ikke Krigen, men jeg indser ikke, hvorledes Krigen skal kunne undgaas, naar de diplomatiske Forbindelser først er afbrudte. Spørgsmaalet, som vi nu staar overfor, er derfor: Skal vi ikke inklade os paa Koncessioner og tage Brudet, eller skal vi inklade os paa Koncessioner og søge at undgaa det? I Marts betonedes jeg her, at Skaden, som et Brud vilde tilføje os, ikke vilde kunne opvejes med de Fordele, en hensynsløs Undervandskrig vilde bringe os. Dette Standpunkt fastholder jeg vedvarende. Notens Tone gør det tilvisse ikke let for os at gøre Indrømmelser. Jeg forstaar tilfulde de Følelser, der overalt i Riget er fremherskende overfor Amerika. Men jeg kan kun føre en Politik, som regner med Virkeligheden og med de bestaaende Kendsgerninger. En sejrrig Felt herre optager ikke ethvert Slag, som man tilbyder ham. Det bør vi heller ikke gøre. Amerika kræver ikke, at Undervandskrigen i det hele skal opgives. Uden for Krigsomraadet fører

vi Undervandskrigen som Krydserkrig. Kun en Indrømmelse, som ogsaa omformer Undervandskrigen til Krydserkrig i Krigszonen, vil muliggøre Undgaaelsen af et Brud med Amerika. Hvis vi i Gaar havde overrakt Amerika en Note, som havde fremkaldt Brudet, hvad havde Følgen været? Jeg vilde saa med Rette være bleven beskyldt for at drive Følel-sespolitik. Med det Svar, som vi nu har givet paa den ameri-kanske Note, tør vi haabe, at Brudet med Amerika vil blive undgaaet. Og der er for mig ingen Tvivl om, at det er, hvad Statsinteressen kræver.

Berlin d. 6. Maj 1916.

Den danske Hovedstadspresse bringer i Dag en omtrent ligelydende officiel Udtalelse om Hjemløshedsspørgsmaalet. Det fremgaar deraf, at Regeringen, efter at jeg havde skrevet min første Artikel om Hjemløshedsspørgsmaalet, har rettet en Forespørgsel til den tyske Regering om, hvorvidt Indenrigs-minister *v. Loebells* Brev til mig kunde betragtes som den tyske Regerings officielle Opfattelse af Spørgsmaalet. Dermed er der bleven indledt Forhandlinger, som endnu ikke er af-sluttede, men efter Regeringens Mening vil føre til et heldigt Resultat. Det er beklageligt nok, at disse Forhandlinger, som nu har staaet paa i 4 Maaneder, ikke snart kan bringes til Af-slutning, da Spørgsmalets Ordning for mange Hjemløses Vedkommende gælder Livet.

Iøvrigt kan Hr. *v. Loebells* Brev til mig ikke opfattes som et almindeligt Privatbrev, da det fremkom som det officielle Svar paa en Forespørgsel, som jeg havde rettet til Indenrigs-ministeren, og er bleven offentliggjort af mig med Indenrigs-ministerens udtrykkelige Tilladelse.

Berlin d. 11. Maj 1916.

I Finansudvalget rejstes der i Dag en Censurdebat. Fra Socialdemokraterne til de Konservative var Medlemmerne enige om at rette de voldsomste Angreb paa den nuværende Haandhævelse af Censuren. Under Debatten oplystes det, at Censuren havde forbudt at aftrykke Artikler af saa fremra-gende Parlamentarikere som Hr. *v. Heydebrand* und der *Lase* og Præsidenten for den württembergske Landdag *v. Payer*.

Endvidere var den skredet ind imod Historikeren Dietrich Schäfer og mange andre. Desværre er der ringe Udsigt til, at Overkommandoen tager Hensyn til, hvad Rigsdagen mener.

Det vil sikkert gaa med denne Censurdebat som med saa mange forudgaaende: Overkommandoen vil simpelthen gaa over til Dagsordenen.

Berlin d. 17. Maj 1916.

Indenrigsminister *Rode* har i Gaar fremsat et Lovforslag, hvorefter dansk Indfødsret kan meddeles til Hjemløse. Lovforslaget bemyndiger Indenrigsministeren til at meddele dansk Indfødsret til Personer af dansk Afstamning, som er eller har været optaget i den danske Lægdsrulle og ikke er i Besiddelse af Statsborgerret i en anden Stat. Dermed er Forhandlingerne om Hjemløshedsspørgsmaalet omsider bragt til Afslutning. Lovforslaget er straks bleven vedtaget, og der er dermed Udsigt til, at et betydeligt Antal Hjemløse kan blive fritaget for preussisk Militærtjeneste og dermed bjærge Livet.

Berlin d. 23. Maj 1916.

I de sidste Dage har Berlin efter Regeringens Arrangement haft Besøg af 15—20 ledende tyrkiske Politikere. Til Ære for dem gav Præsident Dr. *Kaempff* i Gaar en Soiré, hvortil ogsaa jeg var bleven indbudt.

Traktementet var „tyrkisk“. Vi fik først stærk Kaffe med Masser af søde Kager, — ret noget for tyske Ølmaver! Derpaa Sandwiches, tyrkiske Cigaretter og som en lille gedulgt Indrømmelse til tysk Smag Bowle med Jordbær, uskyldigt udseende, men ikke uden Alkohol, skønt spirituøse Drikke af Hensyn til Tyrkerne officielt var banlyste.

Tonen, som Rigskansleren anslog i sin smigrende Velkomsttale, lød videre, og Tyrkerne blev ombølgede af Virak.

I Selskabet stødte jeg paa Ministerialdirektør Dr. *Kriege* i Udenrigsministeriet, som drog mig ind i en længere Samtale om Hjemløshedsspørgsmaalet. Ministerialdirektørens Meddelelse om Regeringens nuværende Standpunkt var meget tilfredsstillende. Alle hjemløse Nordslesvigere, som er indkaldt til Militærtjeneste og ansøger om Naturalisation i Tyskland, vil blive naturaliserede. Alle Hjemløse, som ikke søger om

Naturalisation, vil blive hjempermitterede og naturaliserede i Danmark. De Enkelte kan vælge ganske frit. Dermed er den Sag omsider ført til en tilfredsstillende Afslutning, og jeg har den Bevidsthed ved min Indgriben at have reddet adskillige Menneskeliv.

Censuren har i disse Dage forbudt Hr. v. Tirpitz's Venner at udvikle deres Anskuelse og omtale Grunden til hans Tilbagetræden. Dette har vakt megen Forbitrelse indenfor Højrepartiernes Rækker, og der overvejes at rette et Fremstød imod Rigskansleren i denne Anledning. Samtidig indløber der Tusinde af Hyldesttelegrammer til Hr. v. Tirpitz. Bethmanns Stilling er meget vanskelig. I Pressen støttes han nu kun af Frisindede og Socialdemokrater.

Berlin d. 25. Maj 1916.

Rigsdagen behandlede atter i Gaar og i Dag Censurspørgsmaalet. Det var de samme endeløse Klager, fremførte af Repræsentanter for alle Partier. Jeg havde forsynet Rigsdagsmand *Liesching*, de Frisindedes Ordfører, med Materiale vedrørende Censurens Haandhævelse overfor „Flensborg Avis“ og „Hejmdal“. Det vakte især Opmærksomhed, at Censuren havde forbudt „Hejmdal“ at aftrykke Artikler, som Rigsdagsmand *v. Payer* havde skrevet i „Frankfurter Zeitung“, og ligeledes, at den nordslesvigske Presse vedvarende blev kommanderet til at optage Artikler imod Redaktionens Vilje. Debatten, som er refereret i Pressen, kastede skarpe Strejflys over mange Forhold, men den vil næppe ændre Overkommandoens Holdning. Alt, hvad der opnaas, er, at det dog omsider maa gaa op for Offentligheden, at Pressefriheden i Tyskland er en saga blott.

Berlin d. 2. Juni 1916.

Der er i Dag vild Begejstring her i Rigsdagen over Søslaget ved Skagerak. Marinen hævder, at det er endt med en glimrende Sejr for de tyske Vaaben. De hidtil foreliggende Efterretninger synes i hvert Fald at bekræfte, at Englænderne har lidt svære Tab. Da Mødet aabnedes ved To-Tiden, hylkede Præsidenten i en kort Tale Marinen. Medlemmerne rejste sig paa nogle enkelte nær og gav deres Tilslutning.

Derefter aflagde Kontreadmiral Hebbinghaus en Beretning, affattet af Marinens Admiralstab. Denne Beretning har dog faaet en vistnok nødvendig Korrektur gennem den engelske Admiralitetsberetning.

Der kan imidlertid ikke være Tvivl om, at Tyskerne i Virkeligheden er meget tilfredse med Slagets Udfald. Marinen føler sig overbevist om, at det under Slaget er bleven godt-gjort, at den tyske Flaade har Forspringet paa to vigtige Om-raader: Den har for det første et langt bedre *Skoddesystem*, hvad der muliggjorde Redningen af flere stærkt sønderskudte Skibe, og dernæst et bedre *Skibsartilleri* end den engelske Flaade. Om dette er rigtigt, er vanskeligt at bedømme for Ikke-Sagkyndige. Derimod er det sikkert, at de tyske Marine-officerer føler sig overbeviste om, at det forholder sig saa-ledes.

Berlin d. 5. Juni 1916.

I Rigsdagen holdt Hr. v. Bethmann-Hollweg i Dag en stor Tale, hvori han efter at have forherliget Skagerakslaget rettede de voldsomste Angreb imod Forfatterne af de hemmelig trykte, af „*Junius alter*“ og andre anonyme Forfattere skrevne Smædeskrifter, der er i Omløb. Da der foreligger et stenografisk Referat af hans Tale, som blev modtaget med stærkt Bifald af Venstre og Centrum, er det overflødigt at meddele Enkeltheder her. Kun skal jeg notere, at der rent demonstrativt rejste sig et stormende Bifald, da Kansleren efter at have gennemgaaet Sigtelserne i det værste af disse Smædeskrifter, med hævet Stemme raabte: „Ned med Masken, saa man kan se, hvem der bærer den!“ og derefter konstaterede, at Brochuren var skrevet af *Generallandskabsdirektør Kapp*. Han tilkastede dermed ikke blot sine anonyme Modstandere, men ogsaa det konservative Parti, Handsken, og de vil nu næppe give sig Rist eller Ro, før de har fældet ham.

Berlin d. 6. Juni 1916.

I Dag stod Forslaget om Foreningslovens Ændring til Behandling i Rigsdagen. Centrum benyttede Lejligheden til at foreslaa Sprogparagrafen og de dermed i Forbindelse staaende Straffebestemmelser i Foreningsloven ophævede.

Dette gav mig Anledning til at tage Ordet. I det stenografiske Referat, som jeg lige har modtaget, gengives min Tale saaledes:

„Mine Herrer! Jeg maa trods Statssekretærens Udtalelser paa det dybeste beklage, at de forbundne Regeringer ikke med dette Lovforslag ogsaa har ophævet *Sprogparagrafen*.

Det er dog en helt uholdbar Stilling, at Regeringen udenfor Rigets Grænser vedvarende træder i Skranken for nationalt underkuede Folk, at den proklamerer Modersmaalets Ret i Flandern og Rusland, at den opretter nationale Universiteter i Gent og i Warschau, men vedvarende forbyder tyske Statsborgere af ikke-tysk Nationalitet at benytte deres Modersmaal i offentlige Forsamlinger. (Meget sandt hos Socialdemokraterne og Polakkerne.)

Mine Herrer! Statsborgerne af ikke-tysk Nationalitet har, som flere af de foregaaende Talere har betonet, gjort deres Pligt og Skyldighed under Krigen. De bringer daglig store Ofre af Gods og af Blod. Men desuagtet nægter Regeringen dem vedblivende Retten til at bruge deres Modersmaal frit. (Hør! Hør!) Tænk dog paa, hvilket Indtryk det maa gøre paa vore Folkefæller, som ligger i Skyttegravene, (Meget rigtigt! hos Socialdemokraterne og Polakkerne) og hvorledes det maa virke i de hjemlige Kredse.

I Krigens første Maaneder blev der som bekendt ogsaa lovet os en Nyorientering af den indre Politik i Grænseprovinserne. I Dag — efter 22 Maaneders Krig — maa jeg desværre konstatere, at Begyndelsen til denne Nyorientering endnu ikke er gjort. Tvertimod er Sprogundertrykkelsen i Nordslesvig, hvad jeg beklageligt nok her maa fastslaa, yderligere bleven skærpet under Krigen, (Hør! Hør!) idet det endog hos os er bleven Aktieselskaberne forbudt at føre deres Forhandlinger paa Dansk, som de hidtil har gjort. (Hør! Hør! fra Venstre.)

At der under disse Forhold hos os spores en stærk Mistillid til den lovede *Nyorientering*, kan ikke undre nogen. I vide Kredse frygter man for, at det efter Krigen simpelthen vil hedde: Moren har gjort sin Skyldighed, Moren kan gaa!

Mine Herrer! Retfærdighed er den eneste sande politiske Klogskab, har Marc Aurel sagt. Det tillader jeg mig at erindre Regeringen om. Det beder jeg Dem om at tage Hensyn til. Men Retfærdigheden kræver, at Rigets Statsborgere af

ikke-tysk Nationalitet ikke blot har samme Pligter, men ogsaa samme Rettigheder som de øvrige Statsborgere. (Meget rigtigt! hos Socialdemokraterne og Polakkerne.) Retfærdigheden kræver, at Rigets ikke-tyske Nationaliteter ikke stilles daarligere end Flamlænderne i Belgien og Polakkerne i Rusland. (Meget godt! hos Socialdemokraterne.) Retfærdigheden kræver, at Undtagelseslovene og med dem ogsaa Sprogparagrafen endelig ophæves. (Meget rigtigt! hos Socialdemokraterne og Polakkerne.) Politisk Klogskab byder, at disse Retfærdighedens Bud opfyldes. Jeg beklager overordentlig, at det ikke allerede er sket, og at det heller ikke vil ske i Dag.

Mine Herrer! Det er jo meget glædeligt, at Rigsdagens store Flertal, som Debatten i Dag viser, i hvert Fald holder det for nødvendigt at fjerne Sprogparagrafen efter Krigen. Jeg beder Dem om at give dette Udtryk ved enigt at stemme for Centrums Andragende om Ophævelse af Foreningslovens § 12. Regeringen sættes dermed i Stand til endnu en Gang at overveje Paragrafens Ophævelse. Jeg haaber, at disse fornyede Overvejelser endelig maa føre til det Resultat, at denne Skamplet paa Foreningsloven fjernes. (Livligt Bifald fra Venstre, Socialdemokraterne og Polakkerne.)“

Ved Afstemningen blev Sprogparagrafens Ophævelse vedtaget med 265 Ja imod 74 Nej.

Berlin d. 10. Juni 1916.

Den 5. Juni har Indenrigsministeren udsendt en Bekendtgørelse angaaende Behandlingen af Hjemløses Andragende om dansk Indfødsret. Som Følge deraf har jeg allerede modtaget mange Henvendelser og er nu travlt sysselsat med at hjælpe Hjemløse ud af den preussiske Militærtrøje.

I Rigsdagen har Partiførerne i disse Dage behandlet Rigskanslerens Tale. Under Debatten er de Konservative bleven fuldstændig isolerede. Ordførerne for de øvrige Partier har udtalt deres Billigelse af Rigskanslerens Fremgangsmaade.

Aabenraa d. 16. Juni 1916.

Jeg modtager i denne Tid Bunker af Breve med Klager over, at man vedvarende forbyder Sønderjyderne at tale Dansk ved Fronten, at skrive til deres Hjem paa Dansk, og

at man nægter dem Orlov. Mange af disse Klager er alvorlige. I mange Tilfælde foreligger der Eksempler paa en ligefrem oprørende Behandling. Ved et Kompagni i Frankrig, hvor der ligger 45 dansktalende Nordslesvigere, er de daglig udsat for at blive overøst med Skældsord som „Schweinepriester“, „Hallunken“, „Lumpen“ o. s. v. En Dag, da der var bleven talt Dansk, maatte de Kl. henved 7 Aften ud i en vaad Eng og have en Times ekstra Eksercits. Kompagniføreren har givet Underofficererne Ordre til at vaage over, at der ikke tales Dansk, og da en ung Mand fra Toftlund desuagtet vekslede et Par Ord paa Dansk med to Kammerater, blev han fængslet, og Kompagniføreren stillede ham for Krigsretten for Opsætsighed.

Jeg har Klager fra over en Snes forskellige Hærafdelinger fra den senere Tid. Mange Steder er det ogsaa bleven Sønderjyderne forbudt at læse danske Blade, ja selv danske kirkelige Blade. I mange Tilfælde drejer det sig om gamle Landstormsmænd paa henved 50 Aar, som aldrig har lært at skrive Tysk, og i endnu flere Tilfælde om Folk, hvis Forældre og andre Paarørende ikke forstaa Tysk.

Fra et Kompagni af Regiment Nr. 84, som ligger i yderste Linje paa Vestfronten, meddeler man mig, at Kompagniføreren efter en Storm paa den fjendtlige Stilling forbød Nordslesvigerne at tale Dansk indbyrdes. Der var 14 Danske ved Kompagniet. De traadte da sammen og vedtog, at de vedvarende *vilde* tale Dansk sammen, thi man skød dem næppe af den Grund, og iøvrigt kunde deres Stilling ikke blive værre end den var.

Det er uforstaaeligt, at de højere Militærmyndigheder vedvarende taaler denne grusomme Behandling af Ikke-Tyskere, da de vedvarende officielt hævder, at det ikke maa forbydes dem at bruge Modersmaalet.

Jeg sender nu atter en Bunke Klager til Krigsministeriet og vil søge at faa Sagen frem i Finansudvalget, saasnart Rigsdagen atter træder sammen.

Aabenraa d. 14. Juli 1916.

Fra konservativ Side agiteres der, efter hvad man skriver til mig fra Berlin, overordentlig stærkt for den hensynsløse Undervandskrig. Det er tydeligt nok, at efterhaanden som

Krigen trækker i Langdrag, finder denne Agitation bedre Jordbund i de brede Befolkningslag. Rigskansleren staar ret magtesløs overfor det Misbrug, der øves, navnlig i Form af falske Angivelser med Hensyn til det Antal Undervandsbaade, Tyskland har, da han ikke kan meddele de virkelige Tal.

Samtidig søger de Konservative vedvarende at undergrave Rigskanslerens Stilling. Fra hemmelige Trykkerier udsendes nu de af Rigskansleren angrebne Smædeskrifter af „Junius alter“ og Landskabsdirektør Kapp i Titusindevis. Den konservative Presse slutter sig helt til disse Angreb, og Storadmiral v. Tirpitz har ligeledes i de sidste Dage lagt ud imod Rigskansleren.

Aabenraa d. 26. August 1916.

I Dag meddeles det offentlig, at Italien har erklæret Tyskland Krig.

Aabenraa d. 28. August 1916.

Det meddeles i Dag officielt, at Rumænien i Gaar har erklæret Østerrig-Ungarn Krig, og Aftenbladene meddeler nu, at Tyskland som Følge deraf ligeledes betragter sig som staaende i Krigstilstand med Rumænien.

Aabenraa d. 12. September 1916.

Generalkommandoen i Altona har i Dag udstedt en Anordning, hvorefter alle Breve fra Distrikterne nord for Linjen Sønderborg-Tinglev-Tønder herefter skal afsendes aabne. Forordningen træder straks i Kraft, og den private Telefonforbindelse bliver samtidig i al Almindelighed indstillet.

Der synes at ligge mere bag denne Anordning, end Ønsket om at vanskeliggøre Desertationer.

Berlin d. 29. September 1916.

I Finansudvalgets Møde i Dag aabnedes Debatten af Udvalgets Ordfører for udenrigske Anliggender *Bassermann*: Rigskansleren var i Gaar tilfreds med vor militære Stilling. Det udelukker ikke, at vore Fjender er bleven stærkere, baade talmæssigt og hvad Uddannelsen angaar. Spørgsmaalet er nu,

om vi har Menneskemateriale nok. Rigskansleren har i private Samtaler antydnet, at Aldersgrænsen maaske maa hæves. Vi vil senere faa Lejlighed til at drøfte dette Spørgsmaal i Forbindelse med Ammunitionsspørgsmaalet.

Det har vakt megen Tilfredshed, at *Hindenburg* og *Ludendorff* nu har overtaget Overkommandoen. Det var i Fjor Hindenburgs Ønske at støde frem imod Petersborg, erobre Livland og Estland, revolutionere Finland og rive Sverrig med ind i Krigen. Kan Rigskansleren oplyse, hvorfor denne Plan ikke blev udført? — hvorfor de nødvendige Tropper ikke blev stillet til hans Raadighed?

I Syd vilde Hindenburg rette et Fremstød imod Kiew, besætte rige og for den russiske Industri vigtige Egne, oprulle det ukrainske Spørgsmaal og rive Rumænien ind i Krigen paa vor Side. Hvorfor blev denne Plan ikke udført?

Østerrigs Offensiv i Italien misbilliges nu af alle. Vor Hæreledelse har, saa vidt jeg ved, misbilliget den fra første Færd af. Havde det ikke været muligt at hindre den ved et politisk Tryk?

Rigskansleren har betegnet England som vor værste Fjende. Hvorledes er vor Stilling overfor Rusland? Er der stadig ingen Udsigt til en Separatfred? Hvorledes er Stillingen i de neutralt Lande? Grækenland, Holland, *Danmark*, som især har været Genstand for foruroligende Rygter, Norge og Sverrig?

Forholdene udvikler sig i det Hele uheldigt. Alt i alt maa de fylde os med de alvorligste Bekymringer.

Stillingen kan sammenfattes i følgende korte Sætninger: *Tiden arbejder for vore Fjender*, 1) fordi de har flere Folk, 2) fordi de har og yderligere faar mere Ammunition, 3) fordi de kan ernære deres Folk bedre. Hermed kommer jeg til Kærnespørgsmaalet: *Undervandskrigen*.

Bassermann gav derefter en Oversigt over Bevægelsen og sluttede med at bede Rigskansleren om Oplysninger vedrørende Spørgsmaalets videre Udvikling siden Marts, da det sidst blev drøftet i Finansudvalget.

Dr. *Heckscher*: Vi ønsker ikke blot Oplysning om Rusland, men i samme Omfang om England, dernæst om Tyrkiet. Myrderierne i Armenien har haft et forfærdeligt Omfang. De udnyttes imod os, især i Amerika. Kunde vi ikke have hindret dem? Hvordan gaar det med de tyske Skibe i Syd-Amerika?

Hvad ved Regeringen om den russisk-japanske Traktat? Hvordan gaar det med vort udenlandske Efterretningsvæsen? Vort Indtryk er, at det hverken er saa godt ordnet eller arbejder saa godt, som det bør. Kærnespørgsmaalet er, som Bassermann har sagt, Undervandskrigen. Hvilke Ændringer er der her indtraadt siden Foraaret? Er Stemningen i Amerika nu gunstigere? Er Indførslen fra Holland og Skandinavien vedvarende af samme Betydning? Spørgsmaalet optager hele Folket, det har affødt en farlig indre Krig. Hvad mener Admiralstaben? Hvad mener Flaadechefen? Kan de ikke møde her? Bassermann kom til det Resultat, at Stillingen er overordentlig alvorlig. Alt hvad vi hører fra Riget, fra Fronten og fra Flaaden gaar ud paa, at Spørgsmaalet, om den hensynsløse Undervandskrig bør føres, er ved at fravriste os vort vigtigste Vaaben: *Enigheden*.

Rigskansleren: Jeg har, hvad de militære Spørgsmaal angaar, ikke noget at føje til, hvad jeg sagde i Gaar, ud over dette, at mine Ord i Rigsdagen i Gaar var affattet i Samraad med den øverste Hærledelse og Udtryk for dens Opfattelse.

Fremstødet imod Petersborg og Kiew udeblev, fordi Overkommandoen holdt dem for urigtige. Hvis Østerrigs Offensiv i Italien var lykkedes, vilde den være bleven kaldt genial. Nu, da den mislykkedes, kaldes den forfejlet. Saadan gaar det altid. Vor Hærledelse var betænkelig ved Fremstødet, men den har ikke anmodet om politisk Bistand til at hindre det.

Hvad Undervandskrigen angaar, kan Spørgsmaalet ikke besvares en Gang for alle, men kun paa ethvert givet Tidspunkt under Hensyn til den samlede politiske og militære Situation. Spørgsmaalet maa besvares ud fra Synspunktet: Vil den hensynsløse Undervandskrig fjerne os fra eller nærme os til en sejrrig Fred? Hovedsagen er jo ikke, om vi kan sænke saa eller saa mange Skibe indenfor en bestemt Frist, men hvilken Virkning Sænkningen af disse Skibe vil have paa England.

Til Gunst for den hensynsløse Undervandskrig taler nu i Modsætning til i Foraaret 1) at Undervandsbaadenes Antal er bleven betydeligt forøget i Løbet af Sommeren, 2) at Ernæringsforholdene i England er bleven vanskeligere, fordi Høsten har været daarlig, 3) at vor Stilling derimod er bedre paa Grund af en god Høst. Havde vi faaet Krig med Amerika i Foraaret, som der var Fare for, vilde Tilførslerne være

bleven standsede, og vi var ikke kommen igennem. Nu har vi en god Høst, ikke rigelig, men stor nok til at vi i Nødsfald kan klare os uden Tiltørsel.

Ugunstigere end i Foraaret er derimod vor militære Stilling. Østerrig har lidt følelige Nederlag baade overfor Rusland og overfor Italien. Rumænien har sluttet sig til vore Fjender, og ved Verdun er det ikke gaaet, som vi havde haabet. Forholdene i Amerika er i alt væsentligt uforandrede. Den hensynsløse Undervandskrig vil efter min Mening ogsaa nu have Krig med Amerika til Følge. Spørgsmaalet kan ikke løses ensidigt, men kun under Hensyn til den samlede Situation. Det er først og fremmest et Militærspørgsmaal, som maa løses under Synspunktet, om det kan føre os nærmere hen imod en sejrrig Fred. Alle politiske Spørgsmaal maa under Krigen ses under denne Synsvinkel. *Vor Stilling er svær.* Den var det fra første Færd af, *men den er bleven sværere.* Desuagtet er jeg tillidsfuld. Men vi maa sætte alt ind paa at føre Krigen til Afslutning. Krigsindustrien, Krigslaanene, alt, hvad her skal bruges, maa vi skaffe. Gør vi ikke det, er vor Stilling overordentlig vanskelig. Derfor er indre Fejder meget farlige. Vi bør søge at undgaa dem, undgaa al indre Fjendskab. Jeg gentager: Spørgsmaalet kan kun afgøres under Synspunktet: Nærmer Undervandskrigen os til eller fjerner den os fra en sejrrig Fred? I det Øjeblik, Spørgsmaalet kan besvares med, at Undervandskrigen vil føre os nærmere hen imod Freden, vil den blive sat i Værk.

Statssekretær *v. Jagow*: Hvad *Rumænien* angaar, overvejede vi efter den galiziske Offensiv meget nøje, om vi skulde stille det et Ultimatum. Vi undlod det, fordi vi paa dette Tidspunkt havde meget haardt Brug for Rumæniens Høst. Siden da har vi faaet 1,400,000 Tons Korn fra Rumænien og Østerrig et lige saa stort Kvantum. Ved et Ultimatum vilde vi have mistet disse haardt nødvendige Tilførsler og have stødt Rumænien i Ruslands Arme.

Fra *Grækenland* har vi ingen direkte Efterretninger. Den græske Gesandt hævder, at de af „Havas“ og „Reuter“ udsendte Efterretninger er farvede.

De nevtrale Stater lider alle stærkt under Krigen. De føler sig indeklemte mellem Barken og Træet. I alle Lande har vi baade Sympathier og Antipathier. De sidste bliver stærkere, hver Gang det gaar os ilde.

I *Danmark* affødte Salget af de vestindiske Øer en Storm paa Ministeriet Scavenius. Efter de Beretninger, vi har modtaget, synes Ministeriet imidlertid at ride Stormen af. Jeg tror, at Danmark ubetinget vil fastholde sin Neutralitet, der maa betegnes som meget velvillig. Vi faar saaledes vedvarende større Tilførsler af Levnedsmidler derfra end fra nogen anden Stat.

Hollands Stilling fremgaar af Trontalen. England lægger et stærkt Tryk paa Landet. Ogsaa overfor *Svejts* er de Allieredes Tryk bleven stærkere. Den i Gaar afsluttede Traktat er gunstig for os. Men den gunstige Del af Traktaten vil efter et af Svejts udtalt Ønske ikke blive offentliggjort.

I *Spanien* er Ministeriet os ikke venligsindet. Men Kongen og Hæren staar paa vor Side, og Folkets Flertal vil ikke have Krig. Vor Agitation i Spanien er stærk og velorganiseret. Vi leder saaledes bl. a. tre Blade i Barcelona.

I *Sverrig* er kun et lille Parti, Aktivisterne, stemte for Krigen. Gruppen er faatallig og har under Krigen tabt baade i Anseelse og i Tal. Vi har gentagne Gange ved militære Tilbud søgt at drage Sverrig med ind i Krigen. Men vore Tilbud er alle bleven afviste med et: Vi kan ikke, vi vil ikke. Sverrig har ingen Erobringslyster. Det vil ikke have Finland. Folkets store Flertal fastholder Neutraliteten.

Understatssekretær *Zimmermann* søgte at udviske de daarligere Indtryk af de armeniske Rædsler. Derefter gav han en Del Oplysninger om Efterretningsvæsenet, særlig vedrørende Propagandaen i Holland, som Dr. Heckscher ikke havde fundet tilfredsstillende: „Vi har syv Bureauer, som forsyner den hollandske Presse med Efterretninger, der er affattede i vor Favør. Alle disse Bureauer er helt afhængige af os.“

Blandt Bureauerne, som Understatssekretæren nævnede, var ogsaa Bureauet „Norden“.

Marineminister, Statssekretær *v. Capelle*: Af nye Skibstyper har England bygget Monitorer og væbnede Handelskibe, i den senere Tid ogsaa lavtliggende Krigsskibe.

Da Krigen udbrød, var vore Luftskibe smaa. Vi har under Krigen forhøjet deres Størrelse, først fra 22,000 til 36,000 og derefter til 55,000 Kubikmeter. Samtidig er vi gaaet op fra 2 til 6 Motorer. Vi har foretaget 11 Luftskibsangreb paa England. Deri har deltaget, 1, 3, 2, 3, 7, 8, 10, 10, 11, 12, 12 Luftskibe. England har iøvrigt søgt at efterlave vore Zeppelinere.

Efter de os foreliggende Efterretninger fra vore Agenter i England har Resultaterne dog hidtil været ret tarvelige.

Vore Undervandsbaade har i de sidste 1½ Maaned sænket 173 engelske og 62 nevtrale Skibe, ialt 235 Handelsskibe med 345,000 Tons Bruttotonnage.

Admiralstaben og Flaadechefen mener, at vi nu under den hensynsløse Undervandskrig kan sænke rundt 600,000 Tons pr. Maaned Sommer og Vinter, deri medregnet saavel fjendtlige som nevtrale Skibe paa alle Krigsskuepladser. Marineministeriet deler denne Opfattelse. Jeg har den Opgave at skaffe baade Vaaben og Materiale og erklærer videre, at der til Sænkning af dette Antal Tons kan skaffes Materiale og Folk i et ubegrænset Antal Maaneder.

Alle Værfter, som kan bygge Undervandsbaade, er anspændte til det yderste. Baadenes Antal er bleven forøget betydeligt siden Marts. Paa det teknisk-militære Omraade foreligger der nu altsaa ikke længere Tvivlsspørgsmaal med Hensyn til Undervandskrigen. Spørgsmaalet om, hvilken Effekt, der kan opnaas overfor England med Sænkning af denne Tonnage, er Marineministeriet ikke kompetent til at afgøre.

Dr. *David*: Jeg kan acceptere Marineministerens Tal. Men med Sænkning af 600,000 Tons i hver Maaned kan vi ikke afskære England fra Tilførsler. Vejen over Kanalen er dækket af Storflaaden. Dette gælder ogsaa om de franske, spanske og italienske Havne, ligeledes om Strædet ved Gibraltar og de afrikanske Havne. Og hvad vil Virkningerne være: Krig med Amerika, Holland, Danmark, Norge, Sverrig og Spanien — hvor Sænkning uden Varsel vil sætte de nationale Lidenskaber i Kog. Og efter Krigen: Vor fuldstændige Isolation! Overvurder ikke, hvad der er tilbage af Optimisme i det tyske Folk. Tvivlen om vor Fremtid nager allerede mange Sind. Hvilket Indtryk gjorde Rumæniens Krigserklæring ikke! Stol ikke paa, at Folket kan bære det Tryk, som Amerikas Krigserklæring vil paaføre det. Den hensynsløse Undervandskrig vil indlede Sammenbrudet. Det er derfor simpelt hen en Forbrydelse at begynde den.

Jeg sad hos Føreren for Socialdemokratiet i Württemberg, *Keil*, mens Dr. *David* talte. „Det var en god Tale,“ sagde jeg. „Anderledes kan der ikke tales af ansvarlige Politikere,“ svarede han mig. „Den hensynsløse Undervandskrig vil styrte os i Afgrunden.“

Berlin d. 30. September 1916.

Grev *Westarp* aabnede i Dag Ordskiftet i Finansudvalget. Vi havde troet, indledte han, at Rigskansleren vilde bryde med sin hidtilværende Politik og begynde den hensynsløse Undervandskrig. En dyb Skuffelse vil bemægtige sig Folket, naar dette ikke sker.

Vort Standpunkt præciserer jeg saaledes: I den hensynsløse Undervandskrig har vi ikke blot *et* men *det* Middel, der kan tvinge England til at slutte Fred. Amerika vil, hvis det erklærer os Krig, hverken finansielt eller militært kunne understøtte vore Fjender mere, end det allerede gør nu ved at tilføre dem Penge og Ammunition i ubegrænsede Mængder.

Det er rigtigt, at vor Høst er bedre end i Fjor, men desuagtet vil vor Ernæring ogsaa i Aar være knap og mangelfuld. Lykkes det os ikke at afslutte Krigen i 1917, er Faren uhyre. Vi vil desuagtet hverken forsage eller fortvivle, men fastholde Sejrsviljen og sætte alt ind paa at naa igennem.

Stemningen er utvivlsomt daarligere, end den var i Foraaret. Tvivlen nager. Vide Kredse finder det yderst beklageligt, at Hensynet til Amerika afholder os fra at bruge vore Kampmidler. Ude i Landet tror man, at Regeringen vil skaane England for at opnaa en Forsoning. Hvorledes skal vi bekæmpe disse Rygter, naar Censuren kvæler Ytringsfriheden. Den nuværende Tilstand maa ophøre. Krigen kan ikke afsluttes, før England er undertvungen. Og dette kan kun ske ved Hjælp af den hensynsløse Undervandskrig. Amerika *vil* vort Nederlag. Der mangler nu kun en Wilsonsk Note om, at vi ikke længere maa skyde ved Fronterne.

Tilførslerne fra Holland og Danmark vil sikkert ikke blive mindre. Begge disse Lande har al Grund til vedvarende at holde sig udenfor Krigen. Jeg behøver blot at henvise til, hvad et Angreb paa København vilde betyde for Danmark. Skæbnen byder os nu Haanden. Lad os gribe den. Gud hjælper Styrmanden, men han maa selv styre.

Statssekretær *Helfferich* søgte derefter i en lang med Tal spækket Tale at bevise, at den hensynsløse Undervandskrig vilde være Tysklands Ruin. Marineminister *v. Capelle* oplyste paa Forespørgsel af Grev *Westarp*, at Undervandskrigen ogsaa føres som Krydserkrig i Kanalen. Vi har ikke kunnet hindre Troppe- og Ammunitionstransporter, sagde han. Det ligger dels i, at Afstanden er saa ringe og dels i, at Transpor-

terne for det meste udføres ved Nattetid, hvor Undervandsbaadene er blinde. Marinen kan ikke love, at vi her vil opnaa større Resultater med den hensynsløse Undervandskrig. Meningerne er dog afvigende. Personlig mener jeg, at der i Kanalen kun er Udsigt til smaa Resultater med betydelige Tab, og har vi end faaet flere Undervandsbaade, saa er deres Tal dog vedvarende ret begrænset.

Dr. *Stresemann*: Vi tror ikke, at England kan undertvinde i seks Maaneder. Men vi tror, at seks Maaneders hensynsløs Undervandskrig vil paaføre det saa store økonomiske Tab og aabne det saa mørke Fremtidsudsigter, at det vil vise sig fredsvilligt.

Marineofficererne er nu alle stemte for den hensynsløse Undervandskrig. Situationen opfordrer til at begynde den netop nu. Der kan komme et Tidspunkt, hvor det er for sent. De engelske Rhedere tjener nu Milliarder, mens deres tyske Standsfæller driver imod en Bankerot.

Hvad kan vi vinde ved *ikke* at føre den hensynsløse Undervandskrig? Amerika kan ikke skade os mere, end det allerede gør. England har megen Interesse af at skaffe sig en fast Basis for Luftskeibe og Undervandsbaade i Danmark. *Langeland er som skabt til det*. Hvem borger for, at det ikke af den Grund tvinger Danmark ind i Krigen, hvad enten vi fører en hensynsløs Undervandskrig eller ej.

Bassermann har med Rette sagt, at Tiden arbejder for de Allierede. Deres Chancer vokser, fordi de har flere Folk, større Ammunitionsproduktion og en rigeligere Ernæring. Denne Kendsgerning staar fast. Under Henvisning dertil spørger jeg med Grev Westarp: Hvorledes faar vi en antagelig Fred uden at gribe til den hensynsløse Undervandskrig? Paa dette Spørgsmaal skylder Rigskansleren os Svaret.

Frankrig har nu $2\frac{1}{2}$ Million engelske Soldater indenfor sine Grænser. Det kan ikke længere afslutte en Separatfred. Ernæringsforholdene er endnu daarligere i Østerrig-Ungarn, Bulgarien og Tyrkiet end i Tyskland. Hvor længe kan vore Forbundsfæller holde ud? Bryder de sammen, vil vi ikke længere kunne holde os. Jeg siger derfor endnu en Gang: Tiden arbejder for vore Fjender. Vi kan ikke slutte Fred uden først at svække vore Fjender økonomisk med den hensynsløse Undervandskrig. Militær-teknisk er alt rede, lad os nu ikke forpasse det gunstige Øjeblik.

Statssekretær *Helfferrich*: Spørgsmaalet maa ikke stilles saaledes, som Dr. Stresemann har stillet det: Hvorledes kan vi vinde Krigen *uden* at føre den hensynsløse Undervandskrig? men lyde saaledes: Hvordan kan vi vinde Krigen, *hvis* vi fører den hensynsløse Undervandskrig? Dette holder vi nemlig for udelukket. Og griber vi forkert her, har vi tabt Slaget. England har Brødkorn nok i $4\frac{1}{2}$ Maaned. Det faar daglig nye Tilførsler, uden at vi kan hindre det. Den hensynsløse Undervandskrig maa ikke begyndes, før vi er sikre paa at vinde den.

Gamp sluttede sig som Ordfører for de Frikonservative til Dr. Stresemann og polemiserede spydigt og personligt nærgaaende imod *Helfferrich*. „Statssekretæren,“ sagde han, „har betegnet den hensynsløse Undervandskrig som udsigtsløs. Men hvorledes skal vi udfylde de Huller, Fjenden slaar i vore Rækker ved Somme? Alle Marineofficerer staar paa vort Standpunkt. *Hvad mener Hindenburg?*“

Rigskansleren: Dr. Stresemann har spurgt, hvorledes jeg vil opnaa en antagelig Fred uden at føre den hensynsløse Undervandskrig. Derpaa kan jeg ikke svare. Jeg kender ikke den øverste Hærløse Planer, og hvis jeg kendte dem, vilde jeg ikke kunne røbe dem. D'Herrer foreslaar et bestemt Middel. Det er min Pligt at prøve det samvittighedsfuldt. Det har jeg gjort, og jeg er kommen til det Resultat, at det ikke vil nærme os til, men fjerne os fra en antagelig Fred. Derfor maa jeg afvise det.

Man har spurgt, om vi har forsøgt at opnaa en Særfred med England. Vor Stilling er saaledes, at Regeringen vedvarende føler sig for til alle Sider for om muligt at opnaa en Særfred med denne eller hin Magt. Vi kan ikke vælge frit i denne Henseende.

Jeg forstaar godt Befolkningens Uro og Ophidselse. Den har sit Udspring i en varm Fædrelandsfølelse. Jeg beklager blot, at man tilskriver mig falske Motiver, — ogsaa Folk, som ved Besked og kender mine Bevæggrunde. Ved Agitation har man beredt Jordbunden for Legenden om, at jeg skaaner England for at opnaa en Forsoning med det. (Tilraab: Censur!). Jeg vil ikke rejse en Censurdebat i Dag. Men Pressen har trods Censuren kunnet skrive ret frit om denne Sag, og alt, f. Eks. Forholdene vedrørende Holland og Danmark, vilde heller ikke kunne siges, hvis den politiske Censur blev ophævet.

Man har fra flere Sider spurgt: Hvad mener Hindenburg? Vi har forelagt ham Spørgsmaalet. Han har erklæret, at han endnu ikke kan udtale sig om, hvilken Holdning han vil anbefale Kejseren.

Jeg betragter vedvarende den hensynsløse Undervandskrig som et Udslag af en Desperadopolitik, som jeg ikke vil føre, hverken nu eller senere.

Mine Udtalelser i Rigsdagen om den militære Stilling viser, at der heller ikke er Grund til at føre en saadan Deperadopolitik. Hindenburg har telegraferet til mig, at han Ord til andet kan underskrive mine Udtalelser i Rigsdagen om den militære Stilling. Der er lige indgaaet glædelige Efterretninger fra Ungarn.

Mit Standpunkt er temporært. Jeg er ikke principiel Modstander af en hensynsløs Undervandskrig. Naar jeg efter Samraad med den øverste Hærledelse kommer til den Overbevisning, at den kan føre os hurtigere til en god Fred, vil den straks blive ført. Men indtil da vil jeg ikke overtage Ansaret for den.

Den sidste Del af Talen blev holdt med megen Kraft og Myndighed. Jeg sad ved Siden af Dr. *Müller-Meiningen*. „Nu kommer det an paa, hvad Hindenburg siger,“ henkastede jeg. „Ja, nu vil Spørgsmaalet blive afgjort efter rent militære Synspunkter,“ svarede han. „Ingen Rigskansler kan modstaa, naar Hindenburg slutter sig til Marineofficererne.“

Fra Rigsdagen gik jeg gennem Dorotheenstrasse til „Kafé Viktoria“ og derfra hen Unter den Linden, ned ad Friedrichsstrasse og Leipzigerstrasse til Potsdamerplatz. Efterretningen om Sejren ved Hermannsburg, som Rigskansleren havde henvist til, var kendt i Byen, men desuagtet saa man ikke et eneste Flag paa hele denne Strækning. „Sejren“ blev fuldstændig ignoreret, end ikke Avisudraaberne udnyttede den. En underlig dump og sløv Ligegyldighed og Ligegladhed breder sig i alle Samfundslag.

Berlin d. 1. Oktober 1916.

I Gaar tilbragte jeg Aftenen sammen med *Haase, Bernstein, Kautsky*, Dr. *Breitscheid* og deres Hustruer. Vi var enige om, at Marineminister *v. Capelle* nu er traadt i Opposition til Rigskansleren. Bag ham staar Marineofficererne sluttede. Haase sagde, at der var ført haarde Kampe bag Ku-

lisserne mellem Marineministeren og Statssekretær Helfferich. Han havde lagt Mærke til, at Rigskansleren var yderst pinligt berørt af Marineministerens første Tale. Umiddelbart efter Talen forlod han Udvalgsværelset for at samle sig. Dagen efter spillede han Kejseren ud som sin sidste Trumf.

Der blev fortalt, at stedfortrædende Krigsminister, General Wandel er „jaget ud i Ørkenen“, fordi han efter den øverste Hærledelses Mening ikke har fremskaffet Ammunition nok. Ammunitionsproduktionen skal nu forceres stærkt.

Bernstein fremhævede under almindelig Tilslutning Englands vældige Modstandskraft og stærke ubøjelige Kampvilje. Haase meddelte, at Generalstabsofficererne var meget betænkelige ved de franske Flyveres uhyre Vovemod. De gik ned til en Højde af kun 50 Meter over Skyttegravene og fotograferede alt.

Der var Enighed om, at Ordet „*Tiden arbejder med Fjenderne*“ er rigtigt, men det hævdedes stærkt af Dr. Breitscheid, at Tyskland ikke kunde besejres rent militært. De andre holdt dog ikke dette for udelukket, og alle var enige om, at Tyskland ikke vilde kunne sejre militært.

Haase henviste til, at Rigskansleren nu særlig sætter sin Lid til Ruslands Fredsvillighed. Professor *Hoetsch*, hvem Haase var overlegen nok til at betegne som Tysklands første og sagkyndigste udenrigspolitiske Publicist, skønt han staar i de Konservatives Rækker, har i „*Kreuzzeitung*“ paapeget, at der var et nyt Agrarparti under Dannelselse i Rusland. Paa dets Fredsvillighed mente han, at Rigskansleren nu vilde bygge en ny Fredsaktion.

De var alle meget tilfredse med Helfferichs Tale og mente, at hans Standpunkt til den hensynsløse Undervandskrig var korrekt. Hans Advarsel om endelig ikke at undervurdere Fjenderne i hoven Overvurdering af Tysklands Organisationsevne betegnedes som et Ord i rette Tid. England har ved Organisationen af sine nye Hære og sin Ammunitionsproduktion tydeligt nok vist, at det ogsaa forstaar at organisere.

Kautsky, som ikke deltog meget i Samtalen, fordi han ikke har deltaget i Finansudvalgets Forhandlinger, udtalte under almindelig Tilslutning, at det for et Aar siden havde været muligt at opnaa en for Tyskland tilfredsstillende Fred. Tyskland vilde da kunne have beholdt Elsass-Lothringen mod at give det en fri republikansk Forfatning og samtidig genop-

rette Belgien som en fuldt ud selvstændig Stat. Nu mente de alle, at Tidspunktet var forspildt, fordi — Tiden arbejder med Tysklands Fjender!

„Taber Tyskland, vil Pragfredens § 5 blive udført,“ sagde *Kautsky* smilende til mig. Det undrede mig, at han havde den paa rede Haand. Men det viste sig, at han var nøje inde i alle Enkeltheder vedrørende det nordslesvigske Spørgsmaals Historie.

Der var Enighed om, at Rigskanslerens Stilling nu er meget vanskelig, at Hindenburg vil træffe Afgørelsen med Hensyn til Undervandskrigen, og at den hensynsløse Undervandskrig vil blive skæbnesvanger for Tyskland.

Haase og Bernstein var traadt i Forbindelse med et Medlem af den amerikanske Højfinans, som for Tiden er paa en Informationsrejse i Tyskland. For to Dage siden havde han modtaget følgende Depeche: „Kom hellere straks tilbage. Der er udbrudt farlige Børnesygdomme i New York,“ hvad han opfattede som et Tegn paa, at man i Amerika var forberedt paa, at Undervandskrigen hurtigt kunde tage en farlig Vending. Den amerikanske Gesandt *Gerards* Rejse til Amerika satte man ogsaa i Forbindelse dermed.

Skulde den hensynsløse Undervandskrig komme, var de alle overbeviste om, at Amerika vilde gribe ind. *Kautsky* tilføjede, at i saa Fald havde vi maaske allerede Fred om et Par Maaneder.

Der var Enighed om, at Stemningen ved Fronten er meget daarlig. Tanken om en tredie Vinter i Skyttegravene er Troppe uudholdelig. —

Da de Konservative i Foraaret pressede Rigskansleren med Spørgsmaalet: Hvorledes vil De faa Ende paa Krigen, naar De afviser den hensynsløse Undervandskrig?, henviste han til en nær forestaaende Sejr ved *Verdun*, som vilde indlede Frankrigs Sammenbrud. Det viser sig nu, at den øverste Hærløvelse, paa hvis Skøn Rigskansleren byggede sin Politik, helt har undervurderet Frankrigs Modstandskraft. Og nu presser hans Modstandere ham atter med det samme Spørgsmaal, som han ikke kan slippe uden om og heller ikke kan besvare. Deri ligger Hr. v. Bethmann-Hollwegs Svaghed: Hans Modstandere paastaar, at de har et Universalmiddel, som hurtigt vil føre til en god Fred. Rigskansleren staar derimod med bare Hænder og maa nøjes med vage Antydninger.

Berlin d. 3. Oktober 1916.

I Gaar tilbragte jeg Aftenen sammen med tre frisindede Kolleger, Dr. *Müller-Meinigen*, Professor *Doormann* og *Jan Fegter*. Skønt de endnu i flere Henseender tror det, de gerne vil tro, begynder Tvivlen dog at nage deres Sind, og Stemningen var trykket. Ingen af dem øjner en Udvej, som kan bringe Krigen til Afslutning indenfor en rimelig Tidsfrist, og de frygter for en kommende Statsbankerot.

De vidste alle tre med Sikkerhed, at Hindenburg og Ludendorff har styrtet General Falkenhayn. De har hele Tiden været Modstandere af hans Krigsførelse, fra først af, fordi han ikke gav dem de Tropper til Østfronten, som de forlangte, senere i stigende Grad som Fejlgrebene (Verdun, den italienske Offensiv, Ammunitionsknapheden) blev mere aabenbare.

De var enige om, at *Hindenburg* nu er Stormagten. Af hans Standpunkt afhænger Undervandskrigen. Han bestemmer hele Krigsførelsen. Det er ogsaa ham, der har fjernet General Wandel.

De mente, at Rigskanslerens Stilling vedvarende er meget stærk, fordi Kejseren holder paa ham. At Kejseren i Lørdags stod Fadder til Bethmanns Barnebarn er et nyt Bevis paa hans Bevaagenhed. Men Undervands-Fronden vil fortsætte sin heftige Agitation. Junkerne blæser ikke Holdt, før Vildtet er nedlagt.

Berlin d. 4. Oktober 1916.

Jeg havde i Gaar Besøg af to Landsmænd: Ingeniør *Holger Roose*, som kom fra Budapest og gik til København, og *Johannes Tiedje*, som vendte tilbage til Dobruscha. For en Del Aar siden, under Køllerpolitiken, sad de sammen paa Latinskolens Bænk i Haderslev. Hvor forskellige er de nu! Roose er rød Socialdemokrat. „Mit Standpunkt er Internationalismens,“ sagde han, „mine værste Modstandere Tilhængerne af Grundsætningerne: Right or wrong, my country! Jeg tager udelukkende mit Standpunkt efter min Retsfølelse.“

Tiedje havde aflagt en Visit paa mit Hotel, men ikke truffet mig hjemme. Han havde imidlertid givet Besked, saa jeg inden hans Afrejse traf ham paa Banegaarden. Han spurgte stærkt interesseret om Nordslesvig, og jeg maatte i al Hast meddele ham de vigtigste Fakta. „Desertationerne,“ sagde

han, „er mindst lige saa talrige ved den hollandske Grænse som ved den danske. De skyldes Grænselandenes særlige Forhold“. I Dobruscha stod det ikke godt. Kejserens Søstersøn, for hvem han har været Opdrager, og som stod ved samme Regiment, var bleven saaret under et Patrouilleridt. Rumænerne havde derefter fundet ham og skaaret Halsen over paa ham. Krigen var grusom. Den har foreløbig gjort Tiedje, som før var Fredsven, til Militarist og Chauvinist, dog maa jeg tilføje, at dette ikke traadte særlig stærkt frem under vor korte Samtale, og hans Interesse for Nordslesvig er usvækket.

Berlin d. 5. Oktober 1916.

I Dag holdt Finansudvalget atter Møde. Jeg sad hos Professor *Doormann*. „Har De hørt den sidste Berliner-Vittighed om Hr. v. Jagow?“ spurgte han mig, før Mødet aabnedes: „Man nennt ihn *ago*, weil er vom Jott verlassen ist!“ Galgenhumøret griber om sig.

Efter at Udenrigsministeren havde givet et Overblik over den udenrigspolitiske Situation, fik Erzberger Ordet og udtalte: Grev Westarp har erklæret, at det vilde være et Tegn paa Svaghed, hvis vi sluttede Fred med Belgien. Det er ikke rigtigt. Det vilde tvertimod *styrke* Tyskland som intet andet. Kan vi faa den belgiske Konto udlignet, er meget vundet.

Den eneste Maade, hvorpaa vi kan opnaa en for Tyskland gunstig Fred, er ved at indlede Forhandlinger om en Særfred med enkelte af de krigsførende Magter. Agitationen imod Rigskansleren skader uhyre udadtil ved at vække Forestillinger om, at Tyskland snart vil bryde sammen.

Hvis vi havde begyndt den hensynsløse Undervandskrig i Foraaret, vilde den have tilføjet os uhyre Skade. Vi havde da staaet foran en Katastrofe i Juni—Juli Maaned. Tilførlerne fra Rumænien forebyggede den.

Den hensynsløse Undervandskrig kan, efter den nuværende øverste Hærledelses Mening, ikke begyndes, før vi kan værne vore Grænser imod *Holland* og *Danmark*. Før Afgørelsen falder, maa Grænserne derfor befæstes, thi begynder vi den hensynsløse Undervandskrig, vil England ikke vente et Øjeblik længere med at angribe os uden Hensyn til de smaa neutrale Stater. Det vil gaa løs paa Kanalen og rykke frem

imod Kiel. Regeringens hidtilværende Standpunkt er dermed retfærdiggjort.

Principielle Modstandere af den hensynsløse Undervandskrig findes ikke. (*Ledebour* protesterer energisk). Spørgsmaalet er et Hensigtsmæssighedsspørgsmaal, som Rigskansleren foreløbig har afgjort ved at erklære, at han ikke vil drive Desperadopolitik.

Men den hensynsløse Undervandskrig kan drives paa to Maader: *begrænset* og *ubegrænset*. Hvorfor blokerer vi ikke de engelske Kulhavne? Afskæres Frankrig og Italien fra Kultilførsler, er de snart færdige. Ved den ubegrænsede, hensynsløse Undervandskrig har jeg store Betæneligheder. Vi maa absolut regne med, at Amerika vil afbryde de diplomatiske Forbindelser i det Øjeblik, vi slaar ind paa denne Vej. Ja, jeg gaar endnu videre: Jeg tror, at ikke blot Nord- og Sydamerika, men ogsaa Holland, Danmark, Norge, Sverrig og Spanien i saa Fald afbryder den diplomatiske Forbindelse.

At Grev Westarp og Dr. Stresemann desuagtet tør vove Skridtet er beundringsværdigt, thi jeg er ikke Pessimist, naar jeg siger, at efter en Afbrydelse af de diplomatiske Forbindelser følger Krigen. Med Henblik derpaa spørger jeg de Kolleger, der undervurderer Amerikas Krigsdygtighed: *Hvorledes vil De atter faa Fred med Amerika?*

Dette Spørgsmaal er i Forbindelse med Faren for de Neutrales Samling under Amerikas Førerskab afgørende for mig. Kan De besvare mig det tilfredsstillende, vil jeg gerne lade mig overbevise.

Vi har ingen Sikkerhed for, at Marinen kan sænke 600,000 Tons maanedlig. Men selv om vi betragter det som givet, kan vi ikke dermed tvinge England til Fred. Westarp og Stresemann gør sig skyldige i kolossale Regnefejl. De regner kun med den *engelske* Tonnage. De skal regne med *Verdenstonnagen*. Det er en Forskel. Kan vi opnaa en Særfred med Rusland, er jeg ikke bange for at føre en hensynsløs Undervandskrig med England. Men som Stillingen nu er, tiltræder jeg Rigskanslerens Standpunkt.

Marineminiisteren: Vi kan ikke blokere Kulhavnene, fordi det strider imod den vedtagne Deklaration. Desuden besørges 80 pCt. af Englands Kulfragter nu af nevtrale Skibe, og den af Rigsdagen i Foraaret vedtagne Resolution gaar ud paa, at de nevtrale Skibe skal skaanes. En effektiv Blokade kan vi des-

uden ikke gennemføre. Sætter vi Kæden nær imod Land, udsætter vi Baadene for store Farer. Skyder vi den længere ud, kan Kulskibene slippe igennem.

Hvad Sænkningen af 600,000 Tons maanedlig angaar, da vil den militære Effekt utvivlsomt indtræde. Om den politiske Effekt er det ikke min Sag at udtale mig.

Udenrigsminister *v. Jagow*: Erzberger har spurgt: Hvorledes skal vi atter opnaa Fred med Amerika? *Jeg maa ærlig tilstaa, at det ved jeg heller ikke!* Vi kan kun advare! Amerika kan holde Krigen længere ud, end vi er i Stand til. Vor Indflydelse i Sydamerika vil blive brudt. Alle Indberetninger gaar ud paa, at den hensynsløse Undervandskrig betyder Krig med Amerika.

v. Payer: Det er beklageligt, at disse Forhandlinger maa føres bag lukkede Døre. *Det er en national Ulykke, at Rigskanslerens Modstandere arbejder med Tal, som Regeringen af Hensyn til Fædrelandets Stilling ikke kan rette.* Krigen føres mere og mere med rent mekaniske Midler. I Længden vil Mindretallet trods al Tapperhed trække det korteste Straa. Man siger, at Amerika støtter vore Fjender, alt hvad de kan. De har laant dem Penge paa dyre Betingelser. Faar vi Krig, bliver det anderledes. Det vil utvivlsomt glæde vore Fjender, men hvorledes vil det paavirke Stemningen i Tyskland? Vor Trang til Fjender er virkelig tilfredsstillt!

Vi kan ikke sætte Hindenburg og Ludendorff til Voldgiftsdommere. En anden Sag er, at vi maa kende deres Standpunkt, før Afgørelsen falder. Vore Forbundsfæller kan ikke værne vore Grænser imod Holland og Danmark. Rumæniens Indgriben har tvunget os til at træffe helt nye Dispositioner til Fordel for vore Fjender. Nye Magters Indgriben i Krigen vil tvinge os til det i endnu højere Grad.

Scheidemann: Statssekretær Helfferichs Tal har i Grunden gjort al videre Diskussion overflødig. Men jeg vil paatage mig den ubehagelige Opgave at belyse Kanslerfrondens Agitation.

Agitationen drives af meget kapitalstærke Folk. „Udvalget for en hurtig Nedkæmpelse af England“ virker nærmest komisk. Alvorligere er Geheimeraad *Körtings* Breve til Basser-mann om at styrte Rigskansleren; ligeledes den til konservative og national-liberale Rigsdagsmænd rettede Opfordring om at sætte *Tirpitz* paa Rigskanslerens Plads. „*Junius Alter*“'s Brochure udbredes nu i Titusindvis overalt i Landet. I den

betegnes bl. a. Rigskanslerens Fjernelse som det vigtigste Krigsmaal. Det bebrejdes ham især, at han altid har søgt at være et ærligt Menneske, et Standpunkt, hedder det, som passer sig for en Konfirmant, men ikke for en Statsmand. At Tirpitz fremstilles som en Modsætning dertil, er ikke uden Interesse, thi Eugen Richter har allerede i 1902 karakteriseret ham som den af de 100 Ministre, han havde lært at kende, der fortjente den ringeste Tillid.

Værre end alle disse Udslag af Agitationen er, hvad jeg vil kalde Husagitationen, det Misbrug, der øves med Udbredelse af Breve fra Kejserinden, Zeppelin m. fl. End ikke Kejseren gaar Ram forbi. Jeg har her en Afskrift af et Brev til Kejseren, hvori han indtrængende opfordres til at afskedige Rigskansleren. Det hedder i Brevet, at der ikke kan hænde os noget bedre end Krig med Amerika. Der henvises til Slaget i Skagerak og til vor Overlegenhed, hvad Skodde- og Torpedovæsenet angaar. Brevskriveren hævder, at han har talt med Tirpitz, som deler hans Anskuelse. (Tilraab fra Grev Westarp: Hvem har skrevet Brevet?) Det har Fyrst *Solm-Horstmar* og Admiral *Thomsen!* Kejseren svarede unaadigt og udtalte sin Misbilligelse af Angrebet paa Rigskansleren. Men Fyrst Solm-Horstmar svarede igen, erklærede, at han efter Kejsersens Svar maatte forbeholde sig at forelægge Sagen for Offentligheden. I Brevet henvises der iøvrigt yderligere til, at Rigskansleren kun støttes af Socialdemokrater og af Frisindede, „hvoraf de fleste har haft Jacob og Esav til Forfædre.“

Jeg kommer dernæst til Deputationen, som har haft Avdiens hos *Kongen af Bayern*. Om denne Avdiens udbredes der Beretninger, hvoraf jeg her har en. Det fremgaar deraf, at Deputationens Ordfører overfor Kongen af Bayern har henvist til, at Rigskanslerens Politik har ført Riget til Afgrundens Rand, og det anføres videre, at Riget vil gaa til Grunde, hvis Rigskansleren ikke fjernes. Dette er en Bagtrappepolitik af den værste Art, som Undervandskrigens Tilhængere desværre ikke har taget Afstand fra.

Den hensynsløse Undervandskrig betyder ikke blot Krig med Amerika, men, som Helfferich allerede har sagt, simpelt hen, at vi er fortabte. Havde vi begyndt den i Foraaret, havde vi været færdige inden Høst. Havde vi givet Ordre til at sænke Handelsskibe, vilde den amerikanske Gesandt straks

have forlangt sit Pas. England kender vor Stilling. Hvis det var bange for Undervandskrigen, vilde Lloyd George ikke have talt, som han gjorde for et Par Dage siden.

Jeg spørger med Erzberger: Hvorledes vil De atter faa Fred med Amerika, hvis Krigen udbryder? Efter Krigen er vi helt udplyndrede for Levnedsmidler og Raastoffer. Vi er da i høj Grad henviste til Amerika.

Det tyske Folk vil ikke Undervandskrig, men *Brød og Fred*. Nøden blandt Millioner af Mennesker er saa stor, at vi lever som paa en Vulkan. Det maa vi ikke glemme under vore Overvejelser. Der gaar en dyb Spalte gennem det tyske Folk. Regeringens Stilling er ikke let. Folket maa holdes sammen. Derfor er Rigskanslerens Taler saa tvetydige. Enhver kan i Grunden læse ud af dem, hvad han vil. Men det er farligt. Det ender let med, at han sætter sig imellem to Stole. I Længden kan Rigskansleren ikke tilfredsstille alle. Han maa træffe sit Valg. Rigspolitikken kan ikke drives som et østpreussisk Gods.

Spørgsmaalet er fremfor alt: Hvorledes faar vi hurtigst muligt en antagelig Fred? Jeg er ikke Optimist. En Situation, hvor én af Parterne kan diktere Freden, vil vi ikke opleve. Alle vore Bestræbelser maa rettes imod en Fred, som hverken kender Sejrherren eller Besejrede.

Bayersk Gesandt Grev *Lerchenfeld*: Det officielle Referat af Avdiensen hos Kongen af Bayern er rigtigt. Men efter Avdiensen opløste Deputationen sig i Grupper, og der blev talt videre. Af disse Samtaler er der i den af Scheidemann oplæste Beretning, som jeg ogsaa har modtaget, uvist af hvem, givet en ganske misvisende Beretning, som Deputationens Formand, Professor Gruber, overfor Regeringen har taget bestemt Afstand fra.

Schiffer: Mellem første og anden Dags Forhandlinger om den hensynsløse Undervandskrig laa der mere end en Nat. De første Taler, vi hørte af Regeringen, lød anderledes end de sidste.

Rigskansleren vil ikke drive Desperadopolitik. Det er rigtigt. Men Situationen kan udvikle sig saaledes, at vi ikke har andet Middel. I en fortvivlet Situation er man nødt til ogsaa at gribe til fortvivlede Midler. Der er ingen anden Udvej.

Dr. *Helfferich*: For at faa Spørgsmaalet oplyst fra alle Sider, afkræves der Betænkninger af alle Ressorts. Med enkelte af disse Betænkninger drives der stærke Misbrug. De giver

intet Helhedsbillede. Spørgsmaalets Diskussion i fuld Offentlighed vilde lette os Stillingen, men er umulig af Hensyn til Fjenden. Vi udsætter os hellere for de værste Bagvaskelser end at tilsidesætte Fædrelandets Interesser. Undervandskrigens Chancer er bleven bedre i enkelte Retninger. Det indrømmer vi aabent. Men de er ikke gode nok til, at den kan betragtes som forsvarlig.

Dr. *Lensch*: Naar den hensynsløse Undervandskrig har fundet saa mange Venner, er det, fordi den fortvivlede Stemning i Folket allerede griber til fortvivlede Midler. Da Grev Reventlow forleden talte i München, raabtes der fra Forsamlingen: „Rigskansleren bør skydes!“ „Saavidt gaar jeg ikke,“ replicerede Taleren, „men han bør straks trække sig tilbage til Privatlivet!“

Af alle Ressorts er Udenrigsministeriet det upopulæreste. Folket har ingen Tillid til det. Rumænien var en stor Skuffelse. I Spanien bliver Stemningen mere og mere ententevenlig. Vi kan ikke vedvarende stole paa dets Neutralitet. Regeringens Svaghed ligger i dens negative Standpunkt. Den siger: Vi har et Vaaben, hvormed England kan undertvinges, men vi bruger det ikke af gyldige Grunde. Den siger imidlertid ikke, hvad den saa vil. Med Rette har Westarp og Dr. Stresemann derfor spurgt: Hvad vil Regeringen da nu? Den skal ikke gøre sig Illusioner med Hensyn til Stillingen indtil. England staar, som Helfferich har paavist, i en saa stærk Stilling, at Undervandskrigen er umulig. Men hvilke Konsekvenser drager Regeringen deraf. Det ønsker jeg oplyst. Kan vi faa en Særfred, maa vi tage den. Der maa her vælges mellem Vest og Øst. Fredsforhandlingerne imod Vest er for Tiden udsigtsløse, derfor maa vi søge at opnaa en Særfred med Rusland. —

Aftenen tilbragte jeg ved de uafhængige Socialdemokraters Stambord i „Kafé Austria“. Tilstede var *Eduard Bernstein*, *Haase*, *Wurm*, *Stadthagen*, Dr. *Freudenberg*, Dr. *Fuchs* m. fl. Samtalen var ret livlig. Bernstein mødte som sædvanlig med Lommerne fulde af de sidste engelske, franske og hollandske Aviser og oplæste interessante Uddrag deraf. Haase havde det Indtryk af de sidste Dages Forhandlinger, at de Konservative har opgivet Troen paa en afgørende Sejr til Lands. Undervandskrigen skal derfor nu hidføre Afgørelsen. Rigskanslerens Tale i Plenum og ligeledes hans saavel som

Admiral v. Capelles første Tale i Udvalget lød opgivende. Men saa tog Hovedkvarteret Affære, og næste Dag havde Piben faaet en anden Lyd. Resultatet af de hemmelige Forhandlinger, som har fundet Sted hos Rigskansleren, er, at Riget har Raastoffer nok af enhver Art til Foraaret 1917. Englands Forsvarsvaaben imod Undervandskrigen blev kaldt geniale, men Vorherre, var der bleven sagt, havde sendt Vind og Vove og ødelagt dem. Og nu har Marinen udviklet et Forsvar imod det engelske Forsvar, som forebygger, at det kan sættes i Værk som før.

Krigen bliver mere og mere bestialsk, alt gaar ud paa at finde de værste Ødelæggelsesredskaber. Geværer benyttes ikke længere i videre Omfang i Skyttegravene, Haandgranater, Morgenstjerne og Knive bruges i stigende Udstrækning i Stedet for. Der foreligger et Forslag om at dræbe Civilbefolkningen i London med Nedkastning af Gasbomber fra Luftskeibe.

Dr. *Fuchs* meddelte, at Krydseren „Bismarck“ var gaet under paa sin første Prøvefart. Under Skagerakslaget havde det første engelske Skud ramt „Derflinger“s Pansertaarn, hvor det trængte ind gennem Spalten og dræbte 28 Mand. Kun en var kommen fra det med Livet. Ham havde Dr. *Fuchs* behandlet som Læge.

Stillingen, hævdede baade Haase og Bernstein, har aldrig set mere trøstesløs ud end nu. Den hensynsløse Undervandskrig er efter deres Opfattelse et fortvivlet Middel, som kun kan føre Tyskland fra Asken i Ilden.

Berlin d. 6. Oktober 1916.

I Dag fortsatte Finansudvalget Debatten. Dr. *Stresemann* tog indledende blidt Afstand fra Kanslerfrondens værste Udskejelser. Jeg forstaar, sagde han, ikke Scheidemanns Indignation over Fyrst Solm-Horstmars Henvendelse til Kejseren, ej heller Angrebene paa Folkeudvalget i München. Den frisindede Landdagsmand Traub holdt det første Foredrag i Udvalget, og en Frisindet førte Forsædet, da jeg holdt det næste. Vi gaar ud fra, at den hensynsløse Undervandskrig vil afkorte Krigen. Det er vildledende at tale om, at kun Altyskerne er Tilhængere af den. Vide Kredse af det tyske Folk kræver den ført. Afviser Rigskansleren den, maa han anvise en anden Vej til Freden. Orkestret forleden bestod kun af Helfferich og

Bethmann. Om Natten blev der indtaget en ny forberedt Stilling. Derpaa kom Helfferichs Fanfare. Krigen kan fortsættes Vinteren over og næste Sommer med. Men naar og hvordan vil De faa den afsluttet?

Bratianu har sagt: *Tyskland er sejrrigt paa alle Fronter, men det kan ikke fremtvinge Freden.* Dette er faktisk Stillingen, som vi befinder os i. Hvorledes vil Regeringen føre os ud af den?

Hoch: Erfaringen har lært os, at Rigskanslerens Standpunkt til Undervandskrigen i Foraaret var rigtigt. Da anerkendte Modstanderne heller ikke dets Berettigelse. Alle indser: Saadan kan det ikke vedblive at gaa, vi forbløder. De kan ikke tage Sagen alvorligt nok. Flere og flere siger: Hellere en Ende med Rædsel end Rædsler uden Ende. Men Hærledelsen kan ikke skaffe en afgørende Sejr, og Regeringen staar med tomme Hænder. Hvorledes kan Krigen da faa Ende, uden at vi griber til Undervandskrigen, spørges der.

Der er bleven henvist til en Særfred med Rusland. Lad os ikke undervurdere vore Modstandere. Jeg er overbevist om, at vi ikke vil kunne opnaa en Særfred. Men hvorledes skal vi da faa Fred? Paa dette Spørgsmaal er Regeringen bleven Svar skyldig. Schiffer sagde: „Under fortvivlede Forhold griber man til fortvivlede Midler.“ Nej, vi vil ikke gribe til fortvivlede Midler, thi det vilde blot være at kaste det forblødte Folk ind i nye Ulykker. Det vilde blot være at give det sultne Folk Gift til Næring. Vi vil heller ikke med Undervandskrigen kunne vinde den Sejr, man foregøgler Folket. England er rustet til at tage imod den. Vi vil oprives, men ikke faa Krigen afsluttet. Sandheden er, at vi ikke kan undertvinge England, og den maa vi se under Øjne. De hemmelige Forhandlinger har vist, hvor vældige Anstrengelser der udfoldes paa alle Sider for at forbedre Kampmidlerne. Men ingen Folkegruppe vil under disse Forhold kunne tilintetgøre den anden. Der vil hverken blive Tale om Sejr eller Nederlag. Vi maa ærligt indrømme, at vi ikke kan sejre, og derefter søge at opnaa en fredelig Forstaaelse med vore Modstandere. Regeringen maa klart og aabent udtale, at den er rede til at slutte Fred paa ændrede Betingelser. Udenrigsministeriet er simpelthen forhadet. Folket hader Hemmelighedspolitikken. Naar Rigskansleren har talt, ved ingen, hvad han har sagt. Det kaldes saa en diplomatisk Præstation. Bagefter fortolker enhver Talen, som

det passer i hans Kram. Mens Folkets store Masse tager en Fred, som den kan opnaa, vil Kanslerfronden paatvinge Rigsledelsen en Krigsførelse, som den afviser. Vi staar her overfor en Bevægelse, som kræver en stærk Mand i Spidsen for Regeringen. Men sejrer Kanslerfronden, staar vi overfor Revolutionen.

Gotheim: Det er Skæbnens Ironi, at de Folk, der før Krigen modsatte sig Undervandsbaadenes Bygning, nu sætter al deres Lid til dem. Vi har før haft rig Lejlighed til at erfare, hvad Krigs- og Marineministres Sagkyndighed er værd. Jeg behøver blot at minde om Hr. v. Tirpitz's Udtalelse om Undervandsbaadene og Hr. v. Falkenhayns Udtalelse om Flyvemaskinerne i Finansudvalget i Aarene før Krigen.

Vi maa under en hensynsløs Undervandskrig ikke blot regne med den engelske, men med Verdenstonnagen, d. v. s. ikke med 18, men med 35 Millioner Tons. Vi maa regne med, at Handelsskibe kan konvoyeres, saaledes som vi nu gør det med Ertsskibene fra Luleaa. Endelig maa vi regne med Trafiken paa de franske Kanaler fra Marseille til Dunkerque, som vore Undervandsbaade ikke kan ramme.

Med Henblik paa Undervandskrigen sagde en tyskvenlig Diplomat forleden: Naar Tyskland opræder som en gal Hund, maa det være forberedt paa, at alle Folk slutter sig sammen for at slaa det ned. Vi har fuld Tillid til Hindenburg og Ludendorff, men vi kan ikke overlade dem Afgørelsen af dette Spørgsmaal.

Hvorledes skal vi faa Fred? spørges der. Vi har Brug for Freden, og det straks. Vi lider og vi svækkes. Vor fysiske Kraft aftager. I de sidste 10 Tabslister opføres der et *dagligt* Tab af gennemsnitlig 1513 Døde, 1300 Savnede og 4500 Saarede. En saadan Aareladning maa tilsidst udtømme vore Kræfter.

Vi vil ikke afstaa Land. Men vi maa genoprette Belgiens Selvstændighed. Vi maa søge en Sørfred med Rusland. Vi maa styrke Fredsviljen indadtil og udadtil, det er Hovedopgaven.

Dr. Roesicke: I vore Hærberetninger hedder det, at hele Verdens Krigsindustri benyttes imod os. Menigmand spørger: Hvorfor? Hvorfor maa vi ikke bruge det Vaaben, der kan afskære Tilførslerne? I Foraaret mente vi, at Afgørelsen vilde falde ved Verdun. Vi er bleven skuffede. Frankrigs Mod-

standskraft er langt stærkere, end vi havde ventet. Vi maa nu vogte os for ogsaa at undervurdere Ruslands Modstandskraft. England holder alle vore Fjender sammen og tuder dem Ørene fulde om Tysklands snarlige Sammenbrud. England har faaet 2,3 Milliarder Mark i Krigsvindingsskat af Skibsfarten. Vor Skibsfart ligger stille.

Hvis Amerika erklærer os Krig, vil England tvinge de nordiske Stater over paa de Allieredes Side, siger Rigskansleren. Vi har endnu ikke Krig med Amerika, men de nordiske Lande har desuagtet fjernet sig mere og mere fra os. Englands Methode: at *tvinge* de Nevtrale ind under sin Vilje, er god. Vi har Magten, men vi bruger den ikke. I det Øjeblik vi afskærer deres Forbindelse med England, tvinger vi dem til at handle med os. Salonikhæren er prisgivet, hvis vi afskærer den fra at faa Tilførsler til Søs. Overfor Ægypten vil vi kunne opnaa uhyre Virkninger. Høstforholdene gør Tidspunktet gunstigt. England maa indføre 85 pCt. af sit Forbrug. Vi er langt fra saa afhængige. Udebliver Englands Tilførsler, vil der udbryde Panik i Landet.

Vi adskiller os principielt fra Scheidemann. Vi vil ikke Underkastelse men *Sejr*. Ingen af os undervurderer Sagens Alvor. Amerika er ikke farligere som Krigsdeltager. Det vil vort Nederlag. Lord *Kitchener* har fra første Færd dirigeret den engelske Politik med kolossal Energi, med genialt Fremsyn og Overblik. Ringen slutter sig stadig fastere om os. Det bliver værre og værre. Vi lider allerede stærkt under mangelfuld Ernæring. Tror De, det tyske Landbrug vil yde mere ad Aare? Vi har en kolossal Mangel paa Foderstoffer, vi mangler Kunstgødning og Arbejdskraft. Vi mangler Drivremme, Maskindele, Metaller, Uld, Bomuld, Jute, Bindegarn, Lædertøj, Sækkebaand og meget andet. Alt dette vil virke i stigende Grad. Manglerne bliver stadig større. Samfærdslen standses. Vi har ingen Avtomobiler, ingen Cykler, vi kan ikke komme saa hurtigt afsted og ikke overkomme saa meget som før. Kan nogen forudse, hvorlænge vi kan holde ud? Nej. Katastrofen kan komme hurtigt. Der maa en Afslutning til. Men hvorledes?

Med Rusland opnaar vi ingen Særfred. Frankrig og Italien er afhængige af England. Vi faar kun Fred, naar vi *tvinger* England til at slutte Fred. Vi kan lade det drive som hidtil.

Men en Dag er det forbi. Og saa har det tyske Rige ophørt at eksistere. Der er kun én Udvej ud af dette Uføre: Det er den hensynsløse Undervandskrig.

De Farer, vi befinder os i, er store, men ikke saa store som dem, vi driver hen imod. Tiden arbejder *for* England, men *imod* os. Bruger vi ikke nu det Middel, som vi har, kan der komme en Tid, hvor det er for sent. Lad Historien ikke sige: De havde Midlerne, men de brugte dem ikke!

Helfferich: Dr. Roesicke mente, at vore Forudsætninger i Foraaret havde været falske. Det kan jeg ikke indrømme. Ententen har siden da haft store Vanskeligheder med Amerika. Vi staar finansielt bedre end de Allierede. Holland leverer nu praktisk talt kun Margarine til England. Alle andre Varer faar vi. De nordiske Lande har Næringsssorger. England tillader kun strengt nødvendige Tilførsler. Ved at bruge Kul og Jern som Bytteobjekter kan vi dog vedvarende skaffe os nogle Tilførsler ad den Vej.

Rigskansleren har sagt, at han ikke vil føre den hensynsløse Undervandskrig. Vi vil ikke lade os lede af Hadet, som let fører vild, men kun af vore virkelige Interesser.

Gröber: Det drejer sig her udelukkende om rent praktiske Overvejelser. Indtrykket er, at man ikke kan træffe en Afgørelse for lutter Tvivl. Jeg holder det for absolut nødvendigt, at *Hindenburg* klarlægger sit Standpunkt. Afviser *Hindenburg* den hensynsløse Undervandskrig, maa det blive, som det er. Udtaler han sig *for* den, vil Rigskansleren sikkert ikke kunne afslaa den. Ingen har i den Grad Folkets Tillid som *Hindenburg*. For hans Afgørelse maa alle bøje sig.

Hvorledes skal vi faa Krigen afsluttet? — det er Hovedspørgsmaalet. Det er urigtigt, at Freden er afhængig af os, at alle falder os om Halsen, naar vi gør Tilmærkelser. Vore Fjender taler stadig om Tysklands Tilintetgørelse. Og de er fast bestemte paa at sætte deres Planer igennem.

Vi har allerede nu en latent Krig med Amerika. Det gør omtrent alt, hvad det kan, imod os. Rigskansleren er ikke principielt, men kun temporært imod den hensynsløse Undervandskrig. Har vi ikke Valget mellem forskellige Midler, naar vi vil sejre, maa vi gribe det, vi har. Vi befinder os i en Tvangssituation og maa derfor træffe Afgørelsen i en nær Fremtid. Kamplysten aftager. Faren for en Udmattelse, saa-

vel paa det økonomiske som paa det militære Omraade, er overhængende. Og vore Forbundsfæller har det næppe lettere ved at holde ud end vi. Men taber de Vejret, bliver Stillingen langt vanskeligere.

Rigskansleren har Ansvar. Rigsdagen er medansvarlig, fordi den bevilger Pengene. Men naar Hindenburg kræver den hensynsløse Undervandskrig, vil hverken Kansleren eller Rigsdagen kunne afvise den. (Tilraab: Dog! Dog!). Har Hindenburg talt, maa vi alle støtte ham, for at hans Vilje kan sættes igennem. Dette er mine Partifællers Opfattelse. Vi fastslaar: 1) Rigskansleren har Ansvar og træffer Afgørelsen, 2) Hindenburgs Mening er af væsentlig Betydning for Rigskanslerens Afgørelse, og 3) udtaler Hindenburg sig for den hensynsløse Undervandskrig, kan Rigskansleren ikke længere modsætte sig den.

Understatssekretær Dr. *Lewald* noterede hurtigt Erklæringen og ilede til Telefonen. Statssekretærerne *Helfferrich* og *Wahnschaffe* konfererede ivrigt og drog Understatssekretær *Zimmermann* ind i Samtalen. Marineofficererne triumferede, tilsyneladende sikre paa, at de nu har vundet Spillet.

Grev *Westarp*: Med Trusler opnaar De ikke noget overfor os. Slaar De i Plenum løs paa Agitationen imod Rigskansleren, skal vi være der. (Tilraab: Vi ogsaa!)

De har antydnet, at vi af pekuniære Grunde er interesserede i Krigens Fortsættelse. Det er en skammelig Sigtelse. Den officøse Presse er ikke uden Skyld i disse Forhold. Det er yderst beklageligt, at man her har kunnet sige, at Storamiral *v. Tirpitz* ikke tager det saa nøje med Sandheden. (Hef-tige Tilraab).

Vi har undladt at føre den hensynsløse Undervandskrig, fordi Wilson har forbudt os det! Hvis De ikke har Fiskeblod i Deres Aarer, maa det drive Dem Skamrødmen op i Kinderne. De maa ikke forbavses over, at man med Henblik derpaa i de brede Lag siger, at Regeringens Politik gaar ud paa at skaane og forsone England.

Vort Indtryk af Udvalgets Forhandlinger er nedslaaende. Rigskansleren fastholder sit Standpunkt. *Helfferrich* har ligeledes taget Standpunkt imod den hensynsløse Undervandskrig. Vore Forhandlinger har været rent negative.

Hvad saa? Hvorledes faar vi en god Fred? Vi vil ikke faa den ved at følge *Scheidemanns* Raad og prisgive, hvad vi har

vundet. Vi kan ikke rømme Belgien uden reale Garantier. En Sørfred tror jeg ikke, at vi kan opnaa.

England er stadig Herre til Søs. *Vi maa undertvinge England.* Ellers naar vi ikke en tilfredsstillende Fred. Vi har ingen anden Udvej. Vi kan maaske endnu her og der vinde en strategisk Sejr, men vi kan ikke længere sejre til Lands. Vi kan ikke ad den Vej fremtvinge Freden. Den kan kun fremtvinges til Søs. Og vi er derfor fremdeles overbeviste om, at vi maa føre den hensynsløse Undervandskrig.

Admiral *v. Capelle*: Der foreligger ingen marine-tekniske Grunde til *ikke* at føre Undervandskrigen, om de politiske og økonomiske Grunde kan jeg ikke udtale mig. Overfor Gotheim maa jeg fastslaa, at den belgiske Kyst ikke er uden Interesse for Marinen. Vore Støttestrukturer her har i de sidste Maaneder givet os et rigt Udbytte.

Noske: Agitationen imod Rigskansleren vokser og breder sig fra Dag til Dag. Dr. Roesickes Ord: Der maa gøres Ende paa Krigen, svarer til Stemningen i vide Kredse. Den er ved at blive fortvivlet.

Den svære Stilling, vi staar i, gør Spaltningen endnu sværere. Forsøgene paa at styrte Rigskansleren fremkalder Forsøg paa at volde Vanskeligheder ved at organisere Strejker blandt Ammunitionsarbejderne. Ekstremerne fremkalder hinanden.

Hvad jeg hilser med Tilfredshed i Dr. Roesickes Tale er den usminkede Ærlighed og Sanddruhed, der prægede den. Hans Skildring af Stillingen kan jeg underskrive. Millioner og atter Millioner af Arbejdere lider frygteligt under Krigen.

Den hensynsløse Undervandskrig vil afskære os fra Tilførsler af vigtige Næringsmidler. Prisstigningen vil fortsættes. Vi er ikke principielle Modstandere af en hensynsløs Undervandskrig. Vi staar overfor Englands Forsøg paa at undertvinge os med Hungersnød. Vi har set Hundreder af Døde under Luftangrebet paa Karlsruhe. Vi forstaar, at det gælder det tyske Folks Liv og Helse. For os er Spørgsmaalet derfor et Hensigtsmæssighedsspørgsmaal. Vi ser godt Fordelene. Men vi frygter for, at vi ogsaa vil se Amerika, Holland, Danmark og andre Stater i vore Fjenders Rækker, og at vor Stilling dermed vil blive værre.

I Storbyerne har vi endnu ikke mærket nogen som helst Bedring af Ernæringsforholdene. De bliver tvertimod Dag for

Dag værre. De kender ikke Stemningen. Vi sidder som paa en Krudttønde. De kan slet ikke forestille Dem, hvor alvorlig Stillingen er. Der er overhængende Fare for, at vi vil komme til at opleve Ting, som stiller alt det, vi hidtil har oplevet, i Skygge. Under disse Forhold at skaffe os flere Fjender paa Halsen er ansvarsløst.

Man har forbudt os at aftrykke den norske Presses Udtalelser om Torpederingerne i Ishavet. Af dem kan vi slutte os til, hvad der vil komme, naar vi først torpederer uden Varsel. Men har vi først begyndt dermed, gives der intet Tilbage.

Grøber vil overlade Afgørelsen til Hindenburg. Det er det mærkeligste, jeg endnu har hørt. Al Respekt for Hindenburg, men det er *Rigskansleren*, der er ansvarlig. Ingen nok saa højstillet Avtoritet kan fritage ham for Ansvar. Derfor kan vi ikke gøre Spørgsmaalet afhængigt af den øverste Hærløse.

Der klages over Amerikas Holdning. Den tyske Storkapital vilde ligeledes blæse Neutraliteten et Stykke, naar den kunde faa Leverancer under en engelsk-amerikansk Krig. Tyske Officerer har kæmpet imod England under Boerkrigen. Indignationen over de amerikanske Flyvere paa Vestfronten er derfor forloren.

Hvilke Fremtidsmuligheder har vi? Vi indrømmer, at det vil være meget vanskeligt at opnaa en Forstaaelse med England. Det belgiske Spørgsmaal er Hovedhindringen. Jeg har været paa den flanderske Kyst. Jeg har talt med de Folk, der befæster og forsvarer den. De tænker med Fortvivlelse paa, at de atter kan komme til at opgive den. Men naar Krigen af den Grund forlænges et Aar, kan vi ikke forsvare at fastholde Belgien. De Allieredes Kamp- og Sejrsvilje er stærk. Derfor er det ikke ligegyldigt, hvorledes Regeringen nu stiller sig i Rigsdagen.

Der er ikke andet at gøre, end at se koldt og nøgternt paa Stillingen, som den er, og at drage Konsekvenserne deraf. Det gaar ikke an vedblivende at paalægge Folket uhyre Ofre af Mennesker og Ejendom for at efterjage et Sejrsfantom, som vi ikke kan naa. Krigen maa afsluttes hurtigst muligt gennem Forhandling og Forstaaelse med vore Modstandere.

Ledebour: Naar Centrums Erklæring ses paa Baggrund af Marineministerens Udtalelser, er Forskellen stor. Hindenburg kan kun udtale sig om den landmilitære Side af Spørgsmaa-

let. Centrum har i hans Navn fundet en Enighedsformel. Jeg har ingensinde hørt et lignende Afkald paa en egen Overbevisning. Regeringen søger blot at faa Spørgsmaalet udsat til efter Præsidentvalget. Rigskansleren og Statssekretær Helfferich burde i Stedet for sige: Vi staar og falder med vort Standpunkt.

Rigskansleren bør tilbyde vore Modstandere en Fred paa Grundlag af status quo og paa Grundlag af Folkenes Selvbestemmelsesret i Øst. En Fred paa dette Grundlag vil Folkene modtage med Glæde. Faar vi ikke den, driver vi henimod en Katastrofe.

Kreth: Vi stiller alle vore Partiformaal tilside for Rigets Vel. Stillingen er meget alvorlig. Ageren giver ikke længere samme Grøde som i Fredstid. Kornet skuffer. Det giver ikke saa meget, som vi havde ventet. Næste Høst vil næppe kunne ernære Folket.

Militært set kan vi ikke nedtvinge Rusland. Frankrig er bleven undervurderet. England bliver daglig stærkere. Haabet om at vinde Suezkanalen maa vi opgive. Til Indien kan vi ikke mere naa. Vi kan føre en Udmattelseskrig, som maa ske ogsaa vil udmatte vore Modstandere. Det er vore Udsigter.

Socialdemokraterne kræver en status quo-Fred. Jeg beklager, at Udenrigsministeren endnu ikke har udtalt sig om Muligheden af en saadan Fred. Jeg holder den ikke for mulig. Men sæt at Muligheden er der? Saa maa vi selv bære alle Krigsomkostninger, og vi er da kastede langt, langt tilbage. England har vundet sin stærke Stilling overfor de Nevtrale ved sin blotte Optræden. Det er utilgiveligt, at vi ikke kendte Østerrigs Styrke, da vi begyndte Krigen. Rumæniens uventede Indgriben i Krigen afskærer os fra Tilførsler af Korn, Petroleum, Benzin etc. Kunde det ikke være holdt tilbage? Vi kan ikke frigøre os for den Tanke, at en Excellence er ubestikkelig, og dog gælder dette ikke i Rumænien. Vi vilde have staaet os bedre, hvis vi ikke var gaaet ud fra denne falske Forudsætning. Vi har ikke noget at frygte af de Nevtrale, selv om Undervandskrigen gaar løs, naar vi blot fra første Færd af indjager dem en grundig Skræk.

Der er spurgt: Hvorledes skal vi atter faa Fred med Amerika? Jeg spørger: Hvorledes skal vi faa Fred, naar Amerika fastholder sin Nevtralitet? Næste Høst vil slaa os ned. Jeg

har det Indtryk, at Udenrigsministeriet allerede regner med en ugunstig Fred. Kun den hensynsløse Undervandskrig kan hjælpe os ud af den nuværende Situation.

Øjeblikket kan ikke være gunstigere. Derfor bør den begyndes straks. Der er talt om Faren ved at føre en *Desperadopolitik*. Vi Gammel-Preussere er ikke bange for at drive Desperadopolitik. Uden Desperadopolitik var Preussen ikke bleven stort. En risikabel Politik er ofte en Nødvendighed. Vi fører den daglig ved Fronterne. Alle ved, at vore Linjer mange Steder er meget tynde, fordi vi maa bruge Kræfterne andet Steds.

Af Amerika har vi ikke noget at frygte. Det viser dets Behandling af det mexikanske Spørgsmaal. Holland er allerede nu helt afhængigt af England. Slipper det Japan løs, har Holland mistet sine Kolonier. Med Elskværdighed opnaar vi intet. Vi maa vise Tænder. Hvem forstaar Diplomaternes Sprog? Det er med det som med Rigskanslerens Taler i Rigsdagen: Enhver kan faa ud af dem, hvad han vil.

Vi kan ikke slutte os til Centrums Erklæring. Vi har fuld Tillid til Hindenburg, men vi er bange for, at han vil blive ordentlig indsæbet, før han afgiver sit Skøn. Derfor forbeholder vi os vort Standpunkt.

Berlin d. 12. Oktober 1916.

Finansudvalgets Forhandlinger fortsattes den 9. og 10. Oktober, uden at Diskussionen bragte noget nyt. Der førtes en meget haard og bitter Kamp for at undgaa Spørgsmaalets Drøftelse i Plenum. Møderne maatte flere Gange udsættes. Rigskansleren greb to Gange ind i Forhandlingerne og kasserede en for Offentligheden bestemt Udtalelse, som Udvalget havde formuleret.

Den 10. Oktober fastsattes et nyt Møde til Kl. 8 Aften. Rigskansleren og alle Statssekretærer var til Stede. Det kom til overordentlig heftige, dramatiske Optrin. Hr. v. Bethmann-Hollweg greb atter ind og talte med en ikke før kendt Kraft og Myndighed. Han rykkede frem til Angreb og gjorde Oppositionen, særlig de Konservative, som imod Flertallets Vilje vilde tvinge Sagen frem til Forhandling i Plenum, ansvarlig for alle de Ulykker, der kunde opstaa, hvis de ikke bøjede sig.

Erzberger greb ligeledes, støttet af Frisindede og Social-

demokrater, meget virksomt ind i Debatten og erklærede under stormende Bifald, at Flertallet vilde *tvinge* de Konservative til ikke at drøfte Sagen i Rigsdagens offentlige Møder. De National-Liberale faldt først til Føje, og helt isolerede maatte de Konservative nu ogsaa give efter, skønt Grev Westarp til det sidste værgede sig mandeligt imod Mundkurven. Der blev formuleret en ny af Rigskansleren billigt Udtalelse, som det derefter blev paalagt *Bassermann* som Ordfører for Finansudvalget at afgive i Plenum. Den findes i den stenografiske Beretning for 11. Oktober.

I Dag fortalte frisindede Kolleger mig, at Hindenburg har erklæret, at Situationen endnu ikke er tilstrækkelig afklaret til, at han kan afgive et bestemt Skøn om Undervandskrigen.

Berlin d. 13. Oktober 1916.

I Formiddags meddelte *Haase* mig fortroligt, at Rigskansleren i Morges under en Konference med Partiformændene havde meddelt dem, at der stod tre Armékorps i Hertugdømmerne, og at de, naar der blev trykket paa en Knap i Berlin, var rede til at marchere imod Danmark. To Timer efter at jeg havde faaet denne fortrolige Meddelelse, kom en Tjener i Rigsdagen og kaldte mig ud af Plenarsalen til en Underofficer, der nødvendigvis maatte tale med mig. Jeg gik ud i Foyeren. Det var en Gaardmandssøn, Eskild Hansen fra Hjerding i Haderslev Vesteramt, som var bleven saaret ved Liège og efter sin Helbredelse afkommanderet til et Garderegiment i Berlin. Han kaldte mig til Side og sagde: En Kammerat af mig, som ligeledes har været saaret og nu er ansat ved Kortafdelingen i Generalstaben, kom til mig sent i Aftes og var meget urolig. Han fortalte, at der for to Dage siden ved Natetid var indløbet et Iltelegram fra Overkommandoen til Generalstaben med Ordre til straks at trykke Generalstabskort over hele *Danmark* og Holland. Trykkeriet blev øjeblikkelig sat i Gang med Arbejdet, og Presserne gaar nu Nat og Dag. Forsendelsen til Afdelingerne er allerede begyndt. Kortene skal være færdige til den 17. Oktober.

Efter at have faaet disse Meddelelser forskede jeg videre. Af Kolleger fra Hertugdømmerne erfarede jeg, at der er samlet et Armékorps i „Lockstedter Lager“ ved Itzeho. Endvidere at der er ankommen Tropper til forskellige Byer. Fra

Potsdam er der i disse Dage sendt 2000 militære Straffefanger til Nordslesvig for at grave Skyttegrave. Ved den hollandske Grænse er der samlet en stor Kavalleristyrke. Fra polske Officerer ved disse Regimenter har mine polske Kolleger Efterretninger om, at denne Kavalleristyrke er rede til med kort Varsel at oversvømme hele Holland og foretage meget store Kvægrevisioner.

Berlin d. 25. Oktober 1916.

Midt i Oktober førte Finansudvalget en stor Debat om *Ernæringsspørgsmaalet*. Af de vidtsvævende Forhandlinger har jeg kun noteret enkelte Udtalelser, som er tilstrækkelige til at give et Situationsbillede.

Præsident *Batocki* gav Medlemmerne følgende Sammenstilling mellem Høsten i Fjor og Høsten i Aar. Tyskland har ialt avlet:

	1915:		1916:
Brødkorn ...	10,486,000 Tons ¹⁾		12,215,000 Tons ⁴⁾
Byg I	1,893,000 — ²⁾		2,822,000 —
Havre	5,298,000 —		6,809,000 —
Bælgfrugter .	67,500 —		100,000 —
Raasukker ..	1,371,570 — ³⁾		1,350,000 —

Der kan, oplyste Hr. v. *Batocki*, ikke i Aar regnes med nogen som helst Indførsel af Brødkorn eller i det Hele af Korn, men i det højeste med en Indførsel af ca. 20,000 Tons Bælgfrugter.

R. Schmidt, Berlin, betonedede stærkt, at Manglerne var endnu større i Østerrig end i Tyskland. *Gothein* revsede den ulige Fordeling. Medens Berlin vedvarende fik 90 Gram Smør ugentlig, fik Breslau kun 60 Gram og Halle endog kun 30 Gram Smør pr. Hoved ugentlig. Sukkerrationeringen betegnede han som en fuldstændig Fiasko. Bureaukratiet havde her anrettet store Ulykker. Det var ham uforstaaeligt, at Landbrugsministeren efter dette kunde blive i sit Embede. Underernæringen tiltager. Kødet er rationeret, men ingen har Krav paa Kød. Organisationen slaar alle Vegne Klik. Havrehøsten har været god, men der er ikke et Havregryn at opdrive.

¹⁾ 1915: Reserve: 700,000 Tons.

²⁾ Indført fra de besatte Landsdele 915,470 Tons.

³⁾ Brugt 190,000 Tons til Opfodring.

⁴⁾ 1916: Reserve: 560,000 Tons.

Gamp ankede over, at Befolkningen i de besatte Landsdele fik flere Fødevarer end Befolkningen i Tyskland. Statssekretær *Helfferrich* bestred energisk dette: I de besatte Dele af Rusland, erklærede han, gives der langt mindre Rationer end i Tyskland. Vi tager derfra, hvad vi kan faa f. Eks. Gæssene, men der er ikke stort at opdrive. Dertil har disse Landsdele allerede lidt for meget. I Belgien og Nordfrankrig tog vi i den første Tid, hvad der var at faa af Kvæget. Vi maa nu give Tilskud til disse Landsdele. Vi har kun Valget mellem Udsultning med deraf følgende Hungerrevolter eller Tilskud. Afgørelsen har vi overladt til Hærledelsen. I de østlige saavel som i de vestlige Landsdele er Brødrationerne kun 150 Gram daglig pr. Hoved af Befolkningen.

Schiele: Kartoffelhøsten vil i Aar kun give mellem en Trediedel og Halvdelen af det Udbytte, den gav i Fjor. Af Kartofflerne bruges desuden en ikke ubetydelig Del til Spiritusbrænding til Hærens Forbrug, bl. a. ogsaa til Ammunition. Der er nu stillet 100 Millioner Mark til Raadighed for Spiritusfabrikation af Træ for derved at spare paa Kartofflerne. Der er Fare for Kartoffelsygdomme. Det er en Kendsgerning, at vi maa afgive Fødevarer til vore Forbundsfæller. Hvilke og hvor mange har vi endnu ikke faaet at vide. Her maa vi udbede os Oplysninger.

Batocki: Kaalrabierne maa sikres. Der vil blive fastsat en lav Maksimalpris paa dem. Vi har i stigende Grad vor Opmærksomhed henvendt paa Rakkerierne. Jeg indrømmer, at der har bestaaet svære Mistilstande paa Foderstofmarkedet. De med Brødkorn tilsaaede Arealer vil svinde betydeligt ind til næste Aar. Vi mangler Heste, Arbejdskraft og Kunstgødning, og Tiden er allerede vidt fremskreden. Marmeladespørgsmaalet fylder os med Bekymring. Vi har endnu ikke nok til Hærens Forbrug og intet til Civilbefolkningen. Det var et Fejlgreb, indrømmer jeg, at vi beslaglagde Frugten.

Ebert: Naar den svært arbejdende Befolkning i Storbyerne og Industriegnene ikke faar flere Fødevarer, er der stor Fare for, at den vil bryde sammen. Sagen kan ikke tages alvorligt nok. Det er yderst beklageligt, at Kartoffelrationerne har maattet nedsættes.

Batocki: Jeg haaber, at Kartoffelnøden snart vil være endt. Vi afsender nu daglig 5000 Jernbanevogne med Kartoffler fra Øst til Vest. Men vi har i de sidste Nætter haft 3 Graders

Frost. Det volder os mange Bekymringer. Krigsministeren har fastslaaet, at Hæren skal bruge mindst 3 Millioner Dobbelcentner Kartoffler til Spiritus.

Gothein: Forholdene bliver værre og værre. Kød og Fedt-rationerne er atter bleven nedsatte. Hvem af os er ikke atter sulten efter et Par Timers Forløb!

Hirsch: I Frankfurt a. M. har Arbejderne i Sværindustrien i de sidste Uger kun faaet 53 Gram Smør, Fedt eller Margarine pr. Hoved ugentlig. Utilfredsheden griber stærkt om sig. Der maa skrives energisk ind.

Fra alle Sider klages der i stærke Toner over stigende Knaphed, voksende Utilfredshed, tiltagende Underernæring.

Batocki oplyser endnu, at Kartoffelhøsten efter de foreliggende Overslag kun vil give 25 Millioner Tons, hvoraf mindst 10 Millioner Tons maa holdes tilbage som Læggekartofler. Det har vist sig nødvendigt at udstede Fodringsforbud. Som Følge deraf har det været nødvendigt at slagte 6 Millioner Svin, som endnu ikke var i slagtefærdig Tilstand.

Fra Ernæringssspørgsmaalet gik Debatten over til *Censuren*. Grev *Westarp* aabnede Ordsiftet med et heftigt Angreb paa den officøse Presse. Det var skandaløst, at Grev *E. Reventlow* var bleven sat under Præventivcensur. Men med Censuren, fortsatte han henvendt til Regeringen, vil De ikke ændre den Kendsgerning, at mange ønsker Kanslerembedet besat med en anden Mand. De indretter blot en Meningsytrinernes Kirkegaard. De miskrediterer os overfor Udlandet. Lad os dog lære af England, hvor Pressefriheden er langt større. Giver De mere Pressefrihed, vil det kun kunne styrke vor Stilling.

Statssekretær *Helfferich* forsvarede den officøse Presse: Det er urigtigt, at Censuren bruger to Slags Maal. Klagerne kommer fra alle Sider. At den heller ikke er baseret paa personlig Ømfindtlighed, viser Angrebene paa Rigskansleren.

Understatssekretær *Zimmermann*: Udenrigsministeriet lader i Grunden alt passere. Naar vi har stillet Andragende om at sætte Grev Reventlow under Præventivcensur, er det, fordi hans Artikler skader os i Udlandet. Vi maa søge at bevare Enigheden udadtil.

Fra alle Sider rettedes der heftige, tildels voldsomme Angreb paa Censurmyndighederne, og der var fra yderste Højre

til yderste Venstre ofte vidtgaaende Enighed om at kræve den politiske Censur afskaffet.

Genoprettelsen af *Kongeriget Polen* lægger i stigende Grad Beslag paa Opmærksomheden. Kun faa ved rigtig Besked med, hvad der foregaar bag Kulisserne, og de er tavse. Men saa meget er dog sivet ud, at Hovedmotivet maa søges i den tiltagende Folkemangel og Hærledelsens Planer om at udnytte det militærpligtige Mandskab i de besatte polske Landsdele. Mine polske Kolleger staar afvisende overfor Tanken. De har ingen Tillid til tyske Løfter. Kun *Dombeck* indtager en Særstilling. Det er muligt, at Hr. v. *Morawski* deler hans Standpunkt, men han er i disse Dage fraværende.

Berlin d. 3. November 1916.

I Dag havde jeg en længere, fortrolig Samtale med Hr. v. *Trampczynski* og Prælat *Stychel*. Den polske Fraktion har, meddelte de mig, besluttet at tale, hvis Kongeriget Polen bliver proklameret, hvad der nu er Udsigt til. De har ingen Tillid til Regeringen og afviser dens Planer.

Hr. v. *Trampczynski* meddelte mig mange Træk om de Grusomheder, som blev øvede i de besatte Landsdele. Han hævdede med megen Bestemthed, at der hidtil under Krigen var bleven henrettet ikke færre end 115,000 Personer i Galizien og 1100 Personer i Elsass-Lothringen. Ansvar for disse Uhyrligheder faldt for Galiziens Vedkommende paa Ærkeherzog Franz Joseph, som blev slaet af Brusiloff, mens han morede sig med sine Piger. —

Kulerski er pludselig dukket op i Rigsdagen og har meget travlt. Han trækker i Line sammen med *Dombeck*. De søgte at overbevise mig om, at deres Politik er rigtig. De stod kritisk overfor Fraktionen, angreb Nationaldemokraterne og mente, at Polakkerne nu burde gribe Regeringens fremstrakte Haand. Jeg var meget reserveret i mine Udtalelser, da jeg er enig med Hr. v. *Trampczynski* i hans Bedømmelse af Situationen.

Mens jeg talte med *Dombeck* og *Kulerski*, sluttede *Becker* af Centrum sig til os. Han fortalte, at Proklamationen angaaende Polen var undertegnet den 18. ds. Der siges i den, at der skal oprettes et arveligt Monarki. „Og en national Hær,“ tilføjede *Kulerski*.

Becker: „Vil Russerne ikke, naar der tages Fanger, som er russiske Statsborgere, af denne Hær, simpelthen skyde dem?“

Kulerski: „Preusserne vilde utvivlsomt gøre det, hvis det havde drejet sig om tyske Statsborgere, som kæmpede imod Tyskland. Men om Russerne vil gøre det, er et Spørgsmaal.“

Baade *Kulerski* og *Dombeck* ventede en Tilbagevirkning paa Forholdene i de polske Landsdele. *Kulerski* sagde: „Hvad Værd har Traktater, Forfatninger og Love? De byder i Virkeligheden ingen Garantier. Garantier opnaar vi kun ved at skaffe gode Tilstande. Hvis Voldspolitikken i Preussen fortsættes, vil de Stemninger, som den afføder i Polen, drive Polakkerne i det nye polske Rige i Armene paa Tysklands Fjender.“

I dette Øjeblik gik Understatssekretær Dr. *Lewald* forbi med en Del Herrer, aabenbart Medlemmer af den polske Deputation, som er kommen her til Berlin. Deputationen ledes af *Grev Kwielecki*.

Dombeck blev kaldt til Side af *Erzberger*, som havde en længere Samtale med ham og derefter overrakte ham nogle Dokumenter, som øjensynligt skulde behandles meget hemmelighedsfuldt.

I Aften var jeg i „Hotel Esplanada“, hvor Rigsdagsmændene, som har været i Bulgarien, foreviste Lysbilleder for Rigsdagens Medlemmer med Damer og enkelte særlig indbudte Gæster. Jeg stødte straks, da jeg kom ind i Salen, paa „Niewe Rotterdamsche Courant“s Repræsentant i Berlin Dr. *van Blankenstein* og slog mig ned hos ham. Opvisningen var interesseløs. Vi gik derfor ind i Vinterhaven for at passiare ved en Cigar.

Dr. v. *Blankenstein* havde meget at fortælle. *Kejseren* har nylig i al Hemmelighed besøgt *Tisza* paa hans Gods i Ungarn. Ærindet var Polen. *Tisza*, som før altid har villet have Polen indlemmet i Østerrig, er nu falden til Føje.

General *Falkenhayn* har, paastod han, ødelagt Affærerne i Transsylvanien. De østerrigske Generaler, som *van Blankenstein* for nogle Dage siden havde haft Lejlighed til at drøfte den militære Stilling med under et Besøg ved Fronten, havde kritiseret ham stærkt. Ved Rotenturm har han spildt 4 Dage til ingen Verdens Nytte. Rumænerne fik derved Tid til at tilkalde Forstærkninger. Var han i rigtig Vurdering af deres Svækkelse gaet hurtigt frem, havde han taget mange Fan-

ger. Der sendes vedvarende store Troppestykker til Rumænien, men Sagen vil rimeligvis trække i Langdrag.

Af Udenrigsministeriet har Dr. *van Blankenstein* i Dag faaet Anmodning om at møde i Morgen tidlig paa Banegaarden og tage en Kjole med i Kofferten. Rejsen skal gaa mod Øst. Mere har han ikke faaet at vide. Men han var ikke i Tvivl om, at Maalet er Warschau, hvor Kongeriget Polens Genoprettelse skal proklameres paa Søndag.

Om *Søslaget i Skagerak* fortalte han, at han to Gange var bleven kaldt op i Marineministeriet for at interviue Delta-gere i Slaget. To Mand, en Baadsmand og en Matros, som havde gjort Tjeneste paa forskellige Skibe, fortalte ham omtrent ordret det samme. De var øjensynlig begge instruerede. Det gik endog saa vidt, at den ene under Samtalen blev berigtiget af en kontrollerende Officer. I den senere Tid er van Blankenstein gentagne Gange bleven opfordret til at slaa paa forsonlige Strengte overfor England. En anden herværende hollandsk Journalist blev for nogle Uger siden af Udenrigsministeriet opfordret til at rejse til Rusland for at forelægge en Række højtstaaende Personer forskellige bestemt formulerede Spørgsmaal „paa sit Blads Vegne“! — Om Ernærings-spørgsmaalet sagde Blankenstein: „Man kan ikke plukke Fjer af en Frø, siger vi i Holland.“

Berlin d. 3. November 1916.

I Gaar blev jeg af Rigsdagsmændene *Erzberger*, *Gothein*, *Dr. Junck* og *Dr. Südekum* indbudt til en Forhandling om de nationale Mindretals Stilling i de af Tyskland besatte tidligere russiske Landsdele. I Forhandlingerne deltog en Deputation fra Jøderne i Wilna, som forebragte stærke Klager over deres Behandling og krævede, at de fremtidig skulde behandles som et særligt nationalt Mindretal. De talte deres eget Sprog „Jiddisch“ og var i det hele i Modsætning til Jøderne i andre Byer i Østen ogsaa organiseret som selvstændigt nationalt og politisk Parti. Vi kunde desværre kun paa-høre deres Klager og give dem nogle almindelige Tilsagn om, at vi vilde varetage de nationale Mindretals Interesser. Men bag disse Tilsagn ligger Rigsdagens fuldstændige Afmagt overfor Militærmyndighederne.

Berlin d. 4. November 1916.

I Rigsdagens Foyer traf jeg i Formiddags *Korfanty* og en Spanier, som er Sekretær i det spanske Gesandtskab. *Korfanty* sagde, at der ikke var flere Tilhængere af det ny Kongerige Polen, end at de kunde køre i een Droske. Jeg nævnte Hr. v. *Dzembowski-Pomian*. — Ja! Hr. v. *Morawski*. — Ja! *Dombeck*. — Ja! *Napiaralski*. — Ja! *Kulerski*. — Ja! Dermed er Drosken besat, men andre tidligere eller nuværende polske Parlamentarikere kan der efter *Korfantys* Mening heller ikke være Tale om.

Dr. v. *Clapowski*, *Seyda*, Hr. v. *Trampczyński* og Prælat *Stychel*, som kom til, udtalte sig alle meget bittert om Regeringens Planer og afviste dem bestemt, *Pospiech*, som det var at vente, ultra-radikalt. Overfor *Seyda* havde Wahnschaffe udtalt, at naar man ikke havde drøftet Planerne med den polske Fraktion, var det for at undgaa „unliebsame Auseinandersetzungen“.

Dombeck opsøgte mig senere og spurgte forsigtigt, om jeg ikke havde Lyst til at tage med til Warschau for at overvære det sjældne historiske Skuespil. Han vilde med Lethed kunne skaffe mig det nødvendige Pas. Jeg bad mig høfligt undskyldt. Han var tydeligt nok udsendt af Regeringen, men jeg agter ikke at hoppe paa den Limpind.

Haase, *Dittmann* og Dr. *Oscar Cohn* fandt i Dag Stillingen mere trøstesløs end nogensinde. Der var ingen Fredsudsigter at øjne. *Bernstein* var som sædvanlig mere optimistisk. Der er dog stadig mange Kendsgerninger, sagde han, som peger i Retning af Freden. Først og fremmest de hurtigt stigende Ernæringsvanskeligheder. Kartoflerne vil allerede slippe op i Februar—Marts. Saa er man nødt til at slutte Fred. Klogskaben byder Regeringen at slutte den forinden.

Senere talte jeg med den østerrigske Journalist Dr. *Hofrichter*. Han klagede stærkt over den tiltagende Nød. Hans Kone kunde ikke længer taale at „staa“ for Butikkerne, da hun var svagelig. De hentede derfor nu deres Mad fra Folketøkket. Om Aftenen opvarmede de, hvad der var bleven tilovers fra om Middagen. Hendes Rengøringskone havde en Morgen grædt, fordi hun var nødt til at prygle sine Børn, som udsultede stjal hendes Brød, mens hun var paa Arbejde. De var saa graadige og gridske efter det tørre Krigsbrød, men det skulde jo holde ud Ugen igennem! — Flere af mine i

Berlin bosatte Kolleger henter nu ligeledes deres Mad fra Folkekøkkenerne. Paa Gaderne staar Koner, Børn og gamle Mænd timevis i lange Rækker udenfor Butikerne.

Dr. Hofrichter meddelte mig, at der i Aftes vilde blive demonstreret paa Potsdamerplatz, fordi Dr. Liebknechts Dom var bleven stadfæstet af højeste Instans. Jeg gik Kl. 8 op i „Kafé Fürstenhof“ for at iagttage Begivenhederne. Lidt efter lidt samlede der sig nogle Hundreder Mennesker. Men straks kom der en større Politistyrke, mindst hundrede Betjente, førte af højere Politiofficerer, og Pladsen blev hurtigt rømmet. Demonstranterne spredtes trevent og vrangvilligt, men uden Modstand — tilsyneladende uden Energi og Kamplyst.

Aabenraa d. 20. December 1916.

Rigskanslerens Fredstilbud af 16. December afvises — som det maatte ventes efter den hovne Tone, hvori det er affattet — haanligt af Ententen. Dermed er Hr. v. Bethmann-Hollweg færdig med sin Latin.

Da Junkerne i Foraaret spurgte ham, hvorledes han vilde opnaa en for Tyskland antagelig Fred, naar han afviste Undervandskrigen, svarede han med at henvise til *Verdun*. Men da de efter Verdunoffensivens Fiasko stillede ham overfor det samme Spørgsmaal i Efteraaret, blev han dem Svaret skyldig. Dette Standpunkt var uholdbart. I sin Nød har han derefter grebet til Fredstilbudet af 16. December, men ved dets Affattelse tydeligt nok set sig tvungen til at tage saa vidtgaende Hensyn til Kejseren og Generalerne, specielt Hindenburg og Ludendorff, at det maatte blive et Slag i Luften. Og dermed vil hans Modstand imod Undervandskrigen være brudt. Bøjer han sig nu ikke, er hans Dage som Rigskansler snart talte.

Aabenraa d. 27. December 1916.

I denne Maaned har jeg i al Stilhed afholdt en Del Smaamøder med særlig indbudte Tillidsmænd i private Hjem rundt omkring i Nordslesvig.

De svære Tab, som vi vedvarende lider, sætter selvfølgelig deres dybe Præg paa Stemningen. Her og der giver Forknytheden og Mismodet sig ogsaa Udtryk. Men i det hele og store

er Folk dog fortrøstningsfulde og ser Fremtiden tillidsfuldt i Møde. Jeg har det Indtryk, at Tillidsmændene alle Vegne har været glade ved at samles og ved at faa Lejlighed til at udveksle Meninger med mig. Fra mange Sider har man udtalt Ønsker om, at disse Sammenkomster maa fortsættes i det kommende Aar.

Jeg har paa mine Rejser omkring i Nordslesvig modtaget mangfoldige Klager over, at man nægter danske Sønderjyder Orlov af politiske Grunde. Desertationerne synes at tage til, særlig i Haderslev Amt. Paa Als blev der klaget over, at der var mange Kommuner, hvor kun Tysksindede kunde faa russiske Fanger til Hjælp ved Arbejdet. Det stadfæstedes flere Steder, at en Del danske Nordslesvigere er afkommanderede til Tjeneste paa Transportskibe, som med dansktalende Besætninger og falske Skibspapirer under Danebrog bringer Krigsfornødenheder til de kæmpende Tropper i Østafrika!

Ernæringsvanskeligheder mærker Bønderne ikke, men de er følelige for dem, der ikke selv har Avlsbrug. Det er derfor meget glædeligt, at Bønderne flere Steder søger at hjælpe Smaakaarsfolk med Gryn, Mel etc. Embedsmændene føler ligeledes Tidernes Tryk og er derfor nu mere medgørlige. Kontrollen afslappes. Adskillige er bestikkelige, noget som før var ukendt.

1917

Aabenraa d. 16. Januar 1917.

Vi faar nu daglig de mærkværdigste Ordre fra Generalkommandoen i Altona. I Dag har vi saaledes faaet følgende Anordning:

„Pressen maa ikke offentliggøre noget om Feltmarskal v. Mackensens, General v. Falkenhayns og Oberst Hells Udmærkelse med Ordre.“

Af hvad Grund Censuren nu ogsaa forbyder den Slags Meddelelser, som jo iøvrigt er ganske ligegyldige for vor Læsekreds' Vedkommende, er mig helt uforstaaeligt.

Berlin d. 31. Januar 1917.

Finansudvalget var i Dag Kl. 3 Eftermiddag indkaldt til et Møde for at modtage vigtige Meddelelser af Rigskansleren. Mit Tog ankom saa sent, at jeg fra Banegaarden maatte tage direkte hen i Rigsdagen. Salen var tæt besat, da jeg traadte ind. Udvalget var mødt fuldtalligt. Regeringen var repræsenteret af talrige Medlemmer af Forbundsraadet og et stort Antal højere Embedsmænd, deriblandt alle Statssekretærer. Desuden var der et halvt Hundrede Rigsdagsmænd til Stede.

Kl. 3¹/₄ traadte *Rigskansleren* ind i Salen, fulgt af Understatssekretær *Zimmermann*. Han tog straks Ordet, betoned stærkt, at Forhandlingerne var strengt fortrolige, halede derefter et Manuskript frem og fulgte det nøje. Stemmen var hæs og ru. Det var ham tydeligt nok meget pinligt nu at skulle træde i Skranken for et Standpunkt, som han hidtil havde bekæmpet lidenskabeligt. Hans Tale blev Dagen efter offentliggjort i en noget afkortet og meget afdæmpet Form. Pointet var, at han hidtil havde talt pro tempora. *Før* havde det været uforsvarligt at begynde Undervandskrigen, men *nu* vilde det være uforsvarligt *ikke* at føre den. Dette var den øverste

Hærlædelses og ligeledes Forbundsføllernes Mening. Som Motiver anførte han:

- 1) Tyskland har nu flere Undervandsbaade;
- 2) De Allierede har haft en saa daarlig Høst, at Tyskland med Undervandskrigen kan gøre deres Ernæringsforhold utaalelige. Vi kan ikke udsulte England, men vi kan sætte Italien og Frankrig i en saa utaalelig Situation, at de vil tvinge England til at slutte Fred, naar det samtidig stilles overfor hurtigt voksende Tab.

Samtidig med at vi er bleven stærkere, er vort Forhold til de nevtrale Magter takket være vort Fredstilbud bleven bedre. Overfor dem løber vi ikke samme Risiko som før. Hertil bidrager ogsaa Rumæniens Nederlag. Vi er overbeviste om, at de nevtrale evropæiske Stater ikke vil gribe ind i Krigen. Da Rumænien greb ind, regnede de alle med, at de Allierede vilde sejre. Nu regner de med, at vi vil sejre.

Tilbage er *Amerika*. Vi har gjort alt og vil vedblivende gøre alt, hvad der staar i vor Magt, for at holde Amerika udenfor. Om det vil lykkes, ved jeg ikke. Amerika er og bliver usikker. Jeg vil ikke tale mere optimistisk, end jeg tænker. Og jeg regner med, at Amerika vil gribe ind i Krigen. Wilson har lagt sig ret fast i sine Noter. Paa den anden Side vanskeliggør Fredsbudskabet hans Indgriben. Efter eget Sigende ønsker han en Fred uden Sejr. De ved, at jeg før har bedømt Amerikas Indgriben meget alvorligt. Men dets Indgriben betyder ikke det samme nu som før. Hvis Undervandskrigen bringer os de ventede Resultater, vil Amerika nemlig ikke faa Tid til at gribe ind, før Afgørelsen er falden. Udfaldet er ikke længere afhængigt af Sølvkuglerne.

Hindenburg erklærer, at vor Front alle Vegne staar fast. De nødvendige Reserver staar til Disposition. I den Henseende kan vi ogsaa se Fremtiden trygt imøde.

Efter derpaa at have oplæst Noten fortsatte han: I September sagde jeg: Jeg afviser bestemt enhver Desperadopolitik. Saaledes tænker jeg endnu. Men Forholdene har siden da ændret sig saaledes, at vi nu kan føre den hensynsløse Undervandskrig med Udsigt til Sejr.

Da vi i August 1914 tvungne af Ruslands Mobilisering greb til Vaaben, sagde vi: *Vi maa, derfor kan vi!* Utallige Strømme af Blod er flydt siden den Tid, men vi maa, og vi kan endnu sejre. Vor Beslutning er Resultatet af ædruelige og al-

vorlige Overvejelser. Det gælder om at frelse vort Folk fra Nød og Skændsel. Hvad Menneskemagt i denne Henseende kan udrette, skal ikke blive forsømt.

Statssekretær *Zimmermann*: Det er en Selvfølge, at vi vil lette de nevtrale Stater deres vanskelige Stilling. Vore Gesandters Indberetninger viser, at Stillingen er alvorlig, men den vil lettes ved Tysklands Imødekommenhed.

Vi kan forsyne de nevtrale Stater med Kul, Jern, Staal, Petroleum og Benzin saavidt vort eget Forbrug tillader det og forudsat, at Transportvanskelighederne kan overvindes. Regeringen stiller Holland og Skandinavien disse Forsyninger i Udsigt. Spanien kan vi ikke forsyne med Tilførsler, men vi tillader det at opretholde Forbindelsen med Amerika og overlader det tre i spanske Havne liggende Dampskibe til denne Fart, imod at vi faar dem tilbage efter Krigen.

Amerikas Stilling er utvivlsomt alvorlig. Under en Samtale, som jeg i Gaar havde med den amerikanske Gesandt, forbedte jeg Notens Aflevering, som vil ske i Dag. Jeg benyttede da Lejligheden til at indvirke paa Gesandten ved at fremhæve, at Præsident Wilson nu for Alvor vilde faa Lejlighed til at lægge sin Fredskærlighed for Dagen.

Statssekretæren gav derefter en bred, men meget naiv Fremstilling af, hvorledes han havde søgt at paavirke eller rettere sagt indsæbe den amerikanske Gesandt. Han blev gentagne Gange afbrudt af spydige Tilraab, som vakte spottende Latter, men fortsatte Referatet af Samtalen, hvis Slutning han gengav saaledes: „Under den Situation, som vi staar i, efter at vort Fredstilbud er bleven afvist, er Undervandskrigen *vort sidste og yderste Middel*. Vi venter, at den efter et Par Maaneders Forløb vil gøre England rede til at slutte Fred. Og vi vil derfor ikke give Afkald paa den, selv om den skulde fremkalde en Krig med Amerika. Selv i det Tilfælde haaber jeg nemlig, at vi vil opnaa en anstændig Fred. Gesandten optog disse Udtalelser meget roligt. (Ledebour: Det manglede blot!) — og jeg bad ham til Slut om at gøre, hvad han formaede for at forebygge et Brud.“

Marineminister *v. Capelle* talte derefter roligt, kort og klart. Præsident *Spahn* indskærpede paany, at Forhandlingerne var strengt fortrolige og bad Medlemmerne om ikke at gøre Optegnelser. Tyskland har nu, sagde Marineministeren, dobbelt saa mange Undervandsbaade som i Marts i Fjor. Vi har

ialt bygget 100 Undervandsbaade i 1916. Baadene er bleven større og kan præstere mere. Der er indført flere Forbedringer. Vi sætter gennemsnitlig 8 U-Baade i Gang i hver Maaned. En Fjerdedel af de Undervandsbaade, som vi har bygget i Aarets Løb, er gaaet tabt. Gennemsnitlig mister vi 2 U-Baade maanedlig, men selvfølgelig ikke lige mange i hver Maaned.

Under en sidste Konference, som jeg i Gaar havde med Admiralstabschefen, kom vi til det Resultat, at Marinen vil overtage Garantien for Sænkningen af 600,000 Tons maanedlig. England bruger 11 Millioner Tons, deraf 3 Millioner nevtrale, til sine Forsyninger. Deraf paatager vi os som Minimum at sænke 3,600,000 Tons i 6 Maaneder. Vi regner med, at de nevtrale Magter vil holde sig tilbage, og at der som Følge deraf yderligere vil bortfalde 1,400,000 Tons nevtrale Skibe i dette Tidsrum. Mindst 1 Million Tons er endvidere under Reparation. Dermed har vi saa halveret den Flaade, der forsyner England med Fødevarer og Raastoffer og Frankrig og Italien med Kul. Dette vil være overordentlig føleligt. Og vi haaber, at vi paa den Vis kan gøre England mør i Løbet af et halvt Aars Tid.

Statssekretær *Helfferrich* bad derpaa Udvalget om at fæste Opmærksomheden paa et mægtigt Kort med grafiske Fremstillinger. Han tog Opstilling foran det, omringet af en Garde af begejstrede Tilhængere af Undervandskrigen, og „beviste“ med lange Talrækker det stik modsatte af, hvad han Gang efter Gang, sidst for et Par Maaneder siden, med samme Pathos havde „bevist“ Udvalget! Statsmanden maatte vige Pladsen for Advokaten. Alt blev fremstillet i nyt Lys. Tysklands Stilling var glimrende. Den amerikanske Fare svandt ind til ingen Ting. England var allerede i Betryk. „*Inden Høst vil Øriget sprælle som en Fisk i Klitten og bede om Fred!*“ — udraabte han, og det var Kvintessensen af hans Tale. Junkerne sad og smilte til hinanden, mens han udførte disse Akrobatkunststykker. Men de var kloge nok til hverken at spotte eller hovere. Det var dem nok, at de nu omsider fik deres Vilje.

Debatten aabnedes af *Gröber*: Det er Englands Udsultningskrig, der har affødt den hensynsløse Undervandskrig. Vi tog i Fjor Afstand fra Undervandskrigen, fordi de Undervandsbaade, der stod til vor Raadighed, var for faa til at

sikre os et heldigt Resultat. I Efteraaret var Baadenes Antal vokset, og vi fandt da, at det var rigtigst at overlade *Hindenburg* Afgørelsen. Nu er Hindenburg og Rigskansleren enige om, at Tiden er inde. De støttes af Marinen og af vore Forbundsfæller. Rigsdagen kan da kun billige, at den hensynsløse Undervandskrig begyndes. Paa *Centrums* Vegne har jeg at erklære, at vi giver Beslutningen vor Tilslutning. Det gælder nu om at handle hurtigt. Alt hvad der staar i Menne-skemagt maa gøres. Maatte Gud staa os bi!

Endnu et Par Ord om *Fredsmaalet*. Man har i den senere Tid lyst efter vore Fredsbetingelser. Vi staar paa det Standpunkt, at vore hidtilværende Fredsbetingelser ikke længere kommer i Betragtning. Krigens Fortsættelse kræver saa vældige Ofre, at vi maa skærpe vore Fordringer. To Spørgsmaal bør stilles i Forgrunden under Drøftelserne:

1) *Annektionsspørgsmaalet*. Naar *Scheidemann* hævder, at Grænserne skal genoprettes, deler vi ikke hans Standpunkt. Vi kræver Grænserne ændrede. Om man vil kalde dette Grænse-reguleringer eller Annektioner er en Strid om Ord.

2) *Krigsskadeserstatningsspørgsmaalet*. Vi forstaar ikke, at Socialdemokraterne her kan stille sig paa det Standpunkt, at enhver skal betale sit. Efter den skurkagtige Maade, hvorpaa Krigen er bleven os paatvungen, og efter alle de tunge Ofre, som den har krævet af os, maa vi opstille den Grundsætning, at vi kræver fuld Erstatning for alle økonomiske Tab. Dette er simpelt hen vor Pligt.

Vi har hidtil søgt at forebygge en Konflikt med Amerika. Det er ret og rigtig. Kan vi vedvarende forebygge et Brud, maa vi gøre det. Men Frygten for Amerika maa ikke afholde os fra at føre den hensynsløse Undervandskrig.

Gröber sluttede med at spotte blodigt over Festen for den amerikanske Gesandt, og revsede skarpt Statssekretærerne *Helfferrichs* og *Zimmermanns* Taler under Festen.

Bassermann sluttede sig i denne Henseende til Gröber og rettede et heftigt Angreb paa Statssekretærerne. Den national-liberale Fraktion hilste den hensynsløse Undervandskrig med levende Tilfredshed. Og han var overbevist om, at denne Tilfredshed deltes af de videste Kredse. Rigskanslerens og Statssekretærerne's Udtalelser havde været overbevisende. Der kunde ikke være Tvivl om, at Rigsdagens store Flertal krævede Annektioner. Og det var ligeledes en Selvfølge, at Tyskland

maatte kræve fuld Erstatning for alle under Krigen lidte økonomiske Tab.

Heller ikke vi — fortsatte *Payer* som Ordfører for de Frisindede — nægter Øjeblikkets Alvor. I Fjor udtalte vi os bestemt imod U-Baadskrigen. Men Stillingen er nu en anden. Spørgsmaalet er for os et Hensigtsmæssighedsspørgsmaal. Vi bryder os derfor heller ikke om, at man spotter over vor Omvendelse. Men vi konstaterer, at Regeringen har Ansvaret.

Vore Betænkeligheder er endnu ikke helt overvundne. Vi spørger: Er Tidspunktet heldigt valgt? Hvorfor har vi ikke afventet Foraarsoffensiven? Hvorfor har vi ikke afventet Virkningerne af vore Modstanderes Ernæringsvanskeligheder? Endvidere: Hvilken Virkning vil Undervandskrigen øve paa de nevtrale Magter? Er det muligt for os at optage Krigen med hele Verden?

Fjenden vil nu tage de tyske Skibe, der ligger i nevtrale Havne. Skibsbyggeriet vil blive sat i hurtigere Tempo. Og vi vil blive afskaarne fra alle Tilførsler. Paa Krigsskadeserstatning nytter det ikke at tænke. Naar Krigen er forbi, er alle krigsførende Magter udmattede og forarmede.

Det gælder nu om at blive hurtig færdig med England, saa det begærer Fred, inden de Forenede Stater for Alvor griber ind. Jeg siger dette for at skærpe Ansvaret. Iøvrigt mener jeg, at Tiden er inde, naar vi i det hele vil inklade os paa Vovestykket. Vore Modstanderes daarlige Høst, daarlige Trafikforhold og vor Tilvækst af U-Baade peger i denne Retning. Vi vil derfor heller ikke modarbejde Regeringen, men nu, da Tærningen er kastet, støtte den.

Mødet udsattes til i Morgen.

Berlin d. 1. Februar 1917.

I Dag aabnedes Debatten af Socialdemokraternes Ordfører Dr. *David*: Vi staar overfor en fuldbyrdet Kendsgerning. Det er den tungest vejende Afgørelse, der er truffet under Krigen. *Rigsdagen er ikke bleven hørt. Regeringen har hele Ansvaret.*

Afgørelsen er truffet under den Forudsætning, at Undervandskrigen hurtigere vil føre Krigen til en god Afslutning. Vi deler ikke dette Haab. Vi udtaler tvertimod ganske aabent, at Undervandskrigen efter vor Overbevisning vil paaføre Tyskland store Ulykker.

Vi indrømmer, at den haarde Nødvendighed tvinger os til

at gribe ethvert Middel, som kan afkorte Krigen. Men vi fastholder Rigskanslerens tidligere Standpunkt, thi vi tror ikke, at hvad der i Efteraaret talte imod Undervandskrigen, nu taler for den.

Marineministeren mener, at vi med Sænkning af 600,000 Tons maanedlig kan sætte Halvdelen af Englands Handels-tonnage ud af Spillet i Løbet af seks Maaneder. Men han overser, at der maa regnes med Nybygning af 150,000 Tons maanedlig, og at den tyske Tonnage i de nevtrale Lande kan tages i Brug og give en lignende Tilvækst. Rent bortset derfra, holder vi det for udelukket, at vore U-Baade kan standse Tilførslerne over Kanalen. Og man glemmer at regne med den engelske Storflaade.

Statssekretær Helfferichs Beregninger tillægger vi ingen Vægt. De er som Spindelvæv overfor de vældige Afgørelser, der nu forestaar. Hvad han søger at bevise med Hensyn til England, har de Allierede længe bevist med Hensyn til Tyskland. Men skønt vi faktisk er daarligere stillet, har vi dog holdt ud. Vi har baaret Savnene, vi har simpelthen nedsat vort Forbrug. Men det kan og vil vore Fjender ogsaa, saa snart det er nødvendigt. Lad os ikke gøre os Illusioner: Ad den Vej bryder vi ikke Englands Modstand.

Amerikas Holdning er nu det afgørende Spørgsmaal, thi den vil afgøre Krigen. Her kan det værste maaske endnu afværges. Derfor vil jeg, saa indtrængende som det er mig muligt, lægge Regeringen paa Sinde at gøre alt, hvad der staar i dens Magt, for at holde Amerika udenfor, thi griber de Forenede Stater ind i Krigen, maa vi være forberedte paa det værste.

Baade Rigskanslerens og Udenrigsministerens Udtalelser har vakt megen Bekymring. Hvis Hr. Zimmermann blot tilnærmelsesvis har talt til Gesandten i den Tone, han angav, vil vi næppe naa Maalet. Statssekretæren vil gøre klogt i ikke at lade sig vildlede af engelske og amerikanske Statsmænds ydre Ro.

Den engelske Presse viser Englands Angst for U-Baadskrigen, sagde Gröber. Lloyd Georges sidste Tale har gjort det Indtryk paa os, at han søger at vinde Amerika som Forbunds-fælle og at opnaa dette ved Hjælp af U-Baadskrigen. Hvis dette ikke havde været Tilfældet, vilde han have anslaaet en anden Tone.

Vi maa ikke undervurdere Amerikas Indgriben. Den betyder, at vore Fjender faar Penge og Krigsfornødenheder i Overflod. Da Krigen udbrød, lo vi, naar man talte om den engelske Hær. Nu staar der 5 Millioner engelske Soldater i Felten. Og det vil gaa i Amerika, som det er gaaet i England.

Regeringen gaar ud fra, at England er færdigt, inden Amerika faar Tid til at gribe ind. Men Amerikas Krigserklæring vil være en saa vældig moralsk Styrkelse for de Allierede, at de under ingen Omstændigheder opgiver Ævret, før det har kastet sin Lod i Vægtskaalen.

Det amerikanske Spørgsmaal er af frygtelig Rækkevidde. Tænk blot videre paa dets psykologiske Indvirkning paa de neutrale Stater. Det rummer Faren for, at hele Verden tager Standpunkt imod os. Derfor tror vi ikke, at U-Baadskrigen vil afkorte Verdenskrigen. Beslutningen staar nu fast og kan desværre ikke ændres. Desto nødvendiggere er det, at vi har vor Opmærksomhed skarpt fæstet paa den amerikanske Fare.

U-Baads-Agitationen har været uforsvarlig. Agitatorerne har arbejdet med falske Paastande, som vi ikke har kunnet bekæmpe virksomt af Hensyn til Fjenden. Griber Amerika nu ind, vil Stemningen let slaa om. Situationen kan da, naar vi endvidere tager Hensyn til Ernæringsjammeren, til Storstædernes Lidelser og Nød blive frygtelig. De vil forstaa, at vi ikke føler Trang til at drøfte Krigsmaalene under disse Forhold.

Det var efter vor Mening ikke nødvendigt at gribe til dette Middel. Fredstilbudet havde bedret vor Stilling. I England saavel som i Frankrig spores der stærke fredsvenlige Stemninger. Hvis de Allierede ikke snart havde faaet Overtaget ved Fronterne, vilde Fredsvilligheden hurtigt have bredt sig. Og vi vilde da have haft Udsigt til at opnaa en antagelig Fred i en overskuelig Fremtid.

Nu spiller vi va banque. Men Beslutningen er taget og kan ikke ændres. Under disse Forhold vil vi ikke lægge Regeringen Hindringer i Vejen for dens Udførelse. Men gør os ikke dette Standpunkt for svært.

Statssekretær *Zimmermann* replicerede: Vi undervurderer ikke Amerika. Angelsakserne er et Hjerte og en Sjel. Men i Amerika sidder Angelsakserne hovedsagelig i Øststaterne.

Derfra kommer de hadefulde Presseudtalelser. I Veststaterne er Befolkningen ikke forud indtaget imod os. Og Wilson er valgt af Veststaterne. Wilson er desuden valgt som Fredsven. Han kan kun erklære Krig med Kongressens Tilslutning. I Kongressen har Vest- og Mellemstaterne Flertallet. Og de regner med den japanske Fare.

Naar jeg i Forgaars under min Samtale med den amerikanske Gesandt især dvælede ved den japanske Fare og indskærpede ham de hvide Racers Solidaritet overfor de gule, var det, fordi jeg ved, hvilken Betydning man tillægger den i Amerika. Men De kan være ganske rolig: Jeg har ikke taget fejl i Tonen. Jeg har mangeaarig Erfaring i Omgang med Diplomater, og jeg kender specielt den amerikanske Gesandt saa nøje, at jeg er i Stand til at anslaa netop den Tone, der vinder Genklang hos ham.

Vi vil gøre alt, hvad der staar i vor Magt, for at holde Amerika udenfor. Da jeg i Gaar overrakte Noten, rettede jeg en stærk Appel til Gesandten, idet jeg sagde: „Jeg haaber, at De nu ogsaa vil gøre alt, for at vi kan undgaa et Brud.“ Han svarede: „Jeg vil gøre, hvad der staar i min Magt, men jeg kender ikke Præsidentens Anskuelser.“

Statssekretær *Helfferrich* søgte under megen Uro at imødegaa Dr. David. Regeringen, sagde han, regner ikke med at afspærre England fuldstændigt fra alle Tilførsler, men med at lægge saa betydelige Hindringer i Vejen for Tilførslerne, at England inden Høst vil være mør nok til at bede om Fred.

Statssekretær *v. Capelle*: Dr. David staar skeptisk overfor vore Tal. Vi har imidlertid sænket 3000 Skibe med over 5 Millioner Tons siden Krigens Udbrud. Naar vi nu paatager os at sænke 600,000 Tons maanedlig, saa er det Minimum. Mange regner med langt højere Tal.

I de nevtrale Lande ligger der en samlet tysk Tonnage paa 1,5 Millioner Tons. Deraf ligger 600,000 Tons i Nordamerika og 750,000 Tons i Sydamerika. Af vore Skibe i amerikanske Havne er de fleste Passagerskibe, som ikke hurtigt kan omdannes til Fragtskibe.

England savner Skibsmandskab. Skibsbygningen kan ikke fremmes hurtigt, thi Orlogsværfterne lægger i vid Udstrækning Beslag paa Staal, Jern og Arbejdskraft. Vi har selv haft rig Lejlighed til at gøre Erfaringer i denne Henseende.

Dr. David henviser til Storflaaden. Men den kan ikke op-

tage Kampen med Undervandsbaadene. Det er heller ikke den, der blokerer os. *Det gør Handelsspionagen, Bunkerkullene, de sorte Lister, Frygten for Englands Herredømme paa Havet.*

Det er rigtigt, at England ved Krigens Udbrud afspærrede Kanalen. Men den Tid er nu længst forbi. Ud for den flandernske Kyst har Englænderne lagt et 50 Kilometer bredt Minebelte, en Glanspræstation, som alle før Krigen havde holdt for umulig. Men desuagtet er der ikke gaaet en Dag, uden at vore Undervandsbaade er gaaede ud og ind over dette Belte, uden at vi har haft Tab. De kan nu gaa ned til en Dybde af 60 Meter og har trods Minebeltet sænket over 1000 Skibe med over 1 Million Tons ud for Kysten af Flandern.

Vi har ikke paastaet, at vi kan hindre Trafiken over Kanalen. Vi kan ikke lade et Jerntæppe gaa ned omkring England. Men vi kan i Løbet af 6 Maaneder sætte 5 Millioner Tons af de 10 Millioner, der besørger Tilførslerne til England, ud af Spillet.

Dr. David gaar ud fra, at de franske Havne staar til Englands Disposition. Men de ligger udenfor Afspærringsomraadet. Desuden lider Frankrig af Transportnød. Dets Havne er tilstoppede af Gods, som ikke kan befordres videre. Det er under disse Forhold helt udelukket, at det franske Transportvæsen kan arbejde for England.

Hvad de finansielle og økonomiske Forhold angaar, har jeg altid vurderet Amerikas Indgriben højt, men militært set er dets Indgriben lig Nul. Jeg gentager: *Militært set er Amerika lig Nul!* Jeg er overbevist om, at saa godt som ingen Amerikanere vil melde sig frivillig til Krigstjeneste. Det viser Erfaringen fra Konflikterne med Mexiko. Skulde der nu alligevel melde sig en Del, maa de først uddannes. Dette vil tage Tid, thi Amerika har hverken Officerer eller Underofficerer til Uddannelse af større Troppestykker. Og naar Mandskaberne saa omsider er uddannede — hvorledes skal de komme herover? Til at overføre 100,000 Mand blot med personlig Bagage i en Maaned kræves der 400,000 Tons. Men Amerika har ingen Transportskibe til sin Disposition. Og skulde det nu imod al Sandsynlighed alligevel lykkes Amerika at skaffe sig de nødvendige Transportskibe — Mine Herrer! *Et bedre Jagtbytte kan vore Undervandsbaade jo ikke ønske sig!* Jeg gentager derfor endnu en Gang: *Militært set er Amerikas Indgriben lig Nul!*

Og dernæst: Alt hvad Amerika kan præstere i Retning af Ammunitionsproduktion præsteres allerede nu. Med den amerikanske Fare kan vi derfor let affinde os.

Grev *Westarp*: Vort tidligere Standpunkt er bleven styrket ved, hvad vi har hørt. Afgørelsen er nu falden. Ud over Landet vil den virke som en befriende Daad. Tropperne i Fronten har Krav paa, at vi nu gør alt for at faa Krigen afsluttet. Jeg haaber, at der nu ogsaa vil blive arbejdet energisk i Kanalen. Et Tilbage gives der ikke mere. Heller ikke overfor den amerikanske Fare.

Jeg undervurderer ikke Amerika, har heller ikke noget imod at anvende venlige Ord for at holde Amerika udenfor, men Statssekretæernes Taler til den amerikanske Gesandt har krænket manges Følelser. Jeg mener ikke som David, at vi bør gøre *alt* for at undgaa et Brud. Der er her en Grænse, som vi ikke maa overskride. I de første Maaneder, hvor vældige Begivenheder vil hidføre Afgørelsen, kan Amerika ikke gribe ind. Vi staar overfor et Enten—Eller. Enten Risiko for Amerikas Indgriben eller Udsigt til en uafvendelig Udmattelseskrig. Valget kan ikke være tvivlsomt. *Hellere Undergang efter heltemodig Kamp end langsom Pinen ihjel!*

Jeg udtaler min Anerkendelse af Socialdemokraternes Redebonhed til fremdeles at støtte Regeringen. Vi vil ikke vanskeliggøre dem dette. Et Tilbage gives der ikke mere. Hele Folket maa nu staa sluttet. Jeg venter, at England snart vil være rede til at paakalde Wilsons Hjælp. Men jeg advarer indtrængende imod at benytte ham som Fredsmægler.

Vort Fredstilbud af 16. December er nu sat af Dagsordenen. Nye Kampe vil kræve nye Ofre, og derfor maa vi ogsaa opstille nye Krav. Vi stoler paa, at de nye Kampe vil bringe os en afgørende Sejr. Derfor borger baade Hindenburgs Udtalelser og Marinens hidtidige store Præstationer.

Generalmajor *Groener*: Hindenburg-Programmet er nu godt paa Vej til at blive udført. Vi opøver os i Sparsommelighed. Kul og Jern har vi nok af. Vi kan vedvarende notere store Fremskridt, hvad Erstatning af andre Metaller angaar. Rumænien har fjernet vore Bekymringer, hvad Smøreolie og Benzin angaar. Arbejderspørgsmaalet vil blive løst, især med Kvindernes Hjælp. Transportvanskelighederne volder nu de fleste Bekymringer. Og den forbandede Vinter sinker Opførelsen af nye Ammunitionsfabrikker. Vandvejene skal nu udnyt-

tes til det yderste. Alle unødvendige Transporter vil blive standsede. Alt vil blive sat ind paa at overvinde Transportvanskelighederne, og lykkes det, vil Hindenburg-Programmet blive udført til Punkt og Prikke.

Under en derpaa følgende Middagspavse studeredes et af Statssekretær *Helfferich* opstillet Kort over Englands Hvede beholdninger Maaned for Maaned i Aarene 1913—17. Kortet viste, at England kun havde 6 Millioner Quarters Hvede den 1. Februar 1917. Det normale Forbrug er 2 Millioner Quarters i 3 Uger. Beholdningen dækker altsaa kun 9 Ugers Forbrug, det vil sige Forbruget til 1. April. Fra 1. April til Høst er, „beviser“ *Helfferich*, England afhængig af nye Tilførsler.

Efter Middagspavsen oplyste Statssekretær *v. Capelle*, at mens der i Fjor kun var stationeret 6, saa er der nu stationeret 40 U-Baade ved Kysten af Flandern, hvorfra de blokerer Østkysten af England. I Tilslutning dertil holdt han en Lovtale over Storadmiral *v. Tirpitz* med særlig Fremhævelse af hans Fortjenester af Undervandsbaadenes Udvikling. Derpaa gav Formanden Ordet til

Ledebour: De er stolte af at være Tyskere. De skulde ogsaa være stolte af at være Folkerepræsentanter og som saadanne hensynsløst give Folkets Røst Udtryk. I Stedet for finder De Dem roligt i, at Rigskansleren Gang efter Gang sætter Rigsdagen ud af Spillet.

Fredsaktionen begyndte den 31. Oktober med Kejsrens Brev til Rigskansleren. Den 5. November fulgte Polens Genoprettelse. De proklamerede Polens Selvstændighed, men ignorerede samtidig det polske Folk og paatvang det en Øvrighedsstat af Centralmagternes Naade. Rigskansleren har ikke meddelt os Regeringens Fredsmaal. Men de maa efter alt at dømme ogsaa omfatte Annektioner. Det er det skæbnesvangre. Derfor blev Ententens Svar paa Fredstilbudet af 16. December, som det blev. Og derfor er det nu atter bleven besvaret med Raabet: Frem med Undervandsbaadene!

Den Afgørelse, som Regeringen nu har truffet, betragter vi som yderst forkastelig. Vi er principielle Modstandere af den hensynsløse Undervandskrig. Alle andre Partier betegner dens Førelse som et Hensigtsmæssighedsspørgsmaal. Rigskansleren har i god Overensstemmelse dermed sagt: Jeg viger ikke tilbage fra at bruge det sletteste Middel, naar det kan sikre vor Fremtid. Dette er grundfalsk. *Der gives Midler saa slette, at*

man aldrig maa benytte dem, saaledes det i fuldt Alvor stillede Forslag om at dræbe Civildbefolkningen i London med Gasbomber, nedkastede fra Luftskeibe. De glemmer atter og atter at beregne Rækkevidden af deres Handlinger.

Under Krydserkrigen har vore U-Baade i de sidste Maaneder sænket ca. 400,000 Tons maanedlig. Under den hensynsløse Undervandskrig vil Marinen sænke 600,000 Tons. Er denne Difference Risikoen værd? Er det ikke helt uforsvarligt at fremmane saa store Farer for at opnaa en maanedlig Forøgelse af 200,000 Tons af den sænkede Tonnage?

Den amerikanske Fare undervurderes stærkt. Englands Præstationer paa det militære Omraade maa her vække til Eftertanke. Kan Amerika ikke føre Tropper over til Evropa, saa kan Japan endnu mindre føre Tropper over til Amerika. Derfor overvurderer man samtidig den japanske Fares Betydning for Amerika. Vi maa her regne med Krigens Eftervirkninger og med Følgerne for vore Landsmænd i Amerika, hvis Krigen ikke kan undgaas.

Undervandskrigen er og bliver en uoprettelig Fejl. De moralske Virkninger over hele Verden er helt uberegnelige. Til dem tages der altfor lidt Hensyn. Vi burde i Stedet for have tilbudt vore Fjender en Fred uden Annektioner. Dermed vilde vi have styrket Fredsviljen i alle krigsførende Lande og vundet en vældig moralsk Styrkelse overfor hele Verden.

Gothein: Statssekretær Capelles Tal vedrørende den engelske Handelstonnage stemmer ikke med de Tal, der blev angivet i Fjor. Da fastsattes den engelske Handelstonnage til 21 Millioner Tons, Verdenstonnagen til 45 Millioner Tons; Tal, hvis Rigtighed er bleven stadfæstet fra anden sagkyndig Side.

Statssekretæren undlader endvidere at tage Hensyn til Nybygningerne. Men i 1916 har de Forenede Stater bygget 686,000 Tons. I England var der 1,790,000 Tons under Bygning. I Danmark stod der alene Motorskeibe med 80,000 Tons paa Værfterne. Holland staar nu som Nr. 3 mellem Staterne, hvad Skibsbygningen angaar. Norge, Sverrig og fremfor alt Japan bygger af al Kraft. Nybygningerne vil i 1917 beløbe sig til mindst $2\frac{1}{2}$ Millioner Tons. Og da Englands, Frankrigs og Belgiens samlede Skibstab i de to første Krigsaar kun beløber sig til 2,100,000 Tons, vil Afgørelsen i hvert Fald sikkert ikke falde saa hurtigt, som mange nu mener.

Statssekretær Helfferich docerer nu det stik modsatte af,

hvad han har doceret hidtil. Hvad Vægt kan man tillægge den Slags Beregninger! I December, den ugunstigste af Aarets Maaneder, har vore U-Baade sænket 415,000 Tons. Jeg er enig med Ledebour om, at dette Tal ogsaa ved Krydserkrig kan drives op til 600,000 Tons pr. Maaned Aaret rundt. Vi regner nemlig med en maanedlig Tilvækst af 8 og et maanedligt Tab af kun 2 U-Baade. Og en Undervandsbaad sænker gennemsnitlig 4,000 Tons pr. Døgn.

Er det rigtigt, at vore store moderne U-Baade nu er forsynede med 10 Torpedoer og 5 cm Skyts? Er det ikke muligt at udsende Krydsere i større Antal? I Fjor meddelte man os, at Byggetiden for en stor U-Baad var $1\frac{1}{2}$ Aar, og at den derefter maatte gennemgaa en 3 Maaneders Skole, før den gik til Fronten. Bygges der nu hurtigere? Er Skolen bleven afkortet? Er hver Station vedvarende besat med 5 U-Baade?

Vi har det Indtryk, at Tallene præpareres efter Formaalet. Men vi har Krav paa at faa Sagen fremstillet saaledes, som den virkelig er. Vi har vist alle det Indtryk, at den nu fremstilles væsentlig anderledes fra Regeringsbordet end i Fjor. Regeringen tror ikke, at de nevtrale Stater i Evropa vil gribe ind i Krigen. Jeg vil haabe, at den faar Ret. Kan vi forsyne Holland og Skandinavien med Kul, Jern, Staal, Petroleum etc., som Statssekretær Zimmermann har hævdet, vil det sikkert bidrage meget dertil. Men hvorledes skal vi kunne hjælpe dem med Petroleum, Benzin, Smøreolie og andre Varer, som vi selv savner haardt?

Der henvises til Rumænien. Men hvad har vi i Virkeligheden faaet fra Rumænien? Meget er ødelagt dernede. Kursen paa Petroleumsaktier er faldet uhyre. Og hvis det er saa let at forsyne de nevtrale Stater med Kul og Jern, hvorfor forsyner vi saa Svejts saa daarligt, at der af den Grund hersker den dybeste Misstemning imod os? Kulnøden er Transportnød. Hvorledes kan vi overvinde den? Og hvorledes kan vi hjælpe os uden svensk Erts? Vor værste Nød er Transportnød. Vore Jernbaner magter ikke mere Stillingen. Vintertiden er særlig vanskelig. Vognene fryser fast. Lokomotiverne maa støde dem løs. Det giver store Reparationer. Kobbernøden forringer Lokomotivernes Værdi. Jeg forstaar ikke, hvorledes man under disse Forhold kan forsyne de nevtrale Stater med Kul og Jern. Mangfoldige tyske Familier er ikke i Stand til at opvarme et eneste Rum, fordi de ikke kan faa

Kul. Og Ernæringen er saa stærkt truet af Transportnøden, at Storberlin ligefrem staar overfor en Katastrofe.

Vi hører stadig om Eksplosioner i Udlandet. Hvorfor meddeler Regeringen os aldrig noget om Eksplosioner i Indlandet? Alverden ved dog, at vi har haft meget svære Eksplosioner i den senere Tid.

I Fjor hed det: Begynder vi den hensynsløse Undervandskrig, griber Amerika ind i Krigen. Og da Erzberger spurgte: Hvis vi faar Amerika til Fjende, hvorledes skal vi saa faa Fred? svarede Statssekretær v. Jagow: Jeg maa tilstaa, at det ved jeg heller ikke. Jeg kan kun haabe, at det maa lykkes os at holde Amerika udenfor. Statssekretær v. Capelle tog Sagen altfor let. Selvfølgelig er det forbundet med Vanskeligheder at føre større Troppestyrker over Atlanterhavet. Men Krigen har lært os, at selv store Vanskeligheder kan overvindes. Man siger, at Amerika ikke kan tilføre vore Fjender mere Ammunition end hidtil. Kommer det til Krig, maa vi imidlertid regne med, at de amerikanske Statsfabriker ogsaa vil arbejde for vore Fjender.

Jeg forstaar ikke, hvorledes man under disse Forhold kan tale om Krigsskadeserstatning og skærpede Fredsbetingelser! Ja, haab bare! Men hvem skal betale? En af vore store Bankdirektører sagde forleden: „*I denne Krig vil den sejr, der gaar bankerot en Maaned senere end de andre.*“

Statssekretær *Zimmermann*: Jeg ved, at det er forbundet med store Vanskeligheder at forsyne de nevtrale Stater med Kul, Jern, Petroleum etc. *Vi har vel nok lovet mere, end vi kan holde*, men det er sket efter vore Gesandters Raad. Vi maa gøre noget for at hæve Stemningen og saa iøvrigt se at yde det mest mulige. Det er nødvendigt at forebygge, at Stemningen bliver os for ugunstig.

I *Rumænien* er de vigtigste Petroleumskilder ødelagte. Men vi haaber, at Restaureringsarbejderne kan fremmes saa hurtigt, at de atter kan tages i Brug om 3 Maaneder. Naar vi stiller de nevtrale Stater mere i Udsigt, end vi kan opfylde, er det forstaaeligt: Vi vil vinde dem.

Jeg haaber, at *England* vil være mør om nogle Maaneder. Som de dygtige Forretningsfolk, Englænderne er, vil de saa skynde sig med at slutte Fred. Sikkerhed i denne Henseende gives der ikke, men det *haaber* vi.

Fra vore Gesandter er der allerede indløbet en Del Depe-

cher med Beretninger om Notens Modtagelse. Han oplæser Depecherne. *Norge* har beklaget, at den nye Situation er indtraadt. *Danmark* har modtaget Noten roligt. Alle Skibe er standsede. Udenrigsministeren har erklæret, at han vil søge at berolige Stemningen. *Sverrig* har lovet at berolige Pressen og den offentlige Mening. I *Holland* har den tyskvenlige Stemning bredt sig stærkt efter Udsendelsen af vor Fredsnote. Minister *Cord van Linden* er en forstandig Mand. Han har sagt til vor Gesandt, at den hensynsløse Undervandskrig ikke vilde føre til et Brud med Tyskland, saalænge han er i Embedet, og at det er helt udelukket, at *Holland* vil gaa med *England*. Skulde *Holland* blive udsat for en stærk Pression af *England*, er han tvertimod rede til at afslutte et „Schutz- und Trutzbündnis“ med Tyskland.

Statssekretær *v. Capelle* protesterede imod, at hans Tal skulde være friserede. *Englands* Handelstonnage, udtalte han, maa sættes til 20 Millioner. Derfra gaar 8,6 Mill. Tons til Militæret, 0,5 Mill. Tons til Kystfarten, 0,5 Mill. Tons til Fiskeriet, mens 2,5 Mill. Tons er under Reparation. Tilbage er kun 8 Mill. Tons til Handelsfart. Dertil kommer saa 3 Mill. neutral Tonnage.

Den hensynsløse Undervandskrig kan præstere dobbelt saa meget som Krydserkrigen. Under Krydserkrigen kan vi sænke $6 \times 400,000$ Tons = 2,400,000 Tons i 6 Maaneder, under den hensynsløse Undervandskrig $6 \times 600,000$ Tons = 3,600,000 Tons og desuden sætte 1,2 Mill. Tons neutral Handelstonnage ud af Spillet.

Bygge- og Prøvetiden for U-Baade er omtrent den samme som før, men Træfsikkerheden er bleven større. Vi har ikke faa U-Baads-Kommandanter, som kan opvise 100 pCt. Træffere. Gennemsnitlig har vi for Tiden 51 pCt. Træffere, et Tal, som langt overstiger vore Forventninger fra Tiden før Krigen.

Statssekretær *Helfferich*: Jeg regnede i Efteraaret med 20 Mill. Tons engelsk Tonnage. Deraf har Militæret lagt Beslag paa 8 Mill. Tons. Tilbage bliver 12 Mill., — altsaa meget nær det Tal, som vi ogsaa nu regner med.

Vi kan levere Kul, naar vi kan overvinde Transportvanskelighederne. Ødelæggelserne i Rumænien er delvis saa fuldstændige, at vi maa bore nye Huller. Heldigvis er det dog ikke Tilfældet overalt. I *Konstanza* har vi saaledes fundet be-

tydelige Lagre og uskadte Rørledninger, saa vi kan pumpe Olien til Transportstederne, hvorfra den forsendes videre ad Donau. Vi faar Petroleum nok til, at vi kan levere en Del til de nevtrale Stater. Danmark har allerede faaet Tilførsler.

Dr. *Stresemann*: Gothein bedømmer vor økonomiske Stilling for pessimistisk. Vi har ikke Kulnød, men Kuloverflod. Hvis han havde Ret, hvis vor Stilling var saa daarlig, som han har skildret den, er imidlertid kun én Slutning mulig: Det er paa højeste Tid, at vi faar Krigen afsluttet!

Bratianu har sagt: „*Tyskland er Sejrherre paa alle Fronter, men det kan ikke fremtvinge Freden.*“ Dette er Stillingen. Trods alle vore Sejre, trods vore udstrakte Erobringer, skønt vore Hære staar dybt inde i vore Fjenders Land, kan Landhærene ikke fremtvinge Freden, og indadtil vokser Vanskelighederne Dag for Dag. Undervandskrigen skal nu understøtte Landhærens Operationer ved at hæmme Fjendens Ammunitionstilførsler. Spørgsmaalet er: Vil den tilsigtede Virkning opnaas? Det er efter min Mening forkert, at Marinen ikke angiver et højere Tal. I Fjor, da vi havde færre U-Baade, regnede Marinen allerede med 600,000 Tons. Det bør derfor understreges stærkt, at dette Tal er Minimum. Statssekretær *Helfferrich* kunde med sine Tabeller have bevist os det selvsamme i Fjor, som han har bevist os i Dag. Ingen af de kæmpende Folk har vist sig fejge paa Valpladsen. De vil heller ikke vise sig fejge under Savn og Lidelser. Men jeg tror ikke, at nogen engelsk Statsmand har Mod til at fortsætte Krigen, naar Englands Eksistens staar paa Spil.

Rigskanslerens Ord: „*Intet Middel er mig for slet, naar det kan sikre Tysklands Fremtid,*“ finder jeg fuldt forsvarligt. *Hvis vi kan opnaa en antagelig Fred ved at dræbe 500,000 Mennesker i London med Gasbomber, saa er dette Middel mig heller ikke for slet, men fuldt forsvarligt!*

Jeg indser ikke, hvorfor Amerika skulde gribe til Vaaben. Der gør sig en stærk Fredstrang gældende derovre. Men selv om Amerika griber til Vaaben, er der ingen Grund til at være pessimistisk. Militært set kan det ikke udrette stort, som Krigsleverandør ikke mere end hidtil. Naar Handelskamret i Hamborg hilser Undervandskrigen med Glæde, har vi tilvisse ingen Grund til at være pessimistiske.

Jeg forstaar heller ikke Socialdemokraternes Pessimisme, hvad Krigsskadeserstatningen angaar. Stod Fjenden, som vi

nu staar, — tror De saa, at vi vilde slippe for at betale? Nej, vi vilde komme til at betale i dyre Domme, i aarelange Afdrag paa Milliarderne. Det samme maa vi kræve af Fjenden. Faar vi ingen Krigsskadeserstatning, staar vi overfor et økonomisk Sammenbrud.

Hoch: At den hensynsløse Undervandskrig vil paaføre England store Tab, er hævet over enhver Tvivl. Men det er ikke nok. Spørgsmaalet er: Kan den bringe os Freden?

Rigsdagen stilles atter overfor en fuldbyrdet Kendsgerning. Regeringen er derfor ene om at bære Ansvar. Hvorledes Folket stiller sig, kan ikke siges med ét Ord. Vide Kredse imødeser de kommende Begivenheder med megen Bekymring. Lykkes Slaget ikke, vil Tilbageslaget blive frygteligt. — Statssekretærene er enige om at sige: Det kan gaa godt, men Sikkerhed derfor gives der ikke. Dette er et va banque-Spil!

Gothein har paavist, at vi ikke kan indfri de Løfter, som vi har givet de nevtrale Magter. Statssekretær Zimmermann svarer: Det er rigtigt, at vi ikke kan indfri vore Løfter, men vi maa berolige Stemningen! Dette er uforsvarligt. Gaar det godt, vil Regeringen blive rost i høje Toner. Men gaar det galt, hvad saa?

Grev Westarp vil allerede skærpe Fredsbetingelserne. Han gaar ud fra, at vi nu kan undertvinge England. Statssekretær Zimmermann taler derimod forsigtigere kun om at gøre England mørt, saa det begærer Fred. En Sejr, som Grev Westarp forudsætter, at vi vinder, med alle deraf følgende Annektioner, vilde være en stor Ulykke for Tyskland. Krigen maa ende med, at der hverken er Sejrherrer eller Besejrede. Fastholder vi Grev Westarps Krigsmaal, vil vi blive nødt til at føre en endeløs Krig. (Zimmermann ryster paa Hovedet.) Følger Regeringen hans Anvisninger, vil det tyske Folk vise, at det ikke vil gaa til Grunde, og fremtvinge Freden. —

Mødet hævedes. Jeg fulgtes med Dr. *David* ud af Salen. Han var meget nedtrykt. „*Jeg frygter for, at dette er Begyndelsen til Enden,*“ sagde han stille og højtideligt. Men Junkerne triumferede. Og bortset fra Socialdemokraterne og enkelte Frisindede var Optimismen stor, og Stemningen høj.

Da jeg kom hjem paa Hotellet, ringede jeg Fru Winther (en Englænderinde gift med en Tysker, i hvis Hus jeg var kommen meget før Krigen) op i Telefonen. Jeg vidste, at hendes Veninde var gift med den amerikanske Gesandts Privatsekre-

tær. Ad den Vej havde jeg gentagne Gange, naar Situationen var meget spændt, faaet vigtige Meddelelser. Jeg bad hende om at møde mig paa „Hotel Esplanade“, da jeg gerne vilde tale med hende om en vigtig Sag. Hun kom, og jeg bad hende om at tage ud til hendes Veninde og undersøge, om den amerikanske Gesandt traf Rejseforberedelser. Hun satte sig straks i en Bil og kørte derud. Kort efter kom hun tilbage med den Besked, at hendes Veninde allerede var travlt sysselsat med at pakke. Der var indløbet en Depeche fra Washington med Ordre til Gesandten om at holde sig rede til at afrejse til Stockholm med kort Varsel. Da jeg nogle Timer efter forlod Berlin, var jeg saaledes klar over, at Brudet med Amerika var uundgaaeligt.

Berlin d. 21. Februar 1917.

I Dag optog Finansudvalget atter sine Møder. Det er netop et Aar siden Verdun-Offensiven begyndte. Hvor store Forhaabninger blev der ikke sat til den! Hvor mange Ofre har Tyskland ikke bragt, hvor store Skuffelser har det ikke lidt siden da, og hvad har det opnaaet?

Forhandlingerne aabnedes af Statssekretær *Zimmermann*: Da Finansudvalget sidst var samlet, var vi enige om, at vi maatte søge at undgaa et Brud med Amerika. Det lykkedes ikke. Brudet kom. Mig overraskede det, thi jeg havde overgivet Præsidenten et Materiale, som efter min Mening burde have afholdt ham fra dette Skridt.

Gerard har kun meddelt mig, at Præsidenten efter Modtagelsen af vor Note havde set sig nødsaget til at afbryde den diplomatiske Forbindelse. Iøvrigt er ogsaa jeg, hvad Efterretninger fra Amerika angaar, nu henvist til „Reuters Bureau“ som Kilde.

Præsident Wilson har ikke søgt at fastholde en streng Neutralitet. Han har ladet alt gaa upaataalt hen fra engelsk Side. Nu har han helt kastet Masken. Hvor sørgeligt end Brudet med Amerika er, saa er det dog godt, at vi nu en Gang for alle er fri for Wilson som Fredsmægler.

Vor Beslutning har tilsyneladende overrasket baade Ententen og den amerikanske Regering. Man har øjensynlig troet, at vi ikke turde begynde Undervandskrigen af Frygt for Amerika.

De Svar, Wilson har faaet paa sine Henvendelser til de nevtrale Stater, er bekendte. Det *svenske* Svar er særlig glædeligt; det *svejtsiske* ogsaa godt. *Argentinas* Svar er en skarp Afvisning og, efter hvad vi har faaet oplyst, dikteret af Præsidenten. *Kina* er den eneste Magt, som følger Wilson. Dette hænger sammen med, at Kina betragter Amerika som sin eneste Ven.

Statssekretæren oplæste derefter Kinas Note af 15. Februar, hvori det truer med at afbryde den diplomatiske Forbindelse, hvis Undervandskrigen ikke ændres, og erklærer, at det slutter sig nøje til Amerika; endvidere den tyske Svarnote, hvori der henvises til, at Kina har krænket Neutraliteten ved at stille Kul til de Allieredes Raadighed og under Advarsel imod Følgerne af et Brud bestemt erklæres, at Undervandskrigen vil blive fortsat. Vi haaber, tilføjede han, at denne Note vil afholde Kina fra et Brud. Derpaa fortsatte han:

De øvrige Nevtrales Protestnoter var at vente. De vil senere blive Rigsdagen forelagt i en Hvidbog. Den svejtsiske Gesandt i Washington har indledt Forhandlinger med Amerika for at forebygge Krigen. Vi har i den Anledning vekslet nogle Depecher med Svejts. Vort Svar er affattet med Admiralitetets Samtykke.

Hvorledes vort Forhold til Amerika videre vil udvikle sig, kan ikke siges. Men vi vil i hvert Fald ikke give efter i alt, hvad der vedrører Undervandskrigen. Adskilligt tyder paa, at Wilson endnu svajer frem og tilbage, usikker paa, om han skal lade det komme til Krig eller ej. Det hedder sig, at han ligefrem var bestyrtet, da han modtog de nevtrale Magters Svar. Med Østerrig, der med Undervandskrigen haaber at knække Italien, som det hader, har Wilson ikke brudt. Dette opfatter jeg som et Tegn paa, at han ikke vil Krigen, thi jeg kan ikke tænke mig ham saa politisk ubegavet, at han skulde tro, at han kan skille Østerrig fra os. Endnu er der ikke sænket amerikanske Skibe, som har medført Tab af Menneskeliv. De 72 Amerikanere, der ankom som Fanger til Tyskland med „Yerrowdale“, er bleven frigivne, efter at det var bleven konstateret, at vore Skibe i Amerika ikke er beslaglagte.

Den spanske Note er falden meget skarpt ud. Men Kongens Sympathier er paa vor Side, og dertil kommer, at han, personlig ærgerrig, gerne vil overtage Rollen som Fredsmægler.

Vi søger ved alle mulige Koncessioner at berolige og tilfredsstille de Neutrals. En Del af Transportvanskelighederne haaber vi at overvinde ved, at Holland, Sverrig og Danmark stiller Jernbanemateriel til Raadighed til Kultransporterne. Fra Norge og Danmark foreligger der glædelige Efterretninger om, at Sømændene vægrer sig ved at sejle under de nuværende farefulde Forhold. Vi har sikkert grebet det rigtige Middel paa det rigtige Tidspunkt, og kan derfor ogsaa imødesee Udfaldet med Tillid.

Statssekretær *v. Capelle*: Til min Beklagelse kan jeg endnu ikke give Dem videregaaende Meddelelser om de hidtil opnaaede Resultater. Vi er henviste til U. B.-Kommandanternes Beretninger, og kun ganske faa U. B.-Kommandanter er vendt tilbage fra det første Togt. Februarresultaterne kan først fastsættes i Slutningen af Marts. Og saa vil vi endda maaske savne Klarhed over Minekrigens Resultater. Vi har et stort Antal Minebaade i Gang og fører for Tiden en meget intensiv Minekrig paa alle Englands Kyster.

Flere Blade har foretaget Optællinger af de hidtil opnaaede Resultater. Tallene, som de angiver, er efter min Mening for lave. Jeg advarer imod at tillægge de Allieredes og Neutrales Beretninger Betydning. Vi tror, at der foreligger tilsigtede, systematiske Forfalskninger, ja, mener endog at have Beviser herfor i Hænde. Der synes i denne Henseende at bestaa gensidige Aftaler.

Vor *Terrorisme*, med hvis Virkninger vi i høj Grad har regnet, har alligevel haft større Virkninger i de neutrals Lande, end vi havde ventet. Vore U. B.-Kommandanter beretter, at Vesterhavet omtrent er helt frit for Handelsskibe. Søfolkene strejker alle Vegne og stiller Lønkrav saa store, at Sejladsen bliver urentabel for Rederne.

Alle U. B.-Kommandanter beretter overensstemmende, at der endnu ikke spores en Forøgelse af de fjendtlige Modforholdsregler. Naar Fjenden beretter det modsatte, maa det opfattes som Beroligelsespiller. Men selv om Modvirkningerne skulde skærpes, vil vore Evner dog ogsaa udvikles med den fremadskridende Tid. Vi har endnu ikke faaet Meddelelse om Tab af Undervandsbaade.

Jeg sammenfatter: Marinens ledende Steder, Admiralstaben, Flaadeflotten og jeg, er vedvarende fast overbeviste om, at vi vil naa, hvad vi har lovet, og ikke blot det, men at Un-

dervandskrigen vil bringe langt større Resultater, end vi har ventet.

Statssekretær *Helfferich* erklærede, at Englands Indførsel i December Maaned havde været lavere end i nogen anden Maaned under Krigen. Et godt Udfald af Undervandskrigen stod derfor i Vente. — Paa en Forespørgsel af *Schiffer* erklærede Udenrigsministeren, at ikke blot den tyske, men ogsaa den irske Befolkning i Amerika nærrede stærke tyske Sympathier. — Grev *Westarp* udbad sig Oplysninger om Danmarks Udførsel af Landbrugsprodukter til England.

Statssekretær *Zimmermann*: Da Undervandskrigen blev erklæret, havde Danmark 100,000 Tons Majs svømmende paa Søen og et betydeligt Antal Skibe liggende i England. Da det var af stor Betydning for Landet, ønskede det selvfølgelig baade at faa Majsen og Skibene hjem. Efter Samraad med Admiralstaben tilbød vi at give Tilladelse til 3 Ugers fri Udførsel af Levnedsmidler til England i det hidtilværende Omfang. Men England, som straks indsaa, at det gjorde en daarlig Forretning, vægrede sig ved at tiltræde den af os sluttede Overenskomst.

Berlin d. 22. Februar 1917.

Finansudvalgets Forhandlinger fortsattes i Dag. Statssekretæren for Rigsfinanserne Grev *Roedern* forelagde Finansloven, som indeholdt en ny Krigsbevilling paa 15 Milliarder Mark.

Der er hidtil, udtalte Statssekretæren, bevilget 64 Milliarder Mark til Krigen. Dertil kommer yderligere 2 Milliarder, som ved Krigens Udbrud stod til Regeringens Disposition. Det bliver ialt 66 Milliarder Mark, som vil være brugte inden Udgangen af Februar. Af denne Sum er $3\frac{1}{2}$ Milliarder Mark dog udlaante, Hovedparten til vore Forbundsfæller, mindre Beløb til Lettelse af Indførslen fra de nevtrale Lande.

I de sidste fire Maaneder har Krigen kostet os 12 Milliarder Mark, altsaa 3 Milliarder maanedlig. I Fjor beløb Krigsudgifterne sig endnu kun til 2 Milliarder Mark maanedlig, men Hindenburg-Programmet har bragt en betydelig Stigning. Den nu foreslaaede Bevilling vil derfor kun kunne dække Krigsudgifterne i 4—5 Maaneder.

Der udspandt sig nu en længere Debat i Tilknytning til Udenrigsministeriets Budget. Talernes Række aabnedes af

Ledebour: Udenrigsministeren erklærede i Gaar, at han var overrasket over, at Wilson saa hurtigt havde afbrudt den diplomatiske Forbindelse. I Januar var Hr. Zimmermann meget optimistisk. Jeg advarede den Gang indtrængende imod Illusioner. De var i høj Grad tilstede, men er hurtigt bristede.

Statssekretær *Zimmermann:* Jeg har udtalt, at jeg holdt et Brud med Amerika for uundgaaeligt. Men det kom, før jeg havde ventet det. Jeg tror, at vi kan faa Krigen udsat i nogen Tid, men jeg tror ikke længere, at den kan undgaaes. Vi kan kun forhale den.

I Amerika er Stemningen os gunstigere i Mellem- og Veststaterne end i Øststaterne, hvor England har meget stærke Sympathier. De vestlige Stater vil ikke føre Krig imod os af Hensyn til Japan. Om Japan har givet Amerika Tilsagn om ikke at falde det i Ryggen, ved jeg ikke. Det paastaas, og jeg holder det ikke for udelukket.

Scheidemann: Nu fremstilles Wilson som ond, mens han før blev fremstillet som god. Det er imidlertid ikke Statsmanden, men Statsinteressen, der bestemmer Politiken. Det drejer sig derfor heller ikke om Wilson, men om Amerika. Under Fredsforhandlingerne kan vi nu kun paaregne Støtte af et Par svage Forbundsfæller, mens hele den øvrige Verden staar imod os.

Kan Krigen med Amerika endnu undgaaes, vil det være en umaadelig Vinding. Efter Krigen vil Amerika kunne skade os uhyre i Aarevis. Sagkyndige forsikrer, at Amerika ogsaa militært set er en Modstander, som man ikke skal kimse ad. Det er ikke udelukket, at det indfører almindelig Værnepligt. Jeg opfordrer saa indtrængende, som det er mig muligt, Regeringen til ikke at lade noget uforsøgt for at undgaa Krigen.

Zimmermann: Vi undervurderer ingenlunde Farerne ved en Krig med Amerika. Men vi kan ikke give efter, hvad Undervandskrigen angaar. Wilson har aldrig været vor Ven. Han føler og tænker engelsk. Vi gør, hvad vi kan, for at undgaa Krigen. Om det lykkes, er en anden Sag.

v. Payer: Det er meget trist, at alle store Folk i Verden rejser sig imod os. Nu maa vi ogsaa regne med *Kina* som Fjende. Hvad har vi gjort for at vinde *Kina*?

Befolkningen har modtaget Afbrydelsen af den diplomatiske Forbindelse med Amerika med beundringsværdig Ro. Det tyder paa, at den ogsaa vil modtage Amerikas Krigserklæ-

ring med Ro. Det skyldes Tilliden til, at Undervandskrigen vil føre til det tilsigtede Resultat.

Jeg betragter det som meget glædeligt, at det vedvarende lykkes at redde Menneskene ved Skibenes Sænkning. Det vil sikkert paavirke de Forenede Stater og bidrage til, at Krigen kan undgaas. Og jeg maa aabent bekende: Min Trang til Fjender er fuldt tilfredsstillt. Jeg beundrer dem, der tilsyneladende aldrig kan faa Fjender nok!

Dr. *Stresemann*: Hvorledes vil det belgiske Ernæringsspørgsmaal blive ordnet, hvis det kommer til Krig med Amerika? Og hvad forstaar Udenrigsministeren ved, at Grev Bernstorff har faaet frit Lejde? Er der draget Omsorg for, at alle Dokumenter, som kan kompromittere de Folk, der i Amerika har arbejdet for Tyskland, er bragt i Sikkerhed?

Præsident Wilson raader over en ligesaa stor Magt i Amerika, som Czaren i Rusland. Det undrer mig, at Udenrigsministeren tidligere har kunnet tro, at det var muligt at vinde Indflydelse paa Wilson, skønt han hele Tiden har været vor Fjende. Det er umuligt at gøre Amerika særlige Indrømmelser uden at sætte ondt Blod i de nevtrale Stater. Scheidemann frygter for, at Amerika kan gaa over til almindelig Værnepligt. Sker det, maa det samtidig standse al Udførsel af Levnedsmidler og Ammunition. Desuden vil det vare Maaneder, inden en saadan Hær er dannet. Og endelig vil dens Transport til Evropa støde paa Vanskeligheder, som Amerika ikke kan overvinde. Jeg opfordrer Regeringen til at gøre alt muligt for at sikre de tyske Borgeres Interesser i Amerika.

Statssekretær *Zimmermann*: Det belgiske Forplejningsspørgsmaal haaber vi at faa tilfredsstillende ordnet. Den amerikanske Gesandt i Bryssel er en paalidelig Mand. Gesandts frie Lejde opfatter jeg saaledes, at det ogsaa omfatter hele hans Bagage. Men jeg regner desuagtet med, at der i hans Bagage ikke vil findes Papirer, som kan kompromittere os.

Grev *Westarp*: Hvad vi i Dag har hørt om Undervandskrigen er glædeligt. Det viser, at vore Forventninger vil opfyldes. Efterretningerne fra Amerika tyder paa Usikkerhed i Washington. Vor hurtige og faste Beslutning angaaende Undervandskrigen i Forbindelse med vor Sejr over Rumænien har øjensynlig gjort Indtryk. Jeg mener ogsaa, at vi bør søge at undgaa Krigen med Amerika, men der er dog her en Grænse, som ikke maa overskrides: Undervandskrigen maa føres

hensynsløst. *Det bedste Resultat, vi hidtil har opnået, er Terrorismens Indvirkning paa de Neutrale.* Grev Bernstorffs Optræden ved Afrejsen fra Amerika svarer ikke til vore Krav om en værdig Holdning.

Overfor *Danmark* er det svært at vise Imødekommenhed. Vi er betænkelige ved de Forhandlinger, der er indledte. At der som Betingelse for Kulleverancer stilles Krav om Jernbanemateriel, billiger jeg. Iøvrigt bør vi tilbyde Holland og Danmark at købe de Varer, som de før har solgt til England. Det vil borttage deres Lyst til at opretholde deres Forretningsforbindelser med England. Hvordan stiller Norge sig?

Statssekretær *Zimmermann*: Hvad vort Forhold til Norge angaar, lader de økonomiske Forhold meget tilbage at ønske. Norge er den af de neutrale Stater, der volder os de største Sorger. Noget alvorligt har vi efter min Mening dog heller ikke at frygte fra den Kant.

Berlin d. 23. Februar 1917.

I Gaar tilbragte jeg Aftenen i et privat Hus, hvor jeg blandt andre traf Professor *Opet* og Frue fra Kiel. Min Vært refererede en Samtale, som han i disse Dage har haft med Gehejmerraad *R. Witting*. *Witting* havde under denne Samtale i Løbet af fem Minutter rettet saa mange Ukvemsord og Regeringen, at de var tilstrækkelige til at indbringe ham mindst 20 Aars Tugthus. Han var især rasende paa Statssekretær *Helfferich*, hvem han stemplede som en Forbryder. Det var en Skændsel, havde han videre udtalt, at det tyske Folk taalte en Mand som Grev Ernst Reventlow. Et Under, at ingen endnu havde skudt ham ned!

Overfor *Witting* havde Fyrst *Christian Kraft zu Hohenlohe* forleden udtalt, at han efter Krigen vilde opslaa sin Bopæl udenfor Tyskland. Han vilde ikke længere leve mellem „dette Folk af Lakajsjæle“. — *Witting* havde endvidere fortalt, at *Ludendorff* for nogle Dage siden har været her i Berlin, hvor han har haft et stærkt Sammenstød med Rigskansleren, fordi Regeringen i den senere Tid atter og atter har søgt at skyde Ansvaret over paa den øverste Hærledelse. Iøvrigt havde *Ludendorff* udtalt overfor ham, at Tyskland vilde kunne fortsætte Krigen til Foraaret 1918.

Professor *Opet* havde under Forhandlinger, som han havde ført i Krigsministeriet, kunnet konstatere, at man der forbereder sig paa en langvarig Krig. Det var ham uforstaaeligt, sagde han, at nogen endnu kunde tro paa Muligheden af Annektioner, specielt at Altyskernes Krigsmaal kunde opnaas. Han fortalte videre, at det af Tyskerne aabnede flamske Universitet i Gent allerede maa lukke af Mangel paa Studenter, skønt der gives meget store Stipendier. — I Warschau, fortalte han videre, havde der hidtil kun meldt sig 32 Frivillige til den af Tyskland organiserede polske Hær. Dette stemmer godt nok med, hvad Hr. v. Trampczynski meddelte mig i Gaar, at der fra hele Kongrespolen hidtil kun havde meldt sig 800 Frivillige til Hæren trods Løfter om Guld og grønne Skove.

En af de i Selskabet tilstedeværende, som var paa Orlov fra Vestfronten, fortalte, at Franskmændene, som man i den senere Tid har taget til Fange paa hans Frontstykke, var store, kraftige, vel uddannede Folk, som var i udmærket Kondition. De ankom med Vin, Hvedebrød, Chokolade og andre Rariteter, som de uddelte til de tyske Soldater. Ved Verdun havde Franskmændene i den senere Tid taget 15,000 Fanger. Flere var rede til at overgive sig uden Kamp. De var krigstrætte. Men det var Franskmændene ogsaa. Og Krigstrætheden spores ikke mindst i tyske Officerskredse.

Da Russerne i Fjor rykkede frem imod Lemberg, havde en tysk Kompagnifører sagt til ham: „Blot de nu vilde tage Lemberg, saa vi kunde være bekendt at afstaa Galizien og muligvis faa Fred.“ Af den Slags Træk fortæltes der flere. Pesimismen breder sig trods Undervandskrigen.

Berlin d. 24. Februar 1917.

I Finansudvalget stod Ernæringspørgsmaalet i Dag paa Dagsordenen. Præsident *Batocki* aabnede Ordskiftet: Vi maa se at slaa os igennem til næste Høst. Vi skal igennem de kommende fire Maaneder. Fordelingen af Fødevarerne vil blive indrettet derefter. Men skulde det vise sig, at Frosten har gjort megen Skade, og at Beholdningerne derfor er meget mindre, end vi venter, vil vi faa overordentlig store Vanskeligheder at kæmpe med. De maa og skal alligevel overvindes.

Grubbe-Fabrikationen har vi maattet standse, fordi der ligger 200,000 Tons Byg bestemt til dette Brug indfrosset paa Floderne. Transportnøden vokser trods alle Forsøg paa at mildne den. Vi har søgt at tilføre Storbyerne og Industri-centrerne Reserver af Mel og andre Levnedsmidler, men det er ikke lykkedes i det Omfang, som vi havde ønsket.

Tilførslen af Smør fra Holland og Sverrig er standset. Fra Danmark faar vi vedvarende noget. Men vi kan herefter ikke regne med videre Tilførsler fra Udlandet. Fedtmanglen er vedvarende stigende. Mælkeproduktionen gaar tilbage. Klidproduktionen er ophørt, fordi Brødkornet udmales saa stærkt. Naar Kærne kommer paa Græs, kan der dog atter ventes mere Mælk.

Sukkeravlen ligger ugunstigt. Sukkerproduktionen vil i 1917 aftage med ca. 25 pCt. Dette er yderst uheldigt, da vi har Brug for meget Sukker. Vi maa være forberedt paa, at Fedt-, Smør- og Mælkerationerne vil blive mindre i de kommende Maaned. Oliefrugterne truer med Misvækst. Ad Aare vil vi ikke kunne forsyne Befolkningen med Kød. Vi maa stole paa Kornet og Kartofflerne.

De østlige Provinser har lidt meget af den strenge Frost. Der er Fare for, at Læggekartoflerne har taget Skade, og at den kommende Høst vil blive paavirket deraf. Der raabes nu paa Fred og Brød. Men Brødet kommer ikke uden videre med Freden, thi efter Freden vil vi ikke kunne faa Tilførsler af Korn til de nuværende Priser.

Statssekretær *Helfferich*: Freden vil, som Præsident *Batocki* lige har fremhævet, ikke forbedre Ernæringsforholdene. Landbruget i England saavel som i Frankrig og Italien mangler ligesom vort Folk, Heste og Kunstgødning. Rusland og Rumænien vil ikke efter Krigen kunne levere saa meget som før. Hele Verden vil næste Aar have opbrugt sine Reservebeholdninger. Vi kan derfor ikke regne med Tilførsler udefra efter Freden. I de første 2—3 Aar efter Krigen maa vi staa paa egne Ben. Efter det maa vi lægge vor Produktionsplan. Vi producerer nu mere Kvælstof, end vi før indførte. Men Hærens Forbrug vokser stadigt. Og den gaar foran Landbruget.

Dr. *Böhme* udtalte Frygt for, at det kunde blive nødvendigt at angribe Læggekartoflerne. *Schmidt*, Berlin, henviste til, at der efter den sidste Statistik var forsvundet over 1 Million

Tons Korn. Det maatte være fodret op i Smug. Transportvanskelighederne var nu saa store, at det kunde blive nødvendigt helt at standse Persontrafikken.

Centrumsføreren *Herold*: Ernæringspørgsmaalet vil afgøre Krigen. Den, der kan holde længst ud, vil vinde Slaget. Fra dette Synspunkt set gælder det om at forøge den indenlandske Avl saa meget som muligt. En sund Krigsærneringspolitik er vigtigere end Krigsmaal. Det har vist sig, at man kan føre Krig uden Penge. Men man kan ikke føre Krig uden Brød.

Præsident *Batocki*: Efter alle Sagkyndiges overensstemmende Meninger kan vi paa Grund af Gødningsmangel ikke vente en normal Høst i 1917. Fra Rumænien har vi endnu ikke faaet Tilførsler. Jernbanerne er ødelagte, Donauhavnene spærrede af Is.

Kepler: Vi gaar med Kæmpeskridt en Katastrofe i Møde. I min Valgkreds bages der allerede Brød af Kastanie-mel.

Systemet har ikke fremkaldt Katastrofen. Uden offentlig Forvaltning vilde vi allerede have staaet overfor den i Fjor. Dette udelukker imidlertid ikke, at der under den offentlige Forvaltning er begaaet store Fejl. Vi har navnlig opretholdt altfor store Kvægbesætninger. Regeringen har baaret sig ad som den Mand, der stadig gaar og venter paa, at han vil vinde det store Lod. Naar *Batocki* erklærer, at vi maaske vil være nødt til at angribe Læggekartoflerne, og naar *Herold* kræver, at vi skal holde Klidet tilbage for eventuelt senere at bruge det til Brød, saa er det en Bankeropolitik. Hvis der paa Grund af Savnene udbryder Hungertyfus, er vi færdige.

General *v. Owen*: Der er saa stor Mangel paa Fyldefoder i Landet, at Hæren har meget svært ved at faa sit Forbrug dækket. Der er derfor allerede givet Ordre til, at Hestene skal slaas paa Græs, saa snart det er muligt, og at Græsgangene derefter skal udnyttes til det yderste.

Hæren kan ikke undvære flere Heste. Vi har forlængst borttaget de overflødige. Generalerne har f. Eks. nu kun hver een Hest. Vi vaager fra oven strengt over, at der spares overalt, hvor det er muligt. Der kan ikke ventes Tilførsler fra de besatte Omraader, da de savner baade Saakorn og Læggekartofler.

Berlin d. 28. Februar 1917.

I Dag havde jeg først en længere Samtale med Kollega *Hildenbrand*, nu i Hamborg. Stemningen er meget pessimistisk i hamborgske Arbejderkrædse, sagde han. Naar de alligevel billiger Flertalssocialisternes Politik, er det, fordi de finder, at der ikke er andet at gøre. Sidste Lørdag havde der været svære Levnedsmiddeloptyer. Der var, uvist fra hvilken Side, over hele Byen bleven udspreddt Rygter om, at Bagerne havde faaet Tilladelse til at udlevere Brød uden Brødkort. Følgen var, at store Skarer stormede Bagerbutikerne. Og da Bagerne ikke vilde udlevere Brød, blev Folk rasende. Vinduerne blev slaede ind, og Kvinderne løb bort med 4—5 Brød i Favnen. „Sejrer vi ikke inden 5 Maaneder, er vi Hungeren prisgivet,“ sluttede han Samtalen.

I Rigsdagen fortalte man, at Erdmanns Brochure ikke er skrevet af Rigsdagsmand Dr. *Erdmann*, men af en ukendt Forfatter. I Virkeligheden er den et af Myndighederne forfattet Propagandaskrift. *Julian Borchert* har faaet 5000 Mark for at skrive Forordet. I Forvejen var der forgæves gjort Forsøg paa at faa *Eduard Bernstein* og andre ansete Socialdemokrater til at lægge Navn til imod høj Betaling.

Da jeg senere traf Bernstein, ledte jeg Samtalen hen paa Brochuren, og han fortalte da, at man ogsaa havde gjort Forsøg paa at faa ham til at skrive Forordet. Forlaget havde tilbudt ham at betale i Honorar, alt hvad han forlangte, blot han vilde lægge Navn til! Han havde selvfølgelig afvist Anmodningen, da det var en meget korrumperet Sag. — Bestikkesystemet flourer saaledes ogsaa i Indlandet.

Berlin d. 1. Marts 1917.

Krigsministeren meddelte mig i Dag, at en af Arméforvaltnings-Departementet indledt Undersøgelse har vist, at *samtlige* Hjemløse af dansk Afstamning nu er hjempermitterede.

Dermed er mit Arbejde for denne Sags Ordning omsider ført til et tilfredsstillende Resultat, og en Del Mennesker er bjergede ud af det store Mandedrab.

Berlin d. 2. Marts 1917.

I Dag sagde en meget anset Rigsdagsmand, som staar langt til Højre, til mig under fire Øjne, at han vilde betragte det som en Lykke for Verden, hvis den hensynsløse Undervandskrig forløb resultatløs.

Manglerne vokser synligt fra Dag til Dag. Skalaen kan aflæses i Levnedsmiddelfdelingen hos Wertheim. I Fjerkræafdelingen var Priserne for en sort Krage i Dag 2 Mk. 30 Pg.¹⁾, for en blaa Krage 2 Mk., for Alliker, Husskader, Nødderkrigere og Spurvehøge 1 Mk. 90 Pg. Magre Høns kostede 6 Mark, kødrigere 7,50 Mk. pr. Pund, men kan kun faas imod Kød kort. Gaasefedt koster 23 Mark pr. Pund. Af „Kødvarer“ sælges iøvrigt kun Fiskepølser og Muslinger i alle mulige Tilberedelser. Væmmeligt er det saakaldte „Brotaufstrich“, Blaamuslinger og Strandsnegle, som er malet til en graameleret, klæbrig Masse. Det koster 2,60 Mk. til 3,20 Mk. pr. Pund! Ferske Fisk sælges ikke længere. Røgede Sild koster 1,50 Mk. Stykket. Smaa fingertykke røgede Aal kan endnu faas for 12 Mark Pundet. Af Grøntsager findes kun Selleriknolde til 1,50 Mk. pr. Pund, Peberrod og daarlige Løg, samt naturligvis Foderkaalrabi og røde Runkelroer. De sidste gaar under Navnet „Polnisches Gemüse“. En Seddel med Angivelse af Prisen er med en Knappenaal hæftet paa hver enkel Roe. Kaffe-Surrogaterne er altid udsolgte.

Det er en sær Tid. I Centralhotellets Kafé drak jeg Kaffe med Frk. Huber. Vi havde aftalt Sammenkomsten, og jeg stak derfor et Par Stykker Rugbrød med Smør i Lommen til Kaffen og tog et lille Stykke Flæsk, som jeg havde faaet hjemmefra, med som Ekstraforæring. Det vakte overstrømmende Glæde. Frøkenen havde, skønt det i Dag er Torsdag, allerede spist sin ugentlige Brødration, der skulde slaa til til Mandag. Jeg forærede hende derfor endvidere 4 Brødmærker, saa at hun kunde købe sig 200 Gram ekstra. Hun blev glad som et Barn, thi alt hvad hun havde at leve af til næste Mandag var Foderkaalrabi og en lille Smule Mel, som hun havde faaet sendt fra en Søster.

Paa Vejen hjem fra Kaféen talte jeg et Sted over 400, et andet Sted over 200 Personer udenfor Bagerbutikerne, taalmodigt ventende i Timevis i 5—6 Graders Kulde paa, at Bu-

¹⁾ Marken holdt paa dette Tidspunkt omtrent Pari Kurs.

tikerne skulde aabnes, for at de udenfor Rationerne kunde faa hver $\frac{1}{4}$ Pund daarlige Kiks!

Hjemkommen paa Hotellet fandt jeg et Stykke Toiletsæbe paa mit Bord med en venlig Hilsen fra — *Martin Andersen Nexø!* Det var en meget kærkommen Gave, da Sæbe ikke længere er til at opdrive.

Berlin d. 3. Marts 1917.

Finansudvalget behandlede i Dag Rigskanslerens og Udenrigsministeriets Budgetter. Men Rigskansleren var ikke tilstede, fordi han skulde modtage en flamsk Deputation. Ord skiftet aabnedes af

Dr. *David*: Hvis Rigskansleren havde været tilstede, vilde jeg have spurgt ham om, hvad han forstaaer ved *Nyorienteringen*. — Han paaviste derefter, at en Forfatningsændring, specielt en Ændring af Valgloven, var tvingende nødvendig.

Gothein: Efter Krigen vil det være nødvendigt at udelukke eller i det mindste dog afsvække Nationaliteternes indbyrdes Kamp i de tvesprogede Landsdele. Lykkes det ikke, vil Modsætningerne atter skærpes. Under Krigen har vore polsk- og dansktalende Medborgere gjort deres fulde Pligt og Skyldighed. Det maa uden videre indrømmes. Nationalitetskampen kan bedst afsvækkes ved Indførelsen af Forholdstalsvalg. Jeg har ogsaa fundet Forstaaelse for denne Tanke indenfor Højre. Spørgsmaalet maa ordnes, inden vi atter gaar til Valg.

Ledebour: Valgkredsene maa ændres. Bestemmer vi, at de skal omfatte 170,000 i Stedet for 100,000 Indbyggere, vil Tallene atter hurtigt forskydes. Derfor er det bedst ikke blot at indføre Forholdstalsvalg i de tvesprogede Landsdele, men i hele Riget.

Statssekretær *Helferich* gav derefter en Fremstilling af *det flamske Spørgsmaals* nuværende Standpunkt. I Aarene før Krigen, udviklede han, var den flamske Bevægelse i stærk Fremgang. Men efter Krigens Udbrud stod Belgierne som en kompakt Masse overfor Tyskland. Rigsledelsen har senere søgt at vinde de Tyskerne folkeligt set nærstaaende Flamlændere, indført det flamske Sprog i Folkeskolerne og givet den sidste belgiske Sproglov den Udvidelse, at tvesprogede Familiers Børn ogsaa skal undervises paa Flamsk. Den 21. Oktober oprettede Rigsledelsen et flamsk Universitet i Gent. Uag-

tet den stødte paa stærk Opposition i derværende Universitetskredse, lykkedes det dog at vinde flere flamske Professorer for Sagen. Studenternes Antal er endnu ikke stort. Men al Beyndelse er svær.

Generalguvernøren har afgrænset Sprogomraaderne. Paa Grundlag deraf har Rigsledelsen endvidere gennemført en Deling af Administrationen, saa hver Nationalitet danner en Afdeling for sig. Befolkningen viser i stigende Grad Interesse og Forstaaelse for denne Nyordning.

En Del af den flamske Befolkning har vedvarende *franske Sympathier*. En anden Del slutter sig til *Aktivisterne*, som atter falder i fire forskellige Grupper. Deraf kræver en blot videregaaende Hensyntagen til det flamske Sprog, en anden nationalt Selvstyre og den længst til venstre staaende Gruppe fuld Tilslutning til Tyskland.

Han meddelte derefter de Fordringer, som den flamske Deputation, der er ankommen til Berlin, vil stille, og oplæste saavel de Taler, Deputationens Medlemmer vil holde, som Rigskanslerens Svar paa disse Taler. Hele Sagen var vel forberedt, alt stod paa Forhaand fast, og Programmet vilde blive nøje fulgt. Derpaa fortsatte han: Generalguvernøren har i fuld Forstaaelse med Rigskansleren længe forberedt *Flanderns Selvstændighed*. Vi vil arbejde videre ad denne Vej. Vanskelighederne er store, men dog ikke større, end at de kan overvindes. Og ved Fredsslutningen vil vi gøre alt, hvad der staar i vor Magt, for at gennemføre Sagen. Denne Politik ligger under alle Omstændigheder i Tysklands Interesse. Vi skaber nu fuldbyrdede Kendsgerninger. Og hvordan det saa end gaar med Fredsslutningen, vil den flamske Befolkning dog fremtidig faa Overtaget i Belgien og føle sig i Taknemmelighedsgæld til Tyskland.

Dr. *Spahn*: Jeg har ikke noget at indvende imod Regeringens flamske Program. Men det maa dog betones, at det store Flertal af den flamske Befolkning ikke deler Deputationens Standpunkt. Vi bør derfor roligt afvente Forholdenes videre Udvikling.

Statssekretær *Helfferich*: Vi vil gaa videre med Administrationens Deling i særlige vallonske og flamske Ministerier. Der vil blive udnævnt en Forvaltningschef for Vallonerne og en for Flamlænderne. Den ene vil faa Sæde i Namur, den anden i Bryssel.

Scheidemann: Jeg føler mig forpligtet til at gøre et andet Synspunkt gældende. Vi skal ikke arbejde paa andre Staters indre Splittelse, men paa Staternes indbyrdes Forstaaelse. Hvad Regeringen nu laver, er et kunstigt Arrangement, en Teaterforestilling. Det vil ende med en ny stor Skuffelse. Deputationen har faaet Paalæg om at forlange, at det tyske Rige ogsaa efter Fredsslutningen skal garantere Flanderns Selvstændighed. Men det er et indre belgisk Spørgsmaal, som ikke vedrører os. Jeg beklager, at dette ikke udtales i Svaret.

Hvad vi her rører sammen vil yderligere bidrage til at skærpe Krigsstemningen. Erfaringen med Polen burde have advaret Regeringen imod at foretage dette Skridt. Intet af, hvad man haabede af Polen, er gaaet i Opfyldelse. Hvor er de mange Frivillige, som man har ventet? (Dr. Südekum: Der er 800 ialt!) Bag Deputationen staar kun en lille Klike. Hvis der havde været en Bevægelse, vilde den have samlet sig om Universitetet i Gent. Nu har vi der 43 Professorer, men kun 195 Studenter, hvoraf en hel Del er Rigstyskere. Dette viser, at der ikke findes en virkelig flamsk Bevægelse, som vi kan bygge paa. Det er rigtigt, at Flamlænderne og Vallonerne har bekæmpet hinanden i Aarene før Krigen. Men det har vi ogsaa. Krigen har imidlertid svejset dem sammen. Jeg har talt med mange Flamlændere. De har alle sagt: Vore indre Forhold angaar ikke Jer. Og dog var de begejstrede Flamlændere. Jeg har ogsaa talt med Folk, som stod paa Deputations Standpunkt. Og hvem var det? Tre flamske Jøder! Det er de eneste, som jeg i Belgien har fundet begejstret for disse Ideer.

Det er en stor Synd, at man har ført de belgiske Arbejdere bort fra deres Hjem. Og det har vakt en uhyre Forbitrelse imod os. Det er ligefrem vanvittigt, at man har deporteret dem. (Tilraab: Dumt, utrolig dumt!) Hvad der er sket i Polen har vanskeliggjort Forstaaelsen med Rusland. Hvad der nu sker i Belgien vil vanskeliggøre Forstaaelsen med Vestmagterne. Vi burde have holdt vore Fingre derfra. Alt hvad vi opnaar er at skyde Freden længere ud.

Gröber: Deportationen af belgiske Arbejdere maa betegnes som et grovt Fejlgreb, som ogsaa har skadet den flamske Bevægelse. De belgiske Arbejdere i Tyskland er i en Stemning, som ikke kan være værre. Der er vakt et Had til os, som vil

nedarves i Generationer. Regeringen maa sætte alt ind paa hurtigst muligt at rette denne Fejl.

Efter mine Informationer er Flamlænderne endnu mere tyskfjendtlige end Vallonerne. Ophævelsen af Deportationerne vil virke heldigere end Rigskanslerens skønneste Taler. Regeringens Standpunkt er altfor uklart. Enten vil vi annektiere Flandern, og saa er de Forholdsregler, som vi har taget, rigtige, eller vi vil overlade Belgien til sig selv, og saa er de meget forfejlede.

Noske: Vort Lands Nødstilstand er saaledes, at vi maa af finde os med meget, som vi ellers vilde misbillige. Men alt har sin Grænse. Regeringen maa ikke vanskeliggøre Fredsslutningen.

Det helt overvejende Flertal af Flamlænderne skyr os som Pesten. De nærer et umaadeligt Had til os. Stemningen er saaledes. Om det er berettiget, behøver vi ikke at undersøge. Naar man taler med disse Folk, er Navnet Louvain nok til at bringe dem i Raseri. Enhver videre Samtale er da umulig. Jeg taler af Erfaring.

Deputationen repræsenterer kun et ganske tyndt Overlag af Befolkningen. De flamske Arbejdere vil ligesaa lidt arbejde frivilligt for os som de vallonske. Skal de arbejde, maa vi stille en Soldat bag hver Arbejder. Efter de bitre Erfaringer, som vi har gjort i Polen, burde Regeringen ikke have indladt sig paa nye Eksperimenter.

Den polske Kærre er kørt fast, fuldstændig fast. Østerrigerens Modstand kan ikke overvindes. Jeg har en Afskrift af Protokollen over den polske Klubs Forhandlinger. Skønt den indeholder mange højest interessante, ja meget vigtige Meddelelser, vil jeg, da dette Spørgsmaal ikke staar paa Dagsordenen, nøjes med at oplæse et Par Sætninger af Minister v. Bilinskis Tale. „I Principet,“ siger Hr. v. Bilinski, „var Monarkiet nødt til at antage det tyske Forslag. Men der er selvfølgelig ikke opnaaet Enighed om den fremtidige Ordning. Monarkiet er fast bestemt paa, at den nye polske Stat virkelig skal være uafhængig. Det er endvidere fast bestemt paa, at den nye Stat ikke maa slutte Forbund med Tyskland, men at Østerrig stadig skal have Haand i Hanke med den.“

Bør denne Erfaring ikke afskrække os fra at indlade os paa nye Eksperimenter i Vesten? Vil De gøre moralske Erobringer, maa De begynde ved den rette Ende. Saa burde de først

og fremmest sørge for, at Polakkerne i Kongrespolen ikke undertrykker Tyskerne og Jøderne saa nederdrægtigt, som det nu sker. Hvad jeg i denne Henseende nylig har erfaret i Warschau er ligefrem haarrejsende.

Erzberger: Oprettelsen af Universitetet i Gent blev hilst med Tilfredshed af mange Flamlændere. Men saalænge Arbejderdeportationerne opretholdes, vil det ikke udrette det mindste. Deportationerne skader os uhyre. Det er ikke blot Arbejdsløse, der er bortslæbt, men ogsaa Fabrikanter, Haandværkere, Ejendomsbesiddere etc. Vi bør i en Resolution kræve Deportationerne ophævede hurtigst muligt. Uden det kan vi ikke vente os det ringeste af Regeringens sidste Aktion.

Efter hvad jeg har erfaret af god Kilde, er de deporterede belgiske Arbejdere endog bleven anvendt til Arbejde indenfor Ildlinjen ved den tyske Front. Fra fransk Side anvender man nu som Repressalie derimod tyske Krigsfanger til Arbejde indenfor Ildlinjen ved den franske Front! Det er tvingende nødvendigt, at Regeringen hurtigst muligt standser denne Trafik ved at ophæve Deportationerne.

Grev *Westarp* erklærer, at de Konservative ikke vil slutte sig til den af *Erzberger* foreslaaede Resolution.

Payer: Det gaar med Regeringens sidste Aktion, som det plejer: *Rigsdagen erfarer først noget, naar Fyrværkeriet er afbrændt!*

Vi maa kunne enes om, at Deportationerne skal ophæves. Krigsministeren fordømmer i de stærkeste Udtryk de tyske Krigsfangers Arbejde i Ildlinjen bag den franske Front. Nu viser det sig, at denne Anvendelse af Krigsfangerne er at opfatte som en Repressalie imod vor Anvendelse af belgiske Arbejdere i Ildlinjen. Imod Frankrigs Behandling af vore Krigsfanger kræver man nu atter, at vi skal øve Repressalier. Hvor ender vi?

Vi staar nu i en meget ubehagelig Position. Resolutionen retter sig imod den øverste Hærledelses Dispositioner, og vi kender ikke dens Motiver. Derfor er jeg betænkelig ved at stemme for den.

Jeg er ikke principiel Modstander af, hvad der i Dag foregaar hos Rigskansleren. Efter Krigen vil Hadet slaa os i Møde fra Belgien, hvordan vi end bærer os ad. Sympathier fra den Kant kan vi ikke vente. Men det ligger naturligvis i vor Interesse at uddybe de bestaaende Modsætninger.

Hvad vi anbefaler Polakkerne i Kongrespolen nærmer sig stærkt til Høj- og Landsforræderi. Vi maa sørge for, at Flamlænderne ikke drives saa vidt. Forsigtighed er her paabudt. Rigskanslerens Svar er heldigvis ikke forpligtende. Det er diplomatisk affattet og tillader mange Fortolkninger.

En General: Deportationerne har ophvirvlet megen Støv. Hvor der er begaaet Fejlgreb, skyldes det i Reglen belgiske Forvaltningsmyndigheder.

Der er ialt ført 60,000 Belgiere til Tyskland. Deraf er 13,000 atter sendt tilbage efter Reklamationer, som vi har fundet berettigede. Af de tiloversblevne 47,000 har 23,000 frivilligt taget Arbejde i Tyskland. Over Resten har vi allerede disponeret. De skal bruges til Arbejde i Tyskland. Der tvangsforsendes nu ikke flere. Men vi hverver vedvarende frivillige Arbejdere i Belgien og har nu snart 100,000 belgiske Arbejdere i Tyskland ialt.

I de besatte Omraader er der megen Utilfredshed med de belgiske Arbejdere, da de vægrer sig ved at arbejde. Om vi end gaar strengt frem imod de Genstridige, kan jeg dog kun gentage Krigsministerens Ord: „Vi gør os ikke skyldige i Gemenheder!“

Ledebour: Før jeg gaar videre, maa jeg udbede mig en nærmere Præcision af, hvad Generalen forstaar ved Frivillighed.

Generalen: Fra først af vilde ingen Belgiere arbejde for os. Denne Trods var det nødvendigt at bryde. De blev derfor anbragte i Koncentrationslejre. Forholdsreglerne frugtede. Efter kort Tids Forløb erklærede en Del, at de hellere vilde arbejde for høj Løn end sidde i Koncentrationslejrene og lide allehaande Savn.

Ledebour: Naa, det er altsaa, hvad Militæret forstaar ved frivilligt Arbejde! Intet er bedre i Stand til at vise, hvor nødvendigt det er at vedtage den af Erzberger foreslaaede Resolution. Vi har ogsaa fra anden Side modtaget Oplysninger om, at man anvender Tvang for at fremkalde Frivilligheden. — Hvad Flamlændernes Behandling angaar, kan jeg iøvrigt slutte mig til Noske og Spahn. Naar Regeringen taler om „Velgørenhed“ imod Flamlænderne, finder jeg Anledning til at minde den om det engelske Ordprog: Velgørenheden begynder hjemmefra. Anvend De først Deres Velgørenhed overfor Polakkerne, Danskerne og Lothringerne. Gør De ikke det,

prisgiver De Dem med Deres Velgørenhedstale til Verdens Latter!

Dr. *Stresemann*: Bortførelsen af belgiske Arbejdere holder jeg ogsaa for et ulykkeligt Fejlgreb. Saaledes uden videre at deportere 60,000 belgiske Arbejdere er en uovervejete Forholdsregel. Hvad er det dog for en Politik, vi fører? Vi burde vække Sympathier, og vi vækker Had. Til hvad Nytte slæber man disse Arbejdere bort fra deres Hjem for at anbringe dem i Koncentrationslejre? — indtil en Del af dem efter Maaneders Forløb erklærer sig villige til at arbejde. Hvem bærer Ansvar for dette Skridt? Jeg forstaaer ikke, hvorfor de politiske Instanser ikke her har sat sig alvorligt til Modværge. Saasnaart en Arbejder efterviser, at han kan faa Arbejde i Belgien, bør han sendes hjem.

Vi hørte forleden, med hvilken Indignation Krigsministeren omtalte tyske Krigsfangers Arbejde i Ildlinjen bag den franske Front. Men hvis det er rigtigt, at vi først har anvendt belgiske Arbejdere i Ildlinjen, faar Sagen dog et ganske andet Udseende. Jeg maa her bede om nærmere Oplysninger.

Statssekretær *Helfferrich*: Bortførelsen af de belgiske Arbejdere var aftalt mellem alle kompetente Instanser. Men ved de trufne Anordningers Udførelse er man gaaet langt ud over de givne Instruktionser. Det er et Misgreb, som vi alle beklager. Vi har nu taget Affære for at faa det afhjulpet.

Gothein: Statssekretæren beder om formildende Omstændigheder. Alle er nu enige om, at der her er begaaet grove Fejlgreb. Det er en Ulykke for os, at Militærmyndighederne øver en saa afgørende Indflydelse paa de politiske Forhold. Det flamske Spørgsmaals Betydning overvurderes. Vi maa stille os paa det Standpunkt, at enhver Nation maa have sin nationale Ret.

Seyda: Hvad det flamske Spørgsmaal angaar, beklager vi saavel i Rigets som i Humanismens Interesse levende Deportationerne. Ordskiftet i Dag minder mig om Bibelens Ord: Men hvi ser du Skæven i din Broders Øje, og Bjælken i dit eget bliver du ikke var! Vi billiger, at man giver Flamlænderne flamske Skoler og et flamsk Universitet. Men Konsekvensen af Regeringens flamske Politik maa dog være, at man ikke længere kan nægte de ikke-tyske Befolkninger i Riget, hvad man tilstaaer Flamlænderne.

Dr. *David*: Det er rigtigt, at Flamlænderne er en urtysk Stamme, men det er ligesaa rigtigt, at de *ikke* vil være Tyskere. Hverken Flamlænderne eller Vallonerne vil have Belgien splittet. Saaledes er Forholdene ogsaa i Svejts, hvor tre Nationaliteter lever fordrageligt sammen. Alle disse Folk vil have nationalt Selvstyre. Ved Hjælp deraf kan vi ogsaa overvinde de nationale Vanskeligheder. Ad den Vej vil vi ogsaa med Tiden kunne vinde Danskerne og Polakkerne. For at forstaa disse Forhold maa De krybe ind i de nationale Mindretals Hud og tænke ud fra deres Standpunkt. Fra dette Synspunkt set holder jeg det ogsaa for rigtigt at understøtte Flamlændernes Krav om nationalt Selvstyre.

Ansvar for Deportationerne falder paa den politiske Ledelse. Den burde have vist de militære Forslag energisk tilbage. Resolutionen maa vedtages. Hjælper det ikke, maa Sagen paatales i Plenum. Vi er i en meget uheldig Stilling. Regeringen træffer paa egen Haand Afgørelsen, og vi løber magtesløse bag Vognen. Kun ved i Plenum at appellere til Offentligheden kan vi vinde Indflydelse.

Naar belgiske Arbejdere er bleven tvungne til at grave Skyttegrave bag vor Front, er det et svært Brud paa Folkeretten. Hvad vilde vi have sagt, hvis Russerne i 1914 havde behandlet Østpreusserne saaledes?

Hvad Belgiens Annektion angaar, har 999 pro mille af Flamlænderne udtalt sig imod enhver Forbindelse med Tyskland. Belgiens Annektion vil endvidere naturnødvendigt tvinge Holland over til vore Fjender. Vi maa ordne det belgiske Spørgsmaal til den belgiske Befolknings Tilfredshed.

Efter at *Mumm* endnu havde opfordret Regeringen til at give Finansudvalget Lejlighed til at tale med den flamske Deputation, vedtoges Resolutionen imod Deportationerne med alle imod de Konservatives Stemmer.

Derefter gav Statssekretær *Zimmermann* endnu en kort Fremstilling af Udenrigsministeriets Forsøg paa at faa et Forbund afsluttet med *Mexiko* og om muligt med *Japan*. Hans Redegørelse stadfæstede, hvad der allerede er Offentligheden bekendt. Ordlyden af den virkelig afsendte Depeche dækker sig med Ordlyden af det opsnappede og af Amerika offentliggjorte Brev.

Berlin d. 4. Marts 1917.

I Gaar modtog Sprogforeningens Bestyrelse følgende Skrivelse fra den militære Censur:

„I Sprogforeningens Almanak for 1916 befinder sig under Overskriften „Portotakster“ i Afdelingen for Danmark under „Breve“ Betegnelsen „Sønderjylland“ for Nordslævig. Denne helt utilbørlige Betegnelse er, som jeg herved efter Befaling af den stedfortrædende Generalkommando for 9. Armelegion i Altona har at give Dem tilkende, selvfølgelig kun ved en Forseelse ikke bleven strøget af Censuren.

Olsen,
Kaptajn.“

Hejmdal har i den senere Tid modtaget flere lignende Skrivelser, hvori det f. Eks. forbydes os at bruge Betegnelsen „Haderslev Vesteramt“ og andre danske Stednavne.

I det hele er Censuren næsten bleven utaalelig i den sidste Tid. Den stryger ubarmhjertigt alle Meddelelser, som kan give Læserne Indtryk af, at der hersker Mangel af nogen Art i Tyskland. I sidste Maaned har man saaledes forbudt os at meddele, at man ved en Auktion over Heste paa et Stutteri i Østpreussen gennemsnitlig har betalt 4217 Mark for en Hest; endvidere, at man i Svansø frygter for, at Vintersæden har lidt Skade af Frostene, at Træpriserne paa en Skovauktion i Satrup i Angel har været høje, at Andelsmejeriet Kløvergaard i Fæsted har maattet standse Driften i nogen Tid paa Grund af Kulmangel, at der er bleven betalt 4900 Mk. for en Følhoppe nede i Ejdersted, at der har været Trængsel udenfor et Mælkeudsalg i Haderslev, at der er bleven betalt 2—3000 Mk. for 2 Aars-Plage i Husum, at der i forrige Uge blev uddelt et kvart Pund Ost til hver fire Personer, at den første Ladning Kartofler er ankommen til Aabenraa og yderligere Ladninger ventes med Længsel, at der i denne Uge i Flensborg vil blive udstedt Kort, der berettiger til Køb af billige røgede Fisk, at Landmand Johannsen i Klægsbøl har solgt et Parti Stude for 1300 Mk. Stykket, at Kartoffelrationen er bleven betydeligt nedsat i flere tyske Byer o. s. v. o. s. v.

Mere forstaaeligt er det, at man nægter os at aftrykke en hel Del Feltbreve, og at man stryger Sætninger som følgende i en Hilsen, som en ung Mand fra Sundeved, der ligger paa Østfronten, i disse Dage har sendt Slægt og Venner gennem

Bladet: „Man staar jo her i Polens Ødemarker i Fare for, at Sindet stivner ligesom Sumpen omkring os. Men efter Vinter kommer Vaar, og saa vil der for os vel ogsaa være en bedre Tid i Vente.“

Berlin d. 5. Marts 1917.

Finansudvalgets Møde aabnedes i Dag med, at Statssekretær Zimmermanns Redegørelse for *Affæren med Mexiko* stilledes til Diskussion.

Dr. David bad om Ordet til Forretningsordenen: Den officielle Beretning, der i Lørdags udsendtes om Finansudvalgets Forhandlinger er, hvad de belgiske Arbejders Deportation angaar, *fuldstændig misvisende og vildledende*. Vi kan ikke længere finde os i, at der udsendes saadanne Beretninger. Vi har i vor Resolution taget Standpunkt *imod* Regeringen. Vi har med dyb Indignation talt *imod* Bortførelserne og Behandlingen af de belgiske Arbejdere. Og i den officielle Beretning fremstilles Sagen nu, som om Finansudvalget *billiger*, hvad der er sket. Det vil vi under ingen Omstændigheder finde os i, da det er en helt uforsvarlig Vildledning af den offentlige Mening.

Spahn misbilligede ligeledes skarpt Beretningen og foreslog, at Finansudvalget skulde beslutte, at der herefter kun maa udsendes Beretninger, som i Forvejen er læste og godkendte af to Medlemmer af Udvalget. Prins *Carolath*, *Erzberger*, *Payer* og *Ledebour* sluttede sig til Dr. David.

Statssekretær *Helfferich* søgte at berolige Stemningen og erklærede, at Undersøgelsen har vist, at de belgiske Arbejdere alligevel ikke er bleven sysselsatte i den „egentlige Ildlinje“. (Tilraab: Hvad er den „egentlige Ildlinje“?)

Gröber sluttede sig meget bestemt til de øvrige Talere, og *Spahns* Forslag blev vedtaget. Derpaa gik man over til Dagsordenen.

Dr. David: Statssekretær *Zimmermanns* Meddelelser vedrørende Mexiko svarer til, hvad der er Offentligheden bekendt. Kendsgerningerne ligger altsaa saaledes, som Pressen har meddelt.

Der er sikkert ikke mange her i Salen, som holder det af Statssekretæren foretagne Skridt for forsigtigt, klogt og rigtigt. Fandtes der ikke en anden brugelig Vej, naar Udenrigsministeriet holdt det for ønskeligt at træde i intim For-

bindelse med Mexiko? Her er dog en mexikansk Gesandt. Statssekretæren har refereret en Samtale, som han havde med ham for seks Uger siden. *Mexiko tilbød os da en Station for vore Undervandsbaade paa den mexikanske Kyst.* Havde det ikke ligget nær at knytte nye Forhandlinger dertil? Vi havde ogsaa kunnet antyde vor Gesandt i Washington Opgaverne i en forsigtigere Form. Han vilde have forstaaet halvkvæden Vise. Brevet var i hvert Fald unødvendigt og Indholdet uheldigt.

Naar Udenrigsministeriet har tilbudt Mexiko to amerikanske Stater, er det saaledes en for mig uforstaaelig Vurdering af de i Betragtning kommende Kræfter. Tror Udenrigsministeren da virkelig, at Mexiko kan tvinge de Forenede Stater til at prisgive dette Territorium? Og at Mexiko senere vil kunne hævde det?

Og hvor kan vi tilbyde Mexiko, at vi vil staa sammen med det i Krig og Fred? Det er jo helt umuligt. Jeg kan ikke tro, at Mexiko har taget dette Tilbud alvorligt. Det er et helt ulykkeligt Paafund. At vi har søgt at engagere os paa denne Maade, har gjort vor Politik latterlig for Alverden.

Og videre: Var det nødvendigt at nævne *Japan* ved denne Lejlighed? Det er dog helt meningsløst at forudsætte, at Japan skulde lade sig friste af Mexiko. Japans Politik bestemmes mere af Forholdet til Rusland end af Forholdet til Amerika. Udenrigsministeriet er her gaaet ud fra Forestillinger, som ikke har noget med Virkeligheden at gøre.

Er Mexiko endelig en Stat, med hvilken man kan afslutte et Forbund? Japanerne vil i hvert Fald sikkert ikke gøre det. Fra Undervandskrigens første Dag har det været min faste Overbevisning, at den uundgaeligt vilde føre os i Krig med Amerika. For Tyskerne i de Forenede Stater er dette sidste Skridt et Kølleslag.

I den amerikanske Note har man højtidelig forsikret, at man lægger den største Vægt paa at leve i Fred og Forstaaelse med Amerika. Og samtidig søger man underhaanden at afslutte Forbund med Mexiko imod Amerika. I Washington vil man sent glemme dette Dobbeltspil. Det vil gaa ud over vore Landsmænd derovre!

Sagen lader sig nu ikke ændre. *Vi kommer som sædvanlig bagefter her i Udvalget.* Men jeg vil haabe, at Statssekretæren nu omsider har lært at være forsigtig i saadanne Anliggender.

Statssekretær *Zimmermann*: Dr. David har spurgt, om der ikke gaves en bedre Vej, hvis jeg vilde træde i Forbindelse med Mexiko. Derpaa kan jeg kun svare, at jeg har valgt den Vej, som jeg holdt for den bedste. Jeg kunde den Gang faa et Brev helt sikkert til Amerika. Hvorledes er en Hemmelighed, som jeg ikke kan røbe. Min Instruks til vor Gesandt i Mexiko er bleven opfanget. Paa hvad Maade kan jeg endnu ikke sige. At vor Gesandt i Washington har afsendt Brevet med en Kurer, saaledes som det er bleven paastaet i Pressen, kan jeg ikke tro.

Hvis den mexikanske Gesandt havde opholdt sig her i Berlin, var jeg rimeligvis traadt i Forbindelse med ham. Men han har i de sidste Maaneder opholdt sig i Svejts. Og han taler desuden kun Spansk. Som Følge deraf ledsages han altid af en ung Tolk, paa hvis Tavshed og Paalidelighed jeg ikke uden videre kan stole. Den Vej var altsaa ubrugelig i dette Tilfælde.

Nu mener Dr. David, at det var meget forkert at tilbyde Mexiko to amerikanske Stater. Ja, jeg er ganske vist ogsaa af den Mening, at Mexiko ikke kan vinde disse Provinser. Men jeg stillede imod et bestemt Maal. *Jeg vilde hidse Amerika nye Fjender paa Halsen*, Fjender, som kunde give dem nok at tage Vare paa derovre. Ved at pege paa disse amerikanske Provinser vilde jeg presse Mexiko til hurtigst muligt at gøre Indfald i de Forenede Stater og dermed binde den amerikanske Hær.

Vi har desuden — det maa jeg betone — kun gjort et Tilbud, som ikke paalægger os Forpligtelser. Tilbudet var imidlertid nødvendigt for at faa Mexiko til straks at gribe ind.

Forbindelsen mellem Mexiko og Japan er gammel. Jeg har holdt det for nødvendigt at lade Japan forstaa, at vi ikke vil hævne, hvad det har forbrudt. Den japanske Gesandt i Stockholm har gentagne Gange sagt til vor derværende Gesandt og ligeledes til den derværende østerrigske Gesandt, at vi burde overveje, om vi ikke kunde opnaa en Forstaaelse. Jeg har, ogsaa hvad Japan angaar, efter min Mening grebet Sagen rigtig an. Og jeg vilde handle ligesaa i Dag.

Statssekretæren oplæste derefter en af Præsidenten i Mexico udarbejdet Betænkning. Det udvikledes deri, at Mexiko og Tyskland altid har staaet i et venligt Forhold til hinanden. Mexiko har, hed det endvidere, stærke tyske Sympa-

thier. Tyskland er den eneste Stormagt i Evropa og Amerika, som Mexico søger nærmere Forbindelser med, økonomiske og politiske. Mexiko ønsker Vaaben. Mexiko ønsker med Tysklands Hjælp at forstærke sin Marine. Denne af Præsident Carranza affattede Betænkning er dateret den 3. November 1916.

Efter at have modtaget Betænkningen svarede jeg, fortsatte Udenrigsministeren, at vi havde modtaget disse Meddelelser med megen Interesse. Tysklands Ønsker gik i samme Retning. Iøvrigt udtalte jeg mig hverken bindende eller forpligtende i nogen Retning, fordi Tiden endnu ikke var moden dertil.

Den 8. November 1916 indløb der derefter en Depeche fra vor Gesandt i Mexiko, som meddelte, at de Allierede havde truet med at gribe til energiske Modforholdsregler, hvis Mexiko understøttede de tyske Undervandsbaade i deres Operationer. Med Henblik derpaa havde Præsident Carranza erklæret overfor vor Gesandt, at *Mexiko desuagtet vilde hjælpe vore Undervandsbaade og eventuelt skaffe dem en fast Basis paa den mexikanske Kyst.*

Det ses deraf, at Mexikos Stilling er klar. Men vi maatte endnu den Gang tage Hensyn til Amerika

Her kom *Gothein* hen til mig og bad mig om ikke at gøre Notitser, da det jo drejede sig om strengt fortrolige Forhandlinger. Dr. *Quark*, som sad ved Siden af mig, sluttede sig til ham, og for ikke at vække videre Anstød standsede jeg derfor mine Optegnelser under Forhandlingerne. Iøvrigt gav Statssekretær *Zimmermann* ikke i dette Møde flere Meddelelser af særlig Betydning.

I Ordskiftet deltog Prins *Schönaich Carolath*, *Ledebour*, *Gröber*, Dr. *Heckscher* og Grev *Westarp*. Paa *Ledebour* nær billigede de alle principielt Aktioner, men de var enige om at finde Udførelsen uheldig, uden dog paa *Sagens* nuværende Standpunkt at ville fælde en afgørende Dom.

Grev *Westarp* hævdede, at Vejen til Japan gik over *Petersborg*, hvortil *Zimmermann* svarede, at Vejen over Japan til *Petersborg* var lige saa god.

Statssekretær *Zimmermann* oplæste en Del Indberetninger fra den tyske Gesandt i Mexiko, som viste, at der bestaar et intimt Forhold mellem Mexiko og Japan. Derfor var det efter Statssekretærens Mening ogsaa fuldt forsvarligt at gaa over Mexiko til Japan. Han betonedes paany stærkt, at han ikke

troede paa, at Mexiko kunde vinde en Krig mod de Forenede Stater og endnu mindre paa, at det vilde kunne fastholde de i Udsigt stillede amerikanske Sydstater, men det var efter hans Mening nødvendigt at benytte dem som Lokkemiddel for at bevæge Mexiko til at gøre et Indfald paa amerikansk Territorium!

Gothein tog endnu en Gang Ordet og opkastede paany Spørgsmaalet: Hvorledes skal vi atter faa Fred med Amerika? Statssekretærens Udtalelser til *Gerard* om de hvide Racers Solidaritet overfor de gule var yderst beklagelige. De var sikkert optegnede og skulde nok vise sig som Gengangere. Dette fandt almindelig Tilslutning.

Efter at Debatten om det mexikanske Spørgsmaal dermed var afsluttet, stilledes Udenrigspolitikken til Diskussion.

Statssekretær *Zimmermann*: Vi har anbefalet *Spanien* at sende Frugt til os over København, hvis det ikke længere er muligt at benytte Vejen over Svejts. Vi har solgt 9000 Tons Handelsskibe til Spanien og er eventuelt villige til at gaa videre. Spanien har forpligtet sig til kun at bruge disse Skibe i Fragtfart mellem Spanien og Sydamerika.

Med *Danmark* staar vi takket være vor Gesandts Bestræbelser vedvarende i et udmærket Forhold. Vi har tilbudt Danmark 100,000 Tons Kul i Marts Maaned imod, at det stiller 1000 Jernbanevogne og et tilsvarende Antal Lokomotiver til Raadighed til Transporten.

England har ved sit stærke Tryk paa *Norge* opnaaet en Overenskomst, hvorefter Norge kun maa udføre 15 pCt. af sin Fiskeeksport til Udlandet og endda kun til nevtrale Lande. Til Gengæld faar Norge engelske Kul.

Sverrig og *Holland* faar ligesom Danmark Kul fra os. Jeg tror ikke, at Undervandskrigen vil have farlige Følger for vort Forhold til disse Lande.

Statssekretæren oplæste derefter en Depeche fra Wien, hvorefter Wilson vil søge at undgaa et Brud med *Østerrig*. Men hvis Amerika erklærer Tyskland Krig, vil *Østerrig*, *Bulgarien* og *Tyrkiet* straks tage Konsekvenserne og ligeledes erklære Amerika Krig.

Graefe udbeder sig videregaaende Oplysninger om *den danske Eksport*. Faar England vedvarende 50 pCt. og Tyskland 50 pCt. af den samlede Landbrugseksport? Kan vor Udførsel til Norge ikke standses?

Statssekretær *Zimmermann*: Overenskomsten med Danmark er strandet. Dermed er ogsaa den hidtilværende Fordeling af Eksporten mellem England og Danmark ophørt. Vi vil nu søge at faa hele Danmarks Udførsel af Landbrugsprodukter. Om det vil lykkes, kan jeg ikke sige. Vi kan ikke underbinde Handelen mellem de nevrtrale Lande. Vi kan heller ikke hindre Danmark i at sende Landbrugsprodukter til Norge.

Da Debatten om Udenrigspolitikken dermed var afsluttet, kom Dr. *David* hen til mig.

„Kød og Blod har Statssekretæren,“ sagde han med Hentydning til en Ytring af Dr. *Stresemann*, som under Drøftelsen om det mexikanske Spørgsmaal havde udtalt sin Glæde over, at Tyskland atter havde en Statssekretær af Kød og Blod. „*Men*,“ tilføjede han med et fint Smil, „*hans Hjerne synes desværre ikke at være udviklet i samme Grad.*“

„Nej,“ svarede jeg, „det er i hvert Fald en utrolig Naivitet, der præger hans Udtalelser. Denne ubegribelige Tro paa, at han kan binde andre Diplomater alt muligt paa Ærmet.“

„Ja,“ fortsatte Dr. *David*, „hans Tro paa, at andre Statsmænd er saa dumme, at de uden videre følger hans Tilskyndelser, viser, at han selv er dum, thi selv tror han jo slet ikke paa, hvad han hvisper dem i Øret. Han buser blot lige paa.“

Vi talte endnu en Stund om Stillingen og var enige i dens Bedømmelse. Saa udbrød Dr. *David* pludselig:

„Aah, havde vi dog bare Fred, saa man atter kunde strække sig i Sandet ved Tisvilde, — jeg er træt af Krigen!“

Endnu en Episode fra de lige afsluttede Debatter om Mexiko. *Ledebour* havde rettet et heftigt Angreb paa Regeringen. Da replicerede Statssekretær *Helfferich*: „De er Idealist. Men Idealismen duer ikke i Politiken. Hvem der vil have med Politik at gøre, maa være i Besiddelse af en god Portion Egoisme og forstaa at gøre den gældende. Hvem der ikke er det, bør holde sine Fingre fra Politiken.“ — Det er denne modbydelige, moderne Stræbers politiske Program!

Hos en Bekendt traf jeg i Aftes en tysk Stabslæge og en rumænsk Ingeniør ved Navn *Stahl*, som havde været interneret i Tyskland i et Par Maaneder. Stabslægen fortalte, at Kopperne griber foruroligende stærkt om sig. Ellers er Sundheds tilstanden i al Almindelighed over Forventning god.

Bagefter gik jeg ind paa en Kafé med Rumæneren. Her for-

talte han mig, at der var et udstrakt Bestikkelsessystem i Gang i Rumænien. Embedsstanden var bestikkelig fra øverst til nederst. Af Statsmændene ansaa han dog P. Carp og Marghiloman for ubestikkelige — fordi de var saa rige, at de ikke trængte til flere Penge! De øvrige rumænske Statsmænd og fremstaaende Politikere var efter hans Mening alle bestikkelige.

Jeg maatte, da Marghiloman nævntes, uvilkaarlig mindes den Samtale mellem Erzberger og en frisindet Kollega, som jeg i Novbr. 1915 var Ørenvidne til i Rigsdagen.¹⁾

Berlin d. 7. Marts 1917.

I Finansudvalget talte Statssekretær *Helfferich* i Dag om Tysklands Forhold til *Østerrig*. Forslaget om Oprettelse af en tysk-østerrigsk Toldunion stødte paa meget stærk Modstand i *Østerrig*, fordi man der var bange for den tyske Industri, som faktisk ogsaa hurtigt vilde sætte den østerrigske ud af Spillet, hvis de skulde arbejde indenfor samme Toldgrænser. Ved Krigens Udbrud, da Rusland stod i Forgrunden, og *Østerrig* følte sig stærkt truet, var det, meddelte han strengt fortroligt, meget medgørligt. Men efterhaanden, som Rusland traadte i Baggrunden, er de østerrigske Statsmænd bleven mere og mere ømfindtlige og aarvaagne overfor alle Bestræbelser, som kan indskrænke *Østerrigs* Selvstændighed. De maa derfor nu behandles meget forsigtigt. *Østerrig* kan, hvad Dag det vil, faa Fred med Frankrig og England, ja, selv med Rusland. Det maa ikke glemmes. De Allierede udfolder vedvarende stærke Bestræbelser for at bryde Centralmagternes Forbund. Det er derfor en Vildfarelse, at Tyskland her uden videre kan optræde som den Stærke og gøre sin Magt gældende. Dette gælder ogsaa overfor Bulgarien og Tyrkiet. Derfor kan en Toldunion heller ikke opnaas.

Under den dertil knyttede Debat sagde Dr. *Stresemann*, at Statssekretær *Helfferich* i en personlig Samtale havde udtalt sig ringeagtende om de „Føljetonister“, der søgte at oprette et „Mellemeuropa“ uden at kende Forholdene til Bunds. De Frisindede tog, da der her var peget meget tydeligt paa Fr. *Naumann*, deraf Anledning til at erklære, at Fraktionen paa enkelte Undtagelser nær ikke delte *Naumanns* Standpunkt til

¹⁾ Side 145.

denne Sag, saaledes som han havde klarlagt det i Bogen om Mellemevropa.

Efter Mødet traf jeg *Breiski* paa „Kafé Victoria.“ Vi havde en længere, interessant Samtale. Nøden var, fortalte han, overordentlig stor i de vesttyske Industriegne, hvor han fremdeles bor. I Holland er Stemningen meget tysk fjendtlig. Hollænderne vil kun sælge Levnedsmidler til Polakkerne. Civilbefolkningen i Lille er bleven fjernet. Metz skal ligeledes rømmes. Han fortalte endvidere, at Grunden til, at han var flyttet fra Thorn til Vestfalen, var, at hans Søn var bleven bortvist fra Gymnasiet i Thorn. Nu er Sønnen 18 Aar og vil snart blive indkaldt til Militærtjeneste! Vi konstaterede, at vi i alt væsentligt var enige i vor Opfattelse af Stillingen.

Berlin d. 8. Marts 1917.

I Rigsdagen havde jeg i Dag en længere interessant Samtale med *Haase*. Han paastod, at *Stauning* og *Borgbjerg* under deres Ophold i Berlin var bleven førte direkte bag Lyset med Hensyn til Tysklands virkelige Stilling.

I Samtalens Løb fortalte han videre, at Overkommandoen, efter hvad han vidste af god Kilde, havde besluttet at rømme Mühlhausen. Fabrikerne er allerede standsede og demonterede. 5000 Arbejdere er dermed bleven brødløse. Overborgmesteren og en Deputation af Storfabrikanter har i denne Anledning været i Berlin og forgæves gjort Forestillinger. Tyskerne vil i en nær Fremtid trække sig tilbage af „strategiske Grunde“.

Ernæringsforholdene betegnede han som frygtelige. En Katastrofe synes uundgaaelig. „Den bebudes i Michaelis' sidste Tale, der kun kan opfattes som et Nødskrig.“

Berlin d. 17. Marts 1917.

Under et Ophold hjemme i Nordslesvig i Anledning af P. Skaus Jordefærd har jeg haft Lejlighed til at drøfte Stillingen indgaaende med en Del af vore Tillidsmænd. Stemningen er trods Tabene god. Man ser Fremtiden tillidsfuldt i Møde.

En enkelt for Forholdene ret karakteristisk Episode skal jeg notere: I Jernbanen fra Vojens til Haderslev traf jeg Klokken godt 9 Aften sammen med et Par Hestehandlere. Den

ene fortalte, at han endnu samme Aften skulde til Bryllup hos en Købmand i Haderslev. Da jeg udtalte min Forundring over, at Brylluppet blev holdt saa sent, fortalte han: „Brudgommen har flere Gange søgt om Tilladelse til at rejse til Danmark for at gifte sig. Ansøgningen er hver Gang bleven afslaaet. Hans Kæreste har ligeledes faaet Afslag paa flere Ansøgninger om at rejse til Haderslev for at holde Bryllup. Nu har han brugt Hjemmeraad. Forleden gik han „over Stien“, lod sig vie i Danmark, og i Aften har han smuglet sin Kone ind. Nu er hun tysk Statsborger og kan ikke udvises, og Brylluppet skal i Nat fejres med et lille Knald.“ — Jeg fik i det hele det Indtryk, at „Stien“ til Kongeriget nu bliver flittigt brugt.

Censuren har strøget store Afsnit af en Nekrolog, som jeg har skrevet om min afdøde Ven *P. Skau* og ligeledes det væsentligste af en Artikel om hans Jordefærd.

Finansudvalget fortsatte i Dag sine Forhandlinger. Krigsministeren gav en Oversigt over den militære Situation. *Omvæltningerne i Rusland*, udtalte han, vil lette Stillingen paa Østfronten. I Rumænien vil man næppe naa ud over Serethlinjen. Tilbagetoget i Vesten har længe været forberedt. Det strækker sig over en Bredde af indtil en Dagsmarch. Foran de nye Linjer er alt ødelagt. Tilbagetoget var nødvendigt, fordi de gamle Linjer var sønderskudte og ødelagte. Hindenburg-Programmets Udførelse er bleven forhalet af den strenge Vinter. Derfor er det af Betydning at vinde Tid. Hvis Fjenden nu vil angribe, er han velkommen. Der er truffet Forberedelse til at modtage ham. Et Angreb i Elsass-Lothringen er ikke udelukket. Mesopotamien er en underordnet Krigsskueplads. Afgørelsen vil falde i Evropa og ved Undervandskrigen. Bagdads Fald er værst for Tyrkiet. Der maa regnes med, at Palæstina ogsaa kan gaa tabt. — Ministeren var træt og nervøs. Han bestræbte sig for at sige saa lidt som muligt og undveg alle Spørgsmaal.

Fra alle Sider krævede man, at Militærmyndighederne nu omsider skulde opgive Hemmelighedskræmmeriet med Hensyn til Eksplosioner og Flyverangreb i Indlandet.

Behandlingen af Krigsministerens Budget begyndte i Dag med en Drøftelse af Militærmyndighedernes Behandling af Elsass-Lothringerne, som har vakt dybtgaaende Uvilje.

Krigsministeren erklærede, at *Arrestationerne ved Krigens Udbrud* var bleven foretaget paa Grundlag af Lister, som Ci-

vilmyndighederne havde opstillet i Fredstid. Civilmyndighederne kendte Personerne efter længere Tids Iagttagelse. De kunde derfor bedst udpege, hvem der var farlig og derfor burde sættes i Varetægtsarrest. Militæret kunde ikke kontrollere Listerne. Ansvarer falder derfor paa Civilmyndighederne. For Militæret gjaldt det kun om at sikre sig imod Spionage.

Oberst *v. Wriesberg* meddelte, at der den 1. December 1916 endnu havde siddet 573 Elsass-Lothringere i Varetægtsarrest. Desuden var 693 Elsass-Lothringere stavnsbundne. Siden da var der bleven sat 310 Fanger paa fri Fod. For 127 Personers Vedkommende var Stavnsbaandet atter bleven ophævet.

Gröber: Fremgangsmaaden er altsaa følgende: Militæret sætter sig i Fredstid i Forbindelse med Civilmyndighederne, som kender Befolkningen. Civilmyndighederne opstiller derefter Lister over „mistænkelige Personer“. Hvorledes udfindes de? Efter Angiverier af underordnede Politiorganer og uansvarlige Personer?

En elsass-lothringisk Præst, som har siddet i Varetægtsarrest siden Krigens Udbrud, har i Henhold til den ny Lov faaet udleveret Akterne med Optegnelse af *alt*, hvad der foreligger imod ham. Og *alt*, hvad der foreligger imod ham, er, at han er mistænkt for at have franske Sympathier! En Gendarms Anmeldelse synes at være tilstrækkelig til at sætte en Mand bag Laas og Slaa i Aarevis. Borgerne er retsløse og fuglefri. Dette er en eminent Fare. En elendig Angiver øver sit lyssky Haandværk. Saa gaar der maaske Aar. En Dag udbyder der Krig. Han staar paa den sorte Liste, og dermed er han færdig. I Lothringen er det især gaaet ud over Præsterne. De stod i Listerne. Den 1. August 1914 blev de arresterede, mishandlede, bortslæbte. Og de fleste sidder endnu efter halvtredie Aars Forløb indespærrede. Rigsdagen maa kræve, at Loven sker Fyldest, og at Fangerne nu endelig sættes paa fri Fod.

Wendel: Listerne har ligget færdige i Aar og Dag. I Elsass-Lothringen vidste man forud, hvem der vilde blive arresteret, naar Mobiliseringen fandt Sted. Præsterne er fremfor alle bleven grusomt mishandlede.

Han anførte drastiske Eksempler med nøje Angivelse af Navne og Adresser. Et Sted havde Militæret bundet en Præst til en Lavet og kørt ham ud i Ildlinjen. En anden Præst, som i Ehrenbreitstein, hvor han sad arresteret, blev angrebet af

en ondartet Øjensygdom, nægtede man Lægehjælp. Følgen er, at han nu er næsten fuldstændig blind. Behandlingen paa Fæstningen Ehrenbreitstein, hvortil de fleste blev ført, har i det hele været grufuld. De fik bl. a. Brød, som var udhulet af Rotter og maatte leve i et frygteligt Svineri.

Hauss konstaterede, at der endnu efter halvtredie Aars Forløb sad 263 Elsass-Lothringere i Varetægtsarrest. Talrige andre havde Tvangsophold i andre Provinser. Af dem var tidligere Rigsdagsmand *Preiss* død i Wiesbaden, hvortil han var forvist. Han udbad sig Oplysninger om, hvor mange der i det hele var døde i Fængsler og under Tvangsophold.

Vor Kollega, Rigsdagsmand *Lévêque*, fortsatte han, forsvarede Rigskanslerens Politik overfor en Regeringsassessor og to Officerer, da han rejste hjem fra Berlin. Rigskansleren blev haardt angrebet, fordi han den Gang var en Modstander af den hensynsløse Undervandskrig. Under Forsvaret for Rigskanslerens Politik ytrede *Lévêque* da, at Tyskland ikke havde saa mange Undervandsbaade, som Folk troede. Dette blev angivet af Regeringsassessoren med den Virkning, at *Lévêque* blev tvangsforvist til en ussel lille Landsby i Pommern, hvor han nu har maattet leve i over et halvt Aar adskilt fra sin Familie. Hans Sønner, som begge ved Krigens Udbrud meldte sig som Frivillige, staar i Hæren, men kan ikke faa Orlov.

Franske Gudstjenester forbydes i stor Udstrækning. Hvor de endnu tillades, stilles der Spioner udenfor Kirkerne, som noterer Deltagernes Navne. Bagefter forfølges de. Til Slut fremdrog han talrige Tilfælde af grove Mishandlinger.

Dr. *Müller-Meiningen* paatalte skarpt, at de Arresterede ikke fik at vide, hvad de havde forbrudt. „De bliver ikke forhørt, for De har ikke gjort Dem skyldig i noget,“ skrev en Generalkommando til en Arresteret, som bad om at komme i Forhør for at faa Lejlighed til at forsvare sig. Regeringspræsidenten i Metz, Friherre *v. Gemmingen* har karakteriseret det der herskende Militærdiktatur som Angiveri og Barbari.

Krigsministeren og Generalstabens Repræsentanter forsøgte ikke at modbevise de anførte Kendsgerninger. De indrømmede paa direkte Forespørgsel, at *Lévêques* Sag laa saaledes, som den var bleven skildret. Krigsministeren undskyldte de tagne Forholdsregler med, at der var mange elsass-lothringiske Desertører. I de sidste 6 Uger havde 90 pCt. af de fra

Elsass-Lothringen til Elsass-Lothringere ved Fronten afsendte Breve indeholdt Opfordringer til at løbe over til Fjenden. (Stærk Bevægelse).

Dr. *Fehrenbach* appellerede indtrængende til de tilstedeværende Rigsdagsmænd og Regeringsrepræsentanter. Haand paa Hjertet, mine Herrer, sagde han, hvem af os har ikke lejlighedsvis udtalt sig ligesom Kollega Leveque? (Tilraab: Alle.) Det er vist bedst, at Regeringspræsident v. Gemmingen nu tager sin Afsked. Men han har Meningsfæller. Afhjælpes Klagerne ikke, maa Rigsdagen behandle Sagen i fuld Offentlighed. Det er vor Pligt.

Nehbel forsøgte et svagt Forsvar for Militæret. Forsigtighed var nødvendig. Han stod selv som Major ved Østfronten. Ogsaa der maatte der kæmpes haardt imod Spionagen. *Paa en eneste Station i Lithauen havde man i Løbet af en Maaned set sig nødsaget til at henrette ikke færre end 40 Spioner!* (Bevægelse.)

Berlin d. 27. Marts 1917.

I Dag fortsatte Finansudvalget sine Forhandlinger om Elsass-Lothringerne. *Waldstein*, *Landsberg* og *Rieszer* rejste nye stærke Anklager imod Militærdiktaturet. Krigsminister v. *Stein* erklærede, at Overkommandoen holdt sig til Krigsretten. Man maatte i Tide sikre sig Personer, som kunde blive farlige. Det var umuligt at vente med Arrestationerne, til Faren allerede var indtraadt. Statssekretær *Helfferich* bad indtrængende om ikke at behandle Sagen i Plenum. Regeringen vilde sørge for, at lignende Fejl blev undgaaet herefter. *Spahn* lyste efter Statholderen i Elsass-Lothringen. Det var uværdigt, at han spillede den Stummes Rolle. *Wendel* betonedede overfor Statssekretær *Helfferich*, at det ikke drejede sig om Fremtiden, men om Fortiden. De grove Fejlgreb, der var begaaede for halvtredie Aar siden, var endnu ikke rettede. Sagen burde derfor behandles i fuld Offentlighed.

Gröber: Rigsdagen er magtesløs overfor Militærmyndighederne. *Den har ikke en Gang kunnet tvinge Hærledelsen til atter at sætte en med Urette tvangsforvist Rigsdagsmand paa fri Fod!* Dette kan den ikke længere finde sig i. Sagen maa derfor behandles i Plenum.

Haas spurgte, om det var rigtigt, at 20,000 Elsass-Lothrin-

gere havde unddraget sig Værnepligten. *Böhle* bestred dette. Tallet var langt fra saa højt. *Schiffer* foreslog og motiverede en Resolution, som udtalte, at Arrestationerne og Tvangsforvisningen af Elsass-Lothringere stred imod Rigsloven af 4. December 1916. Resolutionen blev enstemmigt vedtaget, og Krigsministeren erklærede, at han vilde bøje sig for Rigsdagens Opfattelse og handle derefter.

Dr. *Oscar Cohn* meddelte mig efter Mødet, at hans Meningsfæller, de uafhængige Socialdemokrater, nu kun samles i private Hjem, da de ellers bliver udspionerede. Ved de Frisindedes Bord i Restavrationen var der Enighed om, at Stemningen i Landet, og da navnlig i Arbejderkredsene stadig blev daarligere. Da jeg senere spadserede med Dr. *Struve* i Foyeren, sagde han: „Hvis vi taber, vil Kanalen rimeligvis blive neutraliseret. Hertugdømmerne vil da blive et neutralt Bælte, og vi vil derigennem faa Mulighed for først af alle Tyskere at blive optaget i det almindelige evropæiske Kulturfællesskab. Vi bør sende Dr. Blunck til Konferencen i London for at ordne Sagen paa en for os gunstig Maade. Vi maa især forebygge, at *Hertug Ernst Günther eller en anden Augustenborger faar noget at sige.*“ — Jeg tog hans Ord til Efterretning og gav ham Haanden paa, at han i givet Fald kunde gøre Regning paa min Bistand — i Kampen mod Hertug Ernst Günther.

Bernstein, som jeg derefter traf, venter sig meget af den russiske Revolution, der efter hans Mening vil virke ud over hele Verden. Den vil, sagde han, give de herskende Klasser i Tyskland en god og gavnlig Lære og paatvinge dem en anden Opfattelse af Krigen. Han haaber paa en status quo-Fred uden Annektioner og Kontributioner.

Hildenbrand fortalte mig, at Grev Hertling vil gennemføre Elsass-Lothringens Deling. Bayern og Preussen er allerede enige om at dele Byttet. Bayern skal have Elsass, Preussen Lothringen. Baden har givet sit Samtykke imod at faa Jernbane- og Kanalkoncessioner. Kun Württemberg modsætter sig Planerne. Han havde sin Viden fra den württembergske Gesandt i Berlin. Jernbaneminister Breitenbach har opfordret Konrad Haussmann til at bevæge den württembergske Regering til ligeledes at forlange Jernbanekoncessioner som Vederlag.

Da jeg senere omtalte disse Delingsplaner til *Wendel*, sagde

han, at Lothringen sikkert ved Fredsslutningen vilde tilfalde Frankrig!

Udenfor Rigsdagen traf jeg Professor *Quidde* fra München, som kom fra Statssekretær Zimmermann. Han billigede Flertalssocialisternes Politik og har paa flere Punkter taget Afstand fra de Frisindede, men følte sig iøvrigt nu som staaende udenfor Partierne. I München, meddelte han mig videre, havde Ministerpræsident, Grev *Hertling* i Landdagens Finansudvalg givet fortrolige Meddelelser om den planlagte Deling af Elsass-Lothringen. Men han var der stødt paa uventet stærk Modstand.

Berlin d. 28. Marts 1917.

I Dag gik jeg med *Jan Fegter* hen i Herrehuset, hvor Finansloven stod til første Behandling, og man i denne Anledning ventede, at Junkerne vilde rette et nyt Fremstød imod Rigskansleren.

Da jeg traadte ind paa Tribunen, traf jeg *Dombeck* og *Kulerski*, som straks drog mig ind i en fortrolig Samtale. De meddelte mig, at der i Forhandlingernes Løb vilde blive afgivet en meget vigtig Erklæring om *Polen*. Nyorienteringen skulde nu indledes.

Efter Taler af Hertug *Ernst Günther*, som taler ret flydende, men svagt og farveløst, Generalerne *v. Kleist* og *v. Roon*, som er ypperlige Repræsentanter for det gamle Preussen, *Wermuth*, Prof. *Loening* og *Dernburg* fik den gamle Fyrst *Radziwill* Ordet. Jeg lagde Mærke til, at han talte i nøje Tilknytning til sit Manuskript, skønt han ellers altid taler frit. Samtidig traadte Understatssekretær *Heinrichs* i Aktion. Han gav Præsidenten nogle Meddelelser, hviskede Minister *Breitenbach* et Par Ord i Øret og var tydelig nok Arrangøren ved denne Lejlighed. Fyrst *Radziwill* talte kort og maadeholdent: Idet han bragte Regeringen en Tak for den nye polske Stats Oprettelse, betonedede han, at dens Grænser endnu ikke var fastsat. Næppe havde han sat sig, før Fyrst *Hatzfeld* viste sig paa Talerstolen med en rød Mappe i Haanden. Af den fremdrog han et Folioark. Og paa det havde han, viste det sig, Fyrst *Radziwill*'s Tale nedskrevet! Han begyndte med en Lovprisning af Fyrstens Patriotisme, citerede hans Ord om, at den ny Stats Grænser endnu ikke stod fast, tilføjede, at de

i hvert Fald stod fast *imod Vest*, og lyste iøvrigt sin Velsignelse over den nye Statsdannelse. Derpaa tog Minister Dr. *Breitenbach* Ordet og erklærede, at Regeringen overvejede Ekspropriationslovens Ophævelse og forskellige Lettelser med Hensyn til Modersmaalets Brug i de sprogblandede Landsdele. *Dombeck* og *Kulerski* var rørte og meget tilfredse. De forlod mig og gik ned for at udveksle Meninger med ligesindede Landsmænd.

Da jeg noget efter kom tilbage til Rigsdagen, fortalte jeg *v. Grabski*, hvad jeg havde været Vidne til. Straks var jeg omringet af Dr. *v. Chlapowski*, *Korfanty*, *Pospiech* og flere Polakker, som jeg maatte give et udførligt Referat af, hvad der var foregaaet. De var alle overraskede af Aktionen og yderst kølige og mistænksomme overfor Regeringen. Vi drøftede derefter Stillingen i al Almindelighed, og jeg konstaterede paany, at vi er enige i Bedømmelsen og bevæger os paa samme Linje. Et Særstandpunkt med Godkendelse af Rigets nuværende Grænser indtages kun af Rigsdagsmændene *Dombeck* og *Brandys*. Fyrst *Radziwill* har under et stærkt Pres af Regeringen ladet sig tvinge noget over imod dem, men staar iøvrigt paa Flertallets Standpunkt. Den polske Fraktion vil vedvarende indtage en afventende Holdning og ikke tage Ordet i disse Dage.

Berlin d. 30. Marts 1917.

I Dag kom jeg tilfældigt til at sidde mellem Dr. *Struwe* og *Scheidemann* i Restaurationen. *Scheidemann* fortalte, at han i Gaar Aftes Kl. 9¹/₂ var gaaet ud med sin Rygsæk paa Nakken for at faa fat i nogle Kartoffler, da hans Familie ikke havde Mad i Huset. Han gik fra Sted til Sted og kom først hjem Kl. 2 Nat med 15 Pund Kartoffler i Sækken. „Hvem skulde før have troet, at noget saadant var muligt,“ udbød han, „at jeg, som er begravet i Arbejde, af Nøden skal tvinges til at bruge min Tid til at tigge et Par Pund Kartoffler sammen til Kone og Børn!“

Dr. *Struwe* fortalte, at Gröber i Udvalget for Hjælpetjeningen havde erklæret, at han var saa mat af den daarlige Kost i Berlin, at han var bleven Pessimist. Han var nødt til at søge hjem for at samle Kræfter. Foreløbig var han ikke i Stand til at deltage i Udvalgets Møder.

I Foyeren blev jeg draget ind i en Samtale med *Haase* og *Korfanty*. *Haase* havde lige modtaget Efterretninger fra Kiel om, at over 2000 Værftsarbejdere strejkede. De af Hæren afkommanderede Arbejdere var i fuld Uniform gaaet med de øvrige Arbejdere i Procession gennem Gaderne. „I Düsseldorf, Essen, Magdeburg og flere Steder,“ fortalte han videre, „har der været store Optøjer. Ingen større By er uden Strejke i denne Tid, men Efterretningerne undertrykkes af Censuren.“

Korfanty meddelte, at Stemningen i Spanien for Tiden er meget tysk fjendtlig. Det truede, som han vidste gennem det spanske Gesandtskab, med et Brud. Spændingen skyldes Tysklands Forsøg paa at udvide Afspærringsomraadet til den spanske Kyst. Det vil Spanien ikke finde sig i. Dr. *Blunck* kom til. Han saa mørkt paa Forholdene. „Min Kone,“ sagde han, „var helt sønderknust, da hun havde læst Riskanslerens sidste Tale. Saa svag, bedrøvelig og pessimistisk forekom den hende. Og saaledes vil den sikkert virke i vide Kredse.“

Levnedsmidlerne stiger vedvarende. Hos *Wertheim* kostede en slagtet Kaninunge i Dag Mk. 14,75. Af Kød saas iøvrigt kun Krager, Skader og Ugler.

Berlin d. 31. Marts 1917.

Rigsdagen tog i Dag Ferie. Jeg rejste til Königsberg for at besøge Kr. Refslund Thomsen, som efter at have været haardt saaret paa Østfronten er kommen tilbage til sit Regiment. Toggangen er meget begrænset. Man maa tage ud til Charlottenburg for at sikre sig en Plads. Ved Friedrichsstrasse blev Hundreder af Passagerer staaende paa Perronen. Alle Gange i Toget var stuvende fulde, mest af Militær. Det var ikke muligt at bane sig Vej til Spisevognen. Jeg talte med Officerer, som var paa Orlov fra Vestfronten. De havde maattet staa i Gangen fra Köln til Berlin og maatte staa videre fra Berlin til Schneidemühl. En ældre Kone fortalte mig, at hun havde maattet staa i Gangen fra Wiesbaden til Berlin. Det var paa sin Vis en god Illustration af Transportnøden. Stemningen blandt de Rejsende var pessimistisk. Der taltes næsten udelukkende om Mad.

I Königsberg var Forholdene endnu nogenlunde taalelige. Smugleriet stod i Flor. Militæret gør i denne Henseende fæl-

les Sag med Civilbefolkningen. Der indsmugles især Kød fra Landdistrikterne. „Hinten herum“, som det saa smukt hedder, kan man endnu købe Fødevarer til rimelige Priser. Korruptionen tager stærkt til.

Hos en velstaaende Købmand i Königsberg traf jeg en ung Mand, *Eugen Scheuer*, som i 1914 vildt begejstret og altyk paavirket 15 Aar gammel havde meldt sig som Frivillig. Da han var stærkt udviklet af sin Alder, blev han antaget og var i de første Krigsmaaneder den yngste Soldat i de tyske Hære. I et af de første Slag blev han haardt saaret, dekoreret med Jernkorset for udvist Tapperhed, derpaa helbredet og saa atter ud til Fronten, allerede noget afsvalet. Anden Gang blev han haardt saaret, laa i længere Tid paa Lazarettet og opholdt sig nu hjemme som Rekonvalescent. Da min Svigersøn under Slaget havde reddet ham fra at falde i russisk Fangenskab, havde jeg modtaget en Invitation af Faderen. Efter Middagen spurgte Sønnen mig, om jeg ikke havde Lyst til at se hans Værelse. Vi gik derind. Han pegede paa Væggen over Sofaen. Der hang et stort Billede af — Dr. *Lieb knecht!* „Min Begejstring er fløjten,“ sagde han, „jeg har nu faaet nok af Kri-gen. Hvad jeg har oplevet, er oprørende. Derfor slutter jeg mig nu til Lieb knecht.“ — Ogsaa et Situationsbillede.¹⁾

Paa Vejen fra Königsberg hjem traf jeg i Berlin sammen med Geheimeregeringsraad, Landraad *Brütt* fra Rendsborg. Vi slog Følge og var snart i livlig Samtale. Tiden er ikke til

¹⁾ *Eugen Scheuer* stiftede nogle Maaneder senere hemmelig en kommunistisk Ungdomsforening i Königsberg. Foreningen, som talte over 200 Medlemmer, blev opdaget, og Bestyrelsen, deriblandt Formanden Scheuer arresteret. Faderen kom rejsende til Berlin og bad mig om at gaa med ham til *Haase* for at bevæge ham til at overtage Forsvaret. I Retten holdt den unge syttenaarige Revolutionære selv en to Timer lang Forsvarstale, som vakte Juristernes Beundring. Han blev idømt 2 Aars Fæstningsarrest, andre af Lederne mange Maaneders Fæstnings- og Fængselsstraffe. Straffen skulde han afsone paa Fæstningen Glatz, hvor han traf sammen med *Dittmann* og andre fængslede Revolutionære. Da Revolutionen i Efteraaret 1918 udbrød, aabnedes Fængslets Porte ogsaa for ham. Han rejste straks til Königsberg, samlede en Flok Soldater paa Gaden, gik med dem til Guvernørens Bolig og forelagde ham et Dokument til Underskrift, hvori Generalen erklærede, at han traadte tilbage og udnævnte Eugen Scheuer til Guvernør i sit Sted. Generalen forlangte Betænkningstid. Scheuer slog Vinduet op og raabte til sine Soldater: „Han forlanger Betænkningstid. Skal vi tilstaa ham den?“ „Nej! Nej!“ brødede de, og Generalen greb skælvende Pennen og skrev under. I en halv Snes Dage var den attenaarige Eugen Scheuer derefter Guvernør og Kommandant i Königsberg! Da de nye Centralmyndigheder derefter greb ind, havde han endnu en Tidlang Overtilsynet med den samlede Presse i Königsberg. Senere blev han indviklet i kommunistiske Opstande og forfulgt som Insurgent.

indre Reformere, mente han. Den stiller Opgaver af ganske anden Art. Kræfterne maa koncentrerer paa andre Omraader. Efter Krigen vil det blive nødvendigt at gennemføre forskellige Reformere. Men det vil især blive nødvendigt at spare. Provinsregeringerne var efter hans Mening overflødige. De kunde godt undværes, og Staten kunde spare mange Penge ved at ophæve dem.

„Landraaden i Aabenraa,“ ytrede han i Samtalens Løb, „er en Søstersøn af Understatssekretær Holz. Og,“ tilføjede han ondsksfuldt, „selv om Grundsætningen „Freie Bahn für die Tüchtigen“ nu er proklameret i Preussen, er det altid godt at have en Morbroder i de højere Regioner!“

Brütt saa mørkt paa Situationen. Men der kom nye Rejsende ind i vor Kupe, og det lagde Baand paa hans videre Udtalelser.

Aabenraa d. 7. April 1917.

Fra Frimenighedspræst Thade Petersen i Haderslev har jeg i Dag faaet tilsendt et omfattende Materiale angaaende Censurens meningsløse Rasen imod Kirkebladet „Den nordslaviske Kirkesag“. Det fremgaar deraf, at ikke blot større og mindre Stykker stryges ud af Artikler, men at hele Artikler, som ikke har det mindste med Krigen at gøre, stryges ubarmhertigt. Saaledes er bl. a. en Prædiken „Paaskemorgen“, som Grundtvig holdt i 1827, bleven strøget fra Ende til anden, uagtet Grundtvig sikkert ikke i 1827 har kunnet have den mindste Tanke henvendt paa Krigen. Men dette er betegnende for Militærcensuren, og en Besværing til Generalkommandoen i Altona er bleven tilbagevist som ugrundet af General v. Falck.

Aabenraa d. 14. April 1917.

Fra Generalkommandoen i Altona har vi faaet følgende, under 12. April udstedte Anordning:

„Enhver Meddelelse om russiske Emigranternes Rejse fra Svejts gennem Tyskland er forbudt.

v. Falck,
Infanterigeneral.“

Der er i Rigsdagen udbredt Rygter om, at russiske Revolutionære er undervejs fra Svejts til Petersborg for at sætte mere Fart i den russiske Revolution. Muligvis staar Anordningen i Forbindelse dermed.

Aabenraa d. 15. April 1917.

I Dag talte jeg med en gammel alsisk Landstormsmand, som kom tilbage fra Strassborg. Han fortalte meget ædrueligt om alt det Onde, som han havde døjet i Skyttegravene paa Vestfronten. Men det værste af alt, sagde han meget troværdigt, var dog, at Badenserne, som han laa sammen med, daglig skældte ham ud for „Schnapspreusse“, „Schiedpreusse“ og „Stinkpreusse“. „Ihr Preussen,“ sagde de til ham, „trägt Schuld an allem.“ „De va' pinte itt te o hold' ue,“ sagde han.

En Bonde fra Varnæs, som ligeledes besøgte mig i Dag, talte medfølelse om den voksende Mangel med Sult og Savn i de tyske Byer, gik derefter over til at tale om Forholdene i Landsbyerne, hvor Bønderne, skønt Kontrollen var stærk, havde nok af alt. „Men,“ sagde han, „den Bu'en, der dør af Sult, vil æ sin Sandten heller itt følle hen.“ Det vil sige han fortjente efter Bondens Mening ikke, at man viste ham den Ære at følge ham til hans sidste Hvilested.

Aabenraa d. 21. April 1917.

Min Paaskeferie har jeg benyttet til at afholde Møder med Tillidsmænd i private Hjem paa de forskellige Egne. Jeg har holdt Foredrag om Stillingen bag lukkede Døre. Stemningen har i det hele været god. Befolkningen ranker sig. Modet vokser. Og Lunet lader sig ikke længere undertrykke af Trængslerne.

I Nørborg talte jeg bl. a. med Dyrslæge *Dau* i Hagenbjerg, der lige havde haft Brev fra sin Søn Thorvald, en udmærket ung Mand, som Krigen allerede har ført det halve Evropa rundt. I Fjor kæmpede han i Italien i østerrigsk Uniform, da Tyskland endnu ikke havde erklæret Italien Krig. For Tiden ligger han i Bjærgene mellem Ungarn og Rumænien. Han er her afkommanderet til en Trup, som skal transportere Kvæg fra Ungarn over Bjærgene til Rumænien til den tyske Hær, som kæmper nede paa Sletterne. En Tidlang gik det godt med Transporterne. Men saa forbød Ungarn Udførslen af Kvæg. Overkommandoen svarede med at befale, at Kvæget skulde *smugles* over Grænsen. Driften skulde føres op imod Grænsen ad Biveje og derefter passere Passet ved Nattetide. Tab vilde være uundgaelige, men de maatte ikke opholde Trans-

porten. Nær Grænsen blev de imidlertid overfaldne af en ungarnsk Husarpatrouille, som efter kort Kamp fratog dem Kvæget!

Paa et af mine Møder meddelte man mig, at en tysk Straffefange, der tilhørte en Kolonne, som arbejder paa Befæstningsanlægene ved Hoptrup, havde vægret sig ved at arbejde. Han blev da først bundet til et Træ i flere Timer. Derpaa adspurgt, om han nu vilde arbejde, svarede han atter nej. En Løjtnant befalede da en Underofficer at støde ham ned med Bajonetten. Underofficeren erklærede, at det kunde han ikke. Saa befalede han en anden Underofficer at gøre det, og han gennemborede ham derefter med Bajonetten, saa han sank sammen med et Skrig og kort efter døde! — Jeg optog straks Sagen til Undersøgelse og har nu fra absolut paalidelig Side faaet den stadfæstet i alle Enkeltheder. Materialet vil jeg fremlægge i Finansudvalget.

Paa et andet Møde meddelte man mig, at 20 belgiske Civilister, som er ankomne til Grusgraven i Uge, Onsdag før Skærtorsdag vægrede sig ved at arbejde videre. I bidende Kulde og stærkt Snefog blev de da stillede op med Ansigtet imod en Mur og skulde staa stille der, indtil de erklærede sig villige til at optage Arbejdet. Saaledes stod de i 4—5 Timer. Saa kunde de ikke holde det ud længere. Paa fire nær optog de „frivillig“ Arbejdet!

Mit Møde i Aabenraa i mit eget Hjem i Dag var besøgt af 19 Tillidsmænd fra Aabenraa Amt. Vi drøftede Forholdene i Amtet indgaaende, og jeg fik udmærkede Informationer.

Berlin d. 23. April 1917.

I Morges rejste jeg atter til Berlin for at deltage i Finansudvalgets Forhandlinger. Fra Neumünster til Hamborg delte jeg Kupe med en Premierløjtnant og en Admiral. De talte om Belgien. Løjtnanten, som stod ved den belgiske Front, fremhævede Brüggens ejendommelige Skønhed og spurgte Admiralen, om han aldrig kom ned til den flandernske Kyst. „Nej,“ svarede Admiralen, „ikke under Krigen. Faar jeg et Par Dage fri, tager jeg hjem. Man ved jo aldrig, om det ikke er sidste Gang, man ser Kone og Børn. Men det er Skade, at man ikke kan komme derned inden Fredsslutningen, — thi

efter Krigen vil vi jo ikke mere kunne sætte vor Fod i Belgien!“ — Det er første Gang, en høj Officer i min Nærverelse har anslaaet denne Tone.

Fra Hamborg af rejste jeg med Rigsdagsmand *Henke* fra Bremen. Der er udbrudt Strejke rundt omkring i Tyskland, fortalte han. I Leipzig, hvor 18—20,000 Arbejdere har strejket, har de sat deres Fordringer igennem. Flere Steder har man standset Strejkerne ved at bevilge kortere Arbejdstid og højere Løn. „Men det er kun Galgenfrist,“ tilføjede han, „Strejkerne vil snart blusse op paany, da Ernæringsforholdene er utaalelige.“ Rigsdagsmand *Hildenbrand* sluttede sig til os. „Reaktionen maa knækkes,“ sagde han. „Det er nødvendigt at udøve den stærkest mulige Pression for at gennemtvinge Freden udadtil og vidtgaaende Reformers indadtil.“

Efter Ankomsten til Berlin traf jeg i „Habsburger Hof“ Professor *Doormann* og Dr. *Struve* med Frue. Stemningen var bleven mere pessimistisk under Paaskeferien. Amerikas Krigserklæring har nedstemt Modet. „I Fjor havde jeg endnu godt Haab,“ sagde Fru Struve bedrøvet, „men nu tror jeg ikke længere, at vi kan klare os. Og Tyskland vil aldrig forvinde dette Slag.“

„I hvert Fald ikke i de første Generationer,“ svarede Professor *Doormann*. „Af bedste Kilde ved jeg, at Hindenburg og Ludendorff strækker Fredsfølere ud. Det er betegnende for vore Fredsudsigter.“

Overfor Undervandskrigens Resultater ytrede de alle Tvivl. Og jeg skærpede den ved at henvise til den livlige Sejlads fra de nördiske Lande til England.

Dr. *Struve* kom i Samtalens Løb tilbage til Hertug *Ernst Günther*. „Jeg har i Paasken talt med Professor *Hänel* i Kiel,“ sagde han, „og han erklærede, at han var enig med mig i Grundsætningen: Under ingen Omstændigheder en Augustenborger! Gaar det galt, maa vi søge at oprette en slesvig-holstensk Republik.“

I Kiel, fortalte Dr. *Struve* videre, havde alle Værfts- og Torpedoarbejdere strejket, men alt var dog gaaet rolig af. Der var megen Nød. Stemningen var yderst daarlig. Og man maatte være forberedt paa nye Strejker.

Berlin d. 24. April 1917.

I Finansudvalget aabnede Krigsministeren i Dag Forhandlingerne med at give en Oversigt over den militære Stilling, som ikke bragte noget nyt. Han var atter trist og træet. Indtrykket af hans Tale var: Overkommandoen tænker foreløbig ikke paa en ny Offensiv. Men den haaber, at Fronterne kan holdes.

Oberst *v. Wriesberg* meddelte, at de tyske Tab for hele Rigets Vedkommende den 1. April 1917 var opgjort til

1,023,472	Døde
2,583,189	Saarede og
517,496	Savnede

ialt et samlet Tab af 4,124,467 Personer.

Under den derpaa følgende Debat rejstes der stærke Klager over Jødernes Tilsidesættelse og daarlige Behandling i Hæren. Der meddeltes mange drastiske Tilfælde, som viste, at især de jødiske Akademikere behandlede overordentlig slet.

En *Generalstabsofficer* oplyste, at Hindenburg-Programets Udførelse var bleven forsinket af Kulden. Skyts- og Ammunitionsfabrikationen hæmmedes af Kulmangel, som atter skyldtes Transportnøden. Fra Ruhrdistriktet havde man i de sidste Maaneder kun kunnet ekspedere gennemsnitlig 22,000 Jernbanevogne daglig, mens der krævedes 33,000 Vogne daglig for at holde Krigsindustrien i fuld Gang. Hæren skulde nu afgive 40,000 Bjærgmænd til Krigsindustrien og søge dem erstattede af de ca. 1½ Million Reklamerede, der endnu er tilbage. Der savnes især *Kobber*. Salpeterforbruget i Tyskland var før Krigen 240,000 Tons aarlig. Den indenlandske Produktion vil i Aar naa op til 380,000 Tons. Der er ogsaa Mangel paa *Staal*. Granaternes Kvalitet er derfor bleven ringere.

I Rigsdagen talte jeg med *Eduard Bernstein* om Stillingen. „Paa Schichauværftet har 17,000 Arbejdere strejket i denne Uge,“ fortalte han. „Det er lykkedes at standse Strejkerne, men de vil snart blusse op paany, thi vi har nu en Stemning i Landet, som ikke er til at beskrive.“ Han gestikulerede stærkt. „Læg Mærke til Scheidemanns Taler, de er et godt Barometer,“ tilføjede han.

Aftenen tilbragte jeg sammen med Professor *Doormann*.

Han har kaldt de frisindede Fraktioner i Rigsdagen og Landdagen sammen til i Morgen Aften for at drøfte Situationen. Der er Tale om at øve en stærkere Pression paa Regeringen for at fremtvinge frisindede Reforme. I Samtalens Løb fortalte han, at *Fr. Naumann*, som lige er kommen hjem fra Østerrig, fortæller mærkelige Ting om Forholdene ved den østerrigske Front. Tropperne besøger hinanden i Skyttegravene. „Hele Landet er,“ sagde Professor Doormann, „grebet af „Krigsmorfinismus“. Tyrkiet er snart færdigt. Stemningen i de brede Lag er meget franskvenlig. Kun Ungtyrkerne holder paa Tyskland.“ Doormanns Pessimisme var om muligt endnu stærkere i Dag end i Gaar. Han er nærmest stemt for det Scheidemannske Program: Fred uden Annektioner og Kontributioner.

Berlin d. 25. April 1917.

Dr. *Oscar Cohn* holdt i Dag en stor Tale i Finansudvalget til Motivering af sit Forslag om at nedsætte et staaende Udvalg, som i nøje Forbindelse med Rigskansleren skal overvaage Krigsførelsen og Administrationen i de besatte Landsdele. Det gælder, sagde han i Talen, om at trænge Militæret tilbage til dets egentlige Opgave, at være Organ for Politiken. Udvalget skal ikke blande sig i den strategiske Ledelse. Men Politikerne maa stille Militæret de Opgaver, der skal løses. Nu har Militæret altfor stor Magt. Og det forstaar, som Erfaringen viser, ikke at tage de nødvendige politiske Hensyn. Efter at Marneslaget, som den tyske Offentlighed aldrig har faaet Besked om, var tabt, udtalte den daværende Generalstabschef *Moltke*, at *dermed var ogsaa Feltoget tabt*. I Stedet for at Politikerne burde have taget Konsekvenserne deraf og sluttet Fred, maatte Generalstabschefen træde tilbage. Senere har Hærledelsen gjort sig skyldig i det store Fejlgreb ved Verdun. I Konkurrence med Hindenburg satte Falkenhayn sin Vilje igennem. Rigsdagen blev gentagne Gange trøstet med, at her vilde Afgørelsen falde. Foretagendet er løbet ud i Sandet. Men det har kostet Tyskland mindst 350,000 Døde. I det sidste Aar har Falkenhayn helt forsømt Ammunitionsproduktionen. De Allierede har her vundet et stort Forspring. Fra den allersidste Tid kan der henvises til Ødelæggelserne under Tilbagetoget fra Somme. Overkommandoen har her

helt ladet *de politiske Virkninger* af de trufne Forholdsregler ude af Betragtning, hvad der senere vil svie til Tyskland. Et Udvalg som det foreslaaede kan afvende den Slags Misgreb. Rigskansleren har formelt Ansvaret. Men Gang efter Gang, sidst i Spørgsmaalet om den hensynsløse Undervandskrig, er han krøbet i Ly bag den øverste Hærledelses Ryg. (De Konservative nikker samtykkende og smiler forstaaende til hinanden.)

Generalstabschef Moltkes Udtalelser efter Marneslaget er, meddelte Dr. Cohn mig senere, faktisk faldne saaledes, som han har refereret dem.

Mit Materiale angaaende den i Hoptrup myrdede Fange overgav jeg i Dag til *Schöpflin*, som skal behandle Soldater mishandlingerne. *Davidsohn* fik Materialet vedrørende Nægtelsen af Orlov til dansksindede Sønderjyder, deriblandt opsnappede tyske Skemaer med Rubriker vedrørende Ansøgere ns politiske Sindelag. *Schöpflin* paatalte senere Fangens Mord med stor Virkning og krævede nærmere Oplysninger af Krigsministeren, som straks lovede at indlede en Undersøgelse. Materialet angaaende Orlovsansøgningerne vakte megen Opmærksomhed, og Krigsministeren tog Afstand fra de benyttede Skemaer. Det politiske Sindelag var i og for sig ligegyldigt, naar en Soldat søgte om Orlov. Der skulde kun tages Hensyn til, om der var Fare for Desertation. Hvor en saadan Fare forelaa, kunde der ikke gives Orlov.

I Restaurationen kom jeg til at sidde mellem Dr. *Fr. Naumann* og Professor *v. Schulze-Gaevernitz*. „Aldrig,“ sagde Naumann, „har jeg forladt Østerrig saa bedrøvet som i disse Dage. Alt truer med at gaa under i en vild Fredstummel. I alle Kredse er jeg stødt paa samme Opfattelse: „Faren fra Rusland er nu overvunden. Krigen med Frankrig og England vedrører ikke os. Lad Tyskerne føre den videre paa egen Haand.“ Paa Østfronten er Stillingen helt utaalelig. Troppeperne søger sammen i Skyttegravene og drikker med hinanden til den store Guldmedaille. Af Tjekkerne er mange hængte, andre arresterede, Resten vover næppe at kny. Kejser Karl gaar under Navnet „*Wilhelm-Ersatz*“. Mellem ham og Grev *Tisza* er Forholdet meget spændt.“

Samtalen gled derefter ind paa Reformkravet i Tyskland. De var begge enige om, at Valgretsreformen i Preussen kun vilde kunne gennemføres ved en „*Gewaltakt*“. Brugte Rege-

ringen ikke her Magten, vilde ethvert forstandigt Forslag strande i Landdagen. Et Pairshub paa 300 Medlemmer med det Formaal at bryde Herrehusets Modstand, vilde de ikke anbefale. Men Tysklands Parlamentarisering og Demokratisering maatte med Fredsslutningen for Øje betegnes som tvingende nødvendig.

Berlin d. 26. April 1917.

I Finansudvalget stod Marineministeriets Budget paa Dagsordenen. Marineministeren, Statssekretær *v. Capelle* indledede Forhandlingerne med en Oversigt over Undervandskrigens Udvikling.

I Marts Maaned er der ialt sænket 900,000 Tons, deraf har Krydseren „Möwe“ dog sænket 50,000 Tons. I April Maaned var Marinen den 24. April naaet op paa et tilsvarende Antal Tons. I Februar og Marts Maaned var der gaaet 6 Undervandsbaade tabt.

Paalidelige Efterretninger fra tyske Agenter i England viste, at Trykket derovre følte i stigende Grad. Dette fremgik bl. a. af Udtalelser, som Marineminister *Carson* havde fremsat paa et fortroligt Møde overfor særlig indbudte engelske Journalister. Alle Beretninger gaar ud paa, at der er opnaaet mere, end Regeringen havde ventet. Desuagtet paastaar man i visse Kredse, at Regeringen er skuffet. Jeg forstaar ikke denne Tale, sagde Statssekretæren med hævet Røst. De økonomiske Virkninger er langt større, end vi havde ventet, de militære, som enhver kan se, ligesaa. Ingen kan længere tvivle om, at Englands Ernæringsforhold er langt vanskeligere, end vi efter saa kort Tids Forløb havde turdet haabe. Undervandskrigens Resultater har, sammenholdt med de store Resultater paa Vestfronten og den russiske Revolution, i høj Grad forbedret vor Stilling. Den er nu langt stærkere, end vi kunde vente det for et Par Maaneder siden.

Hvad Amerika angaar, kan jeg kun gentage, hvad jeg har sagt før: *Økonomisk set er Amerikas Indgriben af Betydning, militært set er den derimod lig Nul!* — Han oplæste derefter en Del Indberetninger fra engelske og amerikanske Agenter samt Udtalelser i den engelske Presse, som yderligere skulde godtgøre dette.

Paa den flanderske Kyst, fortsatte Ministeren, har vi nu

33 Undervandsbaade i Arbejde. Der er her opnaet store Resultater. Hidtil er kun een Baad gaaet tabt. Et absolut virksomt Forsvarsvaaben imod Undervandsbaade findes ikke. De nuværende kan forbedres og forøges; men de kan hverken standse eller i væsentlig Grad hæmme Undervandsbaadenes Virksomhed. Forsvarsmidlerne holder ikke Skridt med Angrebsmidlerne. Det viser Antallet af sænkede Tons sammenholdt med Tabet af Undervandsbaade. Marinens samlede Tab af Døde, Saarede og Savnede er 42,000 Mand.

Gothein: Det er nødvendigt, at Undervandskrigen snart fører til et Resultat, thi *den er vort eneste Haab*. Uden den kommer vi næppe igennem. Det maa vi gøre os klart. Vore Raastoffer svinder mere og mere. Vort Forraad af Kobber er snart opbrugt. Arbejdsydelsen aftager paa Grund af manglende Ernæring. Vi kan for Tiden transportere mere Kul, end vi kan bryde. Petroleumskilderne i Rumænien er saa grundigt ødelagte, at vi ikke kan vente os videre Tilførsler før Efteraaret. Den daarlige Verdenshøst støtter os. Og Høstudsigterne i Amerika er atter daarlige. Men jeg beklager, at Bygningen af Undervandsbaade ikke fremmes stærkere.

v. Capelle: Vi har Olie nok til at føre Undervandskrigen i et Aar. Derefter vil Rumænien kunne levere os alt, hvad vi behøver. I Februar og Marts Maaned er der sendt 22 Undervandsbaade til Fronten. Overfor denne Tilvækst staar der kun et Tab af 6 Undervandsbaade. Bygningen har af mange Grunde ikke kunnet føres med fuld Kraft i de sidste Maaneder. Vi kan vente en Tilgang af 12 Undervandsbaade i de første Maaneder. Derefter vil det gaa hurtigere. Vi kan ialt regne med en Tilvækst af 116 i 1917 og af 54 i 1918. Vi kan ikke nøjes med at bygge Undervandsbaade. Vi trænger stærkt til Minesøgerbaade, Torpedobaade, Patrouillebaade etc., og maa ogsaa forcere Bygningen deraf. Vesterhavet er fuldt af Miner. Den Slags Fartøjer maa holdes i stadigt Arbejde, for at Undervandsbaadene i det hele kan løbe ud. At sætte flere Undervandsbaade paa Stabelen nu, afviser vi, fordi de først vilde kunne sættes i Fart i 1918—19. Dette er meningsløst, *fordi vi efter min faste Overbevisning har Fred inden Oktober*, og vi saa efter Fredsslutningen maatte aftage dem til høje Krigspriser. Under Krigen har vi haft stærkt Brug for smaa Fartøjer paa indtil 100 Tons. For Tiden har vi ialt 1200 af den Slags Skibe i Brug, deraf er ca. 1100 Specialbaade. Vi har

ligeledes stærkt Brug for smaa Torpedobaade paa 200—300 Tons, — før byggede vi Torpedobaade til 900 Tons. Da vi i det første Krigsjaar maatte gaa ud fra, at vi vilde blive nødt til at føre Undervandskrigen som Krydserkrig, begyndte vi omvendt at bygge Baade til 2000 Tons. Denne Type har vi ikke særlig Brug for under den nuværende Undervandskrig. Af Undervandsbaadene er en Tredjedel i Reglen ude. — Skagerakslagets Betydning er meget stor. Det har været et haardt Stød for den engelske Flaades Prestige. To saadanne Slag til, — og den er tabt!

Erzberger spurgte, hvad Regeringen kunde og vilde gøre for at modvirke tyske saarede Fangers Transport paa Hospitallsskibe?

Statssekretær *v. Capelle* svarede, at Regeringen allerede i skarpe Noter til England og Frankrig havde truet med Repressalier, hvis den Slags Transporter gentoges.

Stücklen: Hvorledes er Tyrkiets virkelige Stilling? Der siver Efterretninger ud om, at den er mere kritisk, end Offentligheden faar at vide.

I Svejts benytter Hærledelsen som bekendt *Stegmann* til at propagandere Militærforvaltningens Anskuelse og virke i dens Aand. Beklageligt nok er det Materiale, som han forsynes med, ikke tilgængeligt for den tyske Presse. Men er det altid uangribeligt?

Vor Stilling er fortvivlet, thi efter Frederik den Stores Grundsætninger er Vorherre altid med de stærkeste Batailloner, og dem har vore Fjender. Vi kan kun haabe, at Vorherre denne Gang vil gøre en Undtagelse.

De tror, at Strejkerne skyldes Agitation, men det er en Vildfarelse. I Arbejderkredsene ud over Landet er Stemningen uhyre bitter, fordi Regeringen Gang efter Gang har brudt sine Løfter om at sørge for en bedre Ernæring. I Stedet for er Brødrationerne atter bleven nedsat. I de Dage, Nedsættelsen fandt Sted, var jeg i Danzig, hvor Fagforeningslederne havde indvarslet en Forsamling. Vi havde ventet nogle Hundreder, men der mødte mange Tusinder, og Stemningen var ubeskrivelig.

I min Valgkreds — i saksisk Erzgebirge — raser Hungeren i sine bitreste Former. Ingen havde i Forvejen troet, at de tunge, træge, svært bevægelige Arbejdere i Danzig vilde strejke nu i Krigstiden, men de var ikke til at holde tilbage.

I min Valgkreds har vi oplevet stærke Tumulter. Ruderne er bleven slaaede ind og Butikerne plyndrede. Regeringen tror nu, at den kan lede Raseriet imod England. Men det gaar ikke. Den har gjort sig skyldig i grove Forsømmelser ved ikke at gribe ind i Tide. Sydtyskland, som straks tog Affære, staar nu langt bedre. Jeg kan kun advare Dem indtrængende imod at følge de Røster, der lyder fra konservativ Side, thi med militære Magtmidler vil De her ikke kunne udrette noget.

Generalmajor *Gröner*: Det var uheldigt, at Brødrationerne maatte nedsættes, da Arbejderne begyndte at aande op efter den haarde Vinter. Forholdene skærpedes, fordi Regeringen ikke var i Stand til at indfri sine Løfter. Under denne Depression satte Agitationen ind udefra. Løsnet var: Der maa demonstreres imod Regeringen. Den 16. April gik Arbejderne ud af Fabrikerne. De vilde vise, at de sultede. Den 17. April strømmede de i Tusindvis ud i Grünewald. Imidlertid havde Fagforeningerne taget Sagen i deres Haand, og det blev besluttet at genoptage Arbejdet. Indtil da fandt jeg mig i Produktionens Nedsættelse. Men da den politiske Agitation nu traadte i Forgrunden, hørte Gemytligheden op. Rigskansleren modtog det helt uforskammede Telegram fra Leipzig. (Tilraab: Vi kender det ikke!) Det indeholdt politiske Fordringer, deriblandt Nedsættelse af et Arbejderraad efter russisk Mønster, og var affattet i en yderst uforskammet Tone. Vi har Beviser for, at det skyldes Agitation fra Udlandet. I Fabrikerne omdeltes der samtidig et Flyveblad, som i overordentlig skarpe Udtryk opfordrer til Strejker med direkte Henvisning til den russiske Revolution. Indholdet er i al Korthed: Naar I standser Arbejdet, gives der ingen Vaaben. Uden Vaaben kan der ikke føres Krig. Kan der ikke længere føres Krig, kommer Freden af sig selv. Det slutter:

„Alle Räder stehen still,
Wenn Dein starker Arm es will.

Ned med Regeringen! Ned med Krigen!“

I Morgen udsteder jeg et Opraab til Ammunitionsarbejderne. Jeg kræver, at Strejkerne skal ophøre. Jeg vil gaa hensynsløst frem imod dem, der trækker i Snorene, og ramme dem med Lovens fulde Strenghed.

Men naar vi griber ind paa denne Maade, maa vi paa den anden Side ogsaa give Arbejderne Talerør, som de kan be-

nytte overfor os. Vi har allerede Bestemmelserne i Hjælpe-tjenesteloven, som fastsætter, hvorledes Stridigheder skal ordnes. Dem vil jeg holde i Hævd og gaa ligesaa skarpt frem imod Agitatorer, som søger at gøre disse Regler illusoriske. Jeg advarer derfor ogsaa her for sidste Gang Arbejdsgiver-Agitatorerne imod at fortsætte Angrebene paa Arbejdernes lovfæstede Rettigheder.

Og jeg kan ikke tro andet, end at Arbejderne saa vil arbejde videre og skaffe os de Vaaben, som vi nødtvungne skal bruge.

Dr. *Stresemann*: Dr. Cohns Ord om, at Felttoget er tabt, er næsten mere, end hvad vi kan finde os i at høre her i Udvalget.

Giesbert nedlagde ligeledes Protest imod denne Udtalelse. Han var overbevist om, at Felttoget var vundet.

Berlin d. 27. April 1917.

Finansudvalget drøftede i Dag Marineministerens Budget.

Statssekretær *v. Capelle*: Efter Krigens Udbrud lykkedes det som bekendt Krigsskibene „Goeben“ og „Breslau“ at naa ind til Konstantinopel. Vi stod allerede den Gang i Underhandlinger med Tyrkiet om Afslutningen af et Forbund. Orlogsmændene løb derfor ind under tysk Flag. Tyrkiet bekendtgjorde senere, at det havde købt dem. Dette var imidlertid *ikke* Tilfældet. Men nu ønsker Tyrkiet at købe dem. Enver Pascha har i den Anledning allerede været tre Gange her i Berlin. Vi har ikke villet sælge, men nu har jeg maattet give efter for Udenrigsministeriets Forestillinger. Hensynet til vore Forbundsfæller nøder os dertil, thi Krigen er meget upopulær i Konstantinopel, hvor vi maa regne med stærke Modstrømninger. Vi har derfor nu lovet at sælge Skibene til dem og endvidere at sælge 12 Torpedobaade og 12 Undervandsbaade til dem, naar Krigen er forbi. Dette vil, haaber vi, styrke Ungtyrkerne.

Noske beklagede sig stærkt over, at der efter Skagerakslaget blev nægtet Rigsdagens Referenter i Marinespørgsmaal Adgang til at se de beskadigede Skibe. Marinens Løfter vedrørende Undervandskrigen er bleven indfrieede, fortsatte han, Diplomaternes derimod ikke. Det er gaaet endnu værre, end vi frygtede. Muligvis griber Spanien ogsaa ind.

Statssekretær *v. Capelle*: Hvis jeg havde kendt Referenternes Ønske, vilde jeg have opfyldt det.

Under Undervandskrigen holdt de Neutrale sig først afventende. Nu har Marinen det Indtryk, at Skibsfarten fra de neutrale Lande, især fra Holland, Norge og Danmark tiltager.

Indtil Udgangen af Marts 1917 er Marinen bleven forstærket med 1553 Handelsskibe af alle Slags. Jeg gentager, *jeg er fuldt og fast overbevist om, at Krigen er endt inden Oktober.*

Om Eftermiddagen drøftedes Krigsministerens Budget. *Gothein*, hvem jeg havde forsynet med Materiale, gav en overordentlig drastig Skildring af Tilstanden ved Fangekompagnierne i Nordslesvig. Tilstanden i Fangelejrene ved Løgumkloster, Tinglev og Enemark spottede, sagde han, enhver Beskrivelse. Fangerne pines af Sult og Arbejde, som langt overstiger deres Kræfter. De lider under Mishandlinger, Sygdomstilfælde og barbariske Straffe. Dødsfaldene er talrige. Angrebet rettedes især imod Major *Stöckel*, som har Overkommandoen over Fangerne, og derfor bærer Hovedansvaret for disse skandaløse Tilstande.

Krigsministeren tog Major *Stöckel* i Forsvar. Efter at en Kommission havde undersøgt Forholdene i Fangelejrene i Nordslesvig, var der nu bleven indført bedre Lægeundersøgelse, bedre Kost, bedre Vask og en Hviledag ugentlig foruden Søndagen.

Dr. *Oscar Cohn*, som støttede *Gothein*, oplæste en skriftlig Redegørelse for Forholdene i Fangelejren i Løgumkloster, som han havde modtaget fra unavngiven Side — øjensynlig fra en Mand, der har en betroet Stilling i Fangelejren — der gjorde et meget vederhæftigt Indtryk. Det fremgik deraf, at Fangerne midt i den haarde Vintertid bliver vækkede Kl. 3 $\frac{1}{2}$ om Morgenen. Kl. 4 faar de Kaffe med en Skive tørt Brød, naar der endnu er noget tilbage af den minimale Ration, som de faar. Derefter kommanderes de paa Arbejde. Vejen, som de maa marchere til Arbejdsstedet, er 28—30 Kilometer frem og tilbage. Arbejdet er hårdt, for Tiden bestaar det mest i at aflæsse og bære svære Byrder fra Vogne til Skyttegravene, til andre Tider i svært Jordarbejde. Klokkeren 8 Aften kommer de først tilbage til Fangelejren. De faar saa Roesuppe, for det meste kogt paa Foderroer, røde Runkelroer eller Kaal-

rabi og kommanderes derefter Kl. 9 $\frac{1}{2}$ —10 til Ro. Saaledes Dag ud og Dag ind.

Kun Fanger, som har aabne Saar eller Feber, maa efter Major Stöckels Anordninger fritages for Tjeneste. Andre Syge maa arbejde med. Fodtøjet er meget daarligt. I de sidste Maaneder har de ikke haft Smørelse. De fleste savner Strømper og maa i den haarde Vinterkulde gaa med bare Fødder i de stive hullede Støvler. En Del Fanger er allerede døde af Overanstrengelse, saaledes Eiermann, Bucken, Husimanns, Premier m. fl. De lider alle af stærk Underernæring og lider meget af Tarmsygdomme og Blodgang.

Den 7.—8. November 1916 anordnede Major *Stöckel*, at en Fange, som efter gentagne Opfordringer under foregiven Sygdom vægrer sig ved at arbejde, skal stikkes ned af en energisk Underofficer. „Fangen skal,“ hedder det i Anordningen, „først trues. I Reglen vil han da falde til Føje. Men gør han ikke det, skal Truslen omsættes i Handling og Fangen ubarmhjertigt stikkes ned.“

— Her har vi altsaa Forklaringen af det før omtalte Mord i Hoptrup, hvor en stakkels syg Fange faktisk, bundet til et Træ, blev myrdet med et Bajonetstik paa denne barbariske Maade!

Iøvrigt stemmer Angivelserne i denne Redegørelse nøje med de Informationer, jeg har modtaget af danske Tillidsmænd, baade hvad Ernærings- og Arbejdsforholdene angaar.

Da Mødet var hævet, fulgtes jeg med *Korfanty* og *Seyda* ud af Salen. Vi trak os tilbage og havde en længere fortrolig Samtale. *Seyda* vidste af sikker Kilde, at den tidligere Regering i Rusland havde haft i Sinde at afslutte Særfred med Tyskerne for derefter af al Kraft at vende sig imod de revolutionære Bestræbelser. Traktaten mellem de Allierede forpligter Rusland til ikke at afslutte Særfred, med mindre det paabydes af indre Uroligheder. For at faa Dækning for sin Handlemaade i denne Passus, havde Regeringen først søgt at fremkalde Uroligheder i Petersborg ved at begrænse Tilførslen af Levnedsmidler til Hovedstaden. Ved hemmelige Forhandlinger med ledende tyske Kredse havde Rusland skaffet sig Vished for, at det kunde opnaa en Særfred med Centralmagterne paa følgende Vilkaar:

1. Polens Selvstændighed opretholdes indenfor den af Tyskland og Østerrig bestemte Ramme.

2. Lithauen og Kurland afstaas til Tyskland.
3. Rusland betaler en Krigsskadeserstatning paa 20 Milliarder Mark, hvoraf dog en væsentlig Del skal betales med Varer.

Denne Plan fik den engelske Gesandt *Buchanan* Kendskab til, og han sammenkaldte derefter *Miljukow*, *Guschkow*, Fyrst *Ilow* m. fl. til et hemmeligt Møde, forelagde dem Sagen og opfordrede dem til at ødelægge Planen ved at sætte sig i Spidsen for en Revolution. For at øve stærkere Pres paa dem henviste han samtidig til, at uden Revolutionen maatte de regne med et yderst reaktionært Regimente indadtil og Krig med Japan, som var rede til at angribe, udadtil. Dette gav Stødet til Revolutionen. En Del højere Officerer blev indviede i Sagen og sluttede sig til den borgerlige Opposition. Programmet var: Et konstitutionelt Monarki med Kejserens yngre Broder i Spidsen. Men Bevægelsen greb hurtigt videre om sig, end den af England støttede Opposition vilde. Arbejder- og Soldaterraadene tvang Lederne til at proklamere Republikken. — Saavidt Seyda, som har gode Forbindelser imod Øst.

Berlin d. 28. April 1917.

Paa Finansudvalgets Møde i Dag stod Udenrigsministerens Budget paa Dagsordenen.

Statssekretær *Zimmermann*: Siden jeg sidst talte her i Udvalget, har *Amerika erklæret os Krig*. Da vi vil indskrænke os til at sænke amerikanske Skibe, som vover sig ind i det afspærrede Omraade, er Krigen foreløbig nærmest et indre amerikansk Anliggende.

Østerrig-Ungarn har efter Aftale straks afbrudt de diplomatiske Forbindelser. *Tyrkiet* vægrede sig først, men vore Venner har sat deres Vilje igennem. Derimod har *Bulgarien* endnu ikke brudt med Amerika, skønt vi har øvet et stærkt Tryk paa Regeringen under Henvisning til, at de Allierede let faar Indtrykket af, at Forbundet ikke er fast, hvis det tøver længere. Bulgarien vil imidlertid have noget for noget. Det kræver, at vi skal overgive det Administrationen af Dobruscha, som vi har overtaget for eventuelt at kunne tilbagegive Rumænien denne Provins, og dertil den rumænske Handelsflaade

udleveret. — I *Donauriget* spores en voksende Krigstræthed, som desværre ogsaa har sat sig Spor i ledende Statsmænds Taler.

Amerika har først tvunget *Kuba* ind i Krigen. Men vi har Tilsagn om, at Tyskerne paa *Kuba* vil blive behandlede godt. Fra *Kina* har vi Efterretninger om, at de tyske Embedsmænd, der staar i kinesisk Tjeneste, beholder deres Stillinger. *Brasilien* har ligeledes, presset af Amerika og Portugal, afbrudt Forbindelsen med os. Det har derefter beslagnat vore Skibe, men endnu ikke erklæret os Krig. I Skibene er Maskinerne efter vor Anvisning bleven ødelagte, inden Beslagnæggelsen fandt Sted. *Bolivia* bryder ogsaa med os, uvist af hvilken Grund, da denne Stat ikke driver Søfart. De mellemamerikanske Republikker er rolige. *Argentinien* var ligeledes rolig, men saa blev et argentinsk Sejlskib torpederet, og det fremkaldte Demonstrationer og Tumulter. Stemningen er nu stærkt opbidset, men Forbindelsen opretholdes. Med *Mexiko* staar vi paa en meget venskabelig Fod, og jeg kan yderligere berolige Udvalget med, at det opsnappede Brev har gjort et udmærket Indtryk i Japan.

De nevtrale Stater i Evropa lider alle stærkt under Underandskrigen. Stemningen er paavirket deraf. I *Sverrig* er det nye Ministerium os venligere sindet. Vi har afsluttet en Overenskomst, hvorved Sverrig forpligter sig til ikke at udføre Grubetræ til England og ikke tillade Transport over Sverrig af Ammunition til Rusland. Til Gengæld har vi forpligtet os til at lade svenske Skibe i engelske Havne komme tilbage til Sverrig og et Antal engelske i svenske Havne liggende Skibe gaa tilbage til England.

England har opfordret *Norge* til at bevæbne sine Handelskibe, men Opfordringen er bleven afvist. Der svæver Forhandlinger om at give norske Fiskere Tilladelse til uforstyrret at drive Fiskeri i Ishavet. Skønt Torpederingen af norske Skibe fremkalder megen Ophidselse, og England søger at fiske i rørt Vande, tror jeg dog, at Norge vil fastholde Nevtraliteten.

Hvad *Danmark* angaar, har vi sænket danske Skibe i Farezonen, og dette har ogsaa opbidset Stemningen. Vi søger at berolige den offentlige Mening ved at give alle Slags Koncessioner. Til 1. Maj frigiver vi de danske Skibe, der ligger i engelske Havne. Vi har desuden givet Tilsagn om uhindret

Sejlads mellem Danmark og Norge og Løfter om Tilførsler af Staal, Jern og Kul.

I *Holland* har Torpederingen af de syv Skibe, der løb ud fra England med relativt sikkert Lejde, vakt megen Ophidselse. Sagen er overgivet til en Voldgiftsret. Indtil 1. Maj har hollandske Skibe faaet Ret til fri Passage. Dette har atter hævet Stemningen.

Ophidselsen i *Spanien* voksede en Tid lang, uagtet vi viste Landet megen Venlighed. *Romanos* har sendt os en uvenlig Note. Ved sine private økonomiske Interesser knyttet til Ententen, stiledede han imod et Brud. Men hans Parti svigtede ham. Og det nuværende Ministerium vil opretholde Nevtraliteten. Dermed er Spanien lodset ud af Farezonen.

Vi er afskaarne fra al direkte Forbindelse med *Grækenland*. *Venizelos* tvinges tilsyneladende frem af Ententen.

I *Rusland* er Forholdene endnu ikke gennemskuelige. Revolutionen er rejst af to Grupper, en borgerlig Gruppe, som ledes af *Miljukow* og *Guschkow*, og Arbejderne, som ledes af *Tsheidze* og *Kerenski*. Samtidig med at Arbejdergruppen vinder i Kraft, synes *Kerenski* at nærme sig *Miljukow*. Ernærings- og Transportvanskelighederne tiltager. Anarkiet synes at være under Opmark. Vi har endnu ikke modtaget Antydninger af Fredstilbud. Ved Fronten er Fredslængslen stærk. Og Landets Modstandskraft er brudt. Men det er tvivlsomt, om Rusland i det hele har en Regering, som kan slutte Fred. Vor Politik gaar ud paa at undgaa en Skærpelse af Modsætningerne. Dette bør Pressen ogsaa lægge Vægt paa.

Jeg kommer lige fra Hovedkvarteret og har faaet det bedste Indtryk af vor militære Stilling. Vore Linjer staar fast. Fjendens Tab er meget store. Undervandskrigen gaar godt. Hvis vi fortsætter paa den Vis, vil vore Modstandere snart klappe sammen. En meget kyndig neutral Politiker sagde for nogle Dage siden til mig, at England ikke vilde kunne holde Undervandskrigen ud i to Maaneder. Rusland er færdigt. Det gælder nu blot om at opretholde Enigheden indadtil en lille Stund endnu.

Statssekretær *Helfferich* gav derpaa en Oversigt over Undervandskrigens økonomiske Virkninger. De overtraf langt Forventningerne. I Længden vilde England ikke kunne udholde Tabene. *Lloyd George* raabte allerede: „Skibe! Skibe!

Skibe!“ Kampene ved Somme og Arras har været resultatløse for de Allierede.

Alt blev fremstillet i rosenrødt Lys, og Statssekretæren viste sig atter som en glimrende Talkunstner. Hans Talrækker var ganske vist altfor kunstigt grupperede til at gøre Indtryk paa ædrueligt tænkende og sandhedssøgende Politikere. Men det viste sig atter her, som saa ofte før, hvor tilbøjelige Folk er til at tro, hvad de gerne vil tro. Flertallet lod sig blænde, ja hypnotisere af hans Taskenspillerkunster. Og da hans Tale udmundede i Beviser for, at Tiden nu arbejder med Tyskland, vakte den stærkt Bifald.

Dr. *David*: Statssekretær *Zimmermann* betegnede Krigen med Amerika som et indre amerikansk Anliggende og meddelte, at der ikke vilde blive torpederet Skibe udenfor Farezonen. Dette holder vi for en god Politik. Iøvrigt har den Optimisme, hvormed man satte Undervandskrigen i Gang, ikke vist sig berettiget. Det er tværtimod gaaet, som vi forudsagde, ja meget værre. Jeg deler ikke Statssekretærens optimistiske Opfattelse af Forholdene i Sydamerika. De Forenede Staters Indflydelse er her saa stærk, at vi maa være forberedte paa det værste. Amerikas Indgriben er en Sejr for den *engelske* Politik. I den Henseende vil vi ikke lade os skuffe.

Statssekretæren mener, at Spanien er lodset ud af Farezonen. Jeg deler ikke denne Opfattelse. Stærke Kræfter, som støttes saavel af Landets geografiske Beliggenhed som af Folkets Sympathier med de latinske Nationer, kræver vedvarende Tilslutning til Ententen.

Det er glædeligt, at man ved Koncessioner søger at styrke Sverrigs, Norges og Danmarks Neutralitet. Hvis man kan undlade at torpedere Skibe, som bringer Tilførsler til danske Havne, vilde det være meget heldigt. Den modsatte Trafik opbidser Stemningen. At Skibe, som bringer Tilførsler til England, torpederes, kan der ikke med Rette indvendes noget imod.

Imod Statssekretærens Udtalelser om Østerrig nedlægger jeg en skarp Protest. Naar han siger, at Krigstrætheden griber stærkt om sig i Donauriget og tager Afstand fra Udtalelser af dets ledende Statsmand, kan det kun opfattes som møntet paa Grev *Czernin*. Den politiske Situation kræver imidlertid, at Regeringen slutter sig til hans Standpunkt. Opstaar der en Konflikt mellem Tyskland og Østerrig, vil Enten-

tens Diplomater hurtigt opdage det og søge at uddybe Kløften. Og dermed staar vi ved *finis germania!* Thi sprænges Centralmagternes Blok, er alt tabt.

Hvad Statssekretæren meddelte os om Bulgariens Holdning er meget betænkeligt. Med Revolutionen i Rusland har alt ændret sig. Baade Tyrkiet og Østerrig er rede til at slutte Fred uden Annektioner og Kontributioner. I Længden vil vi næppe kunne fastholde vore Forbundsfæller, — denne Fare føler jeg mig forpligtet til at pege paa. Vi maa derfor ogsaa stille os paa det russiske Standpunkt: *Fred uden Annektioner og Kontributioner!*

Paa dette Program, som falder sammen med Tyrkiets og Østerrigs Ønsker, kan vi faa Fred med Rusland. Lad os derfor aabent stille os paa det samme Standpunkt. Det vil øve en vældig Virkning i Rusland og sprænge Ententen. En Fred paa dette Grundlag er ikke helt ensbetydende med en status quo-Fred. Der vil ved Fredsslutningen kunne forhandles om Grænsereguleringer imod Kompensationer.

Statssekretæren mener, at Vestmagterne vil klappe sammen om 2—3 Maaneder. (Zimmermann: Det er Opfattelsen i kyndige hollandske Kredse!) I Februar regnede Regeringen med tre Maaneders Undervandskrig. I Dag regner den ogsaa med tre Maaneders Undervandskrig. Men der foreligger faktisk endnu ingen Ting, som tyder paa, at Ententen vil give efter. Vestmagternes Bestræbelser gaar ud paa at holde den store Forbundsfælle i Øst fast. De er enige om at fortsætte Krigen og overbeviste om, at de vil sejre. Var de bange for, at Undervandskrigen snart vilde tvinge dem til at slutte Fred, vilde de føre et andet Sprog. For os er der kun en Vej aaben: *Fred uden Annektioner og Kontributioner!*

Ledebour: Er det rigtigt, at Franskmandene har opfanget et traadløst Telegram, hvormed Regeringen har overvist 300,000 Mark til Bestikkelse af den spanske Presse? Efter Mexiko-Japan-Affæren skulde man ganske vist have troet, at brændt Statssekretær vilde have skyet Ilden.

Det er beklageligt, at Zimmermann har taget Afstand fra Grev Czernin, thi det er tvingende nødvendigt, at den tyske Regering stiller sig paa det samme Standpunkt. En Særfred med Rusland holder jeg for umulig, en almindelig Fred for opnaaelig, naar vi gør et ærefuldt Tilbud.

Regeringen nægter os nu Rejsepas til Sverrig, uagtet den

ved, at vi vil søge Forstaaelse med det nye Rusland og paa-
virke den Retning i Rusland, hvis Fredsmaal den ønsker frem-
met. —

Oplysningen om, at Regeringen nægter de uafhængige So-
cialdemokrater Rejsepas til Konferencen i Stockholm, vakte
megen Indignation i Flertalssocialisternes Rækker og affødte
en kort, meget heftig Debat. Zimmermann forsøgte at for-
svare Regeringens Standpunkt. „Jeg har,“ sagde han, „ingen
Anledning til at vise Ledebour Velvilje efter den Maade, hvor-
paa han altid optræder overfor mig.“ Dr. David krævede til-
sidst bydende, at Regeringen skulde erklære, om den var vil-
lig til at udstede de ønskede Rejsepas. Forelaa denne Erklæ-
ring ikke inden Mandag, maatte den tage Konsekvenserne.

Efter dette Mellemspil erklærede Udenrigsministeren, at *det
var helt nødvendigt at anvende Bestikkelser i Spanien. Rege-
ringen maatte især ad den Vej sikre sig varig Indflydelse paa
den spanske Presse.* At traadløse Telegrammer blev opsnap-
pede og læste var beklageligt, men kunde ikke altid undgaas.
Derpaa gik man atter over til Dagsordenen.

Erzberger: I Østerrig gør det et meget daarligt Indtryk, at
altsyske Kredse stadig betoner, at England er Fjenden. Jeg er
enig med Dr. David om, at det nu er vor vigtigste Opgave at
opnaa Forstaaelse med Rusland. Ethvert yderligere Fredstil-
bud vil dog let blive opfattet som et Svaghestegn. Hvad der
for Tiden kan siges, har vi allerede sagt.

Det er endnu for tidligt at fælde en bestemt Dom om Un-
dervandskrigens Virkninger. I Gaar læste jeg en Beretning
af „Central Einkaufs Genossenschaft“, som staar i direkte
Modstrid med Helfferichs Udtalelser. Høstberetningerne er
for værdiløse til, at vi kan bygge vor Politik paa dem. Sej-
ladsen fra Holland til England er, som jeg ved af sikker
Kilde, atter tiltaget stærkt i den senere Tid. Der afgaar i hver
Uge en Konvoj paa 10—12 Skibe fra Rotterdam. Fra Frank-
rig faar England stadige Tilførsler af Grubetræ. Mange an-
dre Tegn tyder ligeledes paa, at England vedvarende faar
langt større Tilførsler, end Statssekretær Helfferich antager.

Efter Mødet traf jeg *Weinhausen* i Restaurationen. „Det er
dog en utrolig Naivitet, som denne „Naturbursche“ er i Be-
siddelse af,“ sagde han vredt. „Han er endnu mere blottet for
politisk Sans end for almindelig Taktfølelse. At nægte Ledebour
Rejsepas til Sverrig, fordi han ikke har behandlet hans

egen lille Person med tilbørlig Velvilje! — man har dog aldrig hørt saa galt!“ — „Der Naturbursche“ er bleven Statssekretær Zimmermanns sikkert rammende Kælenavn i Rigsdagen.

Berlin d. 30. April 1917.

I Dag fortsatte Finansudvalget Debatten.

Dr. *Strese*mann: I Sverrig drives der for Tiden en overordentlig stærk tysk fjendtlig Agitation. Arbejderne foranstalter Demonstrationstog og kræver Tilnærmelse til Vestmagterne. Hvad har Regeringen foretaget sig i den Anledning?

Grev *Czernins* Tale viser, at Traaden mellem Berlin og Wien er speget. En saadan Tale burde ikke kunne holdes, uden at vi vidste det. Naar Tiden, som Statssekretærene Helfferich og Zimmermann her klart har paavist, nu arbejder med os, maa Østerrig holde Trit, til Maalet er naaet.

Hvad Undervandskrigen angaar, finder Dr. David Statssekretærens Optimisme umotiveret. Amerika kom, — det er rigtigt — men uden Mellemspillet Mexiko-Japan vilde vi efter min Mening have undgaaet Krigen. Jeg har fra først af nøgternt afvejet Vinding og Tab. Paa dette Grundlag har jeg valgt Krigen, og jeg holder endnu mit Valg for rigtigt.

Det er beklageligt, at *Bolivia* nu ogsaa har afbrudt Forbindelsen med os. Alverden vil tilsyneladende benytte Lejligheden til at stjæle Skibe fra os. Men selv om Tabet af vore Handelsskibe er meget føleligt, opvejes det dog med, hvad vi har opnaaet paa andre Omraader. Hvorledes vilde vi nu have staaet uden Undervandskrigen? Sammenbrudet vilde være kommen med matematisk Sikkerhed. Nu bliver derimod ikke blot vi, men ogsaa England svagere Dag for Dag, og England i hurtigere Tempo. Spørgsmaalet er blot: Hvem kan holde længst ud?

Dr. David vil Fred uden Annektioner, men hævder samtidig, at Grænsereguleringer er mulige imod Kompensationer. Er dette Tilfældet, saa er Socialdemokraternes Formel vildledende. En Erklæring, som den han foreslaar, er værdiløs, naar Tiden arbejder med os, thi den ødelægger vore Haandpanter.

Statssekretær *Zimmermann*: Vi er nu villige til at give Socialdemokraterne Rejsepas til Stockholm. — I England ligger der mange svenske Skibe med Korn og andre Fødevarer. Ef-

ter Samraad med den herværende svenske Gesandt *Trolle*, som er paalidelig, har vi nu afsluttet en Overenskomst med Sverrig, som tillader disse Skibe at sejle hjem. Vi haaber, at dette vil berolige Stemningen.

I Wien er Nervøsiteten betydelig større end i Berlin. Vi maa derfor omgaaes meget forsigtigt med de østerrigske Statsmænd. Vi kan ikke hindre dem i at udstede Erklæringer. Forsøg derpaa vilde kun ærgre og fornærme dem. Vi lægger derimod megen Vægt paa saa ofte som muligt personligt at udveksle Meninger med dem.

En betydelig Del af de tyske Skibe, der er beslaglagde i Amerika, købes nu af „Atlas“, et amerikansk Selskab, som er grundlagt med overvejende tysk Kapital og staar under tysk Indflydelse.

Statssekretær *Helfferich* fastholdt sine tidligere Udtalelser og fremstillede atter Stillingen i rosenrødt Lys.

Grev *Westarp*: Det er beklageligt, at Regeringen har givet efter for Dr. Davids Trusler og nu alligevel giver Socialdemokraterne Rejsepas til Stockholm. Vor Imødekommenhed overfor Sverrig er betænkelig. Transporten af Levnedsmidler fra Danmark til Norge maa forhindres. Naar vi vogter os for alle Sentimentaliteter, kan England ikke i Længden taale Undervandskrigens haarde Stød.

Socialdemokraternes Fredsresolution er egnet til at drive os ud i Afgrunden. Skal vi selv betale vore Krigsomkostninger, vil vi segne under Byrden. Uden Annektioner er Krigen ogsaa utaalelig.

Udviklingen af *det polske Spørgsmaal* er meget uheldig. Det er utilbørligt at give Hindenburg og Ludendorff Skylden derfor. Kun Rigskansleren og han alene har Ansvar for Polens Genoprettelse. Hvorledes staar det med Dannelsen af en polsk Hær?

Overfor Socialdemokraternes Fredsprogram har Regeringen endnu ikke taget Standpunkt. Jeg kræver, at den skal opstille et bestemt Program. Rigskansleren maa erklære, at vi vil udnytte, hvad vi har opnaaet. Vi vil kun naa frem, naar vi stiller store, klare, bestemte Krav.

Statssekretær *Zimmermann*: Det er i og for sig ikke ønskeligt, at vi maa gøre de nevtrale Stater Indrømmelser. Men vi har mere end Fjender nok. Vi taaler ikke flere. Derfor er vi nødt til at gøre Indrømmelser. Fra dette Standpunkt set, lig-

ger Overenskomsten med Sverrig i vor Interesse. Det drejer sig om 120,000 Tons.

Hvad Danmark angaar, kan vi ikke hindre Transporter fra nevtral til nevtral Stat. Trafiken paa Norge maa vi derfor finde os i. Jeg betragter det ogsaa som klogt at gøre Danmark denne Indrømmelse.

Det er endnu umuligt at opstille et bestemt Fredsprogram. Krigen vil rimeligvis blive afsluttet med en Forhandlingsfred. Vi kan endnu ikke gaa ind paa en Fred uden Annektioner, men jeg advarer ogsaa imod vidtdrevne Fordringer. Krigstrætheden er, som De ved, stor i vide Kredse. Det maa vi tage Hensyn til. Ligesaa maa vi søge at opretholde Enigheden indtil. Vore Forbundsfæller vil være lykkelige, hvis de kan opnaa en status quo-Fred. Mere kræver de ikke. Og vi maa tage Hensyn til, at de vil kunne opnaa en antagelig Fred, hvis de bryder med os.

Bruhn: Klarer vi os i et Par Maaneder til, er Slaget vundet. Derfor er Socialdemokraternes Fredsresolution forfejlet.

Statssekretær *Zimmermann:* Vi har tilladt et Antal amerikanske Journalister at blive her i Berlin for ad den Vej at paavirke Stemningen i Amerika. De fleste af disse Journalister er af tysk Afstamning og har tyske Sympathier. En Del af dem gaar nu beklageligt nok tilbage, fordi deres Regering kræver det.

Hvad Torpederingen af Hospitalsskibe angaar, har Kongen af Spanien indledet Forhandlinger, og der er Udsigt til, at der opnaas en Overenskomst paa det Grundlag, at de skal sejle under spansk Kontrol.

Gothein: Varer Krigen endnu længe, gaar vi en Verdenshungersnød imøde. Undervandskrigens Udsigter er efter min Mening gunstige. Men vi maa ikke lukke Øjnene for, at vore Ernæringsforhold er overordentlig ugunstige. Vore Arbejdes Ydeevne aftager stærkt paa Grund af Underernæring.

Høstudsigterne er ikke gunstige. Vore Forbundsfællers Stilling er ved at blive fortvivlet. Fredslængslen er meget stor. En Løsning af Forbundsfællesskabet maa desværre konstateres. De sidste officøse Fredsartikler i Wien er offentliggjorte uden vort Vidende. Brister Forbundet, er vort Sammenbrud uundgaaeligt.

Overfor Sverrig er Imødekommenhed paabudt, thi uden Tilførsler af Erts fra Sverrig vil vor Ammunitions- og Skyts-

produktion hurtigt aftage. Jeg gentager Dr. Davids Spørgsmaal: Er det ikke muligt at undlade Torpederingen af Skibe, som bringer Tilførsler til Holland og Skandinavien? Og har vi indfriet vort Løfte om at give de nevtrale Stater Jern og Kul?

At Revolutionen har svækket Ruslands Kampkraft, kan betragtes som afgjort. Det vil fortsætte Kampen, men kan næppe tænke paa en Offensiv.

Oprettelsen af en polsk Hær er bleven en Skuffelse. For at faa denne Hær dannet, krævede Overkommandoen et selvstændigt Polen oprettet. Senere har den skabt de største Vanskeligheder for Hærens Organisation ved at kræve en Faneed, som Polakkerne næsten enstemmigt har afvist. Hindenburg og Ludendorff er Feltherrer, men ikke Politikere. Derfor er det farligt, at de har det afgørende Ord i saa vigtige politiske Spørgsmaal.

Statssekretær *Zimmermann*: Vi har endnu ikke overvundet Vanskelighederne ved at levere Kul og Jern til de nevtrale Stater. Men vi haaber at overvinde dem i de kommende Maaned.

Haas: En russisk Særfred er efter kyndige russiske Kredses Mening uopnaaelig. Men Parolen: Fred uden Annektioner og Kontributioner vil kunne sprænge Ententen. Jeg vilde gerne annektere, hvis det var muligt. Men vor Stilling udelukker denne Mulighed.

Hoch: Statssekretæerne har været enige om at fremstille vor Stilling i det gunstigste Lys. Jeg føler mig forpligtet til indtrængende at advare imod deres Optimisme. Helfferichs Tal kan ikke kontrolleres, og han fortolker dem, som det passer ham bedst. Selvfølgelig lider England store Tab. Men dette er ikke nok. Intet tyder paa, at det er bleven mere fredsvilligt. Og med Gothein maa jeg bebrejde Statssekretæren, at han ikke tager Hensyn til vor egen Nødstilstand.

Vi lider nu den bitreste Nød! Vore Forhold indadtil bliver Dag for Dag daarligere. Arbejderne kan ikke længere holde ud at arbejde. Vor Modstandskraft er stærkt svækket. Dertil kommer saa de sjælelige Lidelser. Dette fortier Statssekretæerne. Men det er en Utopi, naar man vedvarende gaar ud fra, at der ikke er Grænse for, hvad Folket kan udholde. Alt har sin Grænse. Hvem ved, hvor nær vi er ved den. Vi kan ogsaa faa Revolution i Tyskland.

Som Erobringskrig er Krigen tabt. Det er umuligt at nedtvinge vore Modstandere. Derfor maa vi slutte Fred uden Annektioner og Kontributioner. Grev Westarp betegner en saadan Fred som en Ulykke for Tyskland. Det er forstaaeligt, thi med den vil Junkerne miste deres Herredømme. Men dette betragter vi som en Lykke. Regeringen maa nu tage Standpunkt. Hvad vil den? Hvad er dens Fredsbetingelser? Den overtager et uhyre Ansvar, naar den nu ikke erklærer sig villig til at slutte Fred uden Annektioner og Kontributioner.

Statssekretær *Helfferich*: Det er min Pligt at tale, som jeg har gjort. Jeg har forelagt Dem Tallene. De taler for sig selv. De burde glæde Dem over, at Undervandskrigen ogsaa har saa heldige økonomiske Virkninger. Hvorfor skal vi i denne triste Tid male alt med de mørkeste Farver. Jeg gentager: Vi staar knapt, men vi staar sikkert. Jeg lægger Vægt paa, at denne Opfattelse af Stillingen baner sig Vej i de videste Kredse. Hoch burde betænke, at selv franske Socialdemokrater kræver Elsass-Lothringens Afstaaelse og dertil vor Overtagelse af civilretlige Forpligtelser til Krigsskadeserstatning. Jeg vil i hvert Fald ikke gøre dette helt uforsvarlige Flovmageri med.

Hoch: Statssekretæren bebrejder mig Flovmageri. Jeg er her for at øve Kritik. Det er simpelt hen min Pligt. Det er en Forbrydelse at vække Illusioner i en saa alvorlig Tid. Sagen maa klarlægges, som den er. Helfferich spurgte: Hvad bringer De med til Stockholm? Derpaa vil jeg ganske kort svare: *Alverdens Fredslængsel!*

Før Mødet hævdedes, protesterede Dr. *David* energisk imod de af Regeringen udsendte Beretninger om Finansudvalgets Forhandlinger: Her bag lukkede Døre kan vi tillade os at give vor Pessimisme Udtryk. Vi kræver ikke, at den skal betones i de for Offentligheden bestemte Beretninger, men vi kræver bestemt, at Beretningerne ikke maa omforme den til Optimisme. Som det nu er, giver Beretningerne et helt forvansket og forfalsket Billede af, hvad der faktisk er foregaaet her i Udvalget. (Almindelig Tilslutning.)

Forhandlingerne fortsattes med Marineministerens Budget. Statssekretær *v. Capelle* gav først nogle interessante Oplysninger om nye Skibstyper, som var tagne i Brug. „Vi har,“ sagde han, „bygget saakaldte „*Lenkboote*“, som er forsynede med 750 Kilo Sprængladning. Det er Motorbaade, som uden

Mandskab udsendes i en bestemt Retning for at fremkalde større Sprængninger, især af Moler og Havneanlæg. De har en Fart af 30 Kilometer. Nogle er stationerede i Flandern, andre i Libau. Admiral Schröder har med en saadan Baad sprængt Molerne i jeg foretrækker ikke at nævne Stedet. Dernæst har vi indført Lufttorpedoer, som udsendes fra Luftfartøjer. De er bleven brugte i Kurland og Flandern. Men hidtil uden Resultat, da Luftskebene maa gaa dybt ned for at ramme med Sikkerhed.

I Tyrkiet er vi ved at bygge et stort Skibsværft, som næsten alle større Skibsværfter i Tyskland er interesserede i."

Dr. *Struwe*: Hvad Storflaaden angaar, gaar England stadig i Spidsen. „Kries“ er gaaet tabt. „U. 30“ led den 6. November Havari paa den jydsk Kyst. De nye Slagskibe „Kurfürst“ og „Kronprinz“ samt „U. 20“ skulde bringe den flot. Straks var de engelske U-Baade der. „Kurfürst“ og „Kronprinz“ blev begge torpederede og stærkt beskadigede. De engelske Undervandsbaade er lige saa gode som de tyske, Torpedoerne dog ikke. De to Slagskibe blev reparerede, men er senere bleven stærkt beskadigede ved et Sammenstød.

Bygningen af Undervandsbaade er ikke bleven fremmet saa stærkt, som den burde have været. Fra Krigens Udbrud til Nytaar 1915 sattes der kun 15 Undervandsbaade i Tjeneste, fra Nytaar til 1. April 1915 14. Naar Statssekretæren meddelte, at der siden den hensynsløse Undervandskrig begyndte er kommen 22 nye U-Baade til, er der her Tale om Frontbaade, ikke om nybyggede Baade. Fra Nytaar til 1. April 1917 er der nemlig kun bleven ialt 13 Undervandsbaade færdige. Og i de kommende Maaneder vil Tilgangen være ringe, thi Storamiral v. Tirpitz bestilte de sidste Undervandsbaade i September 1915. Derefter indtraadte der en syv Maaneders Stilstand. I denne Tid, hvor vi her i Udvalget drøftede Undervandskrigen, sattes der ingen nye Undervandsbaade paa Stabelen. Gothein, Erzberger og jeg sagde den Gang: Byg! Byg! Byg! Jeg skrev til Statssekretæren og opfordrede ham indtrængende til ikke at spille Tiden, da Undervandsbaadene var det Vaaben, der var bedst egnet til at fremtvinge Freden.

Den højeste Produktion af Undervandsbaade er nu 14 maanedlig, mens Værfterne efter kyndige Teknikeres Mening vil kunne levere 65 maanedlig. Efter Skagerakslaget indtraadte der atter en Standsning i Byggearbejdet. Hvis vi havde haft

en U-Baads-Diktator, vilde vi kunne have afsluttet Krigen i en nær Fremtid i Stedet for at lade vore sidste Sønner forbløde ved Arras.

Statssekretær *v. Capelle*: Under Krigen er der stillet 9 store Kampskibe og 10 smaa Krydsere i Tjeneste. Det er et Tilfælde, at netop det samme Antal, 9 store Kampskibe og 10 smaa Krydsere er under Bygning. Det sidste Slagskib er bestilt i Januar 1917. Siden den Tid er der ikke bestilt store Skibe.

Som Statssekretær har jeg altid sagt, at Bygningen af store Slagskibe maa sættes til Side for Bygningen af Undervandsbaade. Men der maa regnes med Reparationer efter Slag og Uheld, — Dr. Struve har jo nævnt to — og Flaadens Kampkraft maa opretholdes. Efter Skagerakslaget maatte de nødvendige Reparationer udføres hurtigst muligt. Som Følge deraf maatte vi tage Arbejdere bort fra Undervandsbaadene. Dette har medført 4—6 Ugers Forsinkelse.

Dr. Struve har anmodet mig om at faa Admiralitetets Beretning om Skagerakslaget forelagt. Efter Krigen vil dette Ønske kunne opfyldes. Nu er det ikke opportunt. Hvad Undervandskrigen angaar, maa to Ting adskilles skarpt: Undervandsbaadenes militære Betydning under Søslag og i Kamp imod Krigsskibe og dernæst deres Anvendelse i Handelskrigen. Den 1. Februar blev Undervandskrigen erklæret. Efter den Tid er der bestilt 50 U-Baade. De sidste af dem bliver færdige ud paa Sommeren 1918. Efter den Tid er Undervandsbaadene uden Betydning for Krigens Udfald. Bestiller jeg flere, maa jeg overtage dem i Fredstid til høje Krigspriser. „Hullerne“, som Dr. Struve anker over, har ikke været tilsigtede. De er en Følge af Værfternes manglende Ydedygtighed. Uheldigt har især den stærke Kulde indvirket paa Bygningen, thi Arbejderne kan ikke udholde at arbejde i det Fri i 10 Graders Kulde. Vi har desuden haft kolossale Transportvanskeligheder, og har nu og da savnet Raastoffer. I indeværende Aar kan følgende Antal Undervandsbaade *af alle Slags* ventes færdige:

April	1917	10	September	1917	7
Maj	"	15	Oktober	"	12
Juni	"	19	November	"	11
Juli	"	13	December	"	20
August	"	10			

Man har under Henvisning til en Ytring af mig paastaet, at vi snart vilde naa op paa 400 Undervandsbaade. Dette er en Misforstaaelse. Der er bygget 47 *smaa* Undervandsbaade i 1915 og 64 Undervandsbaade fra August 1915 til Januar 1916. Ialt var der bygget og bestilt 186 Undervandsbaade til Januar 1916. Alle hidtil i Tjeneste stillede Undervandsbaade er bestilte af Tirpitz. Af mig er der bestilt 154 Undervandsbaade. Deraf bliver de første færdige i August 1917, de sidste ud paa Sommeren 1918. *Med de Undervandsbaade, der er tabte og de, der er under Bygning, er vi, naar alle Typer og alle Klasser tages med, store og smaa, Minebaade og Torpedobaade, naaet op til 364 Undervandsbaade.*

Paa Forslag af Erzberger vedtog Udvalget, at Dr. Struves Tale af Hensyn til de vigtige Meddelelser, som den indeholdt, skulde mangfoldiggøres og tilstilles de i Udvalget repræsenterede Fraktioner, for senere at danne Grundlaget for videregaaende Drøftelser. Derpaa hævedes Mødet.

Berlin d. 1. Maj 1917.

I Finansudvalget holdt *Leube* i Dag et Foredrag om Stemningen i Skandinavien. I *Norge*, sagde han, er Stemningen meget tysk fjendtlig. Dette giver sig ogsaa stærkt Udtryk i Pressen. I *Danmark* optræder baade Regeringen og Pressen korrekt, men Folket ønsker ikke, at Tyskland skal sejre. I *Sverige* vokser den tysk fjendtlige Stemning. Er der Tale om at standse Tilførslerne fra Danmark til Norge? — Krigstrætheden i Tyskland er stor, fortsatte han. Ogsaa jeg vilde gerne annektere, hvis vi bare kunde. Men som Stillingen er, kræver $\frac{1}{6}$ af det tyske Folk Fred fremfor alt, — ogsaa med Afkald paa alle Annektioner.

Statssekretær *Zimmermann*: Formelt set er den tidligere Overenskomst, hvorefter vi fik 50 pCt. og England 50 pCt. af Danmarks Landbrugsekспорт, ophævet. Men de facto består den videre. Vi kan ikke og vil heller ikke hindre Udførslen fra Danmark til Norge, fra neutralt til neutralt Land. Men gaar Skibene videre derfra til England med Levnedsmidler, torpederer vi dem selvfølgelig ligesaa vel som alle andre Skibe, der vover sig ind i Farezonen. Den danske Udenrigsminister har billiget dette.

Ledebour: Før jeg gaar over til min egentlige Tale, maa

jeg, foranlediget af Statssekretærens sidste Ytring, rette et Specialspørgsmaal til Hr. Zimmermann. Statssekretæren sagde, hvis jeg har hørt rigtigt, at den danske Udenrigsminister havde *billiget*, at vi sænkede danske Skibe, som gaar til England med Levnedsmidler. Er dette rigtigt?

Statssekretær *Zimmermann*: Efter Konference med Understatssekretær *v. Stumm* maa jeg berigtige min tidligere Udtalelse, og jeg takker Hr. Ledebour, fordi han har givet mig Anledning dertil. Den danske Udenrigsministers Ord faldt overfor vor Gesandt i København, som atter har indberettet dem. Udenrigsministeren sagde, at det var ham helt uforstaaeligt, at vi sænkede Skibe, som førte Kul, Foderstoffer etc. til Danmark, hvorimod han nok kunde forstaa, at vi sænkede Skibe, som førte Fødevarer til England.

Ledebour: Ja, dette er jo noget helt andet. Ministeren har altsaa kun sagt, at fra et tysk Standpunkt set var Sænkningen af Skibe, som bragte Tilførsler til England, ham forstaaelig, mens Sænkningen af Skibe, som bragte Tilførsler til Danmark, var ham uforstaaelig. Statssekretærens Tak er overflødig. Den kan han beholde for sig selv.

Det fjerde Krigsjaar holder vi ikke ud. General Groener har sagt: „Med Transportmidlerne kører vi paa Afgrundens Rand,“ og hans Sagkundskab paa dette Omraade respekterer jeg. Næste Vinter vil vi derfor — antager jeg — styrte i Afgrunden. Kan vi ikke tvinge England til at slutte Fred inden tre Maaneder, har vi tabt Krigen. England har da Fødevarer nok af egen Høst til Dækning af fire Maaneders Forbrug. Og dermed staar vi foran Sammenbrudet. Et fjerde Krigsjaar kan vi ikke holde ud. (Dr. Heckscher: „Men Frankrig heller ikke!“) Jeg kan akceptere, at hele Verden vil gaa til Grunde, hvis Krigen ikke faar Ende. Derfor: *Hurtigst muligt Fred!* Ellers maa vi være forberedte paa en frygtelig Katastrophe.

Statssekretæren afviser endnu Kravet om Fred uden Annektioner og Kontributioner. Desto mere glæder det mig, at Haas og Leube har revideret deres Anskuelser og nærmet sig vort Standpunkt. Preussens Voldspolitik imod de ikke-tyske Nationaliteter vil nu snart hævne sig.

Dr. *David*: Vor Grundsætning: Fred uden Annektioner og Kontributioner udelukker ikke, at der gennem Forhandlinger ved Fredsslutningen kan foretages Grænsereguleringer.

I Hamborg sagde Hr. v. Heydebrand forleden: „Lad os

vogte os vel for at slaa for tidligt i Englands fremrakte Haand!“ og Altskyerne taler endnu vedvarende om at „tvinge England i Knæ“. Erzbergers Ord om, at han vil være tilfreds, hvis England blot vil give et lille samtykkende Nik, danner en velgørende Modsætning dertil og vidner om betydelig mere Virkelighedssans.

Den konservative Presse bekæmper endnu daglig lidenskabeligt Grundsætningen: Fred uden Annektioner og Kontributioner. „Tägliche Rundschau“ skrev endnu i Gaar: „Om faa Uger vil England blive tvunget til at slutte Fred.“ Fra dette Standpunkt søger de Konservative at sprænge Forbundet med vore Forbundsfæller. Deres Presse revser Østerrigerne, fordi de ikke kan og vil mere. Det er en Virksomhed, der nærmer sig til Landsforræderi.

Vi mener ikke, at vi i Stockholm kan faa Fred over Paris, men muligvis over Petersborg. Grev Westarp mener, at vi skal begynde Fredsforhandlingerne med at stille store Fordringer. Dette er forkert. Vi maa fra første Færd af vise Vilje til Forstaaelse.

Polakkerne vil ikke erobres tilbage af Russerne, men udvikle deres Selvstændighed videre. Dette er allerede en god Virkning af Polens Genoprettelse. Grev Westarp vil løse det polske Spørgsmaal ved at drage en tysk-russisk Grænse tværs igennem Polen — Westarp stadfæster det — men dette vil fremkalde en polsk Revolution. Vi maa overfor Polen føre en Politik, som skaffer os Sympathier.

v. Graefe: Statssekretær Zimmermann siger, at de østerrigske Statsmænd skal behandles med Forsigtighed. Men vor Forsigtighed overfor dem har ikke været resultatrig. Uheldigst er de østerrigske Statsmænd altid, naar de har været i intim Forbindelse med Berlin. Tilvisse er Forbundets Opretholdelse vigtig. Men det løsnes ikke, fordi vi holder dem til at gøre deres Pligt. Det har imidlertid skadet os meget, at vi vilde tvinge dem til at prisgive Trient.

Statssekretærens Udtalelse om, at Krigen med Amerika er et indre amerikansk Anliggende, maa jeg modsige. Det har gjort et meget pinligt Indtryk, at vi ikke lader vore Undervandsbaade gaa derover. Det samme er Tilfældet med Regeringens Holdning overfor de amerikanske Journalister. Det er Gerard-Affæren om igen.

Vi holder ikke en ny Offensiv imod Rusland for nødvendig.

Men vi bør ikke glemme, at vi vedvarende er i Krig med Rusland. Regeringens officielle Udtalelser har drevet Skamrødmen op i mange Tyskeres Kinder. Ytringerne om Russernes selvfølgelige Forbundstroskab var især yderst pinlige.

Erzbergers Ytring om Englands Nik er beklagelig. Heldigvis er den bleven modsagt af saa fremragende Partiorganer som „Germania“ og „Kölnische Volkszeitung“. Med særlig Glæde tager vi derimod Notits af Helfferichs Ord om, at han ikke vil gøre Flovmageriet med. Vi har ikke regnet med, at vi kunde tvinge England til at slutte Fred med 3—4 Maaneders Undervandskrig, men kun med at vække dets Fredsinteresse i Løbet af denne Tid. Nu frygter vi blot for, at Regeringen skal sætte sig til Fredsbordet, før det er heldigt.

Det syge polske Barn holdes kun i Live ad kunstig Vej. Vi har ingen Glæde af det. — Kogrundrendens Aabning er efter vor Mening uforsvarlig. Vi har Efterretning om, at der daglig afgaar Skibe med Levnedsmidler fra Danmark til England. — At Hospitalsskibe maa torpederes, er beklageligt men uundgaaeligt.

Regeringens Stilling til Socialdemokraterne er uforsvarlig. Dens Tavshed overfor deres Krav kan kun betragtes som Samtykke. Vi ser aldrig Regeringen som ledende, men kun som ledet. Vide Kredse spørger: „Hvor er Føreren?“ Naar Scheidemann nu faar Pas til Stockholm, tror Alverden, at han rejser som Rigskanslerens Apostel. Det gør hans Rejse saare betænkelig.

Fredsagitationen vil ikke bringe os nærmere til Freden. Bag den ligger Socialdemokraternes uhyggelige Skrig efter demokratiske Reforme.

Statssekretær *Zimmermann*: Kun 60,000 Tons engelske Handelsskibe kan passere Kogrundrenden. — Jeg gentager: Vi har mere end Fjender nok. Vi maa søge at holde de neutrale Magter i god Stemning. Hvis jeg ikke kunde det, vilde jeg ikke staa her. *Vi taaler ikke flere Fjender!*

Cohen (Reuss): Ofte citerer man mig imod mine Partifæller. Men i denne Sag er jeg helt enig med dem. Det er helt utænkeligt, at et saa politisk oplyst Folk som det engelske ikke skulde have forsynet sig tilstrækkeligt med Levnedsmidler, efter at Undervandskrigen har truet i Aarevis. Dr. Roesicks Tale i Marts viste, hvor længe vi kan holde ud. I de kommende Maaneder vil vi lide frygteligt af Underernæring. Om

6 Uger vil England derimod først begynde at rationere Brødet.

Jeg har studeret de russiske Forhold nøje. Ingen russiske Socialdemokrater tilstræber en Særfred. Vor Regering maa hurtigst muligt erklære, at den vil slutte *Fred uden Annektioner og Kontributioner*. Det er paa høje Tid at dette sker. Klokken mangler kun 5 Minutter i 12.

Ingen Politiker tror, at Grænserne efter Krigen vil blive de samme som før. Graefe vil ogsaa række Haanden til Fred, men først senere, efter umaadelige Tab. Østerrig har talt. Jeg beklager, at Østerrig ikke har fulgt Trop. Fremtiden vil blive behersket af Modsætningen mellem Angelsakserne og os. Derfor er det forkert at kræve Landafstaaelse af Rusland, hvis Ekspansionspolitik kun har været et Udslag af den styrtede Czarisme og nu ikke længere er farlig. — Vore Forbundsfæller holdes kun sammen af vor Jerndisciplin. Tyrkerne ved, at de kun har Valget mellem at blive behersket af os eller af England. Men nu sidder England inde med vore Kolonier og med — *Bagdad*. Jeg gentager: Regeringen maa gribe til. Der er ingen Tid at spilde. *Klokken slaar snart 12!*

Dr. *Heckscher*: I vide Kredse hersker der en dybtgaaende Misstemning over, at Kejseren ikke vil modtage Grev Bernstorff, vor Gesandt i Washington, i Avdiens. Hvad agter Regeringen at foretage sig i den Anledning?

Statssekretær *Zimmermann*: Kejseren vil modtage Gesandten en af de første Dage.

Erzberger: Det er farligt at drage for dristige Slutninger af de første Maaneders Undervandskrig. Regeringen gavner ikke vor Stilling ved at vække Illusioner. Jeg gentager, at jeg er tilfreds, naar England besvarer vort Forslag om Fredsforhandlinger med et lille Nik. Et Fredstilbud vil ikke blot blive modtaget med Glæde af Centrum, men ogsaa af hele Tyskland, paa et Par Altyskere nær.

Berlin d. 3. Maj 1917.

I Dag var *det belgiske Spørgsmaal* sat paa Finansudvalgets Dagsorden. Rigsdagsmand *v. Schulze-Gaevernitz*, som gør Krigstjeneste ved Administrationen i Gent, indledede Ordskiftet med et længere Foredrag. Vi maa, sagde han, nu alle være enige om, at vort Krigsmaal ikke kan omfatte Belgiens An-

nektion. Hvis vi allerede nu kan præcisere en klar belgisk Politik, vil det lette vor Stilling. Og det er paa høje Tid, at vi gør det. I Rusland vil vi maaske snart staa overfor et Militærdiktatur.

For Tyskland er det ikke let at give Afkald paa Rhinmunden. Og det er ligeledes svært at give Afkald paa den flandernske Kyst, Udgangspunktet for Operationerne imod England. Men i Politiken er vi nødt til at skelne mellem at „ville“ og at „kunne“. Vi kan maaske faa Bagdad og Basra for Antwerpen, et ikke saa daarligt Bytte, hvor smertelig end Opgivelsen af Antwerpen er.

Da det staar fast, at vi ikke kan beholde Belgien, er det helt nødvendigt, at vi fører en belgisk Politik, som ikke lukker Landet for vore Børn og Børnebørn. Flamlænderne ønsker Belgiens Genoprettelse som en Dobbeltstat, omtrent som Østerig-Ungarn, og Kong Albert, som er meget populær, tilbage. De elsker os ikke, for de kender os ikke. Ungflamlænderne, som har et radikalere Program, er foreløbig kun en Sekt, for det meste unge Folk uden Indflydelse. Vi er derfor nødt til at støtte det maadeholdne Program.

Vi kan efter min Mening kun opnaa en Kompromisfred. Naar den afsluttes, maa dette Program gennemføres efter Grundsætningen: *Folkenes Selvbestemmelsesret*. Hvad vi maa tilstræbe, er altsaa Belgiens Genoprettelse som en selvstændig Stat under den nuværende Konge. Dette Program vil aabne vore Børn og Børnebørn store Muligheder. I den korte Tid, der endnu staar til vor Raadighed, maa vi derfor udvikle flest mulige flamske Værdier.

At der finder stærke personlige Rivninger Sted mellem vore ledende politiske Kredse i Bryssel er ingen Hemmelighed. En høj tysk Embedsmand truede forleden en Flamlænder med, at han vilde lade ham stille op imod en Væg og lade ham skyde, fordi han var en Landsforræder imod Kong Albert. En anden kunde ikke faa Rejsepas, fordi han havde brudt sin Troskabsed imod Kong Albert. Bismarck var tro imod sit eget Dynasti, men overfor andre Dynastier kendte han kun tyske Interesser.

Indenfor den tyske Administration i Belgien er der for Tiden tre skarpt adskilte Retninger, som repræsenteres af 1) Generalguvernementet, 2) Den flamske Regering i Brügge, som atter har Admiral Schröder til Chef, og 3) Arméover-

kommandoen i Kiel. Det er nødvendigt, at den øverste Hærledelse hurtigst muligt samler disse Traade og i Forstaaelse med Rigskansleren fører en fast, maalbevidst belgisk Politik.

Kirkepolitikken maa være katholsk. Gejstligheden paa Landet er flamsksindet, Klostrene ligesaa. Jesuiterlovenes Ophævelse burde have været benyttede til at opnaa noget i Belgien. Jesuiterne bør oprette deres gamle flamske Provins, og der bør indsættes en flamsk Kirkefyrste i Utrecht.

Tvangsbortførelsen af flamske Arbejdere var et grovt Fejlgreb, som har skadet os overordentlig stærkt. Hærledelsen, som er gaaet frem paa egen Haand, har ikke haft Øje for dets farlige internationale Virkninger. Kejserens Anordning af 17. Marts 1917 bestemmer, at belgiske Arbejdere ikke mere maa føres til Tyskland, og at der skal træffes Forberedelse til at føre de deporterede Belgiere, deriblandt ogsaa Studenter, Professorer, Fabrikanter, Købmænd, Haandværkere, kort sagt Folk af alle Samfundslag, tilbage til Belgien. Men desværre findes der endnu mange bortførte Belgiere i Frankrig.

Den flamske Arbejderfører *Anséle* har nylig sagt: „Disse Tvangsbortførelser har mindst vakt et ligesaa stærkt Had i Belgien som de tyske Troppers Invasion i 1914.“ Kan de deporterede Arbejdere ikke sendes hjem, maa man i det mindste ernære og beklæde dem godt.

Jeg foreslaar, at vi bygger vor belgiske Politik paa følgende Grundsætninger: Kongeriget Belgien genoprettes som en Dobbeltstat. Universitetet i Bryssel vedbliver at være fransk, men flyttes til Mons, Universitetet i Gent skal være flamsk, Universitetet i Louvain neutralt.

Sproggrænsen har staaet fast siden Karl den Stores Tid. Den maa nu gøres til Nationalitetsgrænse og Statsgrænse mellem Dobbeltstaterne.

Flamlænderne sætter stor Pris paa deres gamle Vaaben: Sort Løve paa gylden Grund. Vi bør i Aar udraabe „Kongeriget Flandern“ og give det dette Vaabenmærke. Det kan indbringe os Bagdad og Basra.

Statssekretær *Helfferich*: I Førstningen var Stemningen i Belgien saa ophidset, at vi ikke kunde tænke paa en særlig flamsk Politik. General Bissing har senere indlagt sig store Fortjenester. Sprogpolitikken gør store Fremskridt. Universitetet i Gent er oprettet. Forhandlingssproget i Kommunerne er nu flamsk. Forskellige Embedsmænd har gjort sig skyldige

i Misgreb, men det er nu bleven bedre. Grundsætningerne for vor flamske Politik findes i Rigskanslerens Svar til den flamske Deputation. Udførelsen hæmmes af den tidligere belgiske Regerings Tryk og Trusler. Vi maa drage Omsorg for, at de Belgiere, der stiller sig til vor Raadighed, ikke senere fortrædiges af en ny belgisk Regering. Iøvrigt stræber vi stadig efter Enhed i vor belgiske Politik.

En *General*: Hvad Deportationen af flamske Arbejdere angaar, udføres det kejserlige Reskript. Siden det blev udstedt, har der ikke fundet nye Tvangsbortførelser Sted. Den 25. April var allerede alle syge Belgiere sendt tilbage. En Del Arbejdere har afsluttet 3—4 Maaneders Arbejdskontrakter. Hvis de ikke frivilligt fornyer disse Kontrakter, vil de ogsaa blive sendt tilbage.

Erzberger: Vor flamske Politik savner Ensartethed. Etappekommandoen modarbejder Generalguvernøren og Marinen. *De Flamlændere, der først har opdaget deres flamske Hjerte under Krigen, maa nydes med Forsigtighed.* Gejstligheden i Flandern er helt overvejende flamsksindet. Men det varede desuagtet halvandet Aar, inden Etappekommandoen tillod den flamske Gejstlighed at udgive et tyskvenligt flamsk Blad med Programmet: Først katholsk, saa flamsk og saa tyskvenlig.

Det værste Grundskud fik vor flamske Politik ved Tvangsbortførelsen af belgiske Arbejdere. Transporten til *Tyskland* er nu standset, men Transporten til *Frankrig* vedvarer og omfatter alle Samfundsklasser. Behandlingen er yderst slet. De Deporterede faar daarlig Kost og lider meget af Sygdom. En høj Gejstlig, som er bekendt for sin Tyskvenlighed, skriver til mig: „*Naar Tyskerne stiller sig paa Persernes og Medernes Standpunkt, maa de ikke undre sig over, at de mister al Sympathi i civiliserede Lande*“. Disse Tvangsbortførelser har skadet os kolossalt over hele Verden. Vi stemples nu som *underfundige*, fordi vi kun har standset Transporten til Tyskland, men ikke til Frankrig. Standser vi ikke helt Tvangsbortførelsen, kan vi anstrenge os saa meget, vi vil: Vi opnaar dog ingen Ting!

Kreth: Belgien har ikke opfyldt sine Forpligtelser som Pufferstat. Rigskanslerens ulykkelige Ord om Uretten imod Belgien har skadet os umaadeligt. v. Schulze-Gaevernitz foreslaar, at vi skal give Afkald paa Belgien. Helfferich har endnu ikke taget Standpunkt til dette Forslag. Frivillig kan vi ikke op-

give Belgien. Det er for svagt til at værne os imod Overfald. At give Slip paa det betyder, at Krigen er tabt. Det er vor Pligt at sikre Tysklands Fremtid. Den øverste Hærledelse siger, at vor militære Stilling er meget gunstig. Derfor vil vi heller ikke kaste Bøssen fra os, men kæmpe videre. Regeringen maa imidlertid tage Standpunkt til Spørgsmaalet.

Hvad gavner Erstatninger i Mesopotamien os. Tyrkerne kan dog ikke stramme sig op. De lader sig hjælpe af os, men vil selv have Fordelen. Ingen har skadet os mere dernede end Berlinerne, som er gaaede til Konstantinopel for at tjene Millioner.

Jeg staar paa det Standpunkt, at vi skal beholde Belgien. Hvorledes dets indre Forhold senere skal ordnes, er et sekundært Spørgsmaal.

Det tyske Folk sulter. Naar Befolkningen i de besatte Landsdele ikke vil arbejde, har den heller ikke Krav paa Føde. Overdrevne Hensyn til Belgierne er Ubarmhertighed imod Tyskerne. Under denne Synsvinkel maa Deportationerne i Belgien ses. — Det er uforstaaeligt, at de besatte Landsdele ikke kan bidrage mere til det tyske Folks Ernæring. Vi trænger til Fødevarer. Vor Politik maa gaa ud paa at fremskaffe dem fra de besatte Landsdele.

Gothein: Vor militære Stilling er gunstig, men jeg tror desuagtet ikke, at vi kan holde Belgien. Savnet af Fødevarer og Raastoffer vil tvinge os til at afslutte Krigen. Det er tvivlende nødvendigt, at Regeringen hurtigst muligt sender de deporterede Belgiere hjem.

Mumm: Den flandernske Kyst med Antwerpen er uundværlig for vor Marine; de belgiske Gruber er uundværlige for vor Industri. Derfor maa vi for stedse knytte Belgien til Tyskland.

Dr. *Lewald:* Belgiens administrative Deling skrider rask fremad. I de nærmeste Dage vil der blive udstedt nye vigtige Anordninger. Men Delingen støder paa stærk Modstand indenfor det belgiske Bureaukrati.

Dr. *David:* Kreth mener, at Krigen er tabt, hvis vi giver Afkald paa Belgien. Dette er ikke rigtigt. Vi kan ikke med Vaabenmagt fastholde Belgien, heller ikke den flandernske Kyst. Dette er Sandheden, og jo før vi ærligt indrømmer det, desto bedre.

Jeg beklager Administrationens Deling. Hvortil dette uhyre

Arbejde midt under Krigen! Vi har dog Arbejde nok i Forvejen. Lad dog Belgierne selv gennemføre disse Reformere, hvis de ønsker dem. Regeringen har jo erklæret, at den ikke tænker paa Belgiens Annektion.

Hvad Deportationerne angaar, er det nødvendigt, at vi vedtager en ny Resolution for at sætte en Stopper for Deportationerne til Frankrig. Ingen Belgier maa *twinges* til at arbejde for Tyskland. Transporterne fra Gent har virket som et Kølleslag paa alle Flamlændere. Saalænge Pressen i Tyskland maa arbejde under Censuren Tvang, kan vi ikke offentlig paatale denne uforsvarlige Skildring af Forholdene. Der foreligger skrækkelige Tildragelser. Fra alle Sider hører vi hjerteskerende Raab om Hjælp. Dette Barbari, som strider imod Folkeretten, maa nu ophøre. Naar Frankrig har ladet tyske Krigsfanger arbejde i Ildlinjen, er det kun som Repressalier imod vor Behandling af belgiske Civilister.

Overfor Kreths Krav om en bedre Udbygning af de besatte Omraader er det tilstrækkeligt at henvise til, at vi ikke har fremmet, men systematisk forstyrrer og ødelagt Produktionen i disse Landsdele og dertil frataget Befolkningen, hvad den havde. Det er en Fremgangsmaade, som har rejst en revolutionær Stemning imod os.

Efter nogle Bemærkninger af *van Calcker* hævedes Mødet.

De Konservative er i Dag paa Krigsstien. I et Opraab, som udbredes under Haanden, tager de skarpt Standpunkt imod Rigskansleren. De spinder Traade over til de Frikonservative og højre Fløj af de National-Liberale. Friherre *v. Zedlitz* er dukket op i Rigsdagen og er travlt paa Færde. *Fuhrmann* og *Hirsch* konfererer ivrigt med de konservative Førere. Der forberedes tydeligt nok en større Aktion imod Hr. *v. Bethmann-Hollweg*.

Da jeg mødte *Fr. Stampfer* i Foyeren, meddelte han mig, at de Konservative har stillet en Interpellation angaaende Krigsmaalene. De vil tvinge Regeringen til at bekende Kulør i det belgiske Spørgsmaal. Socialdemokraterne er straks traadt sammen og har besluttet at besvare Interpellationen med en anden Forespørgsel.

I Byen er der allerede foruroligende Rygter i Omløb. *Seyda* fortalte mig lige, at der indenfor Højfinansien gik Rygter om, at Rigskansleren i Morgen vil træde tilbage, og at Krigsminister *v. Stein* er udset til hans Efterfølger. Da jeg fortalte

dette til Dr. *Müller-Meiningen*, udbød han: „Ein Mann mit so blossgelegten Nerven! — det er jo umuligt.“ Han havde hørt, at Guvernøren i Warschau, General *v. Beseler* skulde være Efterfølgeren, og det betragtede han som mere sandsynligt. Men hans Udnævnelse vilde være Militærdiktaturet. *Keil* kom til og udbød: „Det er Tysklands Ende!“

Dr. *Blunck* og *Waldstein* er ved at udarbejde et Opraab, som de i Aften i Fraktionsmødet vil foreslaa de Frisindede at udstede. De meddelte mig Grundtrækkene og ytrede Frygt for, at Flertallet vilde forkaste det. Dr. *Blunck* opfordrede mig under Henvisning dertil til at indtræde i Fraktionen for at styrke dens venstre Fløj. Jeg frabad mig imidlertid Æren.

Polakkerne var stærkt optagne af den konservative Interpellation. De drog mig ind i Drøftelsen. „Efter Krigen vil vi kun finde de Konservative i Museerne,“ sagde Hr. *v. Trampczynski*. „De driver det til Revolution!“ udbød Hr. *v. Morawski* ophidset. „Og det siger De som Konservativ,“ svarede Dr. *v. Chlapowski*. „Javist, det er min Mening.“ „Folkesjælen koger,“ sagde Hr. *v. Trampczynski*. „Ja den koger“ — gentog man fra alle Sider.

Berlin d. 4. Maj 1917.

I Finansudvalgets Møde i Dag indledede Krigsministeren Forhandlingerne med en Tale om Tvangsbortførelserne fra Belgien. Han gik som sædvanlig ud fra det selvoplevede, hvad der altid giver hans Taler et ædrueligt og tilforladeligt Præg. Men hans Slutninger ud fra det selvoplevede var altfor dristige og vidtgaaende. Hærlledelsen havde, udtalte han, selvfølgelig haft meget vægtige Grunde til at tage denne Forholdsregel. Linjerne paa Vestfronten var saa tynde, at Fronten ikke kunde afgive Arbejdskræfter, skønt det var tvungende nødvendigt at udføre Arbejder bag Fronten. Hærlledelsen stod derfor overfor Valget mellem at tage *hjemlige* eller *belgiske* Arbejdere. I denne Tvangssituation valgte den det sidste. Statsinteressen maatte her gaa fremfor alt.

Ordsiftet om Belgien var dermed endt, og Udvalget gik over til næste Punkt paa Dagsordenen: *Polen* og *Lithauen*.

Fr. Naumann: I Rusland opkøber „Central-Einkaufs-Genossenschaft“ Gæs for $7\frac{1}{2}$ Mark Stykket, — her sælges de for 40 Mark Stykket. I hvis Lommer gaar Differencen? I Lodz

har man beslagnagt Plys til 5 Mark pr. Meter, — her sælges det for 14 Mark pr. Meter. Jeg antager, at det gaar reelt til, men det sætter ondt Blod. Han nævner mange Eksempler af lignende Art og beder om Oplysning.

I Polen har man uden forudgaaende Ekspropriation nedhugget store Skovstrækninger. Hvorfor? I den af Østerrigerne besatte Del af Polen er det tilladt at lade Hopper bedække. I den af Tyskland besatte Del derimod ikke. Hvorfor? Arbejdsforholdene er som i Belgien. *Ogsaa i Polen og Lithauen er der foretaget omfattende Tvangsbortførelser.* Tilstandene i de større Byer er især egnede til at vække Kritik. I Lodz er Forholdene saaledes yderst uheldige. Industrien er i stor Udstrækning standset. I et enkelt Tilfælde har man paa viselig sat en Maskine, som har kostet 50,000 Mark, ud af Drift for at vinde 2 Kilo Kobber. Var dette nødvendigt? Og er dette lille Kvantum Kobber ikke altfor dyrt, naar vi ser hen til Forholdene efter Krigen, hvor det dog gælder om hurtigst muligt at faa Fabrikerne i Gang.

To-Kejser-Proklamationen var ikke tilstrækkelig overvejet. Nu er den en Kendsgerning, men vi har ikke Klarhed over Kompetencerne. Vi har et polsk Statsraad, som vi selv har udnævnt, men ingen polske Repræsentanter. Alligevel tror jeg, at Oprettelsen af Polens Selvstændighed er heldig.

Jeg er kommen hjem fra Polen med det Indtryk, at Beselers Politik er forstandig og realiserbar, hvis den internationale Situation tillader det. I To-Kejser-Proklamationen blev der lovet Polakkerne en egen Hær. De fysiske Muligheder for Hærens Dannelse var tilstede, og dens Oprettelse er som bekendt det egentlige Motiv til Polens Genoprettelse. Men Tanken var psykologisk og upolitisk, fordi Polens første Generation pligtmæssig staar i den russiske Hær. Hvis vi vil have Hæren, maa vi indføre Tvangsrekruttering. Ad Frivillighedens Vej opnaar vi ikke noget af Betydning, omend Sætningen: Jo længere imod Vest Polakkerne bor, desto tyskjenntligere, jo længere mod Øst desto tyskvenligere er de — synes at være rigtig. At vi hidtil har opnaaet saa overmaade lidt paa dette Omraade, skyldes især Uoverensstemmelserne med Østerrig. Enig Samvirken mellem Centralmagterne er her tvingende nødvendig.

Chefen for Krigsraastof-Afdelingen Oberstløjtnant *Koeth*: Naumann ankede over, at vi i Lodz har sat en Maskine til

50,000 Mark ud af Drift for at bjærge 2 Kilo Kobber. Det er imidlertid ikke blot i Lodz, at den Slags Ting forekommer. Det samme er Tilfældet i Tyskland indenfor de Industrier, der ligger stille af Mangel paa Raastoffer.

D'Herrer synes endnu ikke rigtig at forstaa, i hvilken Grad vi trænger til Raastoffer. Vi er afspærrede fra alle Tilførsler. Vore Beholdninger smelter sammen, og Forbruget vokser. Jeg tilraaber Dem, saa alvorligt som det er mig muligt: Fald os ikke i Tøjlerne! Faar vi ikke de Raastoffer, vi nødvendigt skal bruge, gaar vi under.

Naar Naumann mener, at vi efter Krigens Afslutning atter kan udføre Tekstilvarer, befinder han sig i en Vildfarelse. Der vil gaa lang Tid hen, før vi atter kan tænke paa Eksport, thi ogsaa vor egen Tekstilindustri har vi maattet ødelægge. *Efter Krigen er vi en udbrændt og ødelagt Stat!* Vi maa da først tænke paa Genrejsningen indadtil. I de første Krigsjaar søgte vi at holde vor Storindustri gaaende ved Hjælp af en tynd Arbejdsstyrke. Det gik ikke. Vi har maattet afkappe mange Grene og sammenlægge andre. Efter Krigen vil vi savne Raastoffer.

Hvad specielt Kobberspørgsmaalet angaar, maa jeg endnu en Gang understrege: D'Herrer glemmer helt den Situation, vi i Virkeligheden befinder os i. Skal det ikke gaa rent galt, maa jeg endnu en Gang indtrængende bede: Giv os her frie Hænder! Vi er nødt til at tage i Fabrikerne, hvad vi skal bruge. En saaledes udrenset Fabrik ser trøstesløs ud. De findes imidlertid som sagt ikke blot i Lodz, men over hele Tyskland. Selv om der endnu her og der i de besatte Omraader kan opdrives Husholdningskobber, har vi ikke længere Folk til at hente det. De Tider er forbi, da vi kunde gøre Forskel paa Tyskland og de besatte Omraader. Forbruget af Kobber er meget stort. Det er steget saa stærkt, at vi knap ved, hvorledes vi skal faa det dækket. Vi er derfor nødt til at tage det, ogsaa i smaa Mængder, hvor vi kan faa det.

Cohen (Reuss): I Østen er Forholdene næsten endnu værre end i Vesten. De tyske Bureaukrater forstaaer ikke at behandle andre Folk.

Naumanns Kritik var ikke for skarp, Krigsraastof-Afdelingen staar selv under en frygtelig Tvang. Ulykken er, at mange Folk endnu ikke forstaaer, hvad Krigen i Virkeligheden betyder.

Et af de mørkeste Kapitler i Østen er *Wilna*. Alle Presse-udtalelser om Forholdene i dette ulykkelige Regeringsdistrikt er forbudte. Der hersker et væmmeligt Spionagesystem. Man er gaaet saa vidt med Kvægrevkvisitioner, at der kun er bleven en Ko tilbage paa Gaarde indtil 100 ha. Kvæghandlerne tager 100 pCt. Provision og betaler med værdiløse Rentebeviser. Lithauerne længes tilbage under Rusland..

Værst er det gaaet ud over *Jøderne*, som i disse Egne er et uundværligt Led i Samfundslivet. 45 pCt. af Jøderne er bortførte. De Tilbageblevne hærges frygteligt af Kulde og Sult. Dødelighedsprocenten er vokset uhyre. Det meste Tvangsarbejde udføres af Jøder. Alle over 16 Aar gamle Personer er forpligtede til Tvangsarbejde. Men de kan købe sig fri. De sysselsættes mest med Chaussebygning. Daglønnen er 1 Mk. 05 Pg. De fleste gaar til Grunde. Bliver de syge, faar de Prygl i Stedet for Lægehjælp. Straffene er ofte saa svære, at man ikke kan tale om det.

Wilna blev dømt til at betale en Kontribution paa 2 Millioner Mark, som blev tilvejebragt paa følgende Maade: Jøderne skulde skaffe 1,800,000 Mk., Polakkerne Resten. Paa-ligningen var rent vilkaarlig. Hvem der ikke betalte, blev kastet i Fængsel. De fleste kunde ikke betale og sidder endnu indespærrede. Det tyske Navn ødelægges af vort uduelige Bureaukrati. Men dette kan og vil vi ikke længere finde os i. Naar Rigskansleren ikke sørger for, at det snart bliver anderledes, kan vi ikke nøjes med at tale om denne Sag her bag lukkede Døre, saa er vi nødt til at fremdrage den i fuld Offentlighed. Der maa her gribes ind med Jernhaand.

Gothein: Jeg kan fra A til Z stadfæste, hvad Cohen her har sagt, og det af allerbedste Kilde. Der hersker i Lithauen en ubeskrivelig Forbitrelse. Vi staar overfor en Misregering, som ikke kan tænkes værre. Stemningen er helt ødelagt. Kun det Jerntryk, der hviler over Landet, hindrer Revolutionen i at udbryde. Vi kan derfor ikke tie længere.

Prins *Ysenburg*, som har Overkommandoen, er uduelig. Men han er Hertug Leopolds Nevø. Det er frygteligt, som Befolkningen behandles. Med *York v. Wartensleben* er en af de værste Plageaander bleven fjærnet. Men det har ikke hjulpet. Jøderne i Wilna sidder fremdeles bag Laas og Slaa. De har siddet indespærrede siden Januar. Gør Russerne sig skyldige i noget lignende, spores der en vældig Ophidselse. Gør

vi det, hedder det: Blot ingen Sentimentaliteter! Jeg er som Tysker grebet af den dybeste Skamfølelse. Udsættes der Præmier for dem, der bedst forstaar at ødelægge Sympathien i besatte Landsdele, er der ingen Tvivl om, at den preussiske Administration vil vinde den højeste Præmie!

Jeg anerkender Nødvendigheden af, at vi i Polen borttager, hvad vi nødvendigvis skal bruge. Men vi gaar langt videre. Jeg beklager især Skovenes fuldstændige Ødelæggelse. I *Schaule* har man nedhugget Allétræerne, og saaledes flere Steder. Ernæringsforholdene er fortvivlede. Hungersnøden breder sig. En paalidelig Læge har meddelt mig, at han har set et fireaarigt Barn, der saa ud som et Pattebarn. Kun paa Tænderne kunde han se Alderen.

Kobbermangelen er yderst betænkelig. Tilførslerne kan ikke længere dække Forbruget. Billedet er ogsaa her sort. At en Maskine til 50,000 Mark sættes ud af Drift for at vinde 2 Kilo Kobber maa betegnes som uforsvarligt.

Den polske Stat maa byde Garantier for Behandlingen af de nationale Mindretal, som indlemmes i den. Jøderne er ikke Polakker. De taler „Jiddish“ og maa behandles som en særlig Nationalitet. Vore polske Kolleger bør rejse ind i Kongrespolen og paavirke deres Landsmænd til bedste for en bedre og retfærdigere Behandling af de nationale Mindretal. (Hr. v. *Trampczynski*: Vi kan ikke faa Rejsepas til russisk Polen! Tilraab: Det er uhørt! Stærk Tilslutning.) Regeringen maa sørge for, at Polakkerne faar Rejsepas. — Mødet hæves.

Berlin d. 5. Maj 1917.

Finansudvalget fortsatte i Dag Debatten.

Dr. *Lewald*: Administrationen i Lithauen er rent militær. Vi har derfor ikke Ansvaret og kender heller ikke Enkelthederne. Besværinger, som naar frem til os, søger vi at afhjælpe. I Eftermiddag vil Forholdene i Lithauen blive indgaaende drøftet paa et Møde, hvori de højeste militære og civile Myndigheder vil deltage. — Han slutter med at rose de Officerer, der har Overledelsen i Lithauen.

En *General*: Naar der bringes saa lidt hjem fra de besatte Omraader, ligger det fremfor alt i, at de først og fremmest maa underholde Hæren, som ligger derude. Dernæst maa Landenes egen Befolkning, som arbejder for os, ernæres. Vi har

nedsat Rationerne saa stærkt, som det er muligt. Men vi har haft en elendig Høst. Kornet gav ikke noget i Skæppen, og Kartoflerne slog helt fejl. Kun Høet var godt.

Nehbel: I Øvre-Øst har Ludendorff selv ordnet Administrationen. Den arbejder først og fremmest for Hæren. Fyrst Ysenburg har altid betonet, at Administrationen skal lægge Vægt paa, at der produceres saa meget som muligt, og at Befolkningen behandles efter Lighedsprincippet.

Cohen har ikke med Urette klaget over Forholdene i Wilna. For dem bærer jo imidlertid ikke Fyrst Ysenburg, men York v. Wartensleben Ansvar. Sundhedsforholdene er meget sørgelige, Dødeligheden overordentlig stor. Dette skyldes især Plettyfus. Gotheins Angreb paa Fyrst Ysenburg maa jeg tilbagevise.

Jeg har altid haft Sympathi med Polakkerne. Det er derfor ogsaa modstræbende, at jeg har gjort den preussiske Polakpolitik med. Jeg beklager meget, at jeg har stemt for Ekspropriationsloven. I Lithauen repræsenterer Polakkerne en gammel, rodfæstet Kultur. Man ser det paa deres Slotte og paa deres smukke, indtagende Kvinder (Aha!) Jeg ønsker dem Selvtændighed. Men den polske Proklamation har skuffet mig. Der udsprede nu i Polen Flyveblade, hvori det hedder: „Ned med Beseler! Tyskerne ud af Landet!“ Jeg opfordrer vore polske Kolleger her i Huset til energisk at modarbejde denne Agitation.

Erzberger: Forvaltningsomraadet Øvre-Øst har samme Flademaal som Østpreussen, Vestpreussen, Posen og Pomern tilsammen taget. Dette skaber store Vanskeligheder og en Sammenligning mellem før og nu, Fred og Krig vil selvfølgelig falde ud til Fordel for Russerne.

For de sørgelige Tilstande i Wilna har York v. Wartensleben Ansvar. Men det er helt uforstaaeligt, at Regeringen har kunnet stille ham paa denne Post. Forholdene i Wilna er i sig selv meget vanskelige, thi her mødes fire Nationaliteter og tre Konfessioner. Af dette vil der altid her eller der opstaa Utilfredshed. Dertil kommer saa Krigssituationen.

Mange Klager er affødte af vore Rekvisitioner. Vi har taget uhyre Mængder af Træ til Hæren og desuden alt, hvad vi har kunnet faa, af Landets øvrige Produkter.

Striden om Hæren, især vedrørende Edsaflæggelsen, er meget beklagelig. Man burde i Stedet for have overdraget vig-

tige Grene af Administrationen, saaledes Skolevæsenet til Befolkningen. Dette vilde have haft en heldig Virkning.

Dr. *Oscar Cohn*: Administrationen har genoprettet Orde-
nen, skabt større Sikkerhed og indført en god Retspleje. Men
dermed er jeg ogsaa færdig med min Anerkendelse.

Klagerne over Tilstandene i Lithauen er utallige som Ha-
vets Sand. Naumann har talt om „*Menneskejagter*“ for at ind-
fange Tvangsarbejdere. Udtrykket er meget træffende. Man
gav Forestillinger i Biografteatret, lod det under Forestilling-
gen omringe af Soldater og bortslæbte derefter Tilskuerne til
Tvangsarbejde. Adskillige Steder har man brugt samme
Fremgangsmaade under Gudstjenesten i Kirkerne og Syna-
gogerne. I Minsk blev alle unge Piger fra 16—30 Aars Alde-
ren adspurgt, om de vilde tage med paa Vejarbejde. Da dette
var resultatløst, samlede man en Dag 300, en anden Dag 500
Piger paa Torvet, drev dem ind i en Synagoge og førte dem
derfra paa Tvangsarbejde. Vægrede de sig ved at arbejde, an-
vendte man de mest drastiske Tvangsmidler. Dernæst Behand-
lingen i al Almindelighed. Der trues med haarde Straffe, naar
Civilbefolkningen ikke hilser Officererne. I Wilna er det be-
falet, at Kvinderne paa aaben Gade skal hilse alle Officerer og
militære Embedsmænd. En katholsk Præst, som kom med de
hellige Sakramenter, blev af en Officer, som ikke havde Anelse
om katholsk Kirkeskik, barsk adspurgt, hvorfor han ikke hil-
ste. Og da Præsten ikke forstod Tysk, greb Officeren Ride-
pisen og slog ham i Ansigtet. Præsten besværede sig her-
over, men Besværingen blev afvist. Kollektivstraffe efter mili-
tært Mønster hører overfor Civilbefolkningen til Dagens Or-
den. I en lille By paa 2000 Indbyggere, hvoraf de fleste er
Jøder, indførtes der Søndagshvile efter berlinsk protestantisk
Mønster. Dette fører over til Administrationens Stilling til
de konfessionelle og religiøse Forhold. Den er skrækkelig. I
den By, hvor Præsten blev slaet med Ridepisen, drev man
Befolkningen ind i Kirken og vaksinerede den der. Biskoppen
vilde foretage en Visitatsrejse. Det blev forbudt. Han bad om
Rejsetilladelse for Dekanen, men den blev afslaaet. Den kirke-
lige Organisation er helt ødelagt. De religiøse Følelser misag-
tes og krænkes. Af Jøderne krævede man en Afgift af 2 Mil-
lioner Mark i Guld for Tilladelse til at fejre de jødiske Fester
med usyrede Brød. Summen kunde ikke opdrives, og Festerne
maatte derfor bortfalde. Af Penge, som Jøderne i Amerika

har indsamlet til deres Trosfæller, har Administrationen holdt betydelige Summer tilbage og anvendt dem paa anden Vis.

I Belgien klages der over, at belgiske Børn i Tusindvis er bleven sendt til Frankrig og holdes tilbage der i det besatte Omraade. *Fjerde Armékorps har taget 400 franske Børn som Gidsler.* De skal „opdrages politisk“. Brevveksling med dem er ikke tilladt, heller ikke censureret. Alle Bønner om at træde i Forbindelse med dem afvises med, at Befolkningen i Belgien ikke er tilstrækkelig tyskvenlig. Forvaltningssystemet udplyndrer og forarmer Befolkningen. Ja, Administrationen gaar endnu videre: Den forfølger rent terroristiske Formaal!

Statssekretæren ryster paa Hovedet. Men jeg har her en Brochure. Forfatteren er en høj Generalstabsofficer, og den er udkommen paa Generalstabens Forlag. I den gøres der Rede for, hvorledes der skal gaas frem under den kommende Krig med Frankrig. (Tilraab: „Brochuren er udkommen før Krigen!“) Det hedder i den: „Hvorledes kan vi gøre Fjenden kaput? Vi maa ødelægge Landet, borttage, hvad vi har Brug for og ødelægge Resten. Vi maa vise Fjenden, at vi ejer alt og maa ikke vige tilbage fra Anvendelsen af de haardeste Mider.“ Efter denne Grundsætning handles der. Alle Forholdsregler, som vi tager i de besatte Landsdele, træffes uden Hensyn til Befolkningen, i det ene Øjemed at skaffe Militæret Fordele.

Krigsminister *v. Stein*: Jeg har været længe nok i Generalstaben til at vide, efter hvilke Grundsætninger Officererne opdrages. Den Brochure, der blev citeret, afviser jeg som Generalstaben uvedkommende. Vi gaar ikke frem efter disse Grundsætninger.

v. Trampczynski: Rusland har i lange Tider søgt at drive alle Jøder til Polen. De er en folkefremmed Masse, næsten udelukkende sysselsat med Handel. Jeg tilbageviser Sigtelsen for, at Polakkerne undertrykker dem. Kun Bureaukratiet og Militæret kan under de nuværende Forhold undertrykke. Og de er ikke polske.

Ligeledes tilbageviser jeg Sigtelsen for, at Polakkerne har modtaget Proklamationen af 5. November med Utak. Hvad der er sket, er ikke sket af Hensyn til Polen. At det desuagtet ligger i Polakernes Interesse er klart. Men Polakkerne er her Objekt. Erzberger mente, at Polakkerne har hilst Proklamationen med Glæde. Dette er ogsaa en Vildfarelse. Polak-

kerne kræver Ligestilling med Tyskerne, men de behandles som Statsborgere af anden Rang.

Hvad Lithauen angaar, klages der stærkt over Anvendelsen af haarde Kollektivstraffe. Kvæget er borttaget til Røverpris. De fleste Landejendomme er sat under Tvangsadministration. De styres i stor Udstrækning af Folk, som er uden landøkonomisk Indsigt. Overfor Skovene drives der en skandaløs Rovdrift.

I Wilna lider man stærkt under Levnedsmiddelmonopolet. Udsalgsprisen er 4—5 Gange saa høj som Indkøbsprisen. Der hersker ligefrem Hungersnød. Elendigheden er grænseløs. Den personlige Frihed eksisterer ikke mere. Forholdene er himmelraabende. Over 10,000 Personer har været arresterede, deraf over 3000 kommanderede til Tvangsarbejde. Jeg har behandlet flere Hundrede Tilfælde. Alle Personer i Alderen fra 16—20 Aar tvinges til at arbejde, hvis de ikke kan betale 600 Mark i Guld. Mange Arbejdere er førte til Tyskland. Kosten er elendig, Opholdet i Barakkerne forfærdeligt. Et Sted er over 200 bleven indebrændte i en Barakke. Befolkningen er styrtet i den dybeste Elendighed og gaar sin Undergang i Møde.

Jeg kommer nu til Polen. Her er der ogsaa indført Tvangsarbejde. Sæsonarbejderne bedrages ved Kontrakternes Afslutning. Jeg har klaget over disse Tilstande for over en Maaned siden, men endnu ikke faaet Svar paa min Klage. Hvad Rekvisitionerne angaar, foreligger der vedvarende stærke Klager. Krigsraastof-Selskabet betragter Haager-Aftalerne som Luft. Det borttager uden videre Plys, Bluser og Mængder af andre Varer, som ikke har det fjerneste med „Krigsfornødenheder“ at gøre. — Ved at fremdrage en hel Del drastiske Eksempler viste han derpaa, hvor hensynsløst Militærforvaltningen gik frem.

Berlin d. 11. Maj 1917.

I Dag havde jeg indgaaende Samtaler med *Paul Göhre*, Dr. *David*, Dr. *Breitscheid* og *Haase*. Med Göhre og David talte jeg især om Borgbjergs Ruslandsrejse og Staunings Personlighed. Af Dr. Breitscheid fik jeg Fyrst Lichnowskys Forsvarsskrift, som han havde faaet af Geheimeregeringsraad *R. Witting*. Jeg skal levere det tilbage i Morgen, men vil bruge Natten til at tage en Afskrift af det.

Berlin d. 15. Maj 1917.

Under Censurdebatten i Gaar lykkedes det mig at faa Ordet for at klage over Censurens Haandhævelse overfor den danske Presse. Jeg klarlagde Stillingen, saaledes som den har været siden September 1916, da Generalkommandoen udsendte de nye Grundsætninger for Censuren af den danske Presse, og paatalte meget skarpt de Overgreb, der fandt Sted, særlig Forsøget paa at indføre en fuldstændig Tvangsredaktion. Alt hvad den danske Presse havde opnaaet ved Besværinger til de forskellige Instanser var, at Generalkommandoen den 22. April d. A. havde anordnet, at Wolffs Telegrammer og allerede i Berlin censurerede Artikler af den tyske Presse ikke maa optages i de danske Blade i Nordslesvig, før de er godkendte af Censuren. Som Bevis paa, hvorvidt man gaar i Retning af Tvangsredaktion, anførte jeg, at man i Tiden fra 1. Januar—24. Februar, hvor der udkom 47 Numre af „Flensborg Avis“, havde krævet ikke færre end 42 Artikler optaget i dette Blad. Imod denne Fremgangsmaade nedlagde jeg den skarpeste Protest. Ligeledes paatalte jeg meget skarpt, at man overfor Ugebladet „Den nordslesvigske Kirkesag“ var optraadt saa hensynsløst, at man endog havde forbudt Bladet at aftrykke en Paaskeprædiken, som Grundtvig havde holdt i 1827! Jeg sluttede med at kræve lige Rettigheder under Hensyn til, at vi havde de samme Pligter som Landets øvrige Borgere.

Berlin d. 16. Maj 1917.

I Dag modtog jeg uventet Besøg af tidligere Folketingsmand *Chr. Reventlow*, af hvem jeg fik mange Oplysninger om Forholdene i Danmark. Da jeg viste ham Rigsdagsbygningen, fik jeg i den store Foyer Øje paa *Naumann* og gjorde Reventlow opmærksom paa ham. Og da Reventlow ytrede Lyst til at stifte Bekendtskab med ham, præsenterede jeg dem for hinanden, idet jeg smilende sagde til *Naumann*: „Hr. Reventlow kommer fra Rumænien. De ser deraf, at Regeringen ikke betragter ham som tysk fjendtlig!“ Efter at vi i al Almindelighed havde drøftet de politiske Forhold, ytrede Reventlow: „Vi skulde jo gerne se at faa et bedre Forhold oprettet mellem Tyskland og Skandinavien.“

„Ja,“ svarede *Naumann*, „det bedste er jo, at vi gør et Snit oppe imod Nord og udskiller det, som er dansk.“

„Ja, det er utvivlsomt det bedste,“ sagde jeg, „thi kun ad den Vej kan Grunden lægges til et virkeligt godt Forhold. Og løses det nordslesvigske Spørgsmaal paa den Maade, vil Slesvig atter kunne faa Betydning som Overgangsled mellem Norden og Tyskland.“

Naumann (meget alvorligt): „*Det er ogsaa min Mening, men hvorledes kan vi drage en Grænse, som lægger det, der er dansk, til Danmark uden at ødelægge Flensborg økonomisk? — det er Problemet!* Jeg har arbejdet meget med Spørgsmaalet, men ikke kunnet finde Løsningen.“

Jeg: „Men den vil sikkert kunne findes.“

Naumann: „Vil De da paatage Dem at gøre mig et Forslag?“

Jeg: „Ja.“

Naumann: „Vel.“

Det er første Gang, at *Naumann* har udtalt sig saa aabent. Og det er ret interessant, at Samtalen fandt Sted i et dansk Vidnes Nærverelse.

